

TAKIYYUDDÎN EN-NEBHÂNÎ

İSLÂM'DA İKTİSAT NİZAMI

TAKIYYUDDÎN EN-NEBHÂNÎ

İslâm'da İktisat Nizamı

[Mutemet Baskı]

M. 2004 – H. 1425

Hizb-ut Tahrir Neşriyâtındandır

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ
مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ
فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

“Allah’ın sana verdiğinde ahireti gaye edin. Dünyadan nasibini unutma. Allah, sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu gaye edinme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.” [Kasas Suresi 77]

İÇİNDEKİLER

MUKADDİME	9
İKTİSAT NİZAMINA GİRİŞ	11
İKTİSAT	55
İktisat Sisteminin Esası	56
İslâm'ın İktisada Bakışı	58
İslâm'da İktisat Politikası	61
Genel İktisadi İlkeler.....	70
MÜLKİYET ÇEŞİTLERİ	75
FERDİ MÜLKİYET	75
Özel Mülkiyetin Tanımı	76
Mülkiyetin Anlamı	78
MÜLK EDİNME YOLLARI	81
MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN ÇALIŞMAK	85
Ölü Araziyi Üretime Kazandırmak	85
Yer Altında Bulunan Madenlerin Çıkarılması	87
Avlanmak	88
Komisyonculuk ve Aracılık Yapmak.....	89
Mudârabe (Emek Mal Ortaklığı)	91
Sulamacılık	92
Ücret Karşılığı Başkası İçin Çalışmak	93
ÜCRETİNİN İŞİ	97
İşin Belirlenmesi.....	97
İşin Türü	98
İşin Süresi.....	102
İşin Ücreti.....	103
İşe Harcanacak Emek	105
Haram Olan Menfaatlerin İcarı ile İlgili Hüküm	107
Gayrimüslimi Ücretle Çalıştırmanın Hükümü.....	109
Genel Menfaatler ve İbadetler İçin İcare.....	110
Ücretli Kimdir?	116
Ücret Tespitinde Esas Alınması Gereken Kriterler	117
İşçinin Ücretini Tespit (Takdir).....	121
MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN MİRAS	135
MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN YAŞAMAK İÇİN MALA İHTİYACIN OLMASI	137

MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN DEVLETİN KENDİNE AİT OLAN MALDAN TEBAASINA VERMESİ.....	139
MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN MAL VE EMEK KARŞILIĞI OLMASIZIN FERTLERİN ALDIĞI MALLAR.....	141
MALDA TASARRUF KEYFİYETİ.....	149
Tasarruf Hakkı.....	149
Mülkü Geliştirmek	149
ARAZİ HÜKÜMLERİ.....	153
Ölü Arazileri Üretime Kazandırmak.....	158
Arazide Tasarruf.....	164
Arazi İcarının Yasaklılığı.....	171
ALIŞVERİŞ VE İMALAT	175
Alışveriş	175
İmalat	177
ŞİRKETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	181
İSLÂM'DA ŞİRKET	181
İnan şirketi	184
Ebdân Şirketi	186
Mudârabe Şirketi	189
Vücûh Şirketi	192
Mufâveda Şirketi.....	195
Şirketin Feshi (Dağılması)	196
KAPİTALİST ŞİRKETLER.....	199
Kolektif Şirket	199
Sermaye (Anonim) Şirketleri	200
Sermaye (Anonim) Şirketlerinin Eleştirisi	204
Sermaye Şirketinin Hisseleri	215
Kooperatifler	219
Sigorta.....	222
MALI ÇOĞALTMA VE GELİŞTİRMEİN YASAKLANAN YOLLARI	231
Kumar	231
Faiz (Riba)	232
Gabn-ı Fahîş (Aşırı Kâr ve Aldatma)	236
Hileli Satış	238
İhtikâr (Stokçuluk)	242
Fiyatı Belirleme (Fiyata Sınır Koyma).....	246
BAĞIŞ VE NAFKA HUSUSUNDA İNFAK YETKİSİ	251

Fakirlik	266
KAMU MÜLKİYETİ.....	277
DEVLET MÜLKİYETİ	285
KAMULAŞTIRMA NE KAMU MÜLKİYETİNDEN NE DE DEVLET MÜLKİYETİNDENDİR	287
KORULUKLAR KAMUYA AİT MENFAATLERDENDİR	289
FABRİKALAR	293
BEYTÜ'L MAL	295
Beytü'l Malın Gelirleri	295
Beytü'l Malın Giderleri.....	297
Devlet Bütçesi	301
Zekât.....	303
Cizye	306
Haraç	308
Vergiler.....	310
SERVETİN İNSANLAR ARASINDA DAĞITILMASI	313
Toplumda Ekonomik Denge.....	315
Altın ve Gümüş Biriktirme Yasağı	317
FAİZ VE SARF.....	327
Riba (Faiz)	329
Paranın Parayla Değişimi	334
Sarf (Paranın Parayla Değiştirilmesi İşlemleri)	340
PARA	345
Altın Sistemi.....	351
Altın Sisteminin Faydaları.....	351
Altın Sisteminin Problemleri	354
Gümüş Sistemi	356
Madenî Paralar	357
Kâğıt Paralar	357
Para Çıkarmak	359
Değişim Değeri (Döviz Kuru)	364
DIŞ TİCARET.....	373
Dış Ticaret Realitesi	389
Ticari Denge veya Dış Ticaret Hadleri.....	389
Uluslararası Para İlişkisi	390
Dış Ticaret Politikası.....	392

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

MUKADDİME

Gerçek olan şü ki elinizde bulunan *İslâm'da İktisat Nizamı* isimli bu kitap; İslâm'da iktisat sisteminin realitesini içerisinde bulunduğumuz yüzyılda apaçık ve net bir şekilde ortaya koyan çok kıymetli fikrî bir servettir.

Kitap kapitalist iktisat nizamı ile komünizmin de içinde olduğu sosyalist iktisat nizamının yapısının, bu iki sistemin çürütülmesinin, bozukluğunun ve İslâm iktisat nizamıyla çelişkilerinin açıklandığı bir giriş bölümüyle başlamıştır.

Devamla İslâm'ın iktisada ve iktisadi gayeye bakışını, mal edinilmesi, çoğaltılması, varlıkların fertlere dağıtımı ile bu dağıtımdaki dengenin keyfiyetini izah etmektedir.

Yine bu kitap özel, kamu ve devlet mülkiyetinden oluşan mülkiyet çeşitlerini, beytü'l malın mal ve gelirleri ile onların ne şekilde harcanması gerektiğini açıklamaktadır.

Ayrıca kitap öşür ve haraç arazisi ayırımıyla arazi hükümlerini, öşrî ve haracî arazinin tanımlarını, kullanım ve ihya edilmeleri ile mülkiyetinin el değiştirmesi konularını açıklamaktadır.

Son olarak kitap para ve çeşitlerini, faiz, değişim ve zekât konularını izah ettikten sonra dış ticaret ve dış ticarete ait hükümleri ortaya koymaktadır.

Kitapta izah edilen İslâmi hükümlere kaynak olarak Allah'ın Kitabı, Rasul'ün Sünneti ve bunların işaret etmiş olduğu kıyas ve Sahabe icması esas alınmıştır. Kitabın yazarı iktisadi hükümlerin alınması için bu sayılanlardan başka bir kaynak benimsememiştir.

Ayrıca kitapta geçen tüm hadisler ve rivayetler çok titiz ve özenli bir çalışma ile alınmış olup hadislerin muteber hadis kitaplarında rivayet edilmiş olmasına dikkat edilmiştir.

Kitabın, içerisinde bulunduğumuz yüzyılda, Müslümanların İslâm iktisat nizamını idrak etmelerinde büyük bir önemi vardır. Allah *Subhanehû ve Teâlâ'*dan bu fazileti genelleştirmesini, Müslümanların bu kitaptaki hükümleri aralarında Allahu Teâlâ'nın indirdikleri ile hükmeden bir devlette uygulamaya koymalarını mümkün kılmasını dileriz.

H. 14 Rabîu'l Âhir 1425

M. 02 Haziran 2004

İKTİSAT NİZAMINA GİRİŞ

Fikirler, gelişme sürecinde bulunan bir toplumun hayatta elde edebileceği en büyük servettir. Aydın fikir de köklü geçmişli olan bir toplumda yaşayan bireylerin atalarından teslim aldığı en büyük mirastır.

Maddi servetler, bilimsel buluşlar, teknolojik yenilikler ve benzerlerinin yeri, bu fikirlerden çok daha aşağı seviyededir. Bunlara ulaşmak sahip olunan fikirlere bağlı olduğu gibi bunların korunmaları da fikirlere bağlıdır.

Fikrî değerlerini koruyabilen bir toplumun maddi servetleri tahrip edilse dahi bu toplum onu hemen yeniden üretebilir. Fakat fikrî serveti çökmüş bir toplum, maddi servete sahip olsa dahi bu toplumun, zamanla maddi varlıklarını kaybetmesi ve fakirleşmesi çok çabuk olur. Bir toplum, elde ettiği bilimsel gerçekleri kaybetmiş olsa dahi düşünce metodunu kaybetmediği sürece onların çoğunu tekrar elde edebilir. Fakat kendine ait verimli düşünme metodunu kaybettiğinde ise gerilemeye ve elindeki teknolojik gücü kaybetmeye başlar. Bundan dolayı öncelikle fikrî değerlere sahip çıkmak gerekir. Bu fikirlere ve verimli düşünme metoduna bağlı olarak maddi servet tekrar kazanılabileceği gibi yeni bilimsel buluşlara ve teknolojik gelişmelere doğru da gidilebilir.

Fikirlerden kastedilen, toplumda hayatın gerçekleri ile karşılaşıldığı zaman bireylerin kullanabilecekleri sahip olunan pratik fikirlerdir. Bir bütün olarak toplumun fertleri, vakıaları hissetmek suretiyle bu vakıalar hakkında hayatta hüküm verirken bu fikirleri güzel bir şekilde kullanırlar. Bu fikirleri tekraren kullanmalarıyla verimli ve üretken düşünme metodunu da başarıyla gerçekleştirmiş olurlar.

İslâm ümmeti kendisinde var olan verimli düşünme me-

todunun zayıfladığı hatta ve hatta neredeyse kaybettiği dönemleri yaşadı. Ancak Allahu Teâlâ'ya hamdolsun ki İslâm ümmeti, Raşidî Hilâfet Devleti'ni kurmak suretiyle İslâmî hayatı yeniden başlatmak için kendi içinde İslâm davetinin ortaya çıkmasıyla seneler içerisinde bu vakıaların birçoğunu aştı. Öyle ki Müslümanlar, İslâmlarına yöneldiler. Müslümanlar, topraklarında pazarlanan kapitalist ve sosyalist düşüncelere rağmen açık ve net bir şekilde İslâm kültürüne ve İslâm hükümlerine yüzlerini döndüler. Ancak bütün ayıp ve kusurları ortaya dökülmesine rağmen, İslâm ümmeti kâfirlerin ve uşaklarının tasallutundan hâlen kurtulamadı. Zira kâfirler ve uşakları İslâm topraklarında bozuk fikirlerini yayabilmek için özellikle de iktisadi meselelerle ilgili hususlarda aldatıcı üsluplar kullanarak düşüncelerini süslediler.

Dolayısıyla İslâm davetini yüklenen herkes kapitalizm ve onun çözümlerinin dayandığı temelleri ele alarak bunların bozukluğunu gösterip çürütmelidir. Bununla birlikte hayatın yenilenen çeşitli olgularını ele alıp İslâm'ın bunlar hakkındaki çözümlerini, kabulü farz olan şer'î hükümler gibi ortaya koymak, açıklamak gerekir. Bu çözümlerin, Kitap ve Sünnet'ten veya bunların gösterdiği diğer şer'î delillerden çıkarılmış şer'î hükümler olmalarından dolayı alınıp kabul edilmesinin gerektiğini açıklamalıdır. Davetçiler bunları çağın gereklerine uyup uymamasını ölçü olarak yapmamalıdır. Yani hükümlerin menfaat açısından değil, akide açısından alınmasının gerekliliğini göstermelidir. Ayrıca herhangi bir husus hakkında hüküm verirken hükmün istinbat edildiği şer'î delilin beyanına veya hakkında var olan şer'î illete veya benzeri bir şer'î nassın illetine dayanmalıdır.

Müslümanların en fazla fitneye düştükleri ve hayatın içindeki olaylardan en şiddetli sıkıntı çektikleri alan, yöne-

tim ve ekonomiyle ilgili olanlardır. Çünkü bunlar Müslümanlar tarafından en fazla kabul gören fikrî alanlardır. Ayrıca bunlar Batı'nın, kendi düşüncesinin daha fazla yerleşmesi için çaba harcadığı ve pratiğe geçirmek için zorunlu olarak tahrif etmeye çalıştığı fikrî alanlardır. Sömürgeci kâfir, küfür sistemini ve sömürgesini himaye edebilmek için İslâm toplumunu şekilsel ve biçimsel olarak kasten demokrasi sistemi ile yönetmektedir. İktisadi hayatın tümünde de kapitalizm pratik olarak uygulanmaktadır. Ancak ekonomi hakkındaki İslâmi fikirler, İslâm âleminde ekonomik hayatın gerçeklerine, olgularına çok büyük etkide bulunacak fikirlerdir. Kapitalist sistemi alt üst edecek olması nedeniyle sömürgeci kâfirler ve ajanları, Batı fikirleriyle akli başından gitmiş zalimler ve yöneticiler bu fikirlere karşı daha fazla savaşıacaklardır.

Batı'nın iktisat sistemine hayran olan kişilere bu sistemin güçsüzlüğünü, bunların İslâm'a zıt yapılar ve düzenler olduğunu göstermek için kapitalizmin iktisadi yapısını açıklamamız, bundan sonra da İslâm'ın, iktisat fikirlerini ve iktisadi hayatın problemlerini nasıl mükemmel bir şekilde çözüme kavuşturduğunu, bu aşamaların tümünde de kapitalizmin dünya görüşüyle tümenden çeliştiğini gözler önüne sermemiz gerekir.

Kapitalist ideolojinin iktisat nizamını gözden geçirdiğimizde onlara göre iktisat, insanın ihtiyaçlarını ve bunları doyurma araçlarını inceleyen bir husustur. Ancak kapitalistler insan hayatına ait bu incelemeyi sadece maddi yönü ile yaparlar. Kapitalizmin iktisat sistemi üç temel üzere kuruludur.

1- İnsanın ihtiyaçlarına oranla mal ve hizmetlerin azlığı yani insanın çeşitli ve değişen ihtiyaçlarına karşı mal ve hizmetlerin yetersiz kalması problemi: Kapitalistlere göre

toplumun karşı karşıya kaldığı ekonomik sorun budur.

2- Üretilen mal ve hizmetin değeri problemi: Kapitalist sistemin araştırmalarının esası ve üzerinde sürekli olarak inceleme yaptıkları alan budur.

3- Fiyat ve fiyatın üretim, tüketim ve dağıtım süreçlerinde oynadığı rol: Aynı zamanda bu, kapitalist iktisadın temel taşıdır.

Bu sistemde mal ve hizmetlerin göreceli olarak az bulunurluğu problemi, mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarını tatmin eden ögeler oluşundandır. Yani kapitalistlere göre, insanın doyuma ulaştırılması gereken ihtiyaçları vardır. Ancak bu ihtiyaçlar kesin olarak maddidir. Bunlar ya gıda ve giyim ihtiyaçları gibi insanın hissedip eliyle tutabildiği ihtiyaçlardır ya da sağlık ve eğitim gibi elle tutulamayan soyut ihtiyaçlardır. Övünme gibi manevi ve takdis etme gibi de ruhi ihtiyaçların ise ekonomik açıdan onlara göre varlıkları kabul edilmemektedir. Zaten onlar bu gibi değerleri ekonomik incelemede dikkate almamaktadır.

Kapitalistlere göre, doyum sağlayan araçlar mal ve hizmetler olarak isimlendirilir. Dolayısıyla onlara göre mal, elle tutulup hissedilebilen ihtiyaçlara ait doyum araçlarıdır. Hizmetler ise elle tutulup hissedilemeyen ihtiyaçlara ait doyum araçlarıdır. Onların düşüncelerine göre mal ve hizmetlerde doyumu sağlayan, bunlarda var olan faydadır. Bu fayda kişiseldir. Fayda, bir eşyada bulunan bir özelliğin herhangi bir ihtiyacı doyuma ulaştırmasıdır. İktisadi açıdan mal ve hizmet, kendisine yönelik isteğin bulunduğu şey anlamına gelmektedir. Buna göre yararlı olan her şey ekonomik bir değere sahiptir. Bir mal veya hizmet zaruri olsun ya da olmasın, bazı insanlar bunları yararlı bazıları da zararlı olarak görsün talep gördüğü müddetçe iktisadi açıdan yararlıdır.

Bu anlayışları ile onlar kamuoyunun yararsız veya zararlı saydığı eşyayı iktisadi yönden faydalı kabul ederler. Örneğin içki ve esrar iktisatçılara göre yararlı şeylerdir. Çünkü bazı insanlar onları talep ederler. Bu bağlamda iktisatçı, doyum araçlarını yani mal ve hizmetleri bunların başka özelliklerini hiç dikkate almadan sadece doyum sağlamalarını gözeterek değerlendirir. Yani o, fayda ve ihtiyaçlara, olması gerektiği şekilde değil de faydası açısından bakar, daha ötesine gitmez. Mesela içkiye bazı bireylerin ihtiyacını tatmin ettiği için ekonomik bir değer olarak, içkiyi yapan insana da mal ve hizmet üreten biri gözüyle bakar. Çünkü bunların iktisadi bir değeri vardır ve bunlarla bazı fertlerin ihtiyacı tatmin edilmektedir.

İktisatçılara göre ihtiyaçların ve doyum araçlarının tabiatı budur. Bunun için kapitalist iktisatçı, toplumun bulunması gereken konumuyla ilgilenmez. O ancak bir ihtiyacı doyuma ulaştırması bakımından maddeye ekonomik değer verir. Bundan dolayı iktisatçının görevi, mal ve hizmetleri çoğaltmaya çalışmaktır. O başka hiçbir konuyu dikkate almaksızın insan ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılmasını sağlayan doyum araçlarının artırılması konusunu inceler. Onların değerlendirmelerine göre insanın ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetler sınırlı olduğu için de sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Ancak insan olması hasebiyle onun mutlaka doyurulması gereken temel ihtiyaçları vardır. Diğer taraftan insanın hayat şartlarındaki gelişmelere bağlı olarak artış gösteren ihtiyaçları vardır. Bu tür ihtiyaçlar çoğalma eğilimindedir ve insan bunların bütünüyle doyurulmasına ihtiyaç duyar. Ancak mal ve hizmetler ne kadar çoğalırça çoğalsın, bunların doyurulması gerçekleşmez. Ekonomik sorunun temeli de işte buradan kaynaklanır. Bu sorun “ihtiyaçların çokluğuna karşılık doyum araçlarının azlığı” soru-

nudur. Yani insanın, bütün ihtiyaçlarını bütünüyle karşılaması karşısında mal ve hizmetlerin yetersiz kalması sorundur. Böylece toplum “mal ve hizmetlerin görelî azlığı” problemiyle karşı karşıya gelir. Bu az bulunurluğun zorunlu bir sonucu olarak da bazı ihtiyaçların ya çok küçük bir kısmı ya da tamamı hiç doyurulmamış olarak kalır. Durum böyle olunca toplumdaki bireylerin hangi ihtiyacının doyuma ulaştırılacağı, kimlerin taleplerinin yasaklanacağının belirlenmesi için birtakım temel kurallar konulması kaçınılmaz olur. Başka bir deyişle sınırsız ihtiyaçların tatmini için sınırlı kaynakların dağıtım biçimini belirleyecek birtakım temel kuralların konması gerekir.

Görüldüğü gibi kapitalistler açısından problem, insan değıl ihtiyaçlar ve kaynaklardır. Yani bireylerin her birinin ihtiyaçlarını karşılamak değıl, ihtiyaçları tatmin edecek kaynakları çoğaltmaktır. Yapılmak istenen durum böyle olunca konulan kuralların üretimi mümkün olan en yüksek seviyeye erişirmeye yarayan çalışmalar olmalıdır ki üretim çoğalsın. Yani tek tek bireyler için değıl de insan kitlelerinin tümü için mal ve hizmetler artsın. Bundan dolayı mal ve hizmetlerin dağıtım problemi kapitalist iktisatları sıkı bir şekilde üretim problemine eğilmeye yöneltmiştir. İktisadi analizlerin en yüce hedefi, insanların tümünün mal ve hizmet tüketimlerinin miktarını arttırmaya çalışmaktır. Bunun için millî üretim kapasitesine etki eden faktörleri incelemek, bütün iktisadi konuların başında gelmektedir. Çünkü millî üretimin arttırılması hakkındaki araştırmalar “*sınırsız ihtiyaçların sınırlı mal ve hizmet kaynakları ile karşılanması*” sorununun çözümü için yapılan çalışmaların en önemlisidir. Bu yüzden kapitalist iktisatlar, ancak üretimin çoğaltılmasıyla fakirlik ve yoksulluk sorununun aşılabileceğine inanırlar. Dolayısıyla onlar için toplumun karşılaştığı ekonomik sorun,

üretimin arttırılması yoluyla çözülebilir.

Üretilen şeyin değeri ise belirli bir birey için önem derecesini veya bir şeyin başka bir şeye oranla önem derecesini tanımlar. İlk durumda ona **kullanım değeri**, ikinci durumdakine de **değişim değeri** adı verilir. Bir şeyin kullanım değeri şöyle özetlenebilir: Bir şeyin herhangi bir biriminin faydası onun en son biriminin faydası -marjinal fayda- ile belirlenir. Yani fayda, ihtiyaçların karşılanmasında faydası en az miktarda olan birim tarafından belirlenir. Kapitalistler bunu “son fayda veya marjinal fayda” diye isimlendirmektedir. Yani fayda üreticinin bakış açısına göre belirlenmez. Zira üretici, üretimdeki maliyetleri dikkate alarak fiyatı belirler ki bu durumda üretici talep olmaksızın sadece arz dikkate almış olur. Fayda, tüketicinin bakış açısına göre belirlenmez. Bu durumda ise değer, o şeyde var olan faydanın miktarı ve az bulunurluk faktörü gözetilerek bu faydaya duyulan ihtiyaca göre belirlenmiş, arz olmaksızın sadece talep dikkate alınmış olur. O hâlde değer belirlenmesinde arz ve talep durumları beraber ele alınmalıdır. Böylece bir değer faydası, bir ihtiyacı doyuma ulaştırdığı son birimde ortaya çıkar. Örneğin ekmeğin değeri acıkmanın başında değil, sonunda belirlenir. Yani ekmeğin pazarda az bulunduğu zamanda değil, normal durumunda iken belirlenir. Fayda değeri işte budur.

Değişim değeri ise mal ve hizmetin özel bir yönüdür. Bir şeyde bu yön çoğalınca onu değişime elverişli kılar. Yani bir şeyin diğer şeylere oranla değişim gücü olarak da tanımlanmaktadır. Buğdayın mısıra oranla değişim değeri, bir birim buğdayı alabilmek için ödenmesi gereken mısır miktarı ile belirlenir. Bir mal ve hizmetin faydasının değerine sadece **fayda**, değişim değerine ise sadece **değer** adı verilir.

Değişim bir mal ve hizmete denk veya ona yakın bir de-

ğere sahip olan bir karşılık bulunduğu zaman gerçekleşir. Burada kapitalist iktisatçılarca anlaşılan “**değer**” kavramını incelemek gerekir. Çünkü değer, değişim olgusunun temel esası ve ölçülmesi mümkün olan bir sıfattır. Kendisi ile mal ve hizmetlerin değerinin ölçüldüğü ve verimli işin verimsiz olandan ayırt edilebildiği bir ölçüdür. Bilindiği gibi üretim, fayda oluşturmak veya çoğaltmaktır. Bu da birtakım işlerle olur. Bu işlerin verimliliğini, verimsizliğini ya da hangisinin daha verimli olduğunu ayırt edebilmek için çeşitli mal ve hizmetlerin hassas bir ölçütünün bulunması gerekir. Bu hassas ölçüt de çeşitli mal ve hizmetlerin toplumsal değeridir. Diğer bir ifadeyle bu ölçüt, yapılan iş veya sunulan hizmetin toplumsal belirlenimi (kolektif takdiri)dir. Bu belirleme zaruri bir iş hâline gelmiştir. Özellikle, modern toplumlarda tüketmek için yapılan üretimin yerini değişimde bulunmak için yapılan üretim almıştır. Zaten bugünlerde her birey kendi üretiminin tamamını veya çoğunu başkalarının ürettiği diğer birçok şeyle mübadele etmektedir. Bu değişim de ancak mal ve hizmet gibi bir bedel bulunduğu gerçeğe gerçekleşir. Bunun için malın değeri önceden belirlenmelidir ki değişimde bulunulabilsin. Bundan dolayı insanın ihtiyaçlarını doyuma ulaştırın araçların değerinin ne olduğunun bilinmesi üretim ve tüketim için zorunlu bir husustur.

Ancak çağımızda bu değişim değeri, mal ve hizmetlerin birçok değerinin sadece birine indirgenerek belirlenmektedir. Zira modern toplumlarda malların değerleri birbirlerine göre ölçülmez. Bunların değerleri ancak “**para**” diye isimlendirilen belirli nesneye (mala) göre belirlenir. Bir şeyin parayla olan değişim oranına ise “**fiyat**” ismi verilir. Böylece fiyat, paraya oranla bir şeyin değişim değeri olarak kabul görür. Buna göre, değişim değeri ile fiyat arasında fark bulunmaktadır. Değişim değeri para, mal veya herhangi bir

hizmetin mutlak olarak mübadele edilebilirliği iken fiyat ise o şeyin özel olarak para ile olan değişim değeridir. Bundan dolayı da bütün malların fiyatları aynı zamanda yükselip alçalabilir. Bunun yanında ise aynı anda malların birbirlerine göre değişim değerlerinin düşmesi veya yükselmesi imkânsız bir şeydir. Aynı şekilde malların, değişim değerinde bir farklılık olmadan fiyatları değişebilir. Buna bağlı olarak da bir malın fiyatı o malın değerlerinden biri hâline gelir. Diğer bir deyimle o malın yalnızca paraya oranla değeri olur. Fiyat değerlerden biri olduğu sürece onun, bir şeyin yararlı olup olmamasını ve bir şeyin fayda derecesini belirlemesi de doğaldır. Bu durumda da toplumun belirli mal veya hizmete belli bir fiyatla talepte bulunması hâlinde mal ve hizmetler verimli ve yararlı sayılmaktadır.

Bu mal veya hizmetin ne derecede faydalı olduğunun ölçüsü, tüketici kitlenin çoğunun bu şeye sahip olabilmek için ödemeyi kabul etmeye hazır oldukları fiyattır. Bu mal ve hizmetler ister tarım ister sanayi ürünü olsun isterse bir tüccarın, doktorun veya bir mühendisin hizmeti olsun fark etmez.

Fiyatın üretim, tüketim ve dağıtım sürecinde oynadığı role gelince fiyat mekanizması üreticilerin hangi üretim alanına gireceğini, hangilerine girmeyeceklerini belirler. Aynı şekilde tüketicilerden hangilerinin ihtiyaçlarının karşılanacağını hangilerinin ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılmadan kalacağını da belirler. Bir malın üretim maliyeti onun piyasadaki arzı için temel belirleyicidir. Malın faydası da piyasada mala olan talebi belirleyen bir faktördür. İki de fiyatla ölçülür. Bunun için arz ve talep kapitalistlere göre iktisadın iki temel konusudur. Arzdan maksat, piyasaya sunulan mal ve hizmetlerdir. Talepten maksat ise piyasanın talebi, isteğidir. Nasıl ki fiyat zikredilmeden talebin belirlenmesi

mümkün değilse aynı şekilde arzın belirlenmesi de mümkün değildir. Ancak talebin değişimi fiyatın değişimi ile ters orantılıdır. Fiyat yükseldikçe talep düşer ve fiyatlar düşüncü talep artar. Arzda ise durum tam tersinedir. Çünkü onun değişimi fiyatın değişimiyle doğru orantılıdır. Yani arz, fiyatın yükselmesi ile artar ve fiyatın düşmesiyle de azalır. Her iki durumda da fiyatın arz ve talebe çok büyük etkisi vardır. Diğer bir deyişle fiyat, üretimi de tüketimi de çok etkiler.

Kapitalistlere göre fiyat mekanizması toplumun bireylerine mal ve hizmetlerin dağıtılması için kullanılan ideal bir yöntemdir. Zira fayda insanın harcadığı emeğin bir neticesidir. Bunun için bir işin karşılığı işe denk değilse şüphesiz üretim seviyesi düşer. Buna göre topluma mal ve hizmetlerin dağıtımında ideal yöntem, bu üretimin mümkün olan en yüksek seviyesine erişmesini sağlayan metottur. Bu metot, "fiyat mekanizması" da denilen fiyat metodudur. Zira kapitalistlere göre bu yöntem, iktisadi dengeyi otomatik bir şekilde düzenlemektedir. Çünkü fiyat mekanizması, tüketicilere toplumun sahip olduğu kaynakların çeşitli ekonomik alanlara aktarılması yani bazı maddelerin alınıp bazılarının alınmaması şeklinde ortaya çıkan özgür tercihlerinin kullanılması ile oluşur. Böylece bireyler kazandıkları gelirlerini ihtiyaç duydukları veya talep ettikleri mal ve hizmetleri almaya harcarlar. Örnek olarak içkiyi istemeyen tüketici onu satın almaktan kaçınır ve gelirini başka bir şeye harcar. Böylece içkiyi istemeyen tüketicilerin sayısı çoğalınca veya bütün insanlar bu malı talep etmeyince içkinin üretilmesi kazançlı olmaz. Doğal olarak içkinin üretimi durur. Bütün maddeler için durum böyledir. Böylelikle tüketiciler özgür iradeleriyle üretimin miktarını ve çeşidini belirlemiş olurlar. Tüketiciler tarafından karşılanınsın ya da karşılanmasın veya üreticilere verilsin ya da verilmesin mal ve hizmetlerin dağı-

tımının yürütülme aracı fiyattır.

Fiyat mekanizması; üretime yöneltici, dağıtımı düzenleyici ve üretici ile tüketici arasındaki ilişkiyi belirleyici bir araçtır. Yani üretici ile tüketici arasındaki dengeyi sağlar.

Fiyatın, üretimi yönlendirici özelliği şu şekilde olur: Herhangi verimli bir emeği harcamaya veya insanı bir fedakârlıkta bulunmaya iten temel faktör, o emek veya fedakârlığın maddi karşılığıdır. Kapitalist iktisatçılar insanın ruhi veya manevi etkenlerle emek harçayabileceğini kabul etmezler. Varlığını kabul ettikleri ahlaki etkenleri ise maddi mükâfat alanına dâhil ederler. Onlar, insanın harcadığı emeklerin ancak ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak ve maddi isteklerini karşılamak için olduğunu sanırlar. Bu doyum ise insanların ya doğrudan doğruya ürettiklerini tüketmeleri ile ya da başkaları tarafından üretilen mal ve hizmetleri sahip oldukları parasal bir bedelle satın almaları yoluyla gerçekleşir. İnsan; ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılmasını, tümü olmasa bile büyük bir kısmını kendi emeğinin diğerlerinin emekleri ile değiştirilmesi sayesinde gerçekleştirir. İnsan, ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılması için emeği karşılığında para alır ve sahip olduğu para ile de mal ve hizmetleri elde eder. Yoksa insan, ürettiği mala ulaşabilmenin temel bir aracı olması için paraya sahip olmak istemez. Onun için maddi karşılık (ki buna fiyat denir) insanı üretime yönlendirir. Dolayısıyla fiyat, üreticilerin emeklerini harcamaları için bir etken olup üretime de sevk eder.

Fiyatın, dağıtımı düzenleyici özelliğine gelince insan, ihtiyaçlarının tümünü karşılamak ister. Bu nedenle de ihtiyaçlarının tümünü doyurmak için ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri elde etmeye çalışır. İnsanoğlunun her bir ferde ihtiyaçlarını doyuma ulaştırma hürriyeti verilmiş olsaydı insan, mallardan istediğini alıp tüketmekten kaçın-

mazdı. Fakat insan soyunun tümü aynı isteğe yöneldiğinden bireyin ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılmasında belli bir sınır belirleme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu sınır, kişinin emeğinin diğerlerinin emeği ile değişebildiği sınırdır. Yani insanın kendisinin harcadığı güce karşı kazandığı nakit veya fiyatın sınırıdır. Bundan dolayı fiyat, insanın kazanıp tüketmede kendi gelirine uygun olan sınırdır durmasını sağlayan ve doğal olarak ortaya çıkan bir kayıttır. Bunun için fiyatın tespiti, insanın tatmin edilmesi gereken ihtiyaçlardaki rekabet hâlini gözeterek bir kıyaslama ile önem sıralaması yapmayı gerekli kılar. Yani zaruri olanı almaya daha az zaruri olandan vazgeçmeye zorlar. Dolayısıyla fiyat, bireyi, bazı ihtiyaçlarını kısmi olarak doyuma ulaştırmaya zorlar ki bunun karşılığında birey daha önemli olan ihtiyaçlarını doyuma ulaştırılabilsin. Buna göre, bireyin elde etmek istediği ihtiyaçlar fiyat tarafından düzenlenir. Büyük tüketici kitlelerin talepte bulunduğu mal ve hizmetlerin sınırlı faydaları da fiyat tarafından belirlenir. Tüketicilerin gelirlerindeki farklılık her bireyin harcamalarını gelir miktarına göre olmasını sağlar. Böylece kısıtlı gelire sahip olan bazı kimseler, tüketimlerini bazı mallarla sınırlı tutarlarken gelirleri kısıtlı olmayan kimseler ise tüketimlerini belli mallarla sınırlı tutmamaktadır. Böylece bazı malların fiyatlarının yükselmesi ve inmesi, bazı kimselerde bu fiyatın parasal karşılığının olması ve bazılarında da olmaması sonucunda fiyat mekanizması, menfaatlerin tüketicilere dağıtılmasını düzenleyen bir faktör hâline gelir.

Fiyatın üretimle tüketim arasındaki dengeyi sağlayıcı yani üretici ile tüketici arasındaki ilişkiyi belirleyici olması özelliğine gelince; tüketicilerin istediklerini üreten firma bunun karşılığında bir kazanç elde eder. Ürünleri tüketiciler tarafından talep edilmeyen firmanın ise zarar edeceği açık-

tır. Üreticinin kendi malına olan tüketici talebini belirlemeye olanak veren tek yol, mal ve hizmetlerin fiyatıdır. Böylece üretici firma fiyat aracılığı ile tüketicilerin talep eğilimlerini anlar. Zira tüketiciler belli bir malı almaya eğilim gösterdiklerinde malın piyasa fiyatı yükselir; bu durumda firma, talebi karşılamak için daha çok mal üretmeye başlar. Tüketiciler bir malın alınmasından vazgeçerse o malın piyasadaki fiyatı düşer ve bu malın üretimi azalır. Dolayısıyla üretime ayrılan kaynaklar fiyatın yükselmesi ile artar ve fiyatın düşmesi ile de azalır. Böylece de fiyat, tüketici ile üretici arasında hem bir köprü olmuş hem de tüketimle üretim arasındaki dengeyi sağlamış olur. Bu mekanik süreç doğal hâllerde süreklidir. Tüm bunlardan dolayı kapitalistlerin gözünde fiyat iktisadın temel ögesidir, ekonomik sistemin köşe taşıdır.

İşte kapitalist iktisat sisteminin özeti budur. Kapitalistler buna “**ekonomi politik**” adını vermiştir. Etüt edip derinlemesine incelemeye tabi tutunca birçok bakımdan bu sistemin çürük (tutarsız) olduğu görülür.

Kapitalistlerin gözünde iktisat, insan ihtiyaçları ile ihtiyaçların doyuma ulaştırılmasını inceleyen bir disiplindir. Kapitalistler, ihtiyaçları doyuma ulaştıran mal ve hizmetlerin üretimini ve bunların ihtiyaçlara dağıtımını birleştirerek tek konu hâline getirirler. Diğer bir deyişle ihtiyaçlarla doyuma ulaştıran araçları birbirinden ayrı düşünmeyerek, birbirinin içine girmiş bileşik tek bir konu olarak kabul ederler. Yani mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı tek bir başlık altında incelenir. Bundan dolayı onlar ekonomik maddeyi ve ona sahip olma keyfiyetini de kapsamına alacak şekilde aralarında ayırım yapmadan, birini diğerinden ayırmadan tek bir açıdan bakarlar. Kapitalistler iktisat bilimine ve iktisat sistemine aralarında ayırım gözetmeden tek bir konu olarak bakarlar. Hâlbuki iktisat bilimi ile iktisat sistemi

arasında fark vardır.

İktisadi sistem servetin nasıl dağıtılacağı, ona nasıl sahip olunacağı ve onun nasıl kullanılabileceği gibi konuları açıklar. İktisadi sistem bu açıklamaları sahip olduğu belirli dünya görüşüne göre yapar. Bunun için İslâm'ın iktisat sistemi komünizm ve sosyalizmden farklı olduğu gibi kapitalizmden de farklıdır. Çünkü bu sistemlerden her biri kendi ideolojisi-ne ve dünya görüşüne göre şekillenir.

İktisat bilimi ise böyle değildir. O; üretimi, üretimin geliştirilmesini, iyileştirilmesini ve yeni üretim araçlarının bulunup geliştirilmesini inceler. Bu ise diğer bilimler gibi hiçbir ideolojiye bağlı olmayıp bütün toplumlar için evrenseldir. Örneğin mülkiyet konusunda kapitalizmin görüşü sosyalizm ve komünizmden farklı olduğu gibi İslâm'ın bu konudaki görüşü de farklıdır. Üretimin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ise bir vakıa araştırmasıdır. Buna bakış bilimsel bir bakıştır. Üretimin geliştirilmesi gibi bir olgunun incelenmesinde farklılık yoktur. Burada dünya görüşleri farklılaşsa da bilimsel bir saha ile ilgili olduğundan evrensel bakış açısı benimsenir.

İncelemede ihtiyaçlarla bunların doyumunu sağlayan mal ve hizmetlerin birleştirilmesi yani ekonomik değerın üretimi ile dağıtım şeklinin birleştirilip tek bir konu yapılması hatalıdır. Bu hata, kapitalistlerin iktisadi konuları birbiri içine katmalarından kaynaklanır. Dolayısıyla kapitalist ideolojinin ekonomik temelleri esastan yanlıştır.

Tatmini gerekli ihtiyaçların yalnızca maddi olması konusuna gelince, bu da yanlıştır ve ihtiyaçların doğasına terstir. Zira manevi ve ruhi ihtiyaçlar da maddi ihtiyaçlar gibi doyuma ulaştırılmak ister ve bunun için de mal ve hizmetlere gereksinim duyulur.

Kapitalist iktisatçılar, ihtiyaç ve faydayı kendi doğallığı içinde ele alırken toplumun bulunması gereken konumunu ise doğal hâlinde ele almamaktadırlar. Onlarda var olan bu düşünce, kapitalist iktisatçının insanı manevi gayelerinden, ahlaki fikirlerinden ve ruhi eğilimlerinden soyutlayarak yalnızca maddi yönü olan insana indirgemesi anlamına gelir. Kapitalist iktisatçı toplumsal ilişkilerin temelini, toplumu faziletli kılacak ve manevi yükselişi sağlayacak öğelere dayanmasına aldırış etmez. O, toplumsal ilişkilerle, Allahu Teâlâ'nın rızasını kazanmak uğruna verilen mücadelenin ön şartı olan Allahu Teâlâ'ya bağlılık düşüncesinin kazanılması sonucunda oluşacak olan ruhi yükseliş arasındaki ilişkiyi önemsiz kabul eder. Onun bütün ilgisi yalnızca maddi ihtiyaçları doyuma ulaştıracak olan maddeye yöneliktir. Bundan dolayı onun bir malın satışında sahtekârlık yapmaması ticari ilişkilerinin devamlılık kazanması içindir. Eğer sahtekârlık yaparak kazanıyorsa bu durum meşruiyet kazanır. Bunun yanında yine o fakirleri doyurmayı sadaka anlamında Allahu Teâlâ'nın emrine uymak için yapmaz ancak fakirleri kendisini soymasınlar diye yedirir. Eğer onları aç bırakmak onun servetini arttırıyorsa onları aç bırakma yoluna gider. Böylece kapitalist iktisatçının sorunu, yalnızca maddi bir ihtiyacı doyuma ulaştırmak yönüyle yalnızca fayda ile ilgilienmesidir. İnsana ve topluma ancak fayda düşüncesi çerçevesinde yaklaşan, iktisadi hayatı bu bakışa göre kuran bu bakışa sahip kişiler, toplumlar ve insanlar üzerindeki en tehlikeli kimselerdir.

Diğer taraftan insanların "mal" ve "hizmetler" dedikleri emek ve mallar ancak bireyin kendilerinden faydalanmak için elde etmeye çalıştığı şeylerdir. Bunların insanlar arasındaki değişiminden insanlar arasındaki ilişkiler doğar ve bundan da toplumsal yapı oluşur. Bu nedenle mal ve ihtiyaç-

lar dikkate alındığında toplumsal ilişkilere bütüncül ve detaylı olarak bakmak gerekir. Bunun için bir ihtiyacı doyuma ulaştırması yönüyle ekonomik maddeye önem verip toplumda olması gereken hususa önem vermemek, ekonomik değeri ilişkilerden ayrı tutan bir yaklaşıma sahip olmak demektir. Çünkü bu ekonomik değer, insanlar tarafından mübadele edilir ve böylece de onlar arasındaki ilişki doğar. İlişkilerin ise toplumsal yapıyı belirlemesinden dolayı ekonomik değere bakarken toplumun bulunması gereken konumu gözetilerek yaklaşılmalıdır. Bu nedenle eşyayı, aslında zararlı olsun olmasın, insanların ilişkilerine etki etsin etmesin toplumdaki insanların inançlarına uygun olsun olmasın, helal olsun olmasın hepsini bir sayıp yalnızca ona talep var diye yararlı kabul etmemiz yanlıştır. Bilakis eşyaya, toplumun olması gereken durumu gözetilip, dikkate alınarak gerçekten bu eşya yararlı ise ona yararlı muamelesini yapılmalıdır. Bunun için afyon, esrar gibi maddeleri yalnızca onları talep edenler var diye ekonomik bir değer olarak görüp yararlı kabul etmemiz doğru değildir. Bilakis eşyanın faydasına yani onun ekonomik bir değer olup olmamasına bakılırken, bu ekonomik değerlerin ilişkilere olan etkisini de gözetmemiz gerekir. Yani eşyayı değerlendirirken toplumun bulunması gereken konumunu dikkate almadan o şeyi soyut olarak tek başına değerlendirmek doğru değildir.

İhtiyaçların doyuma ulaştırılması konusunun doyuma ulaştıracak araçlarla birlikte iç içe ele alınmalarından ve iktisatçıların sırf bir ihtiyacı doyuma ulaştırdığı için doyum sağlayan araçlara itibar etmelerinden iktisatçıların, yalnızca serveti üretmeye yönelmeleri ve onların ihtiyaçları doyuma ulaştıracak araçların dağıtımını konusuna o kadar eğilmemeleri sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucunda kapitalist ekonomik sistem, bir bütün olarak memleketin servetini

artırmak gibi bir gayeye yönelmiştir. Bu sistem, üretimin mümkün olan en yüksek seviyeye erişmesine çalışır; toplumdaki bireylerin mümkün olan en müreffeh hâlde yaşamalarını, millî gelirin artırılmasına ve memleketin üretim seviyesinin yükseltilmesine bağlı olduğunu kabul eder. Zira bu sistem bireyleri millî serveti üretip elde etmeleri için çalışmada hür bıraktığı zaman onlara millî gelirden pay alma imkânını vermiş olarak kabul eder.

Bu nedenle kapitalistlere göre iktisadın varlık nedeni, bireylerin ihtiyaçlarını temin etmek ve toplumun bireyelerinin tümünde bu doyumunu sağlamak değildir. İktisadın varlık nedeni, bireylerin ihtiyaçlarını tatmin edecek mal ve hizmetleri temin etmektir. Yani ülkenin millî gelirini artırmak ve üretim seviyesini yükseltmekle toplumun ihtiyaçlarının tatminine yönelmiş olmaktır. Artan millî gelirin toplumun bireyelerine dağıtılması, toplumun bireyelerine çalışma ve mülk edinme hürriyeti aracılığı ile sağlanır. Böylece bireylerle bu servetten, sahip oldukları üretim güçleri oranında kazanma imkânı sağlanmış olur. Böylelikle de bütün bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmış olup olmamasına bakılmaz.

İşte “ekonomi politik” yani “kapitalist iktisat” budur. Bu düşünceler tamamen yanlış ve gerçeklere de terstir. Bu düşünceler, bütün bireyelerin yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlayamadığı gibi her bir birey için refahı da gerçekleştiremez. Buradaki yanlışlık, tatmini istenilen ihtiyaçların insani ihtiyaçlar olmasına rağmen bireysel olmalarıdır. Bütün insanların, bütün ümmetin veya bütün halkın ihtiyaçları değil, toplum içinde yer alan Muhammed’in, Salih’in, Hasan’ın vs. ihtiyacıdır. Doyuma ulaştırılması gereken ihtiyaçlar ister yemek gibi doğrudan doğruya bireysel olsun isterse devletin savunulması gibi toplumsal olsun ihtiyaçları tatminine çalışılan tümüyle bireydir. Buradaki iktisadi problem;

doyumunu sağlayacak araçların dağıtımının birey bazında ele alınmasında, yani mal ve hizmetlerin halkın veya ümmetin toplu ihtiyaçları olmasına bakılmadan bireylere dağıtılmasında yatmaktadır. Diğer bir deyişle problem, bir bütün olarak ülkenin karşı karşıya kaldığı yoksulluk değil bireyin karşı karşıya kaldığı yoksulluktur. Dolayısıyla iktisat sistemi; araştırmasını, iktisadi değeri üretmek hususunda değil, her bir ferdin temel ihtiyaçlarının karşılanması temelinde yoğunlaştırmalıdır.

Bundan dolayı millî üretim kapasitesine etki eden faktörlerin incelenmesi, bireylerin temel ihtiyaçlarını fert fert tümüyle doyuma ulaştırmaya konu olamaz. Söz konusu olan, insan olması bakımından insanın temel ihtiyaçlarını ve servetin toplumun tüm bireyelerine temel ihtiyaçlarını tatmin garantisini sağlamak için dağıtımını incelemektir. İşte bu konu en başta ele alınmalıdır. Diğer taraftan memleketin fakirliğine çözüm bulmak, bireylerin tek tek fakirliklerine çözüm olmaz. Hâlbuki memleketin bireyelerinin fakirliklerine ve memleket servetinin dağılımına çözüm bulmak, memleket insanını topluca veya tek tek millî geliri artırmaya yönlendirir. Fakat üretim kapasitesini ve millî geliri artırmaya etki eden faktörleri incelemek, iktisadın konusu olup iktisadi değerlerin çoğaltılması ile ilişkilidir, yoksa iktisat sisteminin belirlediği ihtiyaçların tatmini konusu ile ilişkili değildir.

Mal ve hizmetlerin görece az bulunurluğu yani onun, toplumun karşılaştığı bir ekonomik sorun oluşuna ve ihtiyaçların çokluğu karşısında doyum sağlayacak kaynakların azlığı, mal ve hizmetlerin, insanın ihtiyaçlarını bütünüyle doyuma ulaştırmada yetersiz kalacağı iddiasına gelince -ki bu ekonominin temel problemi olarak görülür- bu yanlış bir yargıdır ve gerçeğe terstir. Zira insan olması vasfıyla doyurulması zorunlu olan ihtiyaçlar bireyin temel ihtiyaçlarıdır. Her ne

kadar birey, lüks ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak istese de mesele ikincil veya lüks ihtiyaçlar meselesi değildir. Buna bağlı olarak temel ihtiyaçlar sınırlı sayıdadır ve dünyada mevcut mal ve hizmetler yani emek ve mallar, tüketici bireylerin ihtiyaçlarını bütünüyle doyuma ulaştırmada yeterlidir. Toplumun karşı karşıya kaldığı iktisadi sorun varolsa da temel ihtiyaçlarda bir sorun yoktur. İktisadi problem ancak bu emek ve paraların bireylerin her birine bütün temel ihtiyaçlarını bütünüyle doyuma ulaştırmak, ikincil (lüks) ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılmasına da yardımcı olacak biçimde dağıtılması problemidir.

Yenilenen ihtiyaçların artması meselesinin ise temel ihtiyaçların artmasıyla bir ilişkisi yoktur. Çünkü -insanlık vasfı itibarıyla- insanın temel ihtiyaçları artmaz, artan ve yenilenen şey ancak onun lüks ihtiyaçlarıdır. Bunun için ilerleyen modern yaşama paralel olarak insanın ihtiyaçlarındaki artış temel ihtiyaçlarla ilgili değil ancak lüks ihtiyaçlarındaki artışla ilgilidir. Bu lüks ihtiyaçların doyuma ulaştırılmaması ise probleme neden olmaz. Probleme sebep olan şey ancak temel ihtiyaçların doyuma ulaştırılmamasıdır. Hâlbuki lüks ihtiyaçların artması, belli bir bölgede yaşayan belli bir kitleyle ilgilidir. Yoksa memleketin tüm bireyleri ile ilişkili bir mesele değildir. Bu sorun, bireyin kendi ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak için bir atılımda bulunması ile çözülür. Zira bu lüks ihtiyaçların etkisi ile doğan müteşebbislik, insanı doyumu sağlayan araçları artırmaya yöneltir. Bu doyumu ya ülkesinin gelirlerinden çokça pay almakla veya başka bir ülkede yerleşip yatırım yaparak veya çalışarak sağlar. Bu sorun, toplumdaki bireylerin tümünün temel ihtiyaçlarını bütünüyle doyuma ulaştırma sorunundan ayrıdır. Çünkü bireylerin teker teker temel ihtiyaçlarını tümüyle doyuma ulaştırmak ve her bir bireyin lüks ihtiyaçlarını karşılayabil-

mesine de yardımcı olmak için gerekli olan servetin dağılımı problemi, dünya görüşü ile ilişkili bir sorundur. Yine bu problem belli bir toplumla veya belli bir ideolojiyle ilgilidir. Üretimin artırılması ve millî gelirin çoğaltılması ise böyle değildir. Üretimin artırılması ve millî gelirin çoğaltılması sömürü, yayılmacılık, işgal veya nüfuz elde etmek servet artırıcı araçların kullanılması gibi ülkenin gerçek gücü ve konumu ile ilişkilidir. Üretimin ve millî gelirin artırılması şartların uygunluğuna bağlıdır ve her insan bunu yapabilir. Üretimin ve millî gelirin artırılması belli bir dünya görüşüne bağlı olmadığı gibi belli bir toplum veya belli bir ideolojiye de özgü değildir, geneldir.

Binaenaleyh ortaya konan ekonomik doktrinler, memleketin dâhili ve haricî gelirlerinin bireylere teker teker dağıtılmasını yani bütün bireylerin temel ihtiyaçlarını bütünüyle karşılayacak, her bireyin lüks ihtiyaçlarını giderme şeklini belirleyip bunları garanti altına alacak esaslardır. Üretim seviyesinin yükseltilmesi ise bilimsel incelemelere konu olur. Bunun ekonomik sistem içinde incelenmesi ile ekonomik sorun -ki bu sorun teker teker bireylerin tüm ihtiyaçlarını bütünüyle doyuma ulaştırmaktır- çözülmez. Çünkü üretimi artırmak, memleketin gelir düzeyini yükseltir fakat bütün bireylerin temel ihtiyaçlarını bütünüyle tatmin etmez. Arabistan ve Irak üretimde ileri olabilir ama oradaki fertlerin çoğunun temel ihtiyaçları bütünüyle doyuma ulaştırılmamıştır. Onun için üretimin artırılması, her şeyden önce çözümü gereken sorunu halletmez. Zira buradaki sorun, bütün bireylerin tek tek temel ihtiyaçlarının bütünüyle karşılanması, sonra da lüks ihtiyaçlar için onlara yardımda bulunulmasıdır. Dolayısıyla çözümü aranan fakirlik ve mahrumiyet, insan olması vasfıyla insanın temel ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılmasıdır. Yoksa modernleşme ile ortaya çı-

kan lüks ihtiyaçların tatmini değildir. İlaç aranan sorun, memleketin mahrumiyeti ve yoksulluğu değil toplumun bireylerinin her birinin tek tek fakirliği ve yoksulluğu sorunudur. Bu yoksulluğa, her birey tek tek ele alınmadığında üretimin artırılması ile çözüm sağlanmaz. Bu sorun ancak servetin bireylere tek tek dağıtılması yöntemi ile çözüme kavuşturulur. Bu öyle bir dağıtım yöntemi olmalı ki her bireyin bütün temel ihtiyaçlarını bütünüyle doyuma ulaştırınsın ve onun lüks ihtiyaçlarının tatminine de yardımcı olabilsin.

Değer konusuna gelince kapitalist iktisat sistemi, değeri mutlak olarak değil, nispi olarak ele alır. Zaten onlara göre, değer subjektif (itibarî) bir kavramdır. Bu nedenle bir metre yün kumaşın değeri piyasada bol olduğu andaki en son biriminin (marjinal) faydasıdır. Yine onun değeri kendi varlığı için gerekli mal ve emeğin toplamıdır. Değer, kumaşın parasal karşılığına dönüştürüldüğünde fiyat adını alır. Bu iki kavram onlara göre birbirinden bağımsız ve farklı isimler altında iki ayrı şeydir. Birine **“fayda”**, diğerine **“değişim değeri”** denir.

Değeri bu sınırlar içinde tanımlamak yanlıştır. Çünkü herhangi bir malın gerçek değeri ancak az bulunurluk faktörü dikkate alınarak belirlenecek olan **“fayda”** miktarıdır. Böylece herhangi bir malın gerçek değeri az bulunurluk faktörü dikkate alınarak belirlenecek olan faydasıdır. Herhangi bir mala gerçek anlamda bakış, az bulunurluk faktörü dikkate alınarak onun faydasına yönelik bakıştır. Bu faydanın elde edilmiş biçimi önemli değildir. İster alışveriş gibi mübadele ile ister insanın avcılık gibi doğal yetenekleri ile isterse o değer başka bir şeye veya kişiye göre olsun fark etmez. O hâlde değer somut bu gerçekliğe sahip olan belli bir şeyin adıdır. Yani değer, bir şeye göre değerli ve değişilebilir başka bir şeye göre de değişim değeri olmayan bir şey de-

ğildir. Zira değer, gerçek bir şeydir, görelî değildir. Dolayısıyla iktisatçıların değere olan yaklaşımları temelden hatalıdır.

Marjinal değer denilen şeye gelince o, malların satılması için üretimin en kötü şartlarında belirlenen değeridir. Böylece bir malın değeri en aşağı sınırdaki belirlenir ki üretim sağlam ve garantili bir esasa oturmuş sürekli bir üretim olsun. Marjinal değer, malın gerçek değeri değildir hatta malın fiyatı bile değildir. Çünkü bir malın fiyatı ancak o andaki az bulunurluk faktörü dikkate alınarak yapılacak bir belirlemenin sonucunda ortaya çıkan faydanın miktarıyla ortaya çıkar. Sonra fiyatın düşmesi onun değerinden bir şeyi düşürmediği gibi fiyatında meydana gelecek olan yükselme de değerine bir şey katmaz. Çünkü onun değeri yukarıda sözü edilen şartlarda belirlenmiş olan değeridir. Buna dayalı olarak marjinal değer teorisi bir fiyat teorisi olup değer için bir teori değildir. Kapitalist iktisatçılara göre fiyatla değer arasında fark vardır. Zira fiyatın belirlenmesine, talebin ve arzın artış ve azalış eğilimleri etki eder. Bu ise üretilenin dağılımı ile değil, üretimin artırılması ile ilişkilidir. Fakat değer belirlenmesine, o andaki az bulunurluk faktörünün etkisini bir öge olarak kabul ederek yapılacak bir belirlemeye malın faydası büyük oranda etki edecektir. Arz ve talebin genel olarak değere bir etkisi yoktur.

Buna dayalı olarak değer konusuna temelden hatalı yaklaşılmıştır. Böylece ona bağlı olan ayrıntılı konulara da hatalı yaklaşılmıştır. Ancak bir malın değeri, başka bir mal veya emeğin faydası dikkate alınarak maldan elde edilen faydaya göre belirlenmiş ise bu doğru ve kısa vadede istikrara ulaşan bir değer olur. Eğer fiyatla belirlenirse bu gerçek bir belirleme olmayıp görelî bir belirleme olur ve değer o zaman piyasanın durumuna göre değişime uğrar. O zaman da

değer olma özelliğini kaybedeceği için “değer” kavramı gerçekliğine uygun düşmez. Bu durumda o, kendisindeki faydalara göre değil de piyasanın durumuna göre para kazanma aracı olur.

Kapitalist iktisatçılar faydanın, insanın harcadığı emeğin bir neticesi olduğunu ve bu faydanın karşılığında eşit değerde bir ücret verilmeyince üretim seviyesinin düşeceğini söylerler. Buradan da serveti bireylere dağıtmanın ideal metodunun, üretimi mümkün olan en yüksek seviyeye ulaştırmak olduğuna dair bir kaniya sahiptirler. Bu inanış tümenden hatalıdır. Zira görülen gerçeğe göre Allahu Teâlâ'nın evrende yaratmış olduğu mal, eşyadaki faydanın esasıdır. Bu malın faydasını artırmak veya çalışarak onda yeni faydalar oluşturmada kullanılan güçler ise o malı belirli yeni bir faydayı oluşturacak şekilde dönüştürür. Böylece faydayı sadece emeğin bir neticesi saymak yanlıştır, gerçeklere terstir. Ham maddenin ve yapılan harcamaların hiç dikkate alınmaması demektir. Bazen gerçekleştirilen harcamalar bir çalışmanın değil de ham maddenin karşılığı olabilir. Buna binaen fayda, bazen insan emeğinin, bazen de ham maddenin varlığının ayrı ayrı birer neticeleri olabileceği gibi ikisinin birden neticesi de olabilir. Fayda sadece insan emeğinin bir neticesi değildir.

Üretim seviyesinin düşmesi yalnızca emeğe ödenen ücretin dengesiz olmasından kaynaklanmaz. Bazen bundan kaynaklanacağı gibi bazen ülkedeki tüm servetin tükenmesinden bazen savaşlardan bazen de başka şeylerden kaynaklanabilir. Zira İngiltere’de ve Fransa’da II. Dünya Savaşı’ndan sonra üretimin düşmesi, iş ile ücret denkliğinin olmamasının bir sonucu değildir. Bilakis her iki ülkenin zengin sömürge kaynaklarından çekilmelerinin ve tümüyle savaşa katılmalarının bir sonucuydu. ABD üretiminin II. Dünya Sa-

vaşı sırasında düşüşü de iş ile ücret denkliğinin olmamasından değil, onun Almanya'ya karşı topyekûn bir savaşa girmesinin sonucuydu. Bugün İslâm dünyasındaki üretimin düşüşü dahi iş ile ücret denkliğinin olmamasının değil, ümmetin tamamının içine düştüğü fikrî çöküşün bir neticesidir. Buna dayalı olarak üretim seviyesini yükseltecek ve bunun dağılımını düzenleyecek ideal bir metot var olduğu süreç için karşılığı olan ücretin denk olmaması tek başına üretimin düşüşüne etki edemez. Zaten üretimde en yüksek seviyeye ulaşmanın servetin bireylere dağılımı ile bir ilişkisi yoktur.

Batılı iktisatçılar fiyatın, üretimi yönlendiren bir faktör olduğunu çünkü insanı herhangi bir emek harcamaya iten şeyin ona karşılık alacağı maddi değerler olduğunu söylediler. Bu sözün içeriği de gerçeklere terstir, doğru bir söz değildir. Zira çoğunlukla insanlar emeklerini övgü gibi manevi bir ödülle, Allahu Teâlâ'nın sevabını elde etmek gibi ruhi karşılık elde etmek için ya da vefa gibi ahlaki bir sıfatla nitelenmek için harcarlar. İnsanın ihtiyaçları kâr elde etmek gibi maddi olduğu gibi Allahu Teâlâ'ya kulluk etmek gibi ruhi ve övgü gibi manevi de olabilir. Böylece ihtiyaçları sadece maddi ihtiyaçlara hasretmek doğru değildir. Bazen insan, ruhi ve manevi ihtiyaçlarını tatmin etmek için cömertlik yapmak suretiyle maddi ihtiyaçları tatmin için harcayacağı paradan daha fazla harcamada bulunabilir. Bunun için üretime yönlendiren şey yalnızca fiyat değildir. Fiyat olabildiği gibi diğer şeyler de olabilir. Bir taş işçisinin aylarca bir camiyi inşa etmek amacıyla çalıştığı veya bir fabrikanın, bazı günlerdeki üretimini fakirlere dağıtmak için işbaşı yaptığı görülmüyor mu? Keza Müslümanların memleketlerinin savunması için hendek kazmaları veya harbe hazırlık için kendi emeklerini harcadıkları görülmüyor mu? İşte bu tip üre-

tim ve benzerlerine yönlendiren etken fiyat mıdır? Ayrıca maddi karşılığın kendisi de fiyatla sınırlandırılmaz, zira bu karşılık başka bir mal ve hizmet olabilir. Bu sebeple üretime sevk eden tek şeyin fiyat olduğunu söylemek ve öyle görmek doğru değildir.

Servetin, bireylere dağıtılması için tek mekanizmanın fiyat olması, kapitalist iktisat sisteminin belirlediği en garip şeydir. Onlara göre fiyat, insanı sahip olmak ve tüketmekte kendi gelirine göre uygun bir sınır belirlemeye zorlayan güçtür. Fiyat, her bireyin tüketimini gelirlerinin sınırları içine hapseder. Böylece fiyat, bazı mallar için yükselmesi bazıları için düşmesi ve paranın bazılarında çok bazılarında ise az bulunmasıyla servetin tüketicilere dağıtım mekanizmasını belirler. Dolayısıyla her bireyin, memleketin servetinden alacağı pay temel ihtiyaçları oranında olmaz. Tam tersine mal ve hizmetlerin üretiminde onların değerine katkıda bulunduğu oranda yani sahip olduğu araziye, sermayeye, yaptığı işe göre veya proje üretimine karşılık olarak ortaya çıkar.

Fiyatın, dağıtımı düzenleyici olmasının bir ilke hâline getirilmesinden dolayı kapitalist iktisat sistemi mal ve hizmetlerin üretimine katkıda bulunacak kimselere ancak yaşama hakkı tanımaktadır. Fakat zayıf yaradılışlı olduğu için mal ve hizmet üretimine katkıda bulunamayan veya sonradan zafiyete uğrayan kimsenin yaşama hakkı olmamaktadır. Çünkü o kimsenin memleket servetinden ihtiyaçlarını karşılayacak şeye sahip olma hakkı yoktur. Aynı şekilde malı ile tok olmak, egemen olmak ve nüfuzlu olmak ancak bunlara güç yetirebilecek yaratılışa veya başka bir yoldan elde etme yeteneğine sahip, bedenen ve aklen kuvvetli kişilerin hakkıdır. Zaten maddi değerlere yönelik eğilimleri kuvvetli olan kişilerin daha çok servete sahip oldukları açıktır. Manevi nite-

likleri ve ruhi eğilimleri kuvvetli olanlar ise servete daha az sahip olurlar. Çünkü insan maddeyi kazanırken fikirlerine bağlı olan ruhi veya manevi değerler çerçevesinde kalır. Daha çok servete sahip olmak, dolayısıyla üretmek ise ahlaki ve ruhi değerlerden uzak kalmayı ve maddi hayatı esas almayı gerektirir. Kapitalist iktisat sistemine inanan ve onu tatbik eden memleketlerdeki durum; hayattan ahlaki ve ruhi unsuru uzaklaştırıp hayatı maddi ihtiyaçların doyumunu sağlayan araçların elde edilme mücadelesi kabul eden ve fiilen böyle bir maddi hayatın yaşandığı durumdur. İktisadi sistemi kapitalizm olan memleketlerde sermaye vurguncularının hâkim olduğu ve üreticilerin tüketiciler üzerinde hâkimiyet sahibi olduğu gözlenmiştir. Keza insanlardan az bir topluluk, -petrol, otomobil, ağır sanayi fabrikaları vs.- büyük şirketlerin sahipleri gibi kimseler tüketicilerin çoğu üzerinde hâkimiyet kurup mallara istedikleri fiyatı koymaktadır. Bu durum, ekonomik sisteme birtakım yamaların yapılması girişimlerine yol açmıştır. Bu nedenle onlar millî ekonomiyi ve tüketiciyi korumak, bazı malların tüketimini azaltmak ve tekelcilerin gücünü sınırlamak için birtakım özel durumlarda fiyatları sınırlandırmak amacıyla devlete müdahalede bulunma hakkı tanımışlardır. Üretimin düzenlenmesinde devletin idare ettiği genel projeler tesis edilmiştir. Fakat bu yamama girişimleri ve benzerleri, ekonomik sistemin temel düşüncesine -ekonomik hürriyet- zıt olmasına rağmen belli şart ve hâllerde hep var olagelmıştır. Buna ilaveten de bireycilik ekolünü benimseyen iktisatçıların çoğu bu düşünceye katılmıyor ve öylesi bir durumu da inkâr ediyorlar. Onlara göre, *"Fiyat mekanizması devletin hiçbir kontrolüne ihtiyaç duymadan üreticilerin çalışmaları ile tüketicilerin çalışmaları arasında homojenliği gerçekleştirmek için tek başına yeterlidir."* Fakat müdahale taraftarlarının bu

yamalı çözümleri ancak belli şart ve durumlarda ortaya çıkar. Buna rağmen bu şart ve durumlarda bile servetin bireylere dağılışı, bütün bireylerin tüm ihtiyaçlarının bütünüyle tatminini gerçekleştirecek şekilde sağlanamaz.

Böylece mülkiyet hürriyeti anlayışı ve fiyatı servetin dağılımı için yegâne araç yapma düşüncesine dayalı olarak kurulan kötü dağıtım şekli kapitalist ekonomik sistemin uygulandığı her toplumda yoğun olarak bulunmaktadır. Amerika'da görülen her Amerikalının servetten bütün ihtiyaçlarını bütünüyle karşılayacak ve diğer ihtiyaçlarını da doyuma ulaştırabilecek kadar bir şeye sahip olması, ülkenin zenginliğinin bol olması nedeniyle bireyleri bütün ihtiyaçlarını ve bazı lüks ihtiyaçlarını doyuma ulaştırma sınırına taşımıştır. Yoksa her bireyin kazancı üretimine katıldığı mal ve hizmetlerin değerinin bir karşılığı değildir. Ayrıca fiyat mekanizmasının dağıtımı sınırlayıcı bir şey olarak düşünülmesi, Batı'daki kapitalist tekellerin ülke sınırlarının dışına yayılıp ham madde elde etmelerine ve ürettiklerini satacakları pazarlar aramasına sevk etmiştir. Bugün dünyanın acısını çektiği sömürgecilik, nüfuz alanları, iktisadi savaşlar ve bu tekelleşmiş şirketlerin tümü, fiyatı servetin dağıtıcısı yapmanın bir sonucudur. Böylece bu temeller üzerinde dünyanın servetleri kapitalist vurguncuların tekellerinde toplanır. Bütün bunlar kapitalist ekonomi sisteminin belirlediği yanlış esasların uygulamaya geçirilmesinden kaynaklanır.

Buraya kadar olan kısım kapitalist ekonomik sisteme ait açıklamalardır.

Sosyalist ekonomi -komünizm- sistemine gelince onun ekonomi sistemi, kapitalist ekonomi sistemine muhaliftir. Her ne kadar yerel ve küresel olarak sosyalizmi taşıyan Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla devletlerarası sahneden silin-

miş olsa da sosyalist ekonomiye vâkıf olmak ve bozukluğunu açıklamak İslâm davetini taşıyan kimseler açısından önemlidir. Zira dar kapsamda da olsa hâlen bütünüyle veya kısmen bu düşünceleri dile getiren kimseler bulunmaktadır.

Sosyalist görüşlerin çoğu 19. yüzyılda sosyalistlerin liberal ekolün görüşleri ile şiddetli bir şekilde çatışmaları yani kapitalist ekonomi sistemi ile çatışmaya girmeleri ile ortaya çıkmıştır. Sosyalizmin ortaya çıkışı, toplumun kapitalist ekonomi sisteminin uygulanmasından gördüğü zulüm ve hatalar sonucunda gerçekleşmiş ve güçlenmiştir. Sosyalist ekoller gözden geçirildiğinde onları, diğer ekonomi ekollerinden ayıran aşağıdaki üç konuda birleştikleri görülür:

- 1- Fiili eşitliğin olduğu bir sınıf gerçekleştirmek
- 2- Ferdî mülkiyetin kısmen ya da tümüyle ilgası
- 3- Üretim ve dağıtımın toplumsal araçlarla düzenlenmesi

Onlar bu üç konuda birleşmelerine karşın aşağıda açıklayacağımız konularda ihtilaf ederler.

1- Sosyalist ekoller, başta gerçekleştirmek istedikleri eşitliğin şekli konusunda anlaşmazlık içindedir. Onlardan bir grup eşitliği "*eşitlik matematikselidir*" diyerek tanımlar. Yani onlara göre eşitlik kendisinden yararlanan bir şeydeki eşitliktir. Buna göre, bir kimseye ne verilirse diğerlerine de o verilmelidir. Bir grup da "komünal eşitlikten" söz eder. Bundan amaçları işlerin dağıtımında her bireyin kuvvetinin ve yeteneklerinin, ürünün dağıtımında ise her bireyin ihtiyacının dikkate alınmasıdır. Onların deyimiyle "herkesten gücü, kuvveti kadar iş (bununla yapmakta oldukları işi kastederler) ve herkese ihtiyacı kadar ürün" (bununla üretimden gerçekleştirileni kastederler) şeklinde bir yaklaşımla eşitlik gerçekleşebilir. Bir grup da üretim araçlarındaki eşitlikten bahseder. Onlara göre de eşya bütün bireylerin ihti-

yaçlarının karşılanmasına yetmez. Bunun için “herkese gücü ölçüsünde iş ve herkese işi kadar ürün” ilkesi ile bir dağıtım eşitliği sağlar. Yani onların görüşüne göre bu eşitlik, her bireyin üretim araçlarından diğerleri gibi sahiplenip yararlanması ile gerçekleşir.

2- Sosyalist ekoller özel mülkiyetin hangi miktarından sonrasına karşı olunması konusunda anlaşmazlığa düşerler. Bir grup, özel mülkiyetin şartsız bir şekilde ortadan kaldırılmasını savunurken -ki bu komünizmdir- başka bir grup da özel mülkiyetin kapital dedikleri üretim yapacak servetlerin kaldırılması şeklinde olmasını savunur. Arazi, fabrikalar, demiryolları maden ocakları gibi belli bir mal ve hizmeti üreten her malın mülkiyeti yasaktır. Buna göre kiraya vermek maksadıyla eve, fabrikaya, arsa veya benzerlerine sahip olunamaz. Fakat onlar, bireylerin tüketecekleri servetlere sahip olmalarını serbest bırakırlar. Buna göre tüketecekleri ve kullanacakları mal ve servete yani yalnız oturmak için bir eve fabrikaların ve arazilerin mahsullerine sahip olabilirler. İşte buna “**sermaye sosyalizmi**” denir. Diğer bir grup da özel mülkiyetin başka alanlarda değil ancak ziraat (toprak mülkiyeti) alanında yasaklanmasından yanadır. Bunlara da “**ziraat sosyalizmi**” denir. Başka bir gruba göre ise kamu yararına olarak özel mülkiyetin kamu mülkiyetine dönüştürülmesini gerektiren her durumun incelenmesini, yasa koyucu tarafından faizlerin ve kiralardan üst sınırının, işçilere ödenen ücretlerin de alt sınırının yani asgari ücretin belirlenmesi suretiyle özel mülkiyetin sınırlandırılması gerektiğini söylemektedirler. Buna da “**devlet sosyalizmi**” adı verilir.

3- Sosyalist ekoller, amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli araçlar bakımından da ayrılırlar. Örnek olarak, “devrimci sendikacılık” işçilerin kurtuluşunda “doğrudan eylem”

dedikleri Őeye dayanır. Yani periyodik olarak grevlerin artırılması, makinelerin tahrip edilmesi, iŐçiler arasında toplu boykot dűŐüncesinin yaygınlaŐtırılması suretiyle isteklerini uygulayınca kadar hazırlık yapılmasını isterler. O zaman mevcut iktisadi yapı çöker ve hayat felce uğrar.

Marksist sosyalistler ise toplumda evrime inanırlar ve evrim onlara göre mevcut sistemi yok edip sosyalizm temeline dayanan bir sistemin gelmesi için gerekli tek etkidir.

Devlet sosyalizmi dűŐüncesine sahip olanlar ise toplumun çıkarlarını koruyan kanunlar koymakla ve iŐçilerin durumunun iyileŐtirilmesini yasama yoluyla gerçekteŐtiren fikirlerini yaymaya çalıŐırlar. Örnek olarak mirasa, sermayeye ve gelire dereceli olarak artan oranlarda vergiler koyarak servetler arasındaki farkı azaltırlar.

4- Sosyalist sistemde proje yönetimlerinin kimlerin yetkisine bırakılacağı hususunda sosyalist ekoller farklı dűŐüncelere sahiplerdi. Örneğın sermaye sosyalizmi dűŐüncesine sahip olanlar üretimin ve bunun dağıtım işinin devlete dayandırılması gerektiğı görüşündedir. Sendikacılık dűŐüncesine sahip olanlar ise başlarında liderlerinin yer aldığı işçi örgütlerinin oluşturduğu topluluklara bırakılması gerektiğini söylemektedirler.

Sosyalist teorilerin en Őöhretlisi ve en fazla etkili olanı Alman asıllı Karl Marx'ın teorisidir. Bu teori sosyalist dünyaya yayılmış ve bunun temelleri üzerine Rusya'da Komünist Parti ve Sovyetler Birliğı Devleti kurulmuş, üzerinden yaklaşık yetmiş yıl geçtikten sonra da yıkılmıştır.

Karl Marx'ın en meşhur teorilerinden biri "değeri" teoridir. Marx bu kavramı kapitalist ekonomi bilginlerinden almış ve bu teori ile onlara karşı çıkmıştır. İngiltere'de Liberalizm ekolünün lideri sayılan ve ekonomi politiğın yani

kapitalist iktisat sisteminin temellerini atmış olan Adam Smith değeri şöyle tanımlar: *“Herhangi bir malın değeri onun üretiminde harcanan işin miktarına dayanır. Bu yüzden üretime iki saatlik emek isteyen bir malın değeri, üretilmesi için yalnız bir saatlik emek isteyen bir malın değerinin iki katıdır.”* Ondan sonra Ricardo gelip emek teorisini açıklamaya çabalamış ve değer tanımı şöyle yapmıştır: *“Bir malın değerini belirleyen şey sadece üretilmesinde harcanan direkt emeğin miktarı olmayıp onunla birlikte daha önce üretim sürecinde kullanılan üretim araçlarının üretilmesinde harcanan emeğin de ilavesi gereklidir.”* Yani Ricardo bir malın değerini üretim maliyetine dayandırmış ve bu maliyeti de tek bir unsur olarak “emeğe” bağlamıştır.

Daha sonra Karl Marx, Ricardo’nun emek-değer teorisini özel mülkiyete ve genel olarak da kapitalist iktisat sistemine hücum etmek için bir araç olarak kullanmıştır. Buna göre, Marx değer yegâne kaynağının üretimde kullanılan emeğin miktarı olduğunu ve kapitalist sermayedarın işçinin emeğini kendi işlerinin devamlılığını sağlayacak şekilde yani işçinin hayatta kalabilmesi için gerekli bir ücretle satın aldığı sonra da bu emeği, işçiye ödediğinden kat kat fazlasıyla bir malın üretim sürecinde kullanarak sömürdüğünü söylemiştir. Karl Marx işçinin, ürettiği ile fiilen aldığı arasındaki farka **“artık değer”** adını vermiş ve bunun, üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar ve sermaye sahiplerinin rant, kâr ve sermaye faizi adıyla işçilerin haklarından gasp edilen değeri temsil ettiğini belirtmiştir. Netice itibarıyla da bunu meşru görmemiştir.

Karl Marx, kendisinden önce gelmiş olan sosyalist ekollerin fikirlerindeki zaferlerin, insanın yaratılışındaki adalet ve mazluma yardım duygusuna dayandığı görüşündedir. Onlar toplumda uygulama alanına dair yeni metotlar koyuyorlar

ve bunları yöneticilere sermayedarlara ve aydın tabakaya arz edip bu fikirleri uygulamaları için teşvik ediyorlardı. Fakat Karl Marx kendi ekolünü bu anlayışlara göre kurmayı onların metodunu takip etmemiştir. Marx kendi ekolünü “**tarihsel materyalizm**” ya da “**diyalektik materyalizm**” denen ideolojinin temelleri üzerine kurmuştur. Onun görüşüne göre toplumun yeni sistemi ne bir kamuoyunun iradesi ne de bir yöneticinin müdahalesi ile değil, sadece iktisadi kanunların işlenmesi sonucunda oluşan evrim süreci ile oluşur. Karl Marx kendinden önceki sistemlerin sosyalizminden farklı olduğunu belirtmek için kendi sisteminin adına “**bilimsel sosyalizm**” demiştir. Ondan sonra gelen sosyalist metotlara da “hayalî sosyalizm” adı verilmiştir. Karl Marx’ın teorisi özet olarak şöyledir:

Herhangi bir çağdaki toplumun yapısı ekonomik yapının bir sonucudur. Bu yapıdan doğabilecek değişimlerin tümü tek bir sebebe, maddi durumları iyileştirmek için sınıfların yapacağı mücadeleye bağlıdır. Tarihsel bilgiler bu mücadelenin daima çoğunluğa sahip ve kötü durumda olan topluluğun azınlıktaki zengin sınıfa olan üstünlüğü şeklinde son bulan ve adına “sosyal evrim kanunu” denen bir süreç olduğunu söyler. Bu kanun geçmişi içine aldığı gibi geleceği de kapsamına almaktadır. Nitekim geçmiş çağlarda bu mücadele kölelerle hürler, sonra halkla soylular, soylular ile köylüler daha sonra da feodal sistemde olduğu gibi derebeyi ile krallar arasında olmuştur. Bu mücadeleler daima mazlum olan çoğunluğun zalim olan azınlığa zaferi ile sonuçlanmıştır. Fakat zaferden sonra bu mazlum sınıf, muhafazakâr zalim bir sınıfa dönüşmektedir. Fransız İhtilali’nden sonra bu mücadele burjuva ile işçi sınıfı arasında olmuştur. Başlangıçta burjuva sınıfı iktisadi projelerin ve sermayenin sahibi olan muhafazakâr bir sınıftır. Onun karşısına çıkan işçi sınıfı

ise sermayeye sahip olmayan fakat çoğunlukta olan bir sınıftır. Bu iki sınıfın mevcut çıkarları ekonomik sebeplere bağlı olan çatışmaya neden olmuştur.

Böylece bugünkü üretim sistemi mülkiyet sistemiyle uyumsuz bir durumdadır. Zira günümüzdeki üretim, geçmiş zamanlardaki gibi bireyin tek başına gerçekleştirdiği üretim gibi değildir. Tam tersine bireylerin birlikteliği ile ortak “sosyalist” bir durum almıştır. Bunun yanında ise mülkiyet sistemi buna göre değişmemiş; ferdî mülkiyet, varlığı ile toplumsal yapının temelini teşkil etmeye devam etmiştir. Bunun sonucunda işçi sınıfı, üretimdeki katkısına rağmen sermayenin mülkiyetine ortak olamamakta ve işçi sınıfı, üretime katılmayan sermaye sahiplerinin manevi baskısı altında kalmaktadır. Aynı zamanda onlar işçi sınıfını sömürmektedir. Zira sermaye sahipleri işçilere ölmeyecek kadar bir ücret vermekte, işçiler de bunu kabul etmeye mecbur kalmaktadır. Çünkü işçi, emeğinden başka hiçbir şeye sahip değildir. Bunun için ürünün değeri ile işçinin ücreti arasındaki farka Marx, “artık değer” adını vermiştir. Bundan da kapitalistin kendisine büyük bir kazanç doğmuştur. Hâlbuki Marx’a göre adalet, bu değerın işçiye ait olmasını gerektirir. Böylece iki sınıf arasında mücadele başlamış ve mülkiyet sistemi üretim sistemine uyumlu oluncaya kadar da yani mülkiyet tümüyle kamulaşincaya kadar bu devam edecektir. Bu mücadele de toplumsal evrim yasalarına göre olacak ve sonuçta işçi sınıfının zaferi ile sonuçlanacaktır. Çünkü daha kötü durumda olan ve daha fazla sayıda olan sınıf, bu sınıftır. Fakat işçi sınıfının nasıl tasarrufta bulunduğu, zaferinin niteliği ve nedenleri toplumsal evrim yasasında bulunmaktadır. Zira mevcut durumdaki iktisadi hayatın yapısı gelecekteki toplumun yapısal karakterlerini kendisinde taşır ve bu mevcut yapı, boyun eğmek zorunda olduğu

ekonomik yasaların işlemesi ile kendi sonunu hazırlar. Nitekim geçmişte burjuvazi, soylulara galip gelmiş ve sermaye sahibi olması nedeniyle ekonomik hayatta önemli rolü olmuştur. Fakat bugün burjuvazinin fonksiyonu tekelleşme kanununun ve serbest rekabetin işlemesi sonucunda sona ermiş ve yerini işçi sınıfına bırakmasının zamanı gelmiştir. Çünkü tekelleşme kanununun işlemesi ile sermaye sahiplerinin sayısı azalmaya ve ücretli işçilerin sayısı artmaya başlamıştır. Aynı şekilde serbest rekabetin işlemesi ile de üretim, bütün sınırları aşmış ve üretim miktarı da yetersiz ücret almakta olan işçi sınıfının çoğunlukta olduğu tüketici kitlenin alabileceklerinden çok daha fazla olmuştur. Bu; krizlerin doğmasına neden olmuş, bunun sonucunda bazı kimseler sermayelerini kaybedip işçiler topluluğuna katılmıştır. Mevcut sistem zaman içerisinde ilerledikçe bu krizlerin sayısı ve baskısı artar ve buna bağlı olarak da beklenen sonucun yaşanması yaklaşır. Sermaye sahiplerinin sayısı azalırken işçilerin sayısı artar. Bu sürecin üzerinden uzun bir süre geçmeden büyük bir kriz oluşur ve büyük değişim gerçekleşir. Yani kapitalist sistemin temelleri yıkılır ve bunun enkazı üzerine sosyalist sistem kurulur. Marx, sosyalizmin kurulmasını tarihsel evrimin son evresi olarak kabul eder. Çünkü özel mülkiyetin ortadan kalkması ile toplumda sınıfların çatışmasına sebep olacak farklar kalmaz.

Karl Marx'ın işaret ettiği tekelleşme kanunu kapitalist ekonomik sistemden bir parçadır. Özetleyecek olursak bazı işletmelerden diğer bazılarına sermaye ve emek nakli hareketi vardır. Zira bunların bazıları büyürken bazıları da küçülmektedir. İşte bütün bu hâller üretimde tekelleşmenin bulunduğu işaret eder. Örnek olarak çikolata fabrikaları gibi bir sektördeki çeşitli işletmeleri incelersek bu işletme sayılarının azaldığını ama bu işletmelerde kullanılan üretim

güçlerinin ortalamasının ise arttığını görürüz. Bu ise bu sektörde var olan üretimde tekelleşmenin varlığını gösterir. Zira büyük ölçekli üretim, küçük ölçekli üretimin yerini almıştır. Bu sektördeki fabrikaların on tane olduğunu varsaydığımızda bunlardan dört ya da beşi büyürken geride kalanlar yok olur.

Marx'ın ifadelerinde geçen "**serbest rekabet**" ise çalışma özgürlüğüne karşılık gelir. Bunun anlamı da herkesin istediği şeyi istediği şekilde üretmesi demektir.

Onun ifadelerinde geçen "**iktisadi bunalım**" iktisadi dengede ortaya çıkan ani sıkıntıya verilen addır. Kısmi bunalım, üretim dallarının özel bir dalında tüketim ve üretim arasındaki dengenin bozulması nedeniyle ortaya çıkan bütün krizlere verilen genel bir addır. Bu olay, üretimde veya tüketimdeki aşırı fazlalık veya azlık şeklinde ortaya çıkar.

Periyodik genel bunalım ise ekonomik yapının temellerinin sarsılmasına neden olan şiddetli sarsıntılardır. Yine o, ekonominin canlılık devresi ile durgunluk devresi arasındaki bir ayrım noktasına denk düşer. Canlılık dönemi 3-5 sene olduğu gibi durgunluk dönemi de aynı süreler içindedir. Periyodik genel bunalımların kendilerine has bazı özellikleri vardır. Ayırt edici olan bu özellikler başlıca üç tanedir:

1- Genellik: Bir ülkenin bütün iktisadi yapısına veya birçoğuna etki eder. Ayrıca o, önce bir ülkenin sınırlarında genellik kazanır sonra da bu ülke ile sürekli iktisadi ilişkileri olan ülkeleri de içine alır.

2- Dönemsellik: Periyodik olmasından dolayı bunalımlar arasında 8 ila 11 senelik süreler vardır. Onun meydana gelmesi belli bir süreyi gerektirmez ama periyodik bir şekilde olur.

3- Üretim fazlalığı: Büyük işletme sahipleri ürünlerinin

satılmasında büyük zorlukla karşılaşılır. Çünkü ürün arzı talepten çok olur. Bunun sonucunda talep yetersizliğinde bunalım meydana gelir.

Marx, bu bunalımların bazı insanlara sermayelerini kaybettireceğine, dolayısıyla sermaye sahiplerinin sayısının azalıp işçi sayısının artacağına, böylece toplumsal yapının yıkılmasına neden olacak bunalımın meydana geleceğine inanır.

İşte bu anlatılanlar sosyalizmin ve onun bir türü olan komünizmin özetidir. Bu özete göre içinde komünizmin de yer aldığı bütün sosyalist ekoller bireyler arasında fiilî bir eşitliğin gerçekleşmesi için çalışmaktadır. Bu eşitlik ya faydalarda ya üretim araçlarında ya da mutlak anlamda bir eşitliktedir. Bu eşitlik tanımlamalarının her birinin gerçekleşmesi imkânsız olup hayalî düşüncelerdir. Yani eşitliğin kendisinin gerçekliği ve pratiği yoktur. İnsanların üzerinde yaratılmış oldukları özlerinin gereği olarak bedensel ve düşünsel güçleri, ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak açısından birbirinden farklıdır ve vakıası itibarıyla onlar arasında eşitliğin oluşması imkânsızdır. Zor ve güç kullanmak yoluyla insanlar arasında mal ve hizmetlere sahip olma noktasında bir eşitlik sağlansa bile, bu malların ne üretiminde ne kullanılmasında ne de faydalanılmasında eşitliğin sağlanması imkânsızdır. İhtiyaçların doyurulmasının miktarı bakımından da insanlar arasında eşitlik söz konusu olamaz. Böylece insanlar arasında eşitlik düşüncesi hayalî bir teori olmaktan öteye gidemez.

Hâlbuki güçleri birbirinden farklı olan insanlar arasında eşitliğin kendisi, sosyalistlerin gerçekleşmesi için çalıştıklarını iddia ettikleri adaletten uzaktır. Zira insanlar arasındaki üstünlük, üretim araçlarına sahip olma ve onlardan faydalanma konusunda farklılık kaçınılmaz, doğal bir olgudur.

Eşitliği hedef edinen her girişimin neticesi bireyler arasındaki mevcut olan doğal farklılıkları önemsemediklerinden dolayı başarısızlıktır.

Özel mülkiyetin tümünden kaldırılması da insanın yaratılışına aykırıdır. Çünkü mülkiyet, insanda yaratılıştan gelen ve varlığında şüphe bulunmayan beka içgüdüsünün tezahürlerinden biridir. Böylece mülkiyet insanın özünün bir gereğidir ve içgüdüsel olmasından dolayı onu insandan söküp atmak imkânsızdır. İnsan hayatta oldukça içgüdüsel olan bir şeyin ondan sökölüp atılması imkânsızdır. Onun ortadan kaldırılmasına çalışmak ancak insanı yok etmeye çalışmanın karşılığıdır. Bunun için normal olan davranış onu ortadan kaldırmak değil düzenlemektir. Mülkiyetin yalnız bir parçasını kaldırmak, insanın sahip olduğu malların miktarını belirli bir miktarın aşılması ile sınırlaması anlamına gelir ki bu da yanlıştır. Zira mülkiyetin nicelik olarak sınırlandırılması, insanın faaliyetlerini sınırlandırıp çabalarını boşa çıkartır ve üretimi düşürür. Yani insanın sahip olduğundan daha fazlasını yasaklamak insanı bir noktada durdurmak demektir ki bu, insanın faaliyetlerini durdurur ve buna bağlı olarak da toplumun böylesi bireylerin emeklerinden faydalanmalarına engel olur. Eğer mal ve hizmetlere sahip olmak, belli bir miktarla sınırlandırılmıyorsa bu doğrudur ve insanın faaliyetlerini sınırlandırmaz. Çünkü insanın faaliyetlerinin sınırlandırılmaması faaliyetlerin artmasına ve emek kullanımına yardımcı olur. Fakat belirlenmiş bazı malların özel mülkiyetinin ortadan kaldırılıp diğer malların ise herhangi bir miktar gözetmeksizin mülk edinilmesine izin veriliyorsa bu durum değerlendirilir. Yasaklanan mallar ve hizmetler denizler, nehirler, şehir alanları, yollar gibi yaratılışları itibarıyla toplumun faydalanması için ise ve bunların bazı fertler tarafından mülk edinilmesi toplumun geride

kalanlarını bunlardan faydalanmaktan mahrum edecekse doğal olarak bunlardan özel mülkiyetin kaldırılması gerekir. Yani bir malın doğası gereği bireylerin onu mülk edinmesi ancak bütün insanların ondan mahrum bırakılması sonucunu doğuruyorsa bireyi ona sahip olmaktan menetmede bir sakınca yoktur. Fakat mallar tabiatları itibarıyla yukarıdakiler gibi değilse fertlerin bunları mülk edinmeleri toplumun diğer bireyleri açısından mahrumiyet meydana getirmiyorsa tükenmeyecek kadar büyük miktarlardaki sular ve madenler gibi değilse bunların özel mülkiyete alınmalarını reddetmek doğru değildir. Asıl yapıları itibarıyla mallar toplumun geride kalanlarının faydalanmalarına engel oluyorsa bireysel olarak mülk edinilmeleri engellenir. Ancak yapıları böyle değilse bireylerin mülk edinmeleri engellenemez. Çünkü bu durumda malların bir kısmının mülk edinilmesine izin verilirken bir diğer kısmına ise sınır getirilmiş olur. Bu durum malın mülkiyetinin muayyen bir miktar ile sınırlandırılması demektir ki aynı zamanda malın nicelik olarak sınırlandırılması hususuna da uyar. Her ikisi de aynı sonuca çıkar ve mülkiyetin miktarla sınırlandırılması insanın çalışmasını ve üretimi azaltır. Daha fazlasına sahip olması engellendiğinde sahip olmasına izin verilen miktara ulaştığı zaman çalışmayı durdurur.

Sosyalizmin mülkiyeti kısmen kaldırması nitelikle alakalı sınırlandırma olmayıp nicelikle alakalıdır. Sosyalizm, arazi mülkiyetinin belirli alan ve ölçeklerde sınırlandırılması gibi mülkiyeti ya niceliksel olarak sınırlandırır ya da bireylerin üretim araçlarına sahip olmalarının yasaklanması gibi niteliksel olarak sınırlandırır. Oysa tabiatları gereği olarak üretim araçları fertler tarafından mülk edinilebilecek mallardır. Sosyalizmin bu türden mülkiyete sınırlandırma getirmesi tabii olarak bireyin sahip olacağı malların da mülkiyetini

kaldırır. Bu malların mülkiyetinin ortadan kaldırılması ise üretim faaliyetlerini sınırlandırır. İster bu mallar belirlenmiş miras hakkının olmaması, demiryolları, maden ocakları ve fabrikaların sahiplenilmesinin yasaklanması gibi olsun, isterse toplumsal faydaların gereği olarak yasaklanması gerekli görülen her konunun yasaklanıp devlete terk edilmesi olsun fark etmez. Yasaklanan malların doğası, bireysel olarak fertlerin mülk edinmelerine imkân tanıdığı müddetçe bu türden yasaklamalar bireylerin üretim faaliyetlerini sınırlandırır.

Dağıtımın ve üretimin toplum aracılığı ile düzenlenmesi varsayımı, insanların birbirlerine karşı anarşi, kin ve nefretin kışkırtılmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla bu düzenleme değil, anarşiye terk etmedir. İşçilerin sermaye sahiplerinin zulmünü hissettikleri bir ortamda bu doğal olarak gerçekleşmez. ABD'deki fabrika işçilerinin durumlarında olduğu gibi işçilerin bütün ihtiyaçlarının doyuma ulaştığı ve buna bağlı olarak da işçilerin emeklerinin sömürüldüğüne dair kanaatin ortadan kalktığı bir durumun ortaya çıkması ile üretimi ve tüketimi düzenleme işi toplum aracılığı ile geliştirilmemiş olur. Bu düzenleme sorununun çözümü ancak gerçeklerle uyum içinde olan doğru temellendirilmiş çözüm yöntemleri ve kanunlarla gerçekleşir. Sosyalizm ise üretimin ve tüketimin düzenlenmesini ya işçiler arasındaki anarşi ve grevlerin tetiklenmesine ya da toplumdaki evrim kanununa ya da belirli temellere oturmamış olan beşerî kanunlara dayandırır. Bu nedenle de onun bu düzenleme yaklaşımlarının tümü temelinden hatalıdır.

Sosyalizmin hatalarının izahı böyledir. Fakat özel olarak Marksist sosyalizmin hataları şu üç noktadan kaynaklanır:

1- Marx'ın "değer teorisi" gerçeklere aykırı ve hatalıdır. Zira bir malın değerinin yegâne belirleyicisinin emek olduğu

düşüncesi gerçeklere aykırıdır. Emek malın değerini belirleyen kaynaklardan biridir fakat tek başına belirleyici öge değildir. Malın değerini emekten başka, örnek olarak ham madde ve bu malın sağlayacağı faydaya toplumda duyulan ihtiyaç miktarı da belirleyicidir. Avlanmada olduğu gibi bazen ham maddenin belirleyici gücü veya kendisinde bulundurduğu fayda onu elde etmek için harcanan emekten fazla olabilir. Müslümanlar açısından içki örneğinde olduğu gibi bazen de o malın faydasına ülke içinde talep olmayabilir. Böylece emeği değer için tek kaynak yapmak hem doğru değildir hem de eşyanın tabiatına ters düşmektir.

2- Marx'ın *"Bir asır boyunca hâkim olan toplumsal yapı ancak iktisadi yapının bir neticesidir ve bu yapıda çeşitli değişmelerin oluşması ise ancak tek bir nedene yani maddi durumlarını iyileştirmek isteyen toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleye bağlıdır."* demesidir. Bu söz gerçeklere aykırı ve zanna dayalı teorik bir yargıdır. Bu söz tarihsel açıdan da yaşananlar açısından da yanlıştır ve gerçeğe terstir. Örneğin Sovyet Rusya'nın sosyalizme geçişi ne maddi evrim neticesinde ne de bir yapının bir başkasını değiştirmesine neden olan sınıfların mücadelesi neticesinde olmamıştır. Bir grubun kanlı bir devrim yoluyla yönetimi teslim alıp düşüncelerini topluma tatbik etmeleriyle olmuş ve böylelikle sistem değişmiştir. Sovyet Rusya'sında olduğu gibi aynı durum komünist Çin'de yaşanmıştır. Sosyalizmin Batı Almanya değil de yalnızca Doğu Almanya'da tatbik edilmesi, keza diğer Avrupa devletleri değil de yalnızca Doğu Avrupa ülkelerinde tatbik edilmesi bu değişimin sınıflar arasındaki herhangi bir mücadelenin neticesi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum bir sosyalist devletin bu ülkeleri istila edip onlara kendi sistemini tatbik etmesinin sonucudur. Bu gibi işler İslâm'da, kapitalizmde veya başka bir sistemde aynı şekilde

ortaya çıkabilir. Toplumda evrim kanununun işleyerek toplum yapısının değişmesini gerekli kılan sınıf mücadeleleri Almanya, ABD, İngiltere gibi işçilerin ve sermaye sahiplerinin çok olduğu kapitalist ülkelerde öncelikli olarak olması gerekir. Sanayileşmiş ülkeler olmaktan öte tarım ülkesi olan ve Batı ülkelerine oranla sermaye sınıfının azınlıkta olduğu Çin ve Çarlık Rusyası bu evrim kanununun işlemesi gereken yerler değildir. Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da işçi ve sermaye sınıflarının var olmasına karşın bu ülkeler sosyalizme geçmemişler yani işçi ve sermaye sınıflarının varlığının onların sistemlerine bir etkisi olmamış ve kapitalizm hâlâ hüküm sürmeye devam etmiştir. Bunlar tek başına bu teorinin temelinden çürütülmesi için yeterlidir.

3- Marx'ın teorilerinin hatasını gösteren yön kendine ait "toplumsal evrim kanunu" adını verdiği şu sözde bulunmaktadır: *"Toplumsal evrim kanunundan dolayı iktisadi hayat yapısı, boyun eğdiği iktisadi kanunların çalışmasıyla değişime uğrar. Orta sınıfın sermayeye sahip olan burjuvaziye karşı üstün gelmesiyle sermaye sahiplerinin yerini işçi sınıfına bırakmasının zamanı gelmiştir. Bu da tekelleşme kanununun bir zorunluluğudur."*

Bu sözün hatalı olan yönüne gelince Marx'ın üretimin tekelleşmesi hakkındaki teorisine göre, sermaye sahiplerinin sayısının azalışı işçilerin sayılarını çoğaltır. Üretimin tekelleşmesinin aşamayacağı bir sınırının olması nedeniyle bu teori yanlıştır. Üretimin tekelleşmesi belli bir sınırdan duracağından Marx'ın beklediği evrim süreci bu duruma uymaz. Çünkü dağınık üretim faktörlerinin toplanması (tekelleşme) belli bir sınıra kadardır, orada durur ve sınırı aşamaz. Buna ilaveten üretimin tekelleşmesi üretim sahalarının en önemlisi olan tarımda kesinlikle mümkün değildir. Bu durumda, toplumsal evrim kanunu nasıl gerçekleşebilir? Diğer taraf-

tan Marx'ın hatalı görüşlerinden biri de üretimin tekelleşmesinin servetin tekelleşmesine neden olacağına, bunun sonucunda sermayeyi elinde tutan sermayedarların sayısı azalırken hiçbir şeye sahip olmayan işçilerin sayısının çoğalacağına dair görüşüdür. Çünkü üretimin tekelleşmesi sermaye sahiplerinin çoğalmasına neden olabileceği gibi işçilerin de sermaye sahibi olmasına sebep olabilir. Örnek olarak anonim şirket -ki bu çoğu zaman büyük teşebbüslerin aldığı örgütlenme biçimidir- hissedarlarının çoğu işçilerden oluşur. Bu durumda üretimin tekelleşmesi nasıl gerçekleşir? Bunun yanında fabrikalarda yüksek ücretli olan işçiler (mühendisler, kimyagerler, müdürler) gelirlerinin büyük bir kısmını saklayıp bağımsız bir işletme kurmadan da zengin olabilirler. Bu da Marx'ın işçiler hakkında söylediği evrim sürecine uymaz.

Yukarıda anlatılanlar kapitalist ve sosyalist iktisat sistemlerinin oturmuş olduğu temellere hızlı bir bakış ve yanlışlarına yerinde ve anında yapılan işaretlerden ibarettir. Diğer taraftan ise İslâm dışı bu sistemler, İslâm'a ve onun sorunları çözme yöntemlerine de aykırıdır. İslâm'ın ekonomik sorunları çözmede takip etmiş olduğu yöntem, insana ait her bir sorunun çözümünde takip etmiş olduğu yöntemin aynısıdır. İslâm'ın sorunları çözme yöntemi, iktisadi problemin gerçeklerini öğrenmek, sonra da problemin çözümü için gerekli şer'î nasları inceleyip o problemle ilişkisini emin bir şekilde tespit ettikten sonra şer'î naslardan hüküm çıkarmakla olur.

Hâlbuki sosyalist ve kapitalist sistemde iktisadi hükümler ve çözümler böyle değildir. Kapitalizmde çözümler ekonomik problemler incelendikten sonra vakiyadan alınır. Sosyalizmde ise çözümler ütopyalar ve teorik yaklaşımlarından çıkar. Yani çözümler bu ütopyalar üzerine temellendirilmiş-

tir. Bu iki yöntem de İslâma muhaliftir ve Müslümanların bu yöntemleri alması haramdır.

Kapitalist, sosyalist ve bunun bir parçası olan komünist iktisadın İslâm'a aykırı oluşunun nedeni şudur: İslâm'da çözümler ancak şer'î delillerden çıkarılan şer'î hükümlerden alınır. Kapitalizmin ve sosyalizmin ortaya koyduğu çözümler ise şer'î hükümlerden alınmamışlardır. Bilakis kendi küfür sistemlerinden alınmışlardır. Eşyaya bunlarla hükmetmek, Allahu Teâlâ'nın indirmediği ile hükmetmek olur. Hiçbir Müslüman bunlarla amel edemez. Onları alan kişinin inanamayarak da olsa onlarla amel etmesi fisktır, gûnahtır. Fakat onların doğru hükümler olduğuna ve İslâm'ın hükümlerinin modern çağa uygun olmadığına veya modern çağın iktisadi sorunlarına çözüm olmayacağına inanıyorsa bu küfürdür, Allah korusun.

İKTİSAT

İktisat kelimesi “ev işlerini düzenleme” anlamındaki eski Yunanca bir kelimedenden manasını almıştır. Yani ev halkının güçlü fertleri mal ve hizmet üretiminde bulunurlar ama evin bütün fertleri mülk edinmelerinden ötürü bunların faydalarına ortak olurlar. Ev ile sınırlı kullanılan bu sözcük daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak devlet tarafından toplum üzerine tatbik edilen uygulamaları kastederek hâle gelmiştir.

Burada iktisat kelimesiyle sözlük anlamı olan tutumluluk amaçlanmadığı gibi mal anlamı da kastedilmemektedir. Burada kastedilen anlam, malla ilgili işleri düzenlemeyi ifade eden muayyen bir isme ait istilahi anlamdır. Mallara ait işlerin düzenlenmesi işi ya iktisat biliminin konusunu oluşturan mal ve hizmetlerin çoğaltılmasına ya da iktisat sisteminin konusunu oluşturan mal ve hizmetlerin dağıtım keyfiyetine ait bir husustur.

Gerek iktisat bilimi gerek iktisat sistemlerinin her biri iktisattan bahsediyor olsalar da ikisi de kavramları açısından birbirinden farklıdır. İktisadi sistem, servetin azlığı veya çokluğundan etkilenmeyeceği gibi servetin artırılmasına veya azaltılmasına da herhangi bir şekilde etki etmez. Bunun yanında iktisadi tek bir konuya indirgeme düşüncesi ya çözümü istenen iktisadi problemlerin anlaşılması sürecinde insanı yanlış yönlendirir veya ülkenin servetlerini çoğaltacak faktörlerin yanlış belirlenmesine sevk eder. Çünkü mal ve hizmetlerin çoğaltılması ve yenilenmesi noktasında toplumun işlerinin düzenlenmesi başka bir şey, üretilen mal ve hizmetlerin dağıtım noktasında toplumun işlerini düzenlemek başka bir şeydir. Bu nedenle mal ve hizmet üretimini, mal ve hizmetin dağıtım konusundan ayrı ayrı ve bağımsız olarak incelemek gerekir. Zira mal ve hizmet üretimi üretim

araçları ile ilgili iken mal ve hizmetin dağılımı fikirlerle ilgilidir. Bunun için iktisat sisteminin, dünya görüşü ile ilişkili ve ondan etkilenen bir fikir yapısı olması açısından incelenmesi gerekir. İktisat bilimini, dünya görüşleri ile bir ilişkisinin olmamasından ötürü bilimsellik açısından incelemek gerekir. Bunlardan incelenmesi önemli olan ise iktisat sistemidir. Çünkü iktisadi problem, insan ihtiyaçları ve bunları doyuma ulaştıracak araçlardan faydalanma ilişkisi etrafında döner. Bilindiği gibi bu araçlar evrende mevcuttur ve bunları üretmek ihtiyaçların doyurulmasında temel sorunlardan değildir. Tam tersine insandaki ihtiyaçları tatmin isteği, insanı bu araçları üretmeye veya var etmeye yönlendirir. İnsanlar arasındaki veya toplumsal ilişkilerdeki problem, insanların bu araçlardan yararlandırılıp yararlandırılmamasından doğmaktadır. Yani problem, bu araçlara insanların sahip olması konusundan doğmaktadır. Dolayısıyla iktisadi problemin çözümü bu temel esaslarda yatmaktadır. Buna göre iktisadi problem faydadan pay alma konusundan kaynaklanır, yoksa bu faydayı sağlayacak mal ve hizmetlerin üretiminden kaynaklanmaz.

İktisat Sisteminin Esası

Fayda, insanın ihtiyacını gidermeye elverişli olan şeydir. Bunun iki boyutu vardır: Belirli bir şeyin elde edilmesine yönelik insandaki istek boyutu ve aynı şeyin taşıdığı özellikler ile bu özelliklerin belli bir ferdin değil de genel anlamda insanın ihtiyaçlarını gidermeye elverişli olması boyutu. Bu fayda ya insanın emeğinden (hizmet) ya maldan veya her ikisinden oluşur.

İnsanın emeği iki konuyu kapsar:

1- Fikrî gayret

2- Malı veya malın sağlayacağı faydayı elde etmek için in-

sanın harcadığı bedensel güç

“Mal” kelimesi satın almak, kiralamak veya ödünç almak yolu ile kendisinden faydalanmak için sahip olunan her şeyi kapsar. Bu faydalanma, bir elmanın yenilmesi gibi bir şeyin kendisini tüketmekle veya araba kullanmak gibi malın kendisini tüketmeyerek olabildiği gibi bir un eleğinin kullanılmasında olduğu gibi malın kendisi aynen kaldığı hâlde ondan istifade etmek yoluyla da olabilir. Bunların dışında başkasının mülkiyetinde olan bir evde kira yoluyla oturmak da olur. Mal, altın ve gümüş gibi parayı, elbise ve gıda maddeleri gibi eşyaları, fabrikalar ve evler gibi taşınmaz malları ve diğer mülk edinilen her şeyi kapsar. Mal, insanın ihtiyaçlarını karşılayan şeylerdir. Buna göre, insanın gayreti ancak malın bizzat kendisini veya faydasını elde etmek için kullanılan araçtır. Bu nedenle mal, faydanın temelini teşkil eder. İnsanın gayreti ise malı elde etme imkânını sağlayan araçlardan biridir. İnsan yaratılışı itibarıyla mala sahip olmak için gayretini sarf eder. Bu nedenle “emek” ve “mal”, insanın ihtiyaçlarını tatmin eden araçlardır. Yani bu gayret ve mal bileşimi insanın sahip olmak istediği serveti meydana getirir. Netice olarak servet, emek ve mal toplamıdır.

Bireyler servete başkalarından hibe yoluyla veya doğada işlenmemiş olarak bulunan bir mala sahip olmak şeklinde doğrudan doğruya sahip olabilir. Örneğin bir elmayı, bir evi mülk edinip sahip olmak gibi bir şeyin bizzat kendisini tüketmek ya da yararlanmak şeklinde sahip olmak, bir evin kiralanması sonucunda onun faydasına sahip olmak ya da bir mühendisin projesi gibi bir insanın gayretinden doğan faydaya sahip olmak şeklinde olabilir. Bütün bu mülk edinimleri; bir bedel karşılığı satın almakla -malı veya bir işçiyi kiralamak gibi- ya da bir bedel olmaksızın bağış, miras ve ödünç vermek gibi iki şekle indirgemek uygun olur. Buna

göre iktisadi problem, servetin oluşumundan değil, servete sahip olma konusundan kaynaklanmaktadır. İktisadi problem; mala sahip olma yani mülkiyete bakış açısından, bu mülkiyeti kötüye kullanmaktan ve servetin insanlar arasında kötü dağıtımından kaynaklanır. Bu konular dışında hiçbir etken, probleme kaynak teşkil etmez. Bundan dolayı bu konuları çözüme ulaştırmak iktisat sisteminin temelini oluşturur. Dolayısıyla iktisat sistemi üç temel üzerine kurulur. Bunlar mülkiyet, mülkiyetin kullanımı ve servetin insanlar arasındaki dağıtımdır.

İslâm'ın İktisada Bakışı

İslâm'ın servet ile servetten yararlanmaya bakış açısı farklıdır. Yani fayda sağlayan araçlar ile o faydaya sahip olmak konusundaki bakış açısı birbirinden farklıdır. Mal ve insanın emeği servetin maddesidir. Bunların ikisi birlikte faydayı sağlayan araçlardır. Hayat içindeki varlıkları ve üretimleri açısından bu ikisinin İslâmi konumları onlardan yararlanmak ve bu faydaya sahip olma niteliğinden farklıdır. Zira İslâm doğrudan ve açıkça servetten yararlanmaya müdahale etmiştir. Örnek olarak, içki ve ölü hayvan etinden yararlanmayı haram kıldığı gibi dans ve fahişelik gibi insan emeği olan bazı şeylerden fayda sağlamayı da haram kılmıştır. Yine yenilmesini haram kıldığı şeyin alışverişini de haram kılmıştır. Yapılmasını yasakladığı eylemler konusunda mal ve insan emeğinden kiralama yoluyla yararlanmayı da haram kılmıştır. Mal ve insan emeğinden faydalanma yönüyle durum budur. Bunlara sahip olma yönüyle ise İslâm, serveti elde edebilme ile ilgili olarak avlanma, ölü arazinin üretime kazandırılması, kira, miras, bağış ve vasiyet gibi konularda hükümler beyan etmiştir.

Servetten faydalanma ve sahip olma keyfiyeti bakımın-

dan durum budur. Serveti meydana getiren nesnelere konusuna gelince İslâm genel olarak çalışarak kazanmayı ve servetin artırılmasını teşvik etmiştir. Fakat üretimin artırılmasının niteliğine ve niceliğine müdahale etmemiştir. Bilakis onu istedikleri şekilde gerçekleştirmeleri konusunda insanları özgür bırakmıştır. Serveti oluşturan mal ise doğada mevcuttur. Allahu Teâlâ onu insanların hizmetine uygun bir şekilde yaratmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [هُوَ الَّذِي اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا] **“Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O’dur.”**¹ [مِنْ فَضْلِهِ **“O’nun fazlından talep etmeniz ve emriyle içinde gemilerin yüzmeleri için size denizi boyun eğdiren Allah’tır.”**² [وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ] **“Gökyüzünde ve yerde bulunan şeyleri size boyun eğdirdi, hepsi Allah’tandır.”**³ [فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا] **“Her şeyden önce insan, yediği yemeğine bir baksın! Gerçekten biz yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı iyiden iyiye yardık! Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzüm, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık.”**⁴ [لَكُمْ لِنُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ **“Biz ona (Süleyman’a) savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapma zanaatını öğrettik.”**⁵ [وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ] **“Biz kendisinde şiddetli bir güç ve insanlara birçok yararı olan demiri de indirdik.”**⁶

¹ Casiye Suresi 12

² Bakara Suresi 29

³ Casiye Suresi 13

⁴ Abese Suresi 24-32

⁵ Enbiya Suresi 80

⁶ Hadid Suresi 25

Bu ve benzeri ayetlerde mal ve insan emeğinin Allahu Teâlâ tarafından yaratıldığı ifade edilmiş ama bunlardan başka bir şeye değinilmemiştir. Bu da gösteriyor ki mal kapsamına giren maddelere ve insan emeğine bir müdahale söz konusu değildir. Ancak malın, insanların kendisinden yararlanmaları için yaratıldığı açıklanmıştır. Aynı şekilde servetin üretimine müdahale edildiğine dair herhangi bir şer'î nassın bulunmayışı, servetin üretimine İslâm'ın herhangi bir müdahalede bulunmadığını gösterir. Bunun yanında malın üretiminin ve insan emeğinin verimli bir şekilde değerlendirilmesi ile ilgili konunun insanlara bırakıldığına işaret eden şer'î nasslar bulmak mümkündür.

Muslim, Aişe *RadiyAllahu Anhâ* ve Enes *RadiyAllahu Anh* yoluyla Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in hurma ağaçlarının aşılınması konusunda şöyle buyurduğunu tahric etmiştir: [أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ] **“Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.”** İnsanlar Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında üretim yaptırıyorlardı ve Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* onlara sükût etmiş hatta onlardan, cahiliye döneminde kılıçlar yapan ve Müslüman olduktan sonra da buna devam eden Habbab *RadiyAllahu Anh* gibi silah üretebilenler vardı. Habbab *RadiyAllahu Anh*'in İbni Hişam'ın *Siret*'inde geçen kıssasında As Bin Vâil es-Sehmî Habbab'dan kılıçlar satın almış, Habbab parasını almak için As'a geldiğinde ona takılarak **“Sana cennette öderim!”** demişti. Bu da gösteriyor ki şeriat, malın üretilmesi işini, kendi bilgi ve tecrübelerine göre üretsinler diye insanlar bırakmıştır.

Dolayısıyla İslâm, iktisat bilimine değil, iktisat sistemine yönelerek servetin elde edilişi ve ondan faydalanmanın niteliğini konu edinir. Servetin üretim şeklini ve fayda sağlayan araçları kesinlikle konu edinmez.

İslâm'da İktisat Politikası

İktisat politikası, insanın faaliyetlerini düzenleyen ve çözümleneyen hükümlerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı hedeftir. İslâm'ın iktisat politikası ise bir bütün olarak her bireyin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve toplumun yaşam standartlarına bağlı olarak lüks sayılan ihtiyaçları karşılama imkânının da bireye sunulmasıdır. İslâm, ülkede yaşayan insanların tümüne birden yani genelleme yaparak değil de tek tek bireylerin kendisine ilgi gösterir. Yani İslâm bireyin bütün temel ihtiyaçlarının mutlaka bütünüyle doyurulması gerektiğine inanarak her şeyden önce ona insan olarak bakar. Sonra da onu gücü ölçüsünde, lüks denilen ikinci derecedeki ihtiyaçlarının karşılanmasına imkân hazırlanması gereken özel kişiliği açısından ele alır. Aynı zamanda İslâm diğer insanlarla belirli ilişkileri olan ve özel bir hayat tarzına göre yaşayan insan olması itibarıyla insanı ele alır. Dolayısıyla İslâm'daki iktisat politikası, her bireyin hayattan yararlanmasını garanti altına almadan sadece ülkenin genel anlamda yaşam seviyesinin yükseltilmesini amaçlamadığı gibi her bir ferdin hayat hakkını garanti altına almaksızın mevcut refahtan güçleri oranında yararlıları diyerek onların serbest bırakılmalarını da amaçlamaz. İslâm'daki iktisat politikasının amacı ancak belirli ilişkiler içerisinde yaşayan her bir insanın temel ihtiyaçlarını çözüme kavuşturmak ve yaşam standartlarını yükseltme imkânı sağlayarak onu özel yaşamı içerisinde refaha ulaştırmaktır. İşte bu yönü ile İslâm'ın iktisat politikası diğer iktisat politikalarından ayrılır.

İnsan için iktisadi hükümler koyan İslâm, bunları birey için koymakta aynı zamanda bunlarla bireyin yaşama hakkını garanti altına almaktadır. Yaşama hakkını garanti altına almak ve refahı mümkün kılmak için çalışırken bunu belirli

yaşam biçimleri olan toplumlar için öngörmüştür. İslâm, birey için yaşam garantisi ve refahın mümkün olanını gerçekleştirilmeye çalışırken toplumun olması gereken konumunu da ölçüt olarak ele almaktadır. Bunun için İslâm Devleti'nin kanunlarında, bireylerin yiyecek, giyecek ve mesken gibi tüm temel ihtiyaçlarının bütünüyle karşılanması gerektiğini ifade eden şer'î hükümler vardır. İslâm Devleti, bunları aşağıda anlatacağımız şekilde gerçekleştirir:

Çalışacak gücü olan kimseye, kendisine ve bakmakla zorunlu olduğu kimsenin temel ihtiyaçlarını karşılaması için çalışmayı zorunlu kılar. Eğer kişi çalışmaya muktedir değilse onun temel ihtiyaçlarının karşılanmasını çocuğuna ve vârisine bırakır. Bunların hiçbiri bulunmadığında ise bu sorumluluğu beytül malın üzerine yükler. Bununla İslâm, insan olarak giderilmesi zorunlu olan giyinme, barınma, yeme gibi ihtiyaçların karşılanmasını her birey için garanti etmiştir. Daha sonra bireyi, gücü oranında dünya hayatının temiz ve güzel olan şeylerinden yararlanmayı teşvik etmiştir. Buna ilave olarak İslâm bütün Müslümanlar üzerine farz olabilecek şekilde devletin vergi adı altında bireyin malını elinden almasını yasaklar. Ancak günün şartlarına uygun olarak yaşadığı hayatın temel ve lüks ihtiyaçlarından fazlasını vergi olarak alabilir. Bu uygulamayla her bireyin yaşama hakkını garanti etmiş ve hayatta refah imkânı vermiştir. Aynı zamanda bireye temel ve lüks ihtiyaçlarını karşılamak için mal kazanma imkânını verirken belli sınırlar koymayı da ihmal etmemiş ve bireyin ilişkilerine özel bir biçim vermiştir. Müslüman açısından ekonomik değerinin olup olmamasına bakmadan şarabın üretim ve tüketimini yasaklamıştır. İslâm Devleti'nin tabiiyetini taşıyan herkese her türlü faizli işlem haram kılınmıştır. Müslüman veya gayrimüslim ayrımı gözetmeden tebaanın tümü için faiz ekonomik bir değer olarak

kabul edilmemiştir. Böylece ekonomik değeri olan bir mal-dan yararlanmada toplumda bulunması gerekli konum temel kıstas olarak ele alınmıştır.

Bunlardan da anlaşıldığı gibi İslâm, bireyi insan oluşundan, bunu da kişiliğinden (bireysel özelliklerden) ayrı tutmamıştır. Aynı zamanda toplumda olması gerekeni de her bireyin temel ihtiyaçlarının bir bütün olarak doyurulmasından ve lüks ihtiyaçlarının tatminine imkân sağlanmasından ayrı tutmamıştır. Bilakis ihtiyaçların tatmini konusunu toplumda olması gereken konuyla ilişkilendirip birinin diğerinden ayrılmaz iki konu olduğunu vurgulamıştır. Yani toplumda bulunması gereken temel kriter ihtiyaçların doyuma ulaştırılmasıdır. Tüm temel ihtiyaçların toplu olarak doyurulması ve lüks ihtiyaçların da karşılanmasına imkân tanınması için insanlara ekonomik değerlerin sağlanması mutlak olması gereken bir husustur. Bu da çalışmadan gerçekleştirilmez. Bunun için İslâm, kazanmaya, rızık aramaya ve bu yolda çalışmaya teşvik etmiştir. Rızıkı kazanmak için çalışmayı, bakmakla yükümlü olduğu kimselere harcamayı da çalışabilecek güce sahip olan erkeğe farz kılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ] **“Yerin sırtlarında yürüyün (dolaşın) ve Allah’ın rızıkından yiyin.”**¹

Fakat bu, İslâm’ın servetin üretim tarzına müdahale ettiği veya üretimin artırılması keyfiyetini veya üretim miktarını belirlediği anlamına gelmez. Çünkü İslâm’ın bunlarla bir ilgisi yoktur. İslâm’ın bunlarla ilgisi sadece çalışmaya ve mal elde etmeye teşvik şeklindedir. Nitekim mal kazanmaya teşvik eden birçok hadis rivayet edilmiştir. Bir hadiste şöyle denilmektedir:

¹ Mülk Suresi 15

“Bir gün Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem Sa’d b. Muaz RadyAllahu Anh ile musafaha yaparken iki elinin kabardığını görür, sebebini sorunca Sa’d: “Ailemi geçindirmek için balyoz ve kürekle çalışıyorum.” deyince Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Sa’d’ın elini öptü ve şöyle dedi: [كَفَّانِ يُجْبِيهِمَا اللَّهُ تَعَالَى] **“İşte Allahu Teâlâ’nın sevdiği iki avuç.”**¹ Buhârî’nin el-Mikdâm yoluyla Nebî’den rivayet ettiği hadiste Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [مَا أَكَلُ أَحَدٌ طَعَامًا فَطُ خَيْرًا مِنْ أَنْ] [يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ] **“Hiçbiriniz elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir.”**²

Rivayet edildiğine göre: “Ömer RadyAllahu Anh bir gün kendisini ibadete verenlerden bir topluluğa rastlar. Bakar ki bunların hepsi başlarını önlerine eğmiş, oturuyorlar. Ömer RadyAllahu Anh: Bunlar kimlerdir? diye sorunca: Onlar mütevekkilûn (Yani Allah’a tevekkül eden kimselerdir.) dediler. Ömer RadyAllahu Anh ise: Asla. Bunlar ancak mütevekkilûn (yani yiyici takımıdır), halkın malını yemeye alışmış kimselerdir. Gerçek tevekkül sahibi olanlar kimlerdir size bildireyim mi? dedi. Oradakiler: Bildir, dediler. Dedi ki: Gerçek mütevekkil olan kimse toprağa tohumu atan, sonra da Rabbi Azze ve Celle’ye tevekkül eden kimsedir.”³

Görüldüğü gibi ayet ve hadisler rızık aramak için çalışmaya ve malı elde etmek için gayret göstermeye teşvik etmektedir. Maldan faydalanmaya ve temiz yiyeceklerden yemeye de teşvik etmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: [قُلْ] **“De ki Allah’ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızık kim haram kıldı?”**⁴ [وَمَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنَاهُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ]

¹ Meksûr, İmam Serahsî, Kitabu’l Kesb, C: 30, S: 245

² Buhârî, Kitabu’l Buyû’, H. No: 1966

³ Meksûr, İmam Serahsî, Kitabu’l Kesb, C: 30, S: 248

⁴ Araf Suresi 32

“Allah’ın kendi fazlından olarak kendilerine vermiş olduğu nimete cimrilik edenler, bu hareketin kendileri için hayırlı bir şey olduğunu sanmasınlar. Bilakis onlar için o, bir şerdir. Kıyamet günü cimrilik yaptıkları şey boyunlarına dolacaktır.”¹ [شَرُّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَجَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ] “Size rızık olarak verdiğimiz temiz yiyeceklerden yiyiniz.”² [كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ [“Ey iman edenler! Kazandığınız malın temizinden ve sizin için yerden çıkardığımız maldan infak ediniz (hayra harcayınız).”³ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحَرَّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ] “Ey iman edenler! Allah’ın sizin için helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın.”⁴ [وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا] “Allah’ın size helal ve temiz olarak verdiği maldan yiyiniz.”⁵

İşte bu vb. ayetler iktisatla ilgili olarak mal kazanmayı, temiz ve helal olan maldan gereği gibi faydalanmayı ifade eden şer’î hükümlerden açık delillerdir. İslâm, bireyleri kazanç elde etmeye teşvik ettiği gibi kazandıkları servetten gereği gibi yararlanmayı da emretmiştir. Bunlar ülkede ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek, her bireyin temel ihtiyaçlarını gidermek ve lüks olan ihtiyaçların karşılanmasına imkân sağlamak içindir. Görüldüğü gibi İslâm, Müslümanların mal elde etmeleri konusunda, servetin elde edilmiş keyfiyetini belirleyen hükümler koyarken insanın malı elde etmesi caiz olan bu keyfiyeti zorlaştırmaz, son derece basitleştirir. Zira İslâm, mülk edinme sebeplerini ve kendisi ile mülk edinmenin gerçekleştiği sözleşmeleri belirlemiş, servetin üretilme biçimine müdahale etmediği gibi, kazanç sağlayan

¹ Âl-i İmrân Suresi 180

² Tâhâ Suresi 81

³ Bakara Suresi 267

⁴ Mâide Suresi 88

⁵ Mâide Suresi 86

araç ve yöntemleri geliştirmede de büyük bir serbestiyet vermiştir.

İslâm mülk edinme sebeplerini, mülkün el değiştirilmesine dair sözleşme türlerini, bünyesinde birtakım şer'î kuralları ve şer'î hükümleri barındıracak şekilde ilgili birçok konuyu kendisine kıyas edilerek çözülebilecek nitelikte genel hatları ile vermiştir. İnsana çalışmayı emretmiş ve hükümlerini açıklamıştır. İster marangoz ister ayakkabıcı ister ziraatçı ister sanayici olsun çalışacağı sahanın ve mesleğin seçiminde insanı serbest bırakmıştır. Hediyeği bağış konusuna kıyas yaparak mülk edinme sebebi yapmıştır. Yine vekilin ücret almayı hak etmesinde olduğu gibi vekâleti icareye kıyaslamıştır. Görüldüğü gibi Şâri mülk edinme sebeplerini ve ilkelerini genel anlamlar içerecek şekilde beyan etmiştir. İşte böylece mülk edinme sebeplerini gerçekleştirebilecek yeni olgulara çözüm getirebilecek yetkinlikte ve kapsamda belirlemiştir. Fakat mülk edinme sebepleri, muamelelerin yenilenmesi ile yenilenmez. Çünkü insanların şeriatta geçen muamelelerle sınırlı olmaları farzdır. Bu prensipler ise kapsamı ve türü ne olursa olsun, ortaya çıkabilecek her konu için bir hüküm koyabilecek niteliktedir. Bundan dolayı Müslüman temiz ve helal olmak şartı ile mal edinme konusunda hiçbir engelle karşılaşmadan süratle amacına ulaşmaya çalışabilir. Böylelikle her bireyin karşılanması gerekli ihtiyaçlarını karşılayacak ortam ve şartlar sağlanmıştır. İslâm, bireyi çalışmaya teşvik etmekle yetinmediği gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını sadece bireylerin kendi kazancına da bağlı kılmamıştır. Bilakis gerektiği zaman beytü'l maldan bireyler için harcama yapılmasını gerekli görmüştür. Çalışma gücünden yoksun kimselerin geçimini devlete yüklediği gibi, ümmetin ihtiyaçlarını karşılamayı da devletin görevlerinden biri olarak kabul etmiştir. Çünkü tebaanın bu devlet

üzerinde hakları vardır. Buhârî, İbni Ömer'den Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti:

[الإمامُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْنُونٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ] **“İnsanlar üzerinde imam olan kimse çobandır ve güttüklerinden mesuldür.”¹**

İslâm, kanunlar çerçevesinde yüklediği görevleri yerine getirebilmesi için devlete cizye, haraç ve zekât müesseseleri ile beytü'l mala düzenli bir şekilde mal toplama yetkisini vermiştir. İslâm yolların ve hastanelerin yapımı, açların doyurulması gibi Müslümanların hepsine farz olan şeylerin yerine getirilmesi için vergi toplama hakkını devlete vermiştir. Bireylerin kamu mülkiyetini yönetmelerini, devletin onu mülk edindirmesini ve idaresini bireylere verilmesini yasakladığı gibi kamu mülkiyetini devlet idaresi ve yönetimi altına vermiştir. Çünkü genel yönetim yetkisi veliyyü'l emrindir, devletindir. Veliyyü'l emr bir kimseyi bir işin yapılmasında yetkili kılmadığı sürece onun o işi yapması caiz değildir. Kamu mülkiyeti, ümmetin ekonomik açıdan ilerlemesini sağlayabilmek için devlet tarafından işletilip gelir getirmesi kaçınılmaz olan; petrol, demir, bakır vb. kaynaklardır. Bu mallar ümmetin olup, devlet bunları işletmek ve idare etmek için elinde bulundurur. Bu malların çoğaltılması için harekete geçen devlet; ümmetin işlerinin güdülmesi, gözetilmesi yükümlülüğünü yerine getirmiş olur. Aynı şekilde her bir bireyin de mal kazanma yönünde ve rızkını kazanmak için çalışması sonucunda bir bütün olarak temel ihtiyaçların tümünün doyumu ve lüks ihtiyaçların da doyumuna imkân sağlayacak bir durum ve servet çoğalması sağlanmış olur. Bireylerin mal kazanmaya teşvik edilmesi ve bu arada bazı malların devlet eliyle kamu yararına işletilip çoğaltıl-

¹ Buhârî Kitabı'ı Ahkâm, H. No: 6719

ması ile hedeflenen ekonomik ilerleme ancak malın ihtiyaçları karşılama aracı olarak düşünülmesindedir; yoksa malın kendisi için veya onunla böbürlenmek, günah olan işlere harcamak veya şımarmak, kibirlenmek için değildir. Bunun için Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا اسْتِعْفَافًا عَنْ مَسْأَلَةٍ وَسَعْيًا عَلَىٰ أَهْلِهِ وَتَعَطُّفًا عَلَىٰ جَارِهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَمَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا مُفَاجِرًا مُكَاتِرًا مُرَائِيًّا لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانٌ] ***“Her kim başkalarına el açmamak, ailesi için çalışmak ve komşusuna iyilik etmek için helal olarak dünya malını isterse kıyamet günü yüzü ayın on dördü gibi parlayarak gelecektir. Her kim de çoğaltmak, böbürlenmek ve gösteriş için mal isterse Allah’ın gazabına uğramış olarak huzura çıkar.”***¹ Müslim’in Mutarrif yoluyla babasından onun da Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den rivayetinde şöyle buyurmaktadır: [وَهَلْ لَكَ يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَقْتَنَيْتَ أَوْ لَبِستَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ] ***“Ey âdemoğlu senin gerçek malın ancak yiyip bitirdiğin, giyip eskittiğin, sadaka olarak verip geriye bıraktığın değil midir?”***² Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ] ***“İsraf etmeyiniz. Muhakkak ki Allah israf edenleri sevmez.”***³

İslâm böbürlenmek amacıyla ihtiyaçların doyurulmasının aracı olan malın kazanılmasına karşı çıkmakla kalmamış, aynı zamanda iktisadi işlerin tümünün Allahu Teâlâ’nın emir ve nehiyelerine göre yürütülmesini de emretmiştir. Müslümana, ahiret hayatını istemesi dünyadaki nasibini de unutmaması emredilmiştir. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ] ***“Allah’ın sana verdiği (nimet) ile ahiret***

¹ Musannef İbni Ebî Şeybe Ebû Hureyre’den rivayet etti. Kitabı’l Buyû’ ve’l Ekdiye.

² Sahîhi Müslim, Kitûbu’z Zühd ve’r Rekâik, H. No: 2958

³ Araf Suresi 31

yurdunu gözet. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilikte bulun. Yeryüzünde fesadı arzu etme.”¹

Anlaşılabacağı üzere İslâm'ın iktisat düşüncesi, iktisadi işleri Allahu Teâlâ ile olan bağın bilincinde olarak Allahu Teâlâ'nın emir ve yasaklarına göre belirlemiştir. Bu düşünce Müslümanların yaşamındaki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin temel fikri, iktisatla ilgili amellerin bir din olması itibarıyla şer'î hükümlerin gerektirdiğine göre ayarlanması, (İslâm Devleti'nin) tabiyetini taşıyan tebaanın işlerini ve iktisatla ilgili amellerinin yasama yoluyla şer'î hükümlerle mukayyet kılınmasıdır. Böylece bu düşünce İslâm'ın mübah kıldığını mübah, yasakladığı işleri de yasaklayarak kayıt altına alır. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ] **“Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt ve gönüllerde olana (hastalıklara) bir şifa geldi.”²** [وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ بِحُكْمٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ مَعَ الْوَحْيِ الْوَحْيَ الْغَيْبِ] **“O'nun emri karşılığında gelenler, kendilerine bir fitne veya elem verici bir azabın isabet etmesinden çekinsinler.”⁴** [وَأَنْزَلَ اللَّهُ مَعَ الْوَحْيِ الْوَحْيَ الْغَيْبِ] **“Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet.”⁵**

Müslümanlarda var olan Allah korkusunun itici gücü ve devlet tarafından bu hükümlerin insanlar üzerine uygulanması ile İslâm hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayan kimseler nezdinde hükümlere bağlı kalmayı garantile-

¹ Kasas Suresi 77

² Haşr Suresi 7

³ Yunus Suresi 57

⁴ Nûr Suresi 63

⁵ Mâide Suresi 49

miş olur. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ] “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Gerçekten iman etmiş iseniz faizden geri kalanı terk edin.”¹ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَانَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَآكْتُبُوهُ] “Ey iman edenler! Belli bir zamana kadar borçlanmış iseniz onu yazın.”² [إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا] “Ancak aranızda peşin bir ticaret olursa, onu yazmazsanız üzerinizde bir günah olmaz. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun.”³

İşte İslâm böylece hem bu hükümlerin uygulanma keyfiyetini hem de insanların bu hükümlerle kayıt altına alınmalarının niteliğini açıklamaktadır.

Görüldüğü gibi İslâm’ın iktisat siyaseti iki temel üzere kuruludur:

1- Belli bir toplumda yaşayan her bireyin insan olarak ihtiyaçlarını karşılar ve bu amaçla bireyleri ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere servet elde etmeye teşvik eder.

2- Bu siyaset bir tek fikrî temel üzerine yani işlerin şer’î hükümlerle yürütülmesi üzerine kuruludur. Şer’î hükümler ise bireyler tarafından Allah korkusunun etkisiyle, otorite gücü ile de devlet tarafından uygulanır. Yani yönlendirme ve yasama gücü uygulamanın temelidir.

Genel İktisadi İlkeler

İktisatla ilgili şer’î hükümler incelendiği zaman İslâm’ın, insanların servetten yararlanma imkânını sağlama konusuna çözüm getirdiği görülür. İslâm’a göre toplumda var olan ekonomik problem de budur. İslâm, iktisadı incelerken servetin elde edilmesini, insanların bu servet hakkında nasıl ta-

¹ Bakara Suresi 278

² Bakara Suresi 282

³ Bakara Suresi 282

sarrufta bulduklarını ve servetin insanlar arasındaki dağıtımını ele alır. Buna göre iktisatla ilgili hükümler üç temel ilkeyi içerir.

- a- Mülkiyet
- b- Mülkiyetin kullanımı
- c- Servetin insanlar arasında dağılımı

Mülkiyet: Mülkiyet hakkı tümüyle mülkün sahibi olması ve malı kendisine ait kılmış olması itibarıyla Allah *Subhanehû ve Teâlâ*'ya aittir. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَأَتَوْهُم مِّن مَّالٍ] **“Size vermiş olduğu Allah’ın malından onlara veriniz.”**¹ Şu hâlde mal yalnız Allahu Teâlâ’ya aittir. Ancak Allah *Subhanehû ve Teâlâ* mal üzerinde temsil yetisine sahip kılmak suretiyle insanları güçlendirmiştir. Böylece malın mülkiyet hakkını insanoğluna vermiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: [وَأَنْفَقُوا مِمَّا جَعَلْنَا لَكُمْ مَسْتَحْلِفِينَ فِيهِ] **“Size harcama yetkisi verdiği şeylerde infak ediniz.”**² [وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ] **“Mallar ve çocuklar vererek sizi güçlendirsin.”**³ Görülüyor ki Allah, mala ait mülkiyetin aslını belirtirken malı kendi zatına izafe ediyor ve [مَالِ اللَّهِ] **“Allah’ın malı”** diyor. Mal mülkiyetinin insanların ellerine geçmesi hususunu belirtirken de malı insanlara izafe ediyor ve şöyle buyuruyor: [فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ] **“Hemen mallarını veriniz (ödeyiniz).”**⁴ [خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ] **“Onların mallarından al.”**⁵ [فَلَكُمْ رُغُوسٌ أَمْوَالِكُمْ] **“Malınızın aslı size aittir.”**⁶ [وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا] **“Kazanmış olduğunuz mallar...”**⁷ [وَمَا يُعْطِي عَنْهُ مَالُهُ] **“Onun malı kendisine hiç fayda**

¹ Nûr Suresi 33

² Hadîd Suresi 7

³ Nûh Suresi 12

⁴ Nîsa Suresi 6

⁵ Tevbe Suresi 103

⁶ Bakara Suresi 279

⁷ Tevbe Suresi 74

vermeyecek.”¹

Ancak temsil yetkisi (istihlaf) ile gelen bu mülkiyet hakkı insanoğlunun bütün bireylerine genel olarak gelmiştir. İnsanlar fiilen mülkün sahibi değildir, sadece kendilerine mülk edinme hakkı verilmiş kimselerdir. Zira insanlar mülk edinme konusunda halef kılınmışlardır.

Fiilî Mülkiyet: İslâm, bireyin fiilî mülkiyete sahip olabilmesi için Allahu Teâlâ’dan bireye bir iznin olmasını şart koşturmuştur. Yani İslâm’a göre bir insan ancak Şâri’nin izni olduğu zaman fiilî mülkiyet edinebilme hakkını kazanır. Bu izin, bireyin malın mülkiyetine sahip olduğuna dair özel bir delalettir. Zaten insanların mülkiyette topluca temsil yetkisine sahip kılınmış olmaları genel temsil yetkisi ile gelmiştir ve mülkiyet hakkının varlığını temsil eder. Bireyin fiilî mülkiyete temsilen sahip kılınması, bireyin ona sahip olduğuna dair Şâri’den özel bir iznin gelmesi ile mümkündür.

Şeriat özel mülkiyetin varlığını kabul ettiğinden her bireyin mülk edinme nedenlerinden biri ile mal elde etmesi normal bir durumdur. Ebû Dâvud, Semure’den Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in şöyle dediğini rivayet etti: [مَنْ أَحَاطَ لُهُ خَابِطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ] **“Kim bir yere bir duvar çekerse orası onundur.”²**

Şeriat, bütün ümmeti ilgilendiren kamu mülkiyetinin de varlığını kabul eder. Ahmed b. Hanbel muhacirlerden bir adamdan Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in şöyle dediğini rivayet etti: [الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثِ الْمَاءِ وَالْكَلا وَالنَّارِ] **“Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: Su, mera, ateş.”³**

Şeriat, devlete ait mülkiyetin de varolduğunu belirtmiş-

¹ Leyl Suresi 11

² Sünen-i Ebû Dâvud, Kitabu’l Harac, H. No: 3077

³ Müsned İbni Hanbel H. No: 22573

tir. Zira Müslümanlardan herhangi bir vârisi olmadığı hâlde ölen bir kimsenin malı devlet hazinesine kalır. Cizye ve haraç gibi gelirler devlet mülkiyetindedir. Bu türden mallarda tasarruf yetkisine sahip olduğundan şeriat hükümlerine göre devlet, malı istediği yere harcayabilir. Şeriat bireyin, ümmetin ve devletin ayrı ayrı mülk edinme nedenlerini ve yollarını belirlediğinden bu neden ve durumların dışında mülk edinmek yasaktır.

Mülkiyetin Kullanımına Gelince: Eğer mülkiyet, kamu mülkiyeti ise ümmetin vekili olmasından dolayı devlet bu türden mülkiyetin kullanım hakkına sahiptir. Ancak Şâri, devletin, kamu mülkiyetini mübadele veya bağış yolu ile kullanmasını yasaklamıştır. Bu iki özel durum dışında şeriatın açıkladığı hükümler çerçevesinde istediği tasarrufu yapma yetkisini devlete vermiştir. Devlet mülkiyetinin ve özel mülkiyetin kullanılması konusu, gerek beytü'l mal (devlet hazinesi) gerekse alışveriş, rehin ve benzeri ekonomik ilişkileri düzenleyen hükümlerde açıklığa kavuşturulmuştur. Şâri devlete ve ferde, mübadele, bağış ve bunlar dışında şeriatın belirlediği sınırlar dâhilinde istedikleri kullanımı yapabilme yetkisini vermiştir.

İnsanlar Arasında Servetin Dağılımı: Şüphesiz bu konu mülk edinme nedenleri ve doğal olarak sözleşmeler çerçevesinde şekillenir. Ancak insanların güç ve ihtiyaçları birbirlerinden farklı olduğundan servetin dağılımı da insanlar arasında farklılıklara uğrar. Servet dağılımının yanlış ve hatalı uygulanması, malın belli bir sınıfın elinde birikmesi ve diğer bir sınıfın ondan yoksun kalması sonucunu doğurur. Örneğin sabit mübadele aracı olan altın ve gümüşün belli ellerde toplanması gibi. Bundan dolayı şeriat servetin yalnızca zenginler arasında dolaşan bir güç olmasını yasaklamış, bütün insanlar arasında dolaşan ekonomik güç olmasını

emretmiştir. Hatta zekâtı verilmiş olsa dahi altın ve gümüşün biriktirilmesini yasaklamıştır.

MÜLKİYET ÇEŞİTLERİ

FERDİ MÜLKİYET

İnsan, yaratılışı gereği ihtiyaçlarını gidermek ister. Yine yaratılışı gereği ihtiyacını gidermek için mala sahip olmak ve bunun için de çalışmak ister. Çünkü insanın açlığını doyurması kaçınılmaz ve aksinin yapılması mümkün olmayan bir hâldir. Bundan dolayı insanın servete sahip olmasının, yaratılışın bir gereği olmasının yanında mutlak kaçınılmaz bir yönü de vardır. Onun için insanı servet elde etmekten alıkoymak yaratılışına ters düştüğü gibi, insanın mülk edinmesini belli bir miktar ile sınırlandırma teşebbüsü de yaratılışa terstir. Bu sebeple hiçbir zaman insan ile servet edinme isteği arasına bir perde konulmaması ve insanın servete ulaşmasındaki gayretin engellenmemesi tabii olanıdır. Ancak bu manada mal elde etmek, insanın istediği şekil ve keyfiyette olmasını, ona ulaşmak için istediği metotları kullanmasını ve istediği şekilde onu tasarruf etmesi hürriyetine sahip olmasını da gerektirmez. Böyle bir anlayış kargaşaya, sıkıntıya, şer ve fesada sebep olur. Çünkü insanlar kuvvet ve ihtiyaç bakımından farklı olduklarından tümünden serbest bırakılırlarsa kuvvetliler servetin tümünü ellerine alır, zayıflar ve güçsüzler yok olup giderler. Şehvetlerinin peşinden koşanlar tümüyle sapıtırlar. Bunun için insanlara, servete sahip olma imkânının sağlanması mutlaka gereklidir. Bunun sağlanabilmesi için ise tüm insanlara hem temel ihtiyaçlarını karşılamayı hem de temel ihtiyaçları dışında kalan ihtiyaçlarını elde etmeyi garantileyecek şekilde çalışma ve çaba gösterme imkânı verilmelidir. Bu nedenle bütün insanların servet elde etmelerine imkân tanıyacak, temel ve lüks ihtiyaçlarının da fitratı ile uyumlu olarak karşılanmasına yol açacak şekilde mülk edinmenin niteliği açık ve net olarak sınırlandırılmalı, ortaya konulmalıdır. Zira insanların

ihtiyaçları ve güçleri birbirinden farklıdır. Bu yüzden mülkiyeti yasaklamakla savaşmak, diğer taraftan mülkiyeti nitelik açısından sınırlandırmak gerekir. Ancak nicelik açısından mülkiyeti yasaklamak veya sınırlandırmak yaratılışın amaçlarına terstir ve insanın servet edinmesi için göstereceği gayreti engeller. Bunun yanında sınırsız mülkiyet özgürlüğü düşüncesiyle de savaşmak gerekir. Çünkü bu özgürlük anlayışı insanlar arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkiler ve toplumun bozulmasına neden olur.

İslâm, özel mülkiyeti nicelik yani miktar yönü ile değil de nitelik yani kazanma şekli yönünden sınırlandırarak kabul etmiştir. Böylece insanın yapısına uygun bir şekilde insanlar arası ilişkileri düzenlemiş, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve gidermek için imkânlar hazırlamıştır.

Özel Mülkiyetin Tanımı

Özel mülkiyet nispet edildiği kimseye bir şeyden faydalanma ve mukabilinde karşılık alma imkânı veren; insanın, bir ekmeğe veya eve sahip olması gibi (ayn) mal veya menfaatte sahip olabilmesi ile ilgili şer'î bir hükümdür. İnsanın bir ekmeğe sahip olması, onu yemesi ya da satıp karşılığını alma imkânını sağlar. Aynı şekilde eve sahip olması, o evde oturması veya evi satıp parasını alma imkânına sahip olması demektir. Ev ve ekmekten her biri ayn yani malın kendisidir. Öyleyse bunlar hakkında takdir olunan şer'î hüküm, bunları tüketerek veya mübadele yoluyla yararlanılması için kanun koyucunun insanlara izin vermesi ile ilgilidir. Yararlanmak ile ilgili olan bu izin, mal sahibine -ki o kendisine mülk edinme izni verilen kimsedir- ekmeği yemesi, evde ikamet etme imkânını verdiği gibi onu satma imkânını da verir. Böylece ekmekle ilgili şer'î hüküm, ekmeğin tüketilmesiyle ilgili izindir. Ev açısından fayda ile belirlenmiş olan, onda

oturma iznidir. Buna göre mülkiyet kanun koyucunun, malın kendisinden yaralanmakla ilgili izni olmaktadır. Dolayısıyla mülkiyet, kanun koyucunun mallar hakkında nedenler göstermesi veya izin vermesi ile gerçekleşebilir. O hâlde mal üzerindeki mülkiyet hakkı malın bizzat kendisinden ve doğasından yani faydalı veya faydasız oluşundan gelmemektedir. Mülkiyet hakkı ancak kanun koyucunun izninden ve malın mülk edinilmesini serbest kılan bir nedenden gelmektedir. Bunun için kanun koyucu bazı malların mülk olabilmesine izin verirken bir kısmının da mülk edinilmelerini yasaklamıştır. Yine bazı anlaşmalara izin verirken bazılarını ise yasaklamıştır. Domuz ve içkinin mülkiyetini Müslümanlara yasakladığı gibi, İslâm Devleti'nin tebaasından herhangi biri için faiz ve kumar gelirlerinin mülkiyetini de yasaklamıştır. Faizi yasaklarken alışverişi serbest bırakmış; inan şirketine izin verirken kooperatifleri, anonim şirketleri, sigortayı ve sigorta şirketlerini yasaklamıştır.

Mülkiyetin kullanımında birtakım şartlar olduğu gibi, yasal mülk edinmenin de birtakım şartları vardır. Bu şartlar, mülkiyetin, toplumun maslahatı (kamu yararı) ve toplumdaki ayrı bir birey olarak değil de toplumun bir parçası olan bireyin yararı için konulmuştur. Mülkiyetin aslını (özünü) kanun koyucu belirlediğinden mülk olunan maldan faydalanma da ancak kanun koyucudan bir delilin bulunması ile ortaya çıkar. Kanun koyucu yasal düzenleme ile mülkiyeti bireye vermiştir. Böylece mülkiyet, toplum içindeki bireye özel bir şeyin kanun koyucu tarafından verilmesidir. Bu verme işi olmasaydı birey ona sahip olma hakkını elde edemezdi.

Malın mülk edinilmesi, malın bizzat kendisinin ve faydasının mülk edinilmesi anlamına gelir. Yoksa sadece fayda açısından mülkiyet söz konusu değildir. Gerçek anlamda

mülkiyetten amaçlanan, şeriatın belirlediği faydalanma şekli ile maldan faydalanmaktır.

Ferdî mülkiyetle ilgili bu ifadelerden aşağıdaki konuların anlaşılması mümkündür:

a- Mülk edinme için birtakım meşru sebepler vardır.

b- Mülkiyetin kullanımı için birtakım belirli durumlar vardır.

c- Sahip olunan maldan yararlanmada belirli keyfiyet vardır.

d- Özel mülkiyet hakkına tecavüz sayılan durumların varlığı söz konusudur.

İşte böylece bu ifadelerde kanun koyucunun mübah kıldığı mal edinme ile ilgili gerçekleri anlamamız mümkün olduğu gibi, mal edinme ve ondan yararlanmak için gösterilecek çaba ve gayretin anlamını da kavramamız mümkün olur. Diğer bir ifadeyle yukarıda geçen tanımlama mülkiyetin kapsamını belirlemektedir.

Mülkiyetin Anlamı

Özel mülkiyet hakkı bireyin şer'î bir hakkı olup bu hak ile birey menkul ve gayrimenkul mallar edinebilir. Bu hak kanun ile korunmuş ve sınırlandırılmıştır. Bu mülkiyet hakkı, şeriat tarafından sınırlandırılan mâli değere sahip bir maslahat olmasıyla birlikte bireyin sahip olduğu malda ve buna ait işlerde kullanım yetkisinin olması anlamına gelir. Bunun için mülkiyet hakkının Allahu Teâlâ'nın emir ve yasak sınırları içinde sınırlandırılması açık bir gerekliliktir.

Mülk edinmenin meşru nedenlerinin ortaya konulmasından mülkiyet hakkının ve bu konuda cezalandırılmayı veya cezalandırılmamayı gerektiren durumların da var olduğu görülmektedir. Örneğin hırsızlığın ve gaspın tanımı, ne za-

man hırsızlık ve gasp sayılacağı gibi hususlar bunlardandır. Bu sınırlandırma, mülkiyet ve mülkiyet üzerindeki tasarrufa izin veren hâllerle ilgili olarak tasarruf hakkında, bu durumların tarifinde ve beyanında da görülmektedir. İslâm mülkiyete sınır getirirken mülkiyetin sayısal miktarına değil ancak mülkiyetin niteliksel yönüne sınırlama getirmiştir. Sınırlamanın nitel yönden olduğunu aşağıdaki hususlar açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır:

1- Mülk edinilen malın miktarı bakımından olmayıp mülk edinme sebepleri ve mülkün geliştirilmesi bakımından sınırlandırılmasıyla

2- Kullanma keyfiyetinin sınırlandırılmasıyla

3- Haracî arazinin bireylere değil devlete ait mülk olmasıyla

4- Belirli şartlarda zorla özel mülkiyetin kamu mülkiyeti hâline dönüştürülmesiyle

5- İhtiyacını giderecek imkânlardan yoksun kimseye, bu ihtiyacını gidermek için ihtiyacı çerçevesinde bir miktar mal verilmesiyle

Bütün bunlar ferdî mülkiyetin bireyin sahip olduğu mal üzerinde, sınırlı ve belirli şartlar altında kullanma yetkisine sahip olduğu, mülkiyetin birey için şer'î bir hak olduğu anlamına gelmektedir.

Şeriat özel mülkiyete saygılı olmayı, onu çeşitli saldırılardan korumayı bir görev olarak belirlemiş ve bu mülkiyet hakkının korunması görevini devlete yüklemiştir. Bu sebeple hırsızlık veya soygun gibi meşru olmayan yollarla bu hakkı engelleyenlere caydırıcı cezalar koymuştur. Bununla yetinmeyerek kendileri için mülkiyet haklarından herhangi bir hakkın olamayacağı ve başkalarının mülkiyet sınırlarında olan mallara göz dikmelerini engellemek için terbiye edici

cezalar da koymuştur. Böylece helal mal mülkiyet kapsamına giren maldır. Haram mal ise mülk değildir ve mülkiyet kavramının kapsamına girmez.

MÜLK EDİNME YOLLARI

Mal, servet edinilebilen şeyin kendisidir. Onun mülk edinilmesinin yollarından kastedilen, daha önce sahip olunmayan bir malın mülkiyetinin bir şahsa verilmesini sağlayan yollardır. Bütün çeşitleriyle mübadele, mülk edinme sebeplerinden olmayıp ancak onların mülk edinme yollarındandır. Zira mübadele belli bir miktar mal karşılığında başka bir maldan belli bir miktarı mülk edinmektir. Mal, esasında mülk edinilmiş olan şey olduğundan mübadele de ancak malın kendisi ile olur. Bu nedendir ki ticaret kazancı, ev kirası, ziraat geliri vb. gibi malın çoğaltılması mülk edinme yollarına dâhil değildir. Her ne kadar bunlarla mal kapsamında yeni mallar elde edilmişse de bu fazlalık başka bir maldan kaynaklandığı için mülk edinme yollarından değil de ancak malın çoğalmasının yollarındandır. Asıl konu, malı hiç yoktan ortaya çıkararak mülk edinmektir. Yani ilk kez mala ulaşmaktır.

Mal edinme araçları ile malı çoğaltma veya geliştirme araçları arasındaki fark şudur: Mülk edinme ilk olarak malı elde etme yani malın aslına ulaşma iken malın çoğaltılması ve geliştirilmesi ise daha önce mülk edinilmiş olan malın mevcudunun artırılmasıdır.

Şeriat gerek mülk edinme ve gerekse mülkün çoğaltılmasıyla ilgili birtakım hükümler getirmiştir. Alışveriş ve kira sözleşmeleri malın çoğaltılması ile ilgili hükümlerendir. Avlanma ve mudârabe ise mülk edinme ile ilgili hükümlerendir. Mülk edinme sebebi aslı itibarıyla mala sahip olmaktır. Mülkü geliştirme sebepleri ise mal edinme yollarından biriyle sahip olunan malın aslını çoğaltma usulüdür.

Bir malın mülk edinilmesi için Şarî tarafından belirli yollarla çerçevelenmiş şer'î sebepler vardır ve bunun aşılması caiz değildir. Öyleyse malın mülk edinme sebebi şeriatın

beyanı ile sınırlıdır. Yukarıda mülkiyetin tarifinde yer alan *“Mülk edinmenin gerçekleşebilmesi için bizzat malın kendisi veya ondan elde edilen faydanın kullanım yetkisine şer’î bir hükümle kanun koyucunun izin vermesi gerekir”* açıklamasına göre mülk edinmenin mutlak surette kanun koyucunun izin verdiği araçlarla olması gerektiği sonucu çıkar. Yani bir mal için şer’î bir sebep varsa mülkiyet vardır. Malı bilfiil birileri elinde bulundursa dahi şer’î bir sebep bulunmadığı zaman mülkiyet gerçekleşmez. Çünkü mülkiyet hüküm koyucunun izin vermiş olduğu şer’î bir sebebe bağlı olarak mal edinmek demektir.

Şeriat; mülk edinme sebeplerini, belirli durumlarla sınırlandırmış, onların sayısını açıklamış, kendi hâline bırakmamış ve birçok bölümleri kapsayacak genellikte belli başlıklar altında toplamıştır. Buna ait birtakım detaylar ve hükümler vardır. Bunlar belirli küllî bir illetle illetlendirilmediğinden dolayı diğer hususlar buna kıyas edilemez. Çünkü ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenen sadece yeni mallardır. Muamelat yani ilişkilerde ise değişen bir şey yoktur. Dolayısıyla muamelat, yenilenen sayısız ihtiyaçlar mal ise mala ve emek ise emeğe hasredilmelidir. Bu ise ferdî mülkiyeti fitratla örtüşerek tanzim edecek şekilde sınırlandırmaktır. Böylece toplum, ferdî mülkiyetin sınırsız oluşunun doğuracağı tehlikelerden korunmuş olur. Evliliğin nevi içgüdüsünün, ibadetlerin dindarlık içgüdüsünün tezahürü olması gibi özel mülkiyet de beka içgüdüsünün tezahürüdür. İşte bu tezahürler karşılanması ve doyuma ulaştırılması gereken anlarda tümünden serbest bırakılırsa bu durum insanı kargaşaya, ıstıraba, hatalı ve anormal bir doyuma götürür. Bu nedenle insanın mala ulaşmasını niteliği yönünden sınırlandırarak mal aracılığı ile ümmet üzerinde bir azınlığın hâkimiyetinin engellenmesi ve belirli bazı ihtiyaçların giderilmesinde çoğunlu-

ğün mahrum bırakılmaması gereklidir. Bütün çaba ve enerji mal uğruna harcanmamalıdır. Zira insan bu durumda hayatın tadını ve lezzetini kaybeder. Mal insanların çoğunun ulaşamayacağı şekilde kasa ve mahzenlere saklanır hâle gelir. Bu nedenle mülk edinme sebeplerinin sınırlandırılması muhakkak gereklidir.

Malın özel mülkiyet olmasını gerektiren şer'î hükümler dikkatli bir şekilde incelendiği zaman mülk edinme sebeplerinin beş başlık altında olduğu görülür. Bunlar:

- 1- Çalışmak
- 2- Miras
- 3- Hayatta kalabilmek için mala olan ihtiyaç
- 4- Devletin hazinesinden vatandaşına vermesi
- 5- Bireylerin herhangi bir mal ve emek karşılığı olmadan almış oldukları mallar

MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN ÇALIŞMAK

Mevcut mallardan herhangi bir mala bakıldığı zaman ister bu mal mantar gibi doğal olarak çıkan bir mal olsun isterse ekmek ve araba gibi insanın emeği ile elde edilmiş olsun kesinlikle çalışmaya bağlıdır.

Çalışma kavramının anlamı geniştir. Çalışmanın birçok çeşidi olduğu gibi onun şekilleri ve sonuçları da çeşitlidir. Ancak kanun koyucu, çalışma kavramını kendi hâline bırakmadığı gibi genelleme yaparak kullanmamış, tersine mülk edinme sebeplerinden bir sebep olmaya elverişli olması bakımından bunları belirli amel ve sınırlar dâhilinde açıklamıştır. Çalışmayı açıklayan şer'î hükümler dikkatli bir şekilde incelenecek olursa mülk edinme sebeplerinden olan meşru çalışma çeşitlerinin aşağıda belirtilenler olduğu görülür.

- 1- Ölü araziye üretime kazandırmak
- 2- Yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile ilgili çalışmak
- 3- Avlanmak
- 4- Komisyonculuk veya aracılık yapmak
- 5- Mudârabe
- 6- Sulamacılık yapmak
- 7- Başkasına ücret karşılığında çalışmak

Ölü Araziye Üretime Kazandırmak

Ölü arazi, sahibi olmayan ve hiç kimsenin yararlanmadığı arazidir. Böyle bir yerin üretime kazandırılması, orayı ekip dikmek, ağaçlandırmak veya üzerine bina yapmakla olur. Başka bir ifade ile o yerin üretime kazandırıldığı anlamına gelecek çalışmalardan herhangi birinin uygulanmasıdır. Bir kişinin bir yeri ihya etmesi, o kişinin ona sahip olmasını sağlar. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle demiştir:

[مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ] **“Kim ölü bir araziyi canlandırırrsa o onun olur.”**¹ [مَنْ أَحَاطَ حَائِطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ] **“Kim (ölü) bir araziye duvar çekerse o yer onundur.”**² [مَنْ سَبَقَ إِلَى مَا لَمْ يَسْبِقْهُ] **“Kim daha önce bir Müslümanın ulaşmadığı bir yere ulaşırsa o yer onundur.”**³

Bu konudaki hadislerin hiçbirinde koşul bulunmadığından Müslüman ile zimmi arasında fark yoktur. Ayrıca zimmînin vadilerin derinliklerinden, çalılıklar arasından, dağ başlarından çalışarak elde edeceği şeyleri ondan koparıp almak caiz değildir. Böylece zimmî bir kimse ölü bir araziyi ihya edince onun mülkü olması çok doğaldır. İster daru'l harpte ister daru'l İslâm'da olsun ister öşrî isterse haracî arazi için olsun her türlü arazi için geneldir. Ancak o yere sahip olabilmenin şartı, ona el koyduktan sonra o yeri üç sene müddetle değerlendirmesi, kullanması ve bunun da süreklilik kazanması gerekir. Ona el koyduğu tarihten itibaren üç yıl onu değerlendirmezse veya ondan sonra arka arkaya üç yıl boş bırakırsa o kişinin o yerdeki mülkiyet hakkı elinden çıkar. Ebû Yusuf *Kitâbu'l Harac*'da Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ediyor. Ömer b. Hattab şöyle dedi: [وَلَيْسَ لِمُحْتَجِرٍ حَقٌّ بَعْدَ ثَلَاثِ سِنِينَ] **“(Araziyi) üç yıl işletmeden terk eden kimsenin arazide hakkı yoktur.”** Beyhakî *Sünen*'inde Amr b. Şuayb'dan şunu rivayet ediyor: [أَنَّ عُمَرَ جَعَلَ التَّحْجَرَ ثَلَاثَ] **“Ömer, taşla çevirme hususunda üç yıllık süre belirledi. Bir kimse taşla çevirdikten sonra üç yıl boyunca orayı işlemeyen boş**

¹ Sahîh-i Buhârî, Kitabu'l Muzaraa, Ebû Dâvud, Kitabu'l-Harâc ve'l-İmâra ve'l-Fey', 3073; Ahmed b. Hanbel, Bâkî Müsnedi El-Mekserîn, 14109, 14310, 14550; Mâlik, Kitabu'l-Akdiyeh, 1229, 1230;

² Ahmed b. Hanbel, Müsnedi El-Basriyyîn, 19271, 19368. Ebû Dâvud, Kitabu'l-Harâc ve'l-İmâra ve'l-Fey', 2673;

³ El-Mu'cemu'l Kebîr, Taberânî, H. No: 814. Es-Sünenü'l Kübrâ, Beyhakî, Kitâbu İhyâu'l Mevât, H. No: 11779

*birakır sonra da bir başkası orayı ihya ederse ihya eden kimsenin orayı mülk edinmede daha bir hak sahibi olduğuna karar verdi.*¹ Ömer'in, Sahabelerin gözleri önünde böyle söylemesi, bu şekilde amel etmesi ve Sahabelerden de buna karşı çıkan kimsenin olmaması bu hususta icma olduğunu gösterir.

Yer Altında Bulunan Madenlerin Çıkarılması

Çalışma çeşitlerinden biri de defineler gibi toplumun zaruri ihtiyaçlarından olmayan şeyi yer altından çıkarmaktır. Toplumun zaruri ihtiyacı olmayan şeyden amaç, fıkhi tabirle bütün Müslümanların hakkının bulunmadığı nesnelere. Bütün Müslümanların zaruri ihtiyacı olmayan bir şeyi örneğin bir defineyi çıkararak kişi 4/5'ünü alır, geri kalan 1/5'ini de fey olarak verir. Eğer o maden bütün Müslümanların zaruri ihtiyaçlarından ise yani Müslümanların genelinin hakkı var ise bu durumda kamu mülkiyetine girer. Daha iyi anlaşılması açısından; insan emeği ve eliyle yere gömülmüşse veya sınırlı miktarda olup da toplumun ona ihtiyacı yoksa o mal define hükmündedir. Ancak yapısı itibarıyla köklü bir durumu varsa ve toplumun da ona ihtiyacı varsa define sayılmaz, kamuya ait mülk olur. Fakat doğada bulunduğu hâlde toplumun ihtiyacı olmayan şeylerden -binalar için taş çıkarılan taş ocakları gibi- ise ne kamu mülkiyeti ne de define hükmündedir. Böyle şeyler özel mülkiyete dâhildir. Define mülkiyeti ile ilgili yukarıda söylediğimiz humus denilen 1/5'i devlete verilen miktar hadislerle sabittir.

Neseî, Amr b. Şuayb'dan, o da babasından, o da dedesinden rivayete göre dedi ki *"Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e buluntu (yolda bulunan şey) hakkında soruldu. Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [مَا كَانَ فِي طَرِيقِ مَاتِي أَوْ فِي*

¹ Es-Sünenü'l Kübrâ, Beyhakî, Kitâbu İhyâu'l Mevât, H. No: 11821

قَرِيَّةٍ عَامِرَةٍ فَعَرَفَهَا سَنَةً فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا وَإِلَّا فَلَكُمْ وَمَا لَمْ يَكُنْ فِي طَرِيقِ مَاتِي وَلَا فِي قَرِيَّةٍ عَامِرَةٍ فَفِيهِ وَفِي الرَّكَازِ الْخُمْسُ” [في قَرِيَّةٍ عَامِرَةٍ فَعَرَفَهَا سَنَةً فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا وَإِلَّا فَلَكُمْ وَمَا لَمْ يَكُنْ فِي طَرِيقِ مَاتِي وَلَا فِي قَرِيَّةٍ عَامِرَةٍ فَفِيهِ وَفِي الرَّكَازِ الْخُمْسُ] **“Gidip gelinen bir yolda veya mamur (insanlar tarafından ikamet edilen) bir köyde bulunan bir buluntu bir yıl tanıtılır. Sahibi gelmezse senin olur. Gidip gelinen bir yol veya oturlan bir köy dışında bir yerdeki buluntuda ve definede humus (1/5) vardır.”**¹

Yer altından çıkarılanlar gibi yer üstünden elde edilen şeyler de bu hükme tabidir. Yani havadan oksijen ve azot elde edilirse bunun da 1/5’ini vermek gerekir. Allahu Teâlâ’nın yarattığı ve kendisinden faydalanmayı serbest bıraktığı şeyden şeriatın serbest bıraktığı ürünleri elde etmede de bu hüküm aynen geçerlidir.

Avlanmak

Çalışma çeşitlerinden biri de avlanmaktır. Balık, inci, mercan ve sünger gibi deniz avlarından birini avlayan kimse avladığı şeye malik olur. Karada avlanan kuş ve diğer hayvanların avlanması da böyledir. Bunların mülkiyeti avlayana aittir. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ] **“Hem size hem de yolcu kafilesine faydalı olmak üzere deniz avı yapmak size helal kılındı. İhramda olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı.”**² [وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا] **“İhramdan çıktığınız zaman avlanın.”**³ [أَجَلٌ لَهُمْ قُلٌّ أَجَلٌ لَكُمْ] **“Sana kendileri için nelerin helal kıldığımı soruyorlar. De ki: Sizin için temiz ve iyi şeyler helal kılındı. Allah’ın size öğrettiğini onlara öğret-**

¹ Sünen-i Neseî, Kitabu’z Zekât, Bâbu’l Ma’din, H. No: 2494

² Maide Suresi 96

³ Maide Suresi 2

rek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını artık yiyen ve üzerine de Allah'ın adını anın.”¹

Ebû Sa'lebe el-Huşenî rivayet ediyor: “Ben Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e geldim ve O'na şöyle dedim: Ey Allah'ın Rasulü, biz avı olan bir yerde bulunsak orada avlanma işini okumla, öğretilmiş köpeğimle veya öğretilmemiş köpeğimle yapsam, hakkımda bunların hangisi daha iyi (helal) olur? Sallallahu Aleyhi ve Sellem dedi ki: [وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ أَتَّكُم بِأَرْضٍ وَمَا صَدِّدَ فَإِنَّ صِدَّتْ بِقَوْسِكَ وَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ فَكُلْ وَمَا صِدَّتْ بِكَلْبِكَ الْمُعَلَّمِ فَادْكُرْ اسْمَ اللَّهِ] “Avlanma yerinde bulunursanız üzerine Allah'ın ismini zikrederek ok ile avladığınızı ye. Üzerine Allah'ın ismini zikrettiğin, öğretilmiş köpeğinle avladığın avı da ye. Öğretilmemiş köpeğinle avladığına yetişip kesersen yine ye.”²

Komisyonculuk ve Aracılık Yapmak

Komisyoncu, alışverişte ücretle başkası için çalışan kimseye denir. Bu tarif aracılık yapan kimse için de geçerlidir ve o da alışverişte ücretle başkası adına çalışan kimsedir. Komisyonculuk, şeriata göre kendisi ile mülk edinilen çalışma çeşitlerinden biridir. Ebû Dâvud Kays b. Ebî Ğarzete el-Kinânî'den rivayet ediyor. “Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanında bize komisyoncu denilirdi. Allah Rasulü birdenbire çıkageldi ve bizi daha güzel bir isimle isimlendirdi. Şöyle dedi: [يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ إِنَّ الْبَيْعَ يَحْضُرُهُ اللَّعْوُ وَالْحَلْفُ فَشَوْبُوهُ بِالصَّدَقَةِ] “Ey tacirler topluluğu! Şüphesiz alışverişte boş laf ve yemin bulunur. Onun için siz ona sadaka karıştırınız.”³

Bunun anlamı, insan satacağı malın vasfını anlatırken bazen bu anlatımda hatalı, boş söz edebilir, bazen malına rağ-

¹ Maide Suresi 4

² Sahih-i Buhârî, Kitâbu'z Zebâih ve's Sayd, H. No: 5170

³ Ebû Dâvud, Kitabu'l-Buyu', 3326; İbni Mâce, Kitabu't-Ticaret, 2145

bet sağlamak için yemin etmeye cüret edebilir. Bu tarz hatalı hareketlerden meydana gelecek günahın izalesi için sadaka vermek menduptur.

Alışveriş için üzerinde ücret talep edilen işin, mal ve zaman açısından belli olması lazımdır. Kişi, kendisine ait bir malı satması veya falan evi ya da malı kendisi için satın alması için bir kimseyi (komisyoncu) ücretle çalıştırabilir. Aynı şekilde kişinin kendisine ait bir nesneyi satması veya satın alması için geceye kadar bir süreliğine bir kimseyi ücretli olarak çalıştırması da sahihtir. Fakat belli olmayan iş için bir kimseyi ücret karşılığında çalıştırmak caiz değildir.

Bazı ücretlilerin yaptığı fiiller komisyonculuğa girmez. Yani bir tacir kendisi adına başkasından mal alması için bir elçi gönderdiğinde malı satan kişi, elçiye malını satın alması karşılığında bir miktar mal verebilir. Malın bedeline dâhil edilmeyen bu malı komisyoncunun kendisi alır ve bu da komisyon olarak isimlendirilir. İşte bu tür bir işleme komisyonculuk denmez. Çünkü elçi olarak giden şahıs satın alma işleminde tacirin vekilidir. Dolayısıyla satın alınan malın bedelinden düşülen miktar aradaki elçiye değil, malı satın alan kimseye aittir. Yani onu o iş için gönderene aittir ve elçinin bunu alması haramdır. Ancak görevlendiren tacir buna izin verirse o zaman caiz olur. Aynı şekilde bir kimse bir şey satın almak için hizmetçisini veya arkadaşını gönderse satıcı da kendinden mal aldıkları için onlara bir miktar mal veya komisyon verse onların bunu almaları caiz değildir. Bu komisyonculuk olmadığı gibi olsa olsa kendisini görevlendirenin sahip olduğu maldan bir tür hırsızlık yapmaktır. Çünkü malı satan kimse tarafından verilen bu mal yani komisyon elçi olarak gönderilen kimsenin değil, gönderen kimsenin hakkıdır.

Mudârabe (Emek Mal Ortaklığı)

Mudârabe bir ticaret işinde iki kişinin ortaklığıdır. Ortaklardan biri mal ile diğeri de emeği ile ortaklığa katılır. Ortakların 1/3'ü veya yarısı gibi kazancın belli bir oranı üzerinden paylaşımında anlaşmaları gerekir. Taraflardan biri 1000 lira ortaya koyar, diğeri de onu işletir ve anlaştıkları oran üzerinden kazancı paylaşırlar. Bu ortaklıkta mal ile ortaklığa katılanın işletme sürecinde malı ortağına teslim ettikten sonra mal ile çalışan ortak arasına girmemesi gerekir. Çünkü mudârabe malın çalışan ortağına teslimini gerektirir. Emeği ile ortaklığa katılan kimsenin ise kârın 1/3'ü, yarısı veya iki ortaklığın anlaştıkları orana göre kendisine kazançtan pay vermesini şart koşabilir. Üzerine anlaşmaya varıldıktan sonra bunun detaylarının malum olması gerekir. Çünkü emeği ile kazanca ortak olan kimsenin istihkakı, kiralamadaki ücret veya sulamadan dolayı mahsulden bir miktar alınmasında olduğu gibi az veya çok olabilir.

Böylece mudârabe şeriata göre mülk edinmeye neden olan çalışma çeşitlerinden biridir. Çalışan ortak anlaşma şartlarına göre çalışmasının karşılığını kazançtan alarak mülk sahibi olur.

Mudârabe mal ve beden gücünün var olduğu bir şirketleşme çeşididir. Şirketleşmenin şeriatın izin verdiği işlerden olduğuna dair nasslar vardır. Ebû Hureyre'den rivayetle Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmuştur: [إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ أَنَا تَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَإِذَا خَانَهُ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمَا] **“Yüce Allah şöyle buyuruyor: Biri diğerine ihanet etmediği sürece iki ortağın üçüncüsü benim. Bunlardan biri arkadaşına ihanet ettiği zaman ben aralarından çıkarım.”**¹ Dârakutnî'nin rivayetinde ise *SallAllahu Aleyhi ve*

¹ Ebû Davûd, Kitabu'l-Buyu', 3383

İbnü Sellem şöyle buyurmaktadır: [يَدُ اللَّهِ عَلَى الشَّرِيكَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا] **“Birbirlerine hıyanette bulunmadıkları müddetçe Allah’ın eli iki ortağın üzerindedir. Bunlardan biri arkadaşına ihanet ettiğinde Allah’ın eli onların üzerinden kalkar.”**¹ Taberânî’nin *Evsat*’ta İbni Abbas’tan rivayetine göre *“Abdulmuttalib oğlu Abbas: Bir malı ortağa verdiği zaman ortağına, deniz yolu ile sefere çıkmaması, hiçbir vadide konaklamaması, ortaya konan malı ile canlı bir hayvan satın almaması gibi birtakım şartlar koşardı. Şayet ortağı böyle bir uygulamaya giderse onu tazmin etmesini şart koşardı. Onun koymuş olduğu bu şartlar Rasullullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e ulaştınca Abbas’ın bu hareketine cevaz verdi, güzel buldu.”*²

Sahabe *RadiyAllahu Anhum* mudârabenin caiz olduğu hususunda icma etmiştir. İbni Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde yer aldığı üzere Ömer, yetime ait malı mudârib olarak vermiştir. Osman da mudârib olarak bir adama mal vermiştir. Mudârabede emeği ile ortaklığa katılan kişi çalışmasının sonunda başkasının malı ile kendisine bir mülk oluşturur. Dolayısıyla emek ortağı açısından mudâraibe bir ameldir ve mülk edinme sebeplerinden bir sebeptir. Sermaye ortağı açısından ise mülk edinme sebeplerinden değil, mülkün çoğaltılma araçlarından biridir.

Sulamacılık

Çalışma çeşitlerinden biri de sulama işidir. Sulama bir şahsın, ağaçlarını sulaması ve diğer bakımlarını yapması için bir başka kimseye ağaçların meyvelerinden belli bir miktar vermesidir. [مُسَاكَاةٌ] “Musâkât” kelimesi, sulama anlamına gelen [السَّقْيُ] “saky” kelimesinin mufâale kalıbından türetil-

¹ Sünen-i Dârakutnî, Kitâbu’l Buyû’, H. No: 2898

² Sünen-i Dârakutnî, Kitâbu’l Buyû’, H. No: 3048.

miş hâlidir. Hicaz halkı, ağaçlarının sulanmasına çok fazla muhtaçtı. Bu nedenle kuyulardan su çıkarıldığı için yapılan işleme “musâkât” denilmiştir. Sulama, şer’î nassların uygun gördüğü işlerden biridir. Nitekim Müslim, Abdullah b. Ömer *RadiyAllahu Anhumâ*’nın şöyle dediğini rivayet etti: [عَامَلٌ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلَ حَبِيْرٍ بِشَطْرِ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ تَمْرٍ أَوْ زَرْعٍ] **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hayber ehli ile oradan çıkan meyve veya ekinin yarısını onlara vermek üzere anlaştı.”**¹

Ürünün belli bir parçası karşılığında hurma ve üzüm gibi meyve ağaçlarının sulamasının yaptırılması caizdir. Bu durumda sulama işini yapan kimse ürünün bir kısmını alır.

Sulamacılık (musâkât) ancak meyvesi olan ağaç için geçerlidir. Söğüt ağacı gibi meyvesi olmayan veya çam ve sedir gibi meyvesi için dikilmeyen ağaçların meyveleri karşılığında sulanması caiz olmaz. Çünkü sulamacılık ancak meyveden bir miktarın verilmesi karşılığında olur. Ancak meyve yerine yaprağı işe yarayan dut ve gül gibi ağaçların yaprakları da meyve olarak kabul edilir. Bu türden ağaçlar her yıl gelişir ve kendisinden ürün alınabilir. Dolayısıyla bunlardan elde edilen ürünün belli bir kısmı karşılığında sulama yaptırılması caizdir ve diğer meyveli ağaçların hükmünü alırlar.

Ücret Karşılığı Başkası İçin Çalışmak

İslâm, bireyin kendisi için çalışacak kişileri yani işçileri bir ücret karşılığında tutmasını caiz kılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي [الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُلْحِرًا] **“Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında aralarında maişetlerini biz taksim ettik. De-**

¹ Sahih-i Müslim Kitâbu’l Musâkât, H. No: 1551

rece bakımından bazılarını bazısından üstün kıldık ki birbirlerine iş gördürsünler.”¹

İbni Şihab şunu rivayet etmektedir: “*Bana Zübeyr oğlu Urve haber verdi ki müminlerin annesi Aişe RadiyAllahu Anhâ şöyle buyurdu: Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem ile Ebû Bekir RadiyAllahu Anh, Dîyl kabilesine mensup olup Kureyş kâfirlerinin dininden olan uzman bir rehberi ücret karşılığı kiraladılar. Üç gece sonra sabah vakti develerini Sevr Mağarasına getirmek üzere bineklerini ona verdiler.*”² Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ] “... **Eğer o (boşadığınız) kadınlar, sizin çocuklarınızı emzirirlerse onların ücretlerini verin...**”³

Buhârî, Ebû Hureyre’den Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle dediğini rivayet etti: [قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ثَلَاثَةٌ أَنَا حَصْمُهُمْ] *يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ أَعْطَى بِي ثُمَّ عَدَرَ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُؤَقِّهِ أَجْرَهُ* “**Allah Azze ve Celle şöyle buyurdu: Kıyamet günü ben şu üç sınıf insanın hasmıyım: Benim adıma bir sözleşme yapıp sonra da ahdini terk eden, hür bir kimseyi köle diye satıp parasını yiyen, bir adamı ücret karşılığı çalıştırıp ondan faydalandığı hâlde ücretini vermeyen kimse.**”⁴

İş akdi ücretle çalışanlardan çalıştırmanın fayda sağlaması, çalıştırandan da çalışana mal aktarılmasıdır. Dolayısıyla bu akit bir menfaat karşılığında bir bedel ödeme üzerine yapılan sözleşmedir. Ücretlinin bir ücret karşılığı çalıştırılması sözleşmesi ya işçinin yaptığı işin faydasına ya da bizzat işçinin kendisinin varlığından kaynaklanan faydaya dayanır. Eğer sözleşme işin faydası esas alınarak yapılmış ise işin

¹ Zuhruf Suresi 32

² Sahîh-i Buhârî, Kitâbu'l İcâre, H. No: 2145

³ Talak Suresi 6

⁴ Sahîh-i Buhârî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 2114

yapılmasından doğacak fayda üzerinde olur. Boyacı, demirci ve marangoz gibi belirli işlerdeki meslek erbabının ve zanaatkârların çalıştırılmasında olduğu gibi. Eğer sözleşme, hizmetçi veya işçi gibi bir şahsın sağlayacağı fayda üzerinde yapılmışsa ücretin tespitinde işçinin sağladığı fayda esas alınır.

Bu ücretli bir fabrikada, bahçede, tarlada ve devlet memuru gibi devlet dairelerinde belirli bir ücretle belli bir süre için özel ücretli olarak veya terzi, marangoz, ayakkabıcı gibi belli bir iş ile tüm insanlara müşterek ücretli olarak hizmet verir. Dolayısıyla ücretliler; özel ücretli ve müşterek ücretli şeklinde gruplandırılır.

ÜCRETİNİN İŞİ

İşin Belirlenmesi

İcare/kiralama, karşılığında ücreti ödenen şeyin sağladığı menfaatlerden yararlanmaktır. Bu kiralama, ücretli açı-sından ortaya koyduğu çabanın sonucundan yararlanmaktır. Ücretliyi kiralarken şu hususların mutlaka açık ve net bir şekilde belirlenmesi gereklidir:

- Yapılacak işin ne olduğu
- Çalışma süresi
- Ücret miktarı
- Emek

Bilinmeyen bir konu üzerinde olmaması için işin türü kesinlikle belirlenmelidir. Çünkü “bilinmeyen” bir şey üzerinde yapılan icare caiz değildir. İşin müddetinin günlük, aylık veya senelik olarak sınırlandırılması da mutlaka gerekir. Çalışanın alacağı ücreti belirlemek de gereklidir. Nitekim İbni Mesud *RadiyAllahu Anh’dan* Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in* şöyle dediği rivayet edildi: [إِذَا اسْتَأْجَرَ أَحَدُكُمْ أَجِيرًا فَلْيُعْلِمْهُ أَجْرَهُ] **“Sizden biriniz bir kimseyi ücretle tuttuğu zaman alacağı ücreti ona mutlaka bildirsin.”**¹ İşçinin iş yapmak için sarf edeceği emeğin sınırının mutlaka belirlenmesi gerekmektedir. Zira işçiler, güçlerinin yetmeyeceği bir işten sorumlu tutulamazlar. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا] **“Allah hiçbir nefse taşıyamayacağı bir yük yüklemez.”**² Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem’de* şöyle buyurdu: [إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا] **“Ben size bir iş yapmayı emredince onu gücünüz yettiği kadar yerine getiriniz.”**³

¹ Darukutni Kenz-ul Ummal

² Bakara Suresi 286

³ Sahih-i Müslim, Kitabul Hacc H. No: 1337. Ebû Hureyre yoluyla Buhârî ve Müslim rivayet etti.

İşçiden normal gücünün üstünde çaba harcaması istene-
mez. Gerçek bir ölçü ile harcanabilecek emek miktarını be-
lirlemek mümkün olmadığından dolayı çalışma saatlerini
sınırlandırmak, bir günde harcanabilecek emek miktarını
belirlemede doğruya en yakın ölçüdür. Çalışma saatlerini
sınırlandırmak emek için en uygun yaklaşımdır. Bununla
beraber işin türü de sınırlandırılmalıdır. Sert veya yumuşak
zeminli bir yerde kuyu kazmak, taş kırmak, şoförlük yapmak
veya maden ocağında çalışmak gibi hususlar da emeğin mik-
tarını belirleyebilecek bir ölçüdür.

Böylelikle işin çeşidi, müddeti, ücreti ve bu işte sarf ede-
ceği emek de sınırlandırılmış olur. Şeriat, işçi çalıştırmayı
serbest kılarken işçinin yapacağı işin ne olduğunun belir-
lenmesinin yanında işin türü, çalışma süresi ve alması gere-
ken ücret gibi işle ilgili hususların da açıkça ortaya konul-
masını gerekli görmüştür. Sarf ettiği emeği ile yapmış oldu-
ğu amelin karşılığı olarak bu ücret, ücretlinin mülküdür.

İşin Türü

Her helal iş üzerinde icare anlaşması yapılır. Böylece ti-
caret, ziraat, sanayi, hizmet, vekâlet, isteyeninin isteğine uy-
gun şekilde ulaklık yapmak, delil bulmak ve onu hâkime
sunmak, hakkını aratmak ve insanlar arasında hükmeden
hâkim olmak caiz olan anlaşmalardır. Aynı şekilde kuyular
kazmak, bina yapmak, pilot olmak, sürücü olmak, kitap
basmak, mushaf yazmak ve yolcuları taşımak gibi herhangi
bir iş üzerine icare yapılması da caizdir. İcare ya muayyen
bir iş üzerine ya da zimmette (sorumluluğunda) vasıflanmış
bir iş üzerinde olur.

İcare anlaşması örneğin Halid'in Muhammed'i bir elbise-
nin dikilmesi veya bir arabanın kullanılmasında olduğu gibi
belli bir iş veya belli bir ücret üzerine yapılmış ise ücretlinin

bu işi yerine getirmesi gerekir. Muhammed'in yerine bu işi bir başkasının yapması kesinlikle caiz olmaz. Muhammed hastalanır veya o işi yapamayacak duruma düşerse bir başkası onun yerini alamaz. Çünkü ücretli kimse tayin edilmiştir. Yine dikilmek üzere terziye verilen elbise veya idaresine verilen araba tamamen bozulursa, bir başka elbiseyi dikme veya arabada çalışma mecburiyeti yoktur. Çünkü işin nevi tayin edilmiştir.

Eğer icare antlaşması, vasfı belirli bir mal üzerine, muayyen bir iş için vafedilmiş ücretli üzerine ya da vafedilmiş bir iş üzerine ise o zaman bu husustaki hüküm değişir. Böyle bir durumda işçinin işi yapması veya o işi yapmak üzere bir başkasını kendi yerine ikame etmesi caiz olur. Şayet ücret antlaşması yapılan işçi hastalanır veya işi yapamaz hâle gelirse, o işi yapmak üzere yerine bir başkasını ikame etmesi vaciptir. Aynı şekilde hangi araba veya elbise olursa olsun, kiralayan tarafından kendisine getirilen arabayı sürmesi veya elbiseyi dikmesi gerekir. Yeter ki üzerinde icare yapılan işin vasfına uygun düşsün. Çünkü sınırlandırma arabasının veya elbisenin kendisi için değil işin türü için yapılmıştır. Dolayısı ile işin türü ile aynı cinsten oldukça herhangi bir sorun söz konusu değildir. Böyle bir durumda işin tayini, bizzat kendisi ile değil de işin niteliği üzerine yapılmaktadır. Bu nedenle üzerinde sözleşmenin yapıldığı işle aynı cinsten olduğu sürece herhangi bir işin getirilmesi sözleşmeye zarar vermez.

İşin türünün sınırlandırılması, mühendis gibi emeğini bu iş için harcayacak olan kimseyi ve bir kuyu kazmak gibi emeğin harcanacağı işin açıklanmasını da kapsar. Buna göre niteliği ile işin ne olduğunun belirlenmesi işin bizzat kendisinin belirlenmesi gibidir. Bu nedenle işin tayininin vasıfla olması bizzat kendisinin tayini gibi yeterlidir. Tıpkı hemen

olması gibi işin sonradan yapılması da yeterlidir. Aynı şekilde bir kimseyi ücretle mühendis olarak tutarak onu tayin etmemiz caiz olduğu gibi özel bir niteliğe sahip bir mühendisi ücretle tutmamız da caizdir. Bir gömleğin dikilmesi için bir şahsı ücretle kiralamamız caiz olabileceği gibi, vasfı belli olan bir kumaşı dikmek için bir şahsı kiralamamız da caizdir.

Bir kimse bir işi yapmayı kabul etse ve o işi aldığı fiyattan daha ucuza bir başkasına verip ondan bir kazanç elde ederse ister verdiği ikinci kimseye yardım etsin ister etmesin caizdir. Çünkü onun bir başka kimseyi işi aldığı ücretle yahut ondan daha aşağı veya daha fazla bir ücretle çalıştırması caizdir. Buna binaen terziler ve marangozlar gibi zanaatkârların yanlarında çalıştırmak için işçiler tutmaları caizdir. Aynı şekilde yapmayı taahhüt etmiş oldukları işi yapmaları için müteahhitlerin işçi çalıştırmaları da caizdir. Bu hususta işi alanlar aldıkları ücretin aynısını, daha fazlasını veya daha azını çalışanlarına verebilirler. Çünkü bu hareket bir kiralama işlemidir. Bu işlem belirli işlerin yapılması şeklinde olabileceği gibi belli bir süre ile herhangi bir işin yapılması şeklinde de olabilir. Bu şer'an caiz olan özel ücretle işçi çalıştırmak gibi bir iştir.

Fakat bir kişinin, ücretlerinden belli bir miktarını kendisine almak üzere işçileri kiralaması veya ücretlerinin bir kısmını karşılığı onlara denetleyici tayin etmesi caiz değildir. Çünkü bu durumda kişi, işçilere takdir edilmiş bulunan ücretten bir kısmını gasbetmiş olur. Bu hususta Ebû Dâvud, Ebû Saîd el-Hudrî kanalı ile Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [قَالَ الشَّيْءُ يَكُونُ بَيْنَ النَّاسِ فَيَجِيءُ فَيَنْتَقِصُ مِنْهُ **“Yaptığınız taksimden kendinize de bir pay ayırmaktan sakınınız, buyurdu. (Ebû Said sözlerine devam ederek) dedi ki: Biz (ey Allah'ın Ra-**

sülü) kusame nedir, diye sorduk. Rasulullah: Bir şey, bazı kimseler arasında müşterek olur (biri de onu paylaştırmak üzere) gelir. (Bir kısmını kendisine ayırarak) onu eksiltir, (işte kusame budur) buyurdu.”¹

Yine Ebû Dâvud’un Ata yoluyla Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den yaptığı rivayet şöyledir: [الرَّجُلُ يَكُونُ عَلَى الْفَتَامِ مَنْ هَذَا] **“Bir kimse, bir topluluk üzerinde (bilirkişi olarak görevli) olur da bir şunun bir de bunun hissesinden alır.”²**

Bir müteahhit, her birine bir dinar vermek şartıyla bir kimse ile yüz işçi bulması üzere anlaşma yapsa, sonra da işçilere taahhüt edilen bir dinardan daha az ücret verirse bu caiz değildir. Çünkü her ne sebeple olursa olsun sınırlandırılmış ve belirlenmiş olan işçi ücretinden noksan ödeme yapmak onların hakkını yemektir. Fakat ücret belirtilmemek üzere kendisine yüz işçi getirmek üzere bir kimse ile mukavele yapsa, onlara mukavelede yazılı olandan daha az ödeme yapması caizdir. Çünkü işçilerin takdir edilen ücretlerinden bir şey eksiltilmiş olmamaktadır.

İş çeşidinin sınırlandırılmasında aranan şart, belirsizliğin ortadan kaldırılması yani icarenin bilinen bir iş üzerine yapılmış olmasıdır. Çünkü bilinmeyen bir şey üzerine yapılacak icare fasittir. Eğer bir adam *“Bu mal dolu sandıkları benim için şehre taşımak üzere seni on dinar karşılığı kiraliyorum.”* derse, bu icare sahihtir. Yine *“Her tonunu bir dinara taşımak için seni kiraladım.”* demek de sahih olur. *“Benim adıma bir tonu bir dinara taşıman için seni kiraladım, fazla olanı da ona göre hesaplarız.”* derse yine caizdir. Aynı şekilde bunların hepsinin taşınmasına delâlet eden herhangi bir

¹ Süne-i Ebî Dâvud, Kitâbu’l Cihâd, Bâb-u Fî Kirâi’l Mekâsim, H. No: 2783

² Ebû Dâvud, Cihad, 167. Beyhaki, Sünenü’l Kübra, VI, 585

söz söylendiğinde de icare caiz olur. Ancak *“Tonunu bir dinara taşı fazlasını hesaplarız.”* Derse bu doğru değildir. Çünkü sözleşmede bilinenle bilinmeyen iç içedir. Fakat ona *“Benim için her tonunu bir dinara taşı.”* derse bu işlem caizdir. Yine metre başına bir kuruş ödemek üzere su çıkarması için kiralaması da caizdir. Böylece üzerinde icare anlaşması yapılan şeyin malum olması şarttır. Anlaşmaya bilinmeyen bir unsur girerse bu anlaşma sahih olmaz.

İşin Süresi

Dikiş dikmek ve falan yere kadar arabaya binmek gibi kısmî kiralamada sadece üzerinde icare akdi yapılan işi belirtmek gerekir. Bu nevi icarede zaman zikredilmez. Bir kısım icarede de sadece üzerinde icare yapılan işin müddetini zikretmek gerekir. Bu nevi icarede ise miktar zikredilmez. Mesela *“Bir kanal veya bir kuyu kazmak üzere bir ay müddetle seni ücretli olarak tuttum.”* denmesinde olduğu gibi miktar belirtilmez. Bu icarede işin miktarını belirtmeye gerek yoktur. Bu durumda işçi ister çok ister az kazsın bir ay müddetle çalışmak mecburiyetindedir. Ev veya bir petrol rafinesi inşa etmek gibi kısmî icarede ise hem işi hem de müddeti belirtmek gerekir.

Süresi belirtilmeden mahiyeti bilinemeyen işlerde sürenin belirtilmesi zorunludur. Çünkü icarenin bilinen olması lazımdır. Bazı işlerde süreyi belirtmemek işi meçhul kılar. İcare meçhul olduğunda ise caiz olmaz. İcare, bir sene veya bir ay gibi belli bir müddet üzerine yapılıncaya müddet bitmedikçe iki taraftan hiçbiri icareyi feshetme yetkisine sahip değildir. Tekrarlanan sürelerle ücretlendirme yapıldığı zaman, örneğin ayda yirmi dinar ödemek üzere bir kimseyle aylık olarak sözleşme yapıldığı zaman, hakkında sözleşme yapılan işi yapmaya ücretlinin devam etmesi hâlinde söz-

leşmenin yenilenmesi gereklidir.

Aynı şekilde icare akdinde müddetin belirtilmesi de vaciptir. Ancak her aya ait olan sözleşme o ay içerisinde yapılmayıp daha önce de yapılabilir. Mesela Muharrem ayında Receb ayına ait sözleşme yapılabilir. Sözleşmede süre belirtildiği zaman veya cehaleti kaldırmak için sözleşme içinde müddeti zikretmek zaruret olduğu zaman, bu müddetin dakika, saat, hafta, ay veya sene olarak belirlenmesi gerekir.

İşin Ücreti

İcare ücretinin, bilinmezliği ortadan kaldıracak şekilde açık ve niteliği bakımından bilinen olması şarttır. Çünkü Nebî *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [إِذَا اسْتَأْجَرَ أَحَدُكُمْ] **“Sizden biriniz bir kimseyi ücretle tuttuğu zaman alacağı ücreti ona mutlaka bildirsin.”**¹

İcare bedelinin nakit olması caiz olduğu gibi nakit dışında mal veya menfaat gibi başka bir şey olması da caizdir. Malum olması şartı ile fiyatı olabilen her şeyin ücret olarak alınması caizdir. Şayet miktar belirtilmeden meçhul kalırsa sahih olmaz. Bu nedenle bir ırgatın ekinin bir kısmı karşılığında kiralanması caiz değildir. Çünkü kesin olarak verilecek miktar belli değildir. Ancak işçiye bir sa'² veya bir ölçek vermeyi belirtirse bu icare caizdir. Bir işçiyi yiyecek ve giyecek karşılığında çalıştırmak da yiyecek ve giyeceğin yanında belli bir ücret verme karşılığında çalıştırmak da caizdir. Çünkü hüküm süt emziren kadın hakkında inen ayette sabittir. [وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ] **“Onların (annele- rin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya ait- tir...”**³ Bu ayete göre Allahu Teâlâ, çocukları emzirmeleri

¹ Camiu'l Ehâdis H. No:1307

² Sa' eskiden kullanılan bin dirhemlik ölçüğün adıdır.

³ Bakara Suresi 233

imkânının olması ücretlinin ücretini almaya hak kazanması için yeterlidir.

Bir kimse evinde çalıştırmak üzere özel bir hizmetçi tutarsa, hizmetçi eve gelip ev sahibinin yaptıracağı işleri yapmaya hazır olursa, ücret verenin ücretliden istifade imkânına sahip olduğu sürenin geçmesiyle işçi ücreti hak etmiş olur. Sözleşmenin menfaat üzerinde yapılması, çalıştıranın ise o menfaati bilfiil elde etmemiş olması, işverenin faydayı elde etme imkânına sahip olmasına rağmen menfaati elde etmeye teşebbüs etmemesi, ücretlinin ücreti hak etmesine engel değildir. Çünkü burada noksanlık ücretli tarafından değil, onu kiralayan tarafındadır.

Fakat müşterek ücretli veya genel ücretli bir kimse, bir malla ilgili belli bir işi yapmak üzere ücret karşılığında tutulursa, bu işi yapmadan bu işten kurtulamaz. Tezgâhında boyama işi yapan bir boyacı veya dükkânında elbise diken terzi elindeki işi sahibine teslim ettiğinde ancak o işten kurtulur. Bu işi tamamlamadan önce de ücret almayı hak edemez. Çünkü üzerinde anlaşma yapılan iş hâlen onun elindedir. Dolayısıyla elindeki işi anlaşma yapılan kişiye (sahibine) teslim etmeden önce ondan kurtulamaz.

Ancak iş, terzinin işverenin evine gelerek evde işi yapması veya boyaması gibi bir sözleşmeye dayalı ise ücretli işi teslim etme gibi bir sorumluluğu taşımaz. Sadece işini yapmakla ücret almaya hak kazanır. Çünkü ücretli kendisinden istenileni yapmak üzere kendisini işverenin emrine hazır hâle getirmiştir ve her an için de işi yapmaya hazırdır.

İşe Harcanacak Emek

Ücretlinin kiralanmasında sözleşme ücretlinin sarf edeceği emekten elde edilecek menfaat üzerinde olur. Buna bağlı olarak verilecek ücret de elde edilecek menfaate göre

takdir edilir. Ancak bizzat emeğin kendisi ücretin ölçüsü olamayacağı gibi menfaatin ölçüsü de olamaz. Böyle olsaydı taş kıran kimsenin ücreti mühendisin ücretinden fazla olması gerekirdi. Çünkü taş kıran kimsenin emeği mühendisin harcadığı emekten daha fazladır. Hâlbuki durum aksinedir.

Öyleyse ücret, harcanan emeğin değil elde edilen menfaatin karşılığıdır. Çeşitli ve değişik işlerde ücret farklı olabildiği gibi, aynı iş ile ilgili ücret de harcanan emeğe göre değil sağlanan faydanın mükemmelliği ölçüsünde farklı olabilir. Her iki hâlde de sözleşme işçinin sağlayacağı menfaate göre yapılır. Ücretlinin harcadığı emeğe göre yapılmaz. Böyle hâllerde itibar edilecek şey menfaattir. İster birbirinden farklı işler için verilecek farklı ücretler olsun, isterse aynı işten dolayı farklı ücretler verilsin, her halükârda ücret, elde edilen menfaate göre verilir. Ücretin tespitinde kesinlikle harcanan emek miktarı ölçü olarak alınmaz.

İster çeşitli işlerde olsun isterse farklı kişiler tarafından yapılan aynı işte olsun her işten elde edilen menfaat, harcanan emeğin meyvesidir. Her ne kadar işin yapılmasında harcanan emek miktarı göz önünde bulundurulsa da sadece emeğe değil elde edilecek menfaate itibar edilir. Bir binanın yapımı için bir kimseyi işçi olarak kiralayan kimse, icare akdinde zamanı veya işi belirtmelidir. Eğer sözleşme iş üzerinde gerçekleştirilecek olursa bu işten elde edilecek fayda da binanın yerine, uzunluğuna, genişliğine, yüksekliğine ve kullanılacak malzemeye göre tespit edilir. Eğer anlaşma zaman üzerine yapılmış olursa normal olarak zamanın fazlalığıyla menfaat çoğalır, zamanın noksan oluşu ile de azalır. Böylece işin niteliği ve zamanın zikri menfaat için ölçüdür. Zamana bağlı bir işi yapan kimse normal gücünün üstünde bir güç harcayamayacağı gibi anormal bir sıkıntıya da tabi tutulamaz.

Haram Olan Menfaatlerin İcarı ile İlgili Hüküm

Bir icarenin sahih olabilmesi için menfaatin mübah olması şarttır. Menfaati haram olan bir işte ücretli işçi çalıştırmak caiz olmaz. Mesela müşteriye şarap taşımak üzere işçi tutulması caiz olmaz. Bunun caiz olmadığı gibi şarap yapmak için üzüm sıktırmak, domuz veya leş taşımak üzere de işçi kiralamak caiz olmaz. Nitekim Tirmizî, Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَمْرِ] عَشْرَةَ عَاصِرَهَا وَمُعْتَصِرَهَا وَشَارِبَهَا وَحَامِلَهَا وَالْمَحْمُولَةَ إِلَيْهِ وَسَاقِيَهَا وَبَائِعَهَا [وَأَكَلَ ثَمَنَهَا وَالْمُشْتَرِيَ لَهَا وَالْمُشْتَرَاةَ لَهُ] **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, şarap hakkında şu on kişiye lanet etmiştir: Onu sıkana, sıktırana, içene, taşıyana, taşıttırana, dağıtana, satana, onun parasını yiyene, onu satın alana ve satın alarak içecek olan için alana.”**¹

Aynı şekilde faiz işleriyle ilgili herhangi bir iş için de icare caiz değildir. Çünkü faiz, haram kılınmış olan bir menfaat üzerine icaredir. Bu ise caiz değildir. Zira İbni Mace, İbni Mesud kanalıyla Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den şu hadisi rivayet etmektedir: [أَنَّهُ لَعَنَ أَكَلَ الرَّبَا وَمُوكَلَّهُ وَشَاهِدِيهِ وَكَاتِبَهُ] **“Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem faizi yiyene, yedirene, şahitliğini yapana ve yazana lânet etti.”**²

Bankalarda ve faizli işlem yapan diğer kurumlarda çalışanların durumuna gelince: Bu tür işlerde çalışanların yaptıkları işin durumuna bakılır. Eğer kişinin direkt veya dolaylı olarak yaptıkları iş faizle ilgili ise böyle bir iş yerinde çalışması Müslümana haram olur. Müdürler, muhasebeciler ve müfettişler gibi menfaati itibarıyla doğrudan veya dolaylı olarak faize götüren her iş haramdır. Eğer işler, kapıcı, bekçi ve temizlikçi olarak çalışmak gibi direkt veya dolaylı olarak

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l Buyû' H. No: 1295

² Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu't Ticarât, H. No: 2277

faizle bağlantılı değilse çalışmak caizdir. Çünkü mübah olan bir menfaate göre ücret karşılığı bir anlaşma yapılmıştır. Bu tür işleri yapan kimselerin durumu faizi yazan ve ona şahitlik eden kimselerin durumuna uymaz.

Faiz meselesi ile meşgul olan hükümet görevlileri de bankadaki görevliler gibidir. Çiftçilere faizli kredi açan memurlar ve faizli işlerle uğraşan maliye görevlileri de aynı hüküm altına girerler. Faizle para veren kimsesizler yurdunda çalışan görevliler de böyledir. Bu türden işlerin tümü haram olan işlerden olup bunlarla meşgul olan kimseler büyük günahları işleyen kimselerden sayılırlar. Çünkü burarlarda çalışanlar faizi yazan ve ona şahitlik yapan kişiler gibi olur. İşte Allahu Teâlâ'nın haram kıldığı bütün işler böyledir ve Müslümanın böylesi yerlerde ücretle çalışması haramdır.

Kazancı haram olan işleri yapmak veya ortak olmak şeriatı göre bâtıldır. Sigorta şirketleri, anonim şirketler ve kooperatifler gibi şeriatı göre bâtıl olan veya fasit olan veya bu türden sonucu gerektiren ortaklıklara ait sözleşmeler Müslüman için caiz değildir. Çünkü bir Müslümanın bâtıl ve fasit anlaşmaları ve onlara dayalı işleri bizzat yapması caiz değildir. Yani Müslümanın amel veya akit bakımından şer'î hükme muhalif olacak bir işi yapması caiz değildir. O hâlde böylesi bir yerde ücret karşılığında çalışması da haramdır. Kabul etmese bile sigorta sözleşmelerini yazması veya sigorta şartlarını görüşmesi ya da sigorta primlerini tahsil etmesi caiz değildir. Kooperatiflerde elde edilen kârları dağıtan veya anonim şirket hisselerini satan ya da bonoların hesaplarıyla meşgul olan, kooperatifler için reklam ve propaganda yapan görevlilerin durumu da aynıdır.

Şer'an yapılması caiz olan işlerle uğraşan şirketlerde çalışmak caizdir. Şirketlerdeki bütün memurlar eğer işleri şer'an yapmaları caiz olan işlerden ise onların o işe memur

olmaları caizdir. Eğer şirketlerin faaliyet alanları Müslüman bir kişinin yapması caiz olmayan bir iş ise böylesi bir şirkette görev almak da caiz değildir. Çünkü böyle işlerde ücretli olmak caiz değildir. Haram olan bir işi yapmak caiz olmadığı gibi böylesi işler için ücretli olarak bir kişiyi çalıştırmak veya ücretli olarak çalışmak da haramdır.

Gayrimüslimi Ücretle Çalıştırmanın Hükümü

Ücretle çalışanın ve çalıştırmanın her ikisinin de Müslüman olmaları ya da en azından birinin Müslüman olması şart değildir. Bir Müslümanın bir gayrimüslimi çalıştırması caizdir. Çünkü mübah olan herhangi bir işte gayrimüslimlerin işçi olarak çalıştırılabileceğine dair hem Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in uygulaması vardır hem de Sahabenin icması vardır. Aynı şekilde birtakım işleri yapmak üzere devlet dairelerinde de çalıştırılabilirler. Buhârî'nin *Sahih*'inde yer aldığı üzere Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* kâtip olarak bir Yahudiyi, mütercim olarak bir başka Yahudiyi, kendisine kılavuzluk yapması için de bir müşriği ücretli olarak çalıştırmıştı. Ebû Bekir ve Ömer gelir gider hesabı için bir hıristiyanı ücretle çalıştırmışlardı.

Bir Müslümanın bir gayrimüslimi ücretle çalıştırması caiz olduğu gibi yapacağı işin haram olmaması şartıyla Müslümanın da gayrimüslim bir kimsenin yanında ücretle çalışması caizdir. İş helal bir iş olduğu sürece işverenin Müslüman veya gayrimüslim olması fark etmez. Buna binaen bir Müslüman, herhangi bir Hıristiyan'ın yanında ücretle çalışabilir. Bu durum Müslümanı zelil kılmak için kâfirin yanında hapsedmesi türünden bir olay değildir. Bu işlem, ücret karşılığı bir muameledir ve caizdir. Burada ne işverenin ne de işçinin Müslüman olmaları şartı aranmaz. Tirmizî'nin rivayetine göre Ali *Radıyallahu Anh* her kova için bir hurma al-

mak şartı ile arazisini sulamak üzere bir Yahudi'nin yanında işçi olarak çalışmıştır. Bu durumu Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e anlatınca Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* yapılan işin yanlış olduğunu söylemedi. Çünkü yapılan işlem Müslümanın zelil kılınmasını gerektirmeyen karşılıklı menfaate dayalı bir akitten ibaretti.

Ancak Allahu Teâlâ'nın rızasını kazanmayı ve O'na yakınlık göstermeyi hedefleyen işlerde çalışan kimsenin ise Müslüman olması şartı aranır. İmam olmak, ezan okumak, hac, zekâtı yerine verme, Kur'an ve hadis talimi gibi ameller ancak Müslüman olan bir kimse tarafından yerine getirilir. Müslüman olmayan bir kimse bu türden işlerde çalıştırılmaz. Dolayısıyla bu türden işlerin yerine getirilmesi için ancak Müslüman bir kimse ücretle tutulabilir. Buradaki illet, bu türden amellerin ancak Müslüman tarafından yapıldığında sahih olmasıdır.

Ancak Allahu Teâlâ'ya yaklaşıtııcı amellerden sayılmakla birlikte, Müslüman olmayan kimseler tarafından yerine getirilmesi sahih olan hususlarda ücretle çalıştırılabilirler. Bir iş, işveren açısından Allahu Teâlâ'ya yaklaşıtııcı iş niteliği taşıyor, çalışan açısından ise böyle bir değere haiz değilse duruma bakılır. Şayet o iş kadılık gibi ancak Müslüman tarafından yapıldığında sahih olacaksa, böyle bir işte Müslümandan başkası çalıştırılmaz. Şayet savaşmak gibi gayrimüslimin çalışması o işin sıhhatine bir engel teşkil etmiyorsa bu türlü işlerde Müslüman olmayanları çalıştırmak caizdir. Buna göre, savaşması için zımminin ücretle çalıştırılması ve ücretinin de beytü'l maldan ödenmesi caizdir.

Genel Menfaatler ve İbadetler için İcare

İcarenin tarifi "*Kiralayanın faydalanma imkânına sahip olması şartı ile bir bedel karşılığında yapılan akittir.*" şeklindedir.

Bu tarifi olaylara tatbik ettiğimiz zaman şu neticeye varmamız mümkündür:

a- İcarenin, çalıştırmanın çalışandan tam olarak menfaat elde etmesini mümkün kılan her menfaat üzerine olması caizdir. Bu menfaat ister hizmetçi gibi şahsın kendisinin sağladığı bir menfaat olsun ister zanaatkâr gibi iş menfaati olsun fark etmez. Yeter ki menfaat konusunda yasaklayıcı şer’î bir delil geçmiş olmasın. Çünkü eşyada asıl olan mübahlıktır. Menfaat ise eşyalar kapsamında yer alır.

“İcare bir akittir veya bir muameledir, o hâlde asıl olan mübahlık değil şer’î hükme bağlanmaktadır.” şeklinde bir itiraz ileri sürülemez. Çünkü yapılan akdin kendisi menfaat değil icaredir. Menfaat ise üzerinde muamelenin cereyan ettiği ve akdin yapıldığı şeydir. Menfaat, muamele veya akit değildir.

Buna göre ister caiz olduğuna dair bir nass olsun ister olmasın, hakkında herhangi bir şer’î yasağın bulunmadığı her türlü menfaatler üzerinde icare yapılması caizdir. Böylelikle bir kimse, belli bir ücret karşılığında yazı makinesi ile belirli sahifelerdeki yazının yazılması için belli bir ücretle bir erkek veya kadını çalıştırabilir. Çünkü bu, hakkında nehyin varid olmadığı bir menfaat üzerine yapılan icaredir. İster cevazı ile ilgili bir nass bulunsun ister bulunmasın, böyle bir icare caizdir. Herhangi bir ölçekçi veya tartıcıyı belli bir müddet ve belli bir iş için kiralamak caizdir. Çünkü Süveyd b. Kays’ın rivayet ettiği bir hadiste şöyle geçiyor: [فَجَاءَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي فَسَأَوْنَا بِسَرَاوِيلٍ فَبَغَنَاهُ وَتَمَّ رَجُلٌ يَزْنُ بِالْأَجْرِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَنْ وَأَرْجِحْ] **“Bir gün Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem bize yürüyerek geldi. Sonra bizimle pazarlık yaptı ve biz ona sattık. Orada bulunan bir adam ücret karşılığı tartı işi yapıyordu. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Tart ve alınacak şeyin kafesi ağır olsun,**

dedi.¹ Bu işlem bir icaredir ve caizdir. Zira caiz olduğuna dair bir nass geçmiştir.

İbadetlere gelince bunlar gerek farz gerek nafîle olsun bakılır; eğer menfaati sadece yapanı ilgilendiriyorsa -kendisi için hac yapması ve zekâtını vermesi gibi- bu tür ibadetler karşılığında ücret alması caiz değildir. Çünkü ücret yararlanmanın karşılığıdır. Bu ibadetlerden bir başkasının yararlanması söz konusu değildir. Bu nedenle ibadetler üzerinde herhangi bir icare caiz değildir. Çünkü bu farzları yerine getirmek bizzat kişinin kendisine farzdır. Eğer menfaati, yapının dışında bir başkasını da ilgilendiriyorsa -başkası için ezan okumak ve imamlık yapmak gibi- bu ibadetler üzerinde icare caizdir. Ölen bir kimsenin yerine hac etmek veya onun yerine zekâtını vermek gibi ibadetler üzerinde icare yapılabilir. Bunların hepsi caizdir. Çünkü bir bedel karşılığı bir menfaat üzerine cereyan eden bir akit yapılmaktadır. Buradaki ücret yararlanmanın karşılığıdır. Bu faydadan bir başka kişi yararlandığı için icare caizdir. Tirmizî'nin, Osman b. Ebû'l As'tan rivayet ettiği şu hadise gelince: [*إِنَّ مِنْ آخِرِ مَا [عَهْدَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ اتَّخَذَ مُؤَدِّنَا لَا يَأْخُذُ عَلَى أَدَانِهِ أَجْرًا*] **“Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in bana en son vasiyeti ezan okuduğu için ücret almayan bir müezzin edinmemdir.”**² Bu hadiste Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem, ücret karşılığında kendisine ezan okuyacak bir müezzin edinmesini yasaklamaktadır. Ancak Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bu hadiste müezzinin ücret almasını yasaklamamıştır. Zira hadis, ücret alan müezzinler olduğu gibi ücret almayan müezzinlerin de bulunduğunu göstermektedir. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Osman b. Ebû'l As'ın ücret alan müezzin edinmesini yasakladı. Rasul Sallallahu Aleyhi

¹ Ebû Dâvud Kitâbu'l Büyû', bab-7, H. No: 3336

² Sünen-i Tirmizî, Ebvâbu'l Ezân, H. No: 209

ve *Sellem*'in bu nehyi, ezan okuduğu için ücret alan kişinin kınandığını göstermektedir. Bu ise ezan okuduğu için ücret almanın hoş karşılanmadığına işaret eder. Ancak bu yasaklama, ezan okumak üzere icarenin haram olduğuna delâlet etmez. Bilakis icarenin kerahetle caiz olacağına delâlet eder.

b- İlim öğretme işine gelince, bir kimsenin çocuklarına veya kendisine veya istediği kimselere öğretmek üzere ücret karşılığı bir öğretmen tutması caizdir. Çünkü öğretmek mübah bir menfaattir ve onun karşılığında bir bedel almak caizdir. Bu nedenle herhangi bir şeyin öğretilmesi için icare yapmak caizdir. Nitekim şeriat, Kur'an öğretimi karşılığında ücret almayı caiz kılmıştır. O hâlde Kur'an'dan başkasının öğretimi karşılığında ücret almanın cevazı öncelikle caizdir. Nitekim Buhârî, İbni Abbas kanalı ile Nebî *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [أَحَقُّ مَا أَخَذْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا] [كِتَابُ اللَّهِ] **“Karşılığında ücret aldığımız vazifelerin en haklı olanı, Allah'ın Kitabı'dır.”**¹ Talim karşılığında beytül maldan ücret almanın cevazı hakkında Sahabenin icmâi gerçekleşmiştir. Bu nedenle eğitim faaliyeti karşılığında ücret almak caizdir. İbni Şeybe, Sadaka b. ed-Dimeşkî'den o da Vadiyye b. Atâ'dan rivayet ediyor. Dedi ki: [كَانَ بِالْمَدِينَةِ ثَلَاثَةٌ مُعَلِّمِينَ] [كَتَابُ اللَّهِ] **“Medine'de çocuklara eğitim veren üç öğretici vardı. Ömer b. Hattab bunlardan her birine her ay on beş dirhem ücret veriyordu.”**² Bu rivayetlerin tümü öğretme karşılığında ücret almanın caiz olduğuna delalet etmektedir.

Bu konudaki yasaklayıcı hadislerin tümü Kur'an öğretmesi için ücretle adam tutmanın yasak olduğuna değil Kur'an öğretmekle ilgili olarak bir kimsenin ücret almasının yasak olmasına odaklıdır. Bunların hepsi Kur'an öğretilmesi

¹ Sahîhi Buhârî, Kitabu'l İcâre H. No: 2156

² Musannef İbni Ebî Şeybe, Kitâbu'l Buyû' ve'l Ekdîyye H. No: 20230

için ücretle birini görevlendirmenin haram olduğunu değil Kur'an talimi üzerine ücret almanın kerih görüldüğüne delâlet ediyor. Ücret almanın kerih görülüşü ise caizliği kaldırmaz. Dolayısıyla Kur'an öğretimi üzerine birini tutmanın cevazı ile birlikte bunun için ücret almak kerih görülmüştür.

Doktorun ücretle tutulması caizdir. Çünkü muayene ve tedavi için gelen kişi bir menfaat temin etmektedir. Ancak hastanın iyileşmesi şartını ileri sürerek icare yapılması caiz değildir. Çünkü o, meçhul üzerine bir icaredir. Muayene için bir doktorun tutulması caizdir. Çünkü o belirli bir menfaattir. Yine belli günlerde kendisine hizmet etmesi üzere bir doktoru icare caizdir. Çünkü bu sınırlı bir iştir. Kendisini tedavi etmesi için bir doktor ile icare de caizdir. Doktorun tedavisinin ilmen bilinen bir husus olması bilinmezliği ortadan kaldırır. Doktor tarafından hastalığın ne olduğu bilinmese bile kiralayanın hasta olduğunu bilmesi yeterlidir. Kendisini ücretle tutan kimsenin fayda sağlıyor olması nedeniyle doktorun ücretle tutulması caizdir. Tıp üzerinde icarenin cevazı ile ilgili Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayetler vardır. Buhârî, Enes'in şöyle dediğini rivayet etti: [وَأَعْطَاهُ أَبُو طَيْبَةَ وَاسْمُهُ فَحَجَمَهُ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ طَعَامٍ وَكَلَّمَ مَوْلَاهُ فَحَقَّقُوا عَنْهُ] ***"Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem kan aldırdı. Ondan kanı Ebû Tayyibe aldı. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bunun karşılığında ona içi yiyecek dolu iki ölçek verdi. Ücreti azaltmaları için onun velileriyle görüştü, onlar da onu azalttılar."***¹

Bilindiği gibi kan aldirmek o günlerde tedavi olarak kullanılan tıbbi tedavilerden olması ve bu nedenle de onun ücret almış olması doktorun ücretle tutulmasının cevazına

¹ Sahih-i Buhârî Kitâbu't Tıb H. No: 5371

delâlet eder. Tirmizî'nin Râfi' b. Hadîc'den rivayet ettiği Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in [كَسْبُ الْحَجَّامِ حَبِيثٌ] "**Ha-camatçının kazancı pistir.**"¹ sözü kan alma işlemi yapan kimseyi kiralamanın yasak olduğuna delalet etmez. Tam tersine mübahlığı ile beraber kan alarak kazanç elde etmenin kerih görüldüğüne delâlet eder. Bu durum, Müslim'in Ma'dân b. Ebî Talha'dan rivayet ettiği üzere Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in mübah olmasına rağmen soğan ve sarımsağı iki pis olarak isimlendirmiş olmasında olduğu gibidir. Bunların tamamı menfaati özel olan ücretliler hakkındadır.

Fakat sağladıkları menfaati genel olan ücretlilerin sunacakları hizmetlerin tüm insanlara ulaştırılması için devletin üzerine düşenleri yerine getirmesi gereklidir. Bunlar sağlayacağı yarar fertleri aşım toplumu kapsayan, toplumun muhtaç olduğu, tüm tebaa için çoğaltması beytül'mala farz olan genel maslahatlardan sayılırlar. Emîrin, insanlar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırması için hüküm veren kadıları veya devlet dairelerindeki memurları aylık ücretle kiralaması da bu türden işlerden sayılmaktadır. Müezzin ve imam tayini de böyledir. Toplumun tümüne ilim öğretmek ve doktorluk hizmetlerinin sunulması için gerekli elemanların devlet tarafından ücretle tutulmaları da devletin yapması farz olan işlerdendir.

Öğretim hizmetlerinin devlet tarafından sunulması ile ilgili Sahabenin icması vardır. Bu icma, Sahabenin öğretmenlere beytül'maldan muayyen bir ücret tahsis etmiş olmalarıyla sabittir. Yine Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* kâfir esirlerin fidyelerini Müslümanların evlatlarından on kişiye okuma yazma öğretmek olarak belirlemiştir. Bu esirler ise Müslümanların ganimet malı olduğu hâlde serbest bırakıl-

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 1275

mıştır.

Tıp hizmetinin ücrete tabi olmasına gelince, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e bir doktor hediye edilmişti. O da bu doktoru kendi zatı için kullanmayarak onu bütün Müslümanların istifadesine sunmuştu. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in kendisine gelen bu hediyeyi kendisine tahsis etmeyip bütün Müslümanların istifadelerine tahsis etmesi, bu hediyein kendisine değil Müslümanların geneline ait olduğuna bir delildir. Zira Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e bir şey hediye olarak gelince onu kendisine tahsis etmeyip bütün Müslümanların tasarrufuna koyarsa bu şey, Müslümanların geneline ait olur. Buna göre her ne kadar bir kimsenin kendisi için bir öğretmeni veya bir doktoru ücretle tutması caiz olsa da öğretmen ve doktorların maaşları beytül mala aittir. Devletin zengin ve fakir, zımmi veya Müslüman farkı gözetmeksizin tıp ve öğretim ile ilgili işleri herkesin hizmetine sunması farzdır. Bunlar ezan ve yargı gibidirlere. Bu tür hizmetler faydasından herkesin istifade ettiği, insanların muhtaç olduğu hususlardandır. Bu nedenle bu türden hizmetler genel hizmetler kapsamında olup devletin tebaası için temin edip çoğaltmasının farz olduğu ve bedelinin de beytül mal tarafından karşılanması gereken hususlardandır.

Ücretli Kimdir?

İslâm şeriatına göre; çalıştıran ister fert ister cemaat ister ise devlet olsun, ücretle çalışan her insan ücretlidir ve ona "ücretli" denir. İster devlet dairesinde ister başkasının yanında çalışsın şer'î hükümler açısından herhangi bir fark olmamak üzere ücretli ifadesi, herkesi şamildir. Böylece devlet dairesinde, bir topluluğun veya bir ferdin yanında çalışan her fert işçidir. Onlar üzerine iş hükümleri uygulanır.

Yani onlardan her biri ücretlidir ve onlara icare hükümleri uygulanır. Buna göre çiftçi, hizmetçi ve fabrika işçileri birer ücretlidirler. Tüccarların hesaplarını takip eden muhasebeciler birer ücretlidirler. Devlet memurları birer ücretlidirler. Bunların her biri işçidir. İcare akdi ya malın ya işin ya da şahsın sağlayacağı menfaat üzerine olur.

İcare akdi eğer malın yararları üzerinde cereyan etmiş ise o konu ücretli bahsine girmez. Çünkü ücretli bahsinin malın yararları konusu ile alakası yoktur. Eğer icare akdi muayyen işler için usta ve zanaatkârların ücretle çalıştırılmaları gibi işin sağlayacağı menfaat üzerinde ya da hizmetçi ve işçi çalıştırmak gibi şahıs menfaati üzerinde cereyan etmiş ise bu ücretli ile alakalı bir durumdur veya bu türden hususlar ücretlinin durumuna uyan iş türleridir.

Ücret Tespitinde Esas Alınması Gereken Kriterler

İcare bir bedel karşılığı menfaat üzerine yapılan akittir. İcare akdinin tamamlanması için şu şartlar aranır:

a- Akit yapan her iki taraf temyiz kabiliyetine haiz, ehil kimseler olmalıdır.

b- Akit yapanların karşılıklı rızaları olmalıdır.

c- Verilecek ücret belli olmalıdır.

Çünkü İbni Mesud'dan bir rivayette Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [إِذَا اسْتَأْجَرَ أَحَدُكُمْ أَجِيرًا] [فَلْيُعْلَمْهُ أَجْرُهُ] **“Sizden biriniz bir kimseyi ücretle tuttuğu zaman alacağı ücreti ona mutlaka bildirsin.”**¹ Ahmed'in Ebû Saîd'den rivayetine göre [نَهَى عَنْ اسْتِئْجَارِ الْأَجِيرِ حَتَّى يَنْبَيِّنَ لَهُ أَجْرَهُ] **“O (SallAllahu Aleyhi ve Sellem), ücreti kendisine bildirilmedikçe ücretli tutmayı yasakladı.”**²

¹ Dârakutnî

² Mecmeu'z Zevâid ve Menbeu'l Fevâid, Bâb-u Beya Beyânî'l Ecîr, H. No: 6454

Ücret belli olmadan icare akdi yapılırsa sahih olur. Fakat ihtilaf çıktığında “ecr-i misle” (benzer ücrete) ya da piyasanın öylesi bir işçiye ödediği ücrete başvurulur. İcare akdi yapılırken ücret belirtilmemiş ise veya işçi ile işveren arasında belirtilen ücret hususunda bir anlaşmazlık vuku bulursa yine ecr-i misil esas kabul edilir. Bu tatbikat mihrin tespiti ile ilgili hususa kıyas edilerek yapılır. Zira mihrin belirtilmemesi hâlinde veya belirtilen miktarda ihtilaf olduğunda mihr-i misle başvurulur.

Bunun böyle olmasının nedeni Neseî ve Tirmizî'nin rivayet ettiği, hasen ve sahih rivayete dayanmaktadır. [عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَلَمْ يَفْرُضْ لَهَا صَدَاقًا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا حَتَّى مَاتَ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَهَا مِثْلُ صَدَاقِ نِسَائِهَا لَا وَكَسَنَ وَلَا شَطَطَ، وَعَلَيْهَا الْعِدَّةُ وَلَهَا الْمِيرَاثُ، فَقَامَ مَعْقِلُ بْنُ سِنَانَ الْأَشْجَعِيُّ فَقَالَ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ فِي بَرُوعِ بِنْتِ [وَأَشْبَقِ امْرَأَةٍ مِثْلًا الَّذِي قَضَيْتَ، فَفَرَّخَ بِهَا ابْنُ مَسْعُودٍ] **Rivayet edildiğine göre kocasının mihrini belirtmediği ve ölünceye kadar da kendisi ile duhul (cinsî münasebet) yapmadığı bir kadın hakkında Abdullah b. Mesud RadîyAllahu Anh'a sorulduğunda şöyle demiştir: O kadına (ecr-i misil denilen) kendi seviyesindeki kadınların (mihri) verilmesi gerekir, ne eksik ne de fazla. O kadının iddet süresini beklemesi gerekir. Mirastan da payına düşeni alır. Bunun üzerine Ma'kûl b. Sinan el Eşcaî kalkarak dedi ki: Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bizim kabilenin kadınlardan Vâşık'ın kızı Birva hakkında da aynı senin verdiğin hükmün benzerini verdi, dedi. Bunun üzerine İbni Mes'ûd sevindi.**"¹

Hadiste yer alan [لَهَا صَدَاقٌ نِسَائِهَا] **“O kadına kendi seviyesindeki kadınlar gibi verilmesi gerekir.”** ifadesi kendi benzeri kadınların mihrinin verilmesi gerekir demektir.

¹ Tirmizî, Kitâbu'n Nikâh, H. No: 1145. Neseî, Kitâbu't Talâk, H. No: 3524.

Buna göre Şâri, mihrin belirlenmediği veya mihrde ihtilaf edildiği zaman mihr-i mislin esas alınmasını emretmektedir. Belirlenmiş olan mihrde ihtilaf edildiğinde de aynı uygulama yapılır. Mihr, nikâh akdinde gerekli bir bedel olduğuna göre, akdin gereği olan her bedel de mihrin durumuna kıyas edilir. Bu bedelin satışta olduğu gibi bir mal olması, icarede olduğu gibi emek veya fayda olması ya da nikâhta olduğu gibi gönül hoşluğu ile olması arasında herhangi bir fark yoktur.

Buna göre akit yapılırken bedel belirtilmezse yahut belirtilmiş bedel üzerinde ihtilaf çıkarsa o zaman mihrin taşıdığı özellikte olduğu gibi misli bedel uygulamasına göre hareket edilir. Bunun için icarede de ecr-i misil ile hükmedilir. Aynı şekilde sözleşme esnasında fiyat belirtilmemiş ise veya belirlenen fiyatta anlaşmazlık olursa, alışverişle ilgili hususlarda ise “semen-i misle” (benzer fiyata) göre hareket edilir.

Bu temel kaideye göre işverenle işçi, gerek akit sırasında belirtilmemiş olan ücret, gerekse belirtilmiş olan ücret üzerinde anlaşmazlığa düştükleri zaman ihtilafların halli için ecr-i misle göre hüküm verilir. Akit yapılırken ücret, bilinirse o zaman ücret bilinen ücret olur. Akit yapılırken ücret bilinmezse yahut bilinen ve belirtilen ücret üzerinde anlaşmazlık vuku bulursa o zaman ücret ecr-i misle göre belirlenir.

Buna göre ücret iki kısımdır:

a- Ecr-i musemma (belirlenmiş, bilinen ücret)

b- Ecr-i misil (benzer ücret)

“Ecr-i musemma” belirlenirken göz önünde bulundurulacak şey, akit yapan her iki tarafın rızasının şart olmasıdır. Yani ücret belirtilirken her iki tarafın belirtilmiş olan ücret

üzerinde rıza ile ittifak etmeleri gerekir. Belli ve muayyen bir ücret üzerinde iki tarafın rızasıyla sözleşme yapılırsa o ücret ecr-i musemma olur. Buna göre işveren, belirtilen ücretten fazla ödemeye zorlanamayacağı gibi çalışan da daha önce tayin edilen ücretten az almaya zorlanamaz ve şer'an sözleşmede belirtilen ücretin ödenmesi vacip olur.

İcare akdinin işin menfaati üzerine yapılmış olması hâlinde ecr-i misil benzer bir işin ve işçinin tespit edilen ücretleridir. Eğer icare akdi şahsın sağlayacağı menfaate göre yapılırsa bu hâlde ecr-i misil sadece benzer işçinin ücretidir. Ecr-i mislin tayini işin ehli olan bilirkişiler tarafından tespit edilir. Bunun belirlenmesinde devlet veya halkın örfü dikkate alınmaz. Bu konuda tek merci işçinin ücretinde uzman olan kimselerdir.

Uzmanlar tarafından tespit edilmesi istenen ücretin dayandığı esas menfaattir. Bu menfaat ister işten elde edilecek menfaat olsun, ister işçinin çalışmasıyla elde edeceği menfaat olsun fark etmez. Bilindiği gibi icare akdi menfaat üzerine cereyan eder. Böylece menfaat, ücret takdirinin üzerine oturduğu esas olur. Ücret, ücretle çalışanın üretimiyle, onun toplum içindeki yaşamının en alt seviyesi ile takdir ve tespit edilmez. Yine ücretin tespitinde ücretlinin yapacağı üretim ve yaşadığı toplumdaki yaşam seviyesinin yüksekliği veya düşüklüğüne ya da gelir seviyesine de bakılmaz. Ücret tespitinde ancak menfaate başvurulur. Uzmanların yaşadıkları toplum içerisinde takdir ettikleri menfaat değerine göre işçinin ücreti tespit edilir. Uzmanlar iş ve işçi ücretlerini tespit ederlerken bu menfaatin toplum içindeki değerine bakarlar. Böylece onlar ücreti, işçinin veya işin getirdiği menfaatin kıymeti ile tespit ederler. Toplumdaki menfaat değerinin takdir edilmesinde bir ihtilaf meydana gelince ihtilafın delile göre takdir edilmesi caiz değildir. Bilakis,

uzmanların görüşü ile iktifa edilir. Çünkü mesele ücretin miktarını belirleyecek delil getirmek değil menfaatin değerini bilmektir.

İşte ücretin belirlenmesinde esas budur. Bu esas, uzmanların yapacağı takdire göre ortaya çıkan menfaattir. Ancak uzmanlar iş ve işçi ücretinde yer alan ecr-i misli takdir ederlerken o işe ve işçinin ücretine değil benzeri bir işi yapan ücretliye bakmalıdırlar. Yani işe ve işçiye bakmalıdırlar. Aynı zamanda icarın zaman ve yerini de dikkate almaları gerekir. Çünkü ücret zamana, mekâna, işe ve işçinin durumuna göre değişebilir.

Ücreti veya ecr-i misli tespit eden uzmanların sözleşme taraflarınca yani işveren ve işçi tarafından seçilmeleri gerekir. Taraflar uzmanları seçemezlerse yahut uzmanlar üzerinde ihtilaf ederlerse devlet veya mahkeme uzmanları tayinde salahiyet sahibidir.

İşçinin Ücretini Tespit (Takdir)

İnsan, doğal olarak kendisi ile ihtiyaçlarını karşılayacağı malı üretmek için çaba ve emek harcar. İnsanın ihtiyaçları ise çeşitlidir. Tek başına yaşamakla bu ihtiyaçlarını gideremez. Bu nedenle insanın emeği ile elde ettiği ürünleri başkalarıyla değiştirdiği bir toplum içerisinde yaşaması kaçınılmaz bir husustur. Bunun için toplumda yaşayan bir insan sadece tüketmek için değil tüketmek ve mübadele yapmak üzere emeğini harcar. Çünkü ihtiyaçları çeşitlidir. Bazen insan yanında bulunmayan bir mala ihtiyacı olur. Yine tıp ve öğretim gibi hususlarda direkt olarak başkasının emeğinden istifade etmeye muhtaç olur. İşte bu sebeplerden ürettiği şey ne kadar çok ve çeşitli olursa olsun bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Çünkü insan özel gayretleriyle bütün ihtiyaçlarını giderecek eşyayı üretemez. Bilakis başkalarının

emek ve gayretine mutlaka dayanmak zorundadır. Başkalarının emeği ile ürettiği şeyleri mal veya emek karşılığı mübadele yolu ile elde etmesi gerekir. Buradan anlaşılıyor ki insanın emeğinde bu mübadele kaçınılmazdır. Mademki bu emeğin yerine başka bir emek veya mal konulabilir, o hâlde harcanan emeklerin birbirlerine olan değerini belirleyecek bir ölçünün bulunması gereklidir. Böylece ihtiyacın karşılanabilmesi için sahip olunmak istenen malların değeri belirlenebilsin ve buna bağlı olarak da birbiriyle veya emekle mübadeleye imkân olsun. İşte bu nedenledir ki harcanan emeklerin ve malların değerini gösterecek tek bir ölçünün varlığı kaçınılmazdır. Böylelikle malın malla, malın emekle, emeğin emekle mübadelesi mümkün olabilsin. Bu nedenle insanlar ihtiyaçlarının karşılanması için lazım olan mal ve emeğin elde edilmesini sağlayacak olan birini diğerine çevirebilecek “nakdî karşılık” üzerinde anlaştılar. Bu karşılık mal açısından “fiyat”, emek açısından ise “ücrettir”. Çünkü mal mübadelesinde malın kendisi için bir karşılık, emeğin mübadelesinde de insanın harcadığı emeğin sağladığı menfaatin bir karşılığı vardır. Bu nedenle insan alışveriş muamelelerinden uzak duramayacağı gibi icare (ücret karşılığı işçi çalıştırma) muamelelerinden de uzak kalamaz. Yani onlarsız olamaz. Ancak her ikisinin insanlar arasında birer muamele olmaları dışında alışverişle icare arasında herhangi bir irtibat yoktur. İcare alışverişe bağlı olmadığı gibi ücret de fiyata bağlı değildir. Bunun için ücret takdiri fiyat takdirinden başkadır, birinin değeri ile alâkası yoktur. Zira fiyat, malın bedelidir, kesin olarak malın karşılığıdır. Malın değerinin kıymetle veya fiyatla belirlenmiş olması fark etmez. Ücret ise harcanan emeğin karşılığıdır. Bu emekle bir malın üretilmesi zorunlu değildir. Emek bazen mal üretebilir, bazen de üretmeyebilir. Öyleyse emeğin menfaati malın üretimiyle

sınırlı değildir. Bilakis malın dışında başka menfaatler de vardır. Nitekim ziraat, ticaret ve sanayi sahalarında harcanan emek miktarı ve çeşidi ne olursa olsun, az veya çok bir mal üretir. Buralarda harcanan emekle direkt olarak memleketlerin servetleri fazlalaşır.

Fakat doktor, mühendis, avukat, öğretmen vb. verdikleri hizmetler, karşılığında elle tutulur bir mal üretmeyen ve direkt olarak ümmetin servetini artırmayan emeklerdir. İmalatçı bir ücret alıyorsa onun aldığı ürettiği malın karşılığıdır. Fakat mühendis bir ücret alıyorsa bu bir mal karşılığı değildir. Çünkü herhangi bir mal üretmiş değildir. Bu nedenle “fiyat” mutlak surette bir malın karşılığıdır. Emeğin sağladığı menfaatin takdiri ise bundan farklıdır. Zira emek, mal karşılığı değil tersine bir menfaatin karşılığıdır. Bu karşılık ise mal olabileceği gibi olmayabilir de.

İşte bu yüzden alışveriş ile işçinin ücretle çalıştırılması farklı şeylerdir. Fiyat da tespiti açısından ücretten farklıdır. Ancak alışverişin icareden ve fiyatın da ücretten farklı oluşunun manası, her ikisi arasında hiçbir surette bir bağın olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine ücretle fiyat arasındaki farklılığın manası şudur: İcare alışveriş üzerine bina olunmaz, alışveriş de icare üzerine bina olunmaz. Zira fiyat ücret takdirine göre belirlenmez. Yine ücret de fiyat takdirine göre yapılamaz. Çünkü birinin diğerine göre ayarlanması almış olduğu ücret karşılığı olarak işçinin ürettiği malın fiyatlarının, işçinin alacağı ücrete tahakkümüne yol açar. Hâlbuki malın fiyatı işçiye değil ancak işverene etki eder. Fiyatların işçiyi etkilemesi ise işverenin işçi üzerinde egemenlik kurmasına yol açar ve işverenin istediği şekilde işçinin ücretini yükseltmesine ve azaltmasına neden olur. Bunu yaparken de bahane olarak fiyat yükselmelerini ve düşmelerini göstermeye çalışır. Bu ise caiz değildir. Çünkü işçinin

ücreti, sağladığı menfaat karşılığıdır. İşçi ile işveren arasında ücret belirlendiği sürece, ücret menfaatin kıymeti ile eşit olur. Hiçbir zaman işçinin ücreti, ürettiği malın fiyatına bağlanmaz.

Burada şöyle bir tez ileri sürülemez: *“Üretilen malın fiyatının düşmesine rağmen işvereni, işçiye takdir edilen ücreti vermeye zorlamak, işverenin zarar etmesine sebep olur. Bu durumda ise işçinin işten çıkarılması söz konusu olabilir.”* Böyle bir tez ileri sürülemez. Çünkü bu durum ancak, piyasanın tümünde mal fiyatları düştüğü zaman söz konusu olur. Böylesi bir hâlde ise işçinin menfaatinin takdiri için işverenin takdirine değil uzmanların takdirine başvurulur. Çünkü uzmanlar ücretle çalışanın menfaatinin tamamına genel bir şekilde bakarlar, bir tek hâle bakmazlar. Bu yüzden ücretin takdir edilmesi malın fiyatına bağlanmaz, ancak uzmanların takdirine bırakılır.

Diğer taraftan icare alışverişe göre, alışveriş de icareye göre yapılırsa ihtiyaç maddelerinin fiyatları işçilerin ücretine tahakküm eder. Hâlbuki ihtiyaç maddelerinin fiyatları işçinin ücretine değil işçinin yeterliliğine tahakküm eder. İhtiyaç maddelerinin fiyatları, işçinin ücretine tahakküm ettiği takdirde ise aldığı ücretin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmasını garantilemesi için işverene yüklenilmesine yol açar. Hâlbuki insanın, ihtiyaçlarının karşılanması devlet tarafından işlerin güdülmesinden bir parçadır. Bunu sağlamak ise işverenin değil devletin görevidir. Dolayısıyla işçinin aldığı ücretin ihtiyaçlarının tümünü karşılamaya yeterli olması ile ürettiği arasında bir bağ kurulması kesinlikle caiz değildir. Zira bazen işçi zayıf bünyeli olabilir. Bu sebeple ürettiği iş ihtiyacından daha az olabilir. Şayet işçinin ücreti ürettiği şeye yahut muhtaç olduğu ihtiyaçlarına bağlanırsa işçi rahat bir hayattan mahrum olur. Bu ise caiz değildir.

İster çok üretsin ister az üretsin ister üretmeye kudretli olsun, isterse kudretsiz olsun, aldığı ücret ihtiyaçlarına yeterli olsun veya olmasın İslâm Devleti'nin tebaasından her insan için geçinme hakkı temin edilmelidir.

Bu nedenle işçinin ücretini, ürettiği malın fiyatına göre ya da muhtaç olduğu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarına göre tespit etmek yanlış olur. Yine icareyi alışverişe, alışverişi de icareye dayandırmak yanlıştır. Zira birinin diğerine dayandırılması caiz değildir. Onun için fiyatı ücrete, ücreti de fiyata göre belirlemek caiz değildir. Ücret takdiri bir şey, fiyat takdiri başka bir şeydir. Her ikisi ayrı ayrı şeylerdir. Her birinin kendisine has ve muayyen faktörleri ve tespitlerinde etkili özel hususları mevcuttur.

Buna göre ücret, harcanan emekten elde edilen menfaat miktarına göre takdir edilir. Her ne kadar menfaat işçinin harcadığı emeğin bir ürünü ise de takdir, harcanan emeğe göre değil doğrudan doğruya menfaate göre yapılır. Bu menfaat faydalanma ölçüsüne göre uzmanlar tarafından takdir edilir. Menfaat takdiri de ebedi değildir. Üzerinde ittifak olunan zamana veya yerine getirilmesi için üzerinde ittifak edilen işe bağlıdır. Üzerinde ittifak hâsıl olan müddet veya iş yapılıncaya kadar ücret için yeni takdir başlar. Yeni ücretin belirlenmesi ya akitleşen taraflarca ya da ecr-i misli açıklamakta uzmanlar tarafından yapılır. İş akdinde belirtilen müddet gün olabilir, ay olabilir bazen de sene olabilir.

Fiyat ise nakit para miktarı ile bunun karşılığı olan mal arasındaki mübadele oranıdır. Fiyat, muayyen bir zamanda muayyen bir birim mala karşılık verilen nakit paradır. Fiyatın tespiti ise insanların mala olan ihtiyaçlarına göre doğal olarak malın piyasası tarafından belirlenir. Evet fiyat, bazen müşterinin mala duyduğu ihtiyaç miktarı ile belirlenir. Zira müşteri fiyatı ne olursa olsun onu alır. Bazen de

fiyat satıcının malı satma ihtiyacı ile belirlenir. Zira satıcı fiyatı ne olursa olsun onu satar. Fakat bu caiz değildir. Bu, toplum üzerinde tehlikeli bir husustur, böyle bir tehlikeye müsaade edilmez. Onun için böyle durumda birbirleriyle akit yapan alıcı ve satıcıya değil ancak piyasadaki müşterilere ve satıcılara itibar edilir. Başka bir ifadeyle fiyat, piyasada mal için takdir edilen miktardır. Böylece alıcı piyasa fiyatını kabul etmek mecburiyetinde olduğu gibi satıcı da piyasa fiyatına göre mal satmak mecburiyetinde olur. Bu fiyatı belirleyen ve satıcı ile alıcıyı ona göre hareket etmeye zorlayan şey, üretim maliyetleri dikkate alınmadan satıldığı toplumdaki malın menfaatine duyulan ihtiyaçtır.

Buna binaen fiyat takdiri, ücret takdirinden farklıdır. Aralarında direkt bir bağ yoktur. Bunun için ücret takdiri fiyat takdirine göre yapılamaz. Fiyatı mala duyulan ihtiyaç belirler. Malın az bulunması, fiyatın takdirine tesir eden bir faktördür. Fiyatın, üretim maliyetleriyle mukayese edilmesi de mümkün değildir. Zira bazen fiyat, üretim maliyetleriyle denk olmayabilir. Kısa dönem içinde, şartlara göre fiyat bazen az bazen de çok olabilir. Uzun dönemde ise üretilen malın piyasa fiyatı ile üretim maliyetleri arasında doğal denge kurulur. Fakat bu durum ücreti malın fiyatına endekslemez. Çünkü müşteriler, uzun veya kısa dönem içerisinde mal alırken malın maliyetlerine bakmazlar. Her iki hâlde de fiyat, malın piyasada az veya çokluğu göz önünde bulundurularak mala duyulan talep tarafından tespit edilir.

Kapitalistler ve komünistler ücretle çalışan için ücretin takdiri hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kapitalistler işçiye doğal ücret verirler. Onlara göre doğal ücret, işçinin hayatını devam ettirebileceği asgari miktarda mala sahip olmasıdır. Asgari seviyedeki geçinme masrafları arttıkça bu ücreti artırırılar, masraflar düştüğünde de azaltırlar. Buna

binaen işçinin ücreti emeğiyle, fert ve topluma sağladığı menfaat göz önüne alınmadan geçinme masraflarına göre tespit edilmektedir.

Avrupa ve Amerika gibi kapitalist ülkelerdeki işçilerin aldığı ücret ise işçiye artı hakların ve daha fazla mülkiyet özgürlüğünün verilmesi noktasında kapitalist nizama yönelik yapılmış bir tadilatır. Bu tadilata rağmen çoğu kere işçinin aldığı ücret miktarı sıkıntı çekmeksizin yaşayabileceği seviyenin altındadır. İşçinin aldığı ücret sanayide ürettiğinin karşılığı değildir.

Bunun yanında Avrupa ve Amerika'da toplumun refah seviyesinin yükselmesine bağlı olarak aldığı asgarî ücret işçiye iyi bir görünüm verir. Fakat yine de işçi, ürettiği miktarın karşılığını alamaz. Amerika ve Avrupa'da işçiler için tespit edilen ücret her ne kadar bizim içinde yaşadığımız ülkelerdeki işçilere nisbeten işçiyi fakirleştirmiyor, temel ihtiyaçlarını ve bazı lüks ihtiyaçlarını karşılayabilir duruma getiriyor ve bizdeki ücretlere göre yüksek olsa da işçinin içinde yaşadığı toplumun refah seviyesiyle kıyas edildiği zaman işçinin aldığı ücret nisbî olarak düşüktür. Her halûkârda Avrupa, Amerika ve bütün kapitalist ülkelerde hayat seviyesinin yüksekliğine rağmen, işçilerin aldıkları ücret, hayat standartları ile kıyaslandığı zaman en alt limiti teşkil etmektedir.

Her halûkârda ücret tespiti işçinin en alt seviyede yaşamasını sağlayacak şekilde ayarlandığına göre işçiler her zaman, içinde yaşadıkları toplumun en düşük seviyesinde yaşayan insanları olacaktır. İşçiler mülkiyetleri sınırlı olan ve toplum arasında ihtiyaçlarını asgarî düzeyde karşılamaya çalışan bir zümre olarak kalmaya devam edeceklerdir. Onların yaşamları ya İslâm memleketleri örneğinde olduğu üzere geri kalmış toplumlarda olduğu gibi sadece temel ihtiyaçla-

rını karşılamak için olacak ya da Avrupa ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerde olduğu gibi hem temel hem de lüks ihtiyaçlarını karşılamak için olacaktır. Her iki yerde de işçinin mülkiyeti, içinde bulunduğu topluma nisbetle yaşam için en asgarî seviye ile sınırlı olacaktır. Toplumda yaşam seviyesi ne ölçüde olursa olsun, toplumun refah payı en üst veya düşük düzeyde olsun, işçinin ücretinin tespitinde asgarî geçim düzeyi esas olarak alındıkça bu sınırlı mülkiyet devam edecektir.

Komünistler ise malın üretiminde ve üretimin tamamlanmasında önceliğin işçiye verilmesi gerektiği görüşündedirler. İş ve iş gücünün mal ve eşya üretiminde esaslı bir rol oynadığına inanırlar. Buna göre komünizm, işçinin emeğini üretimde esas olarak kabul eder. Böylece işçinin alacağı ücreti ürettiği ile eşdeğerde görür. Komünizme göre üretim harcamalarının tümü tek unsura emeğe dayanmaktadır.

Bu düşünce hatalı bir görüş olduğu gibi hayat gerçeğine de uygun değildir. Gerçekte ise Allah *Azze ve Celle'nin* kâinatta yaratmış olduğu mal, malın değerinin esasıdır. Yaratılan bu maldan daha fazla yararlanmak veya çalışarak ondan menfaat oluşturmak hususunda yapılan harcamalar maldan yararlanma şeklini meydana getirirler. Bu da muayyen bir menfaate götürür. Dolayısıyla hem işin üretime esas yapılması, vakıyla çelişen bir hatadır hem de üretilen malın işçinin ücreti yapılması ham maddeyi ve yapılan harcamaları hiçe saymaktır. Bazen yapılan bu harcamaları, başka bir işçi yapmış ve bunun ücretini almış olabilir. Dolayısıyla mevcut işçi, mal üretmemiştir ve malın üretimi kesinlikle ona dayanmaz ki mal ona ücret olarak verilsin. Ayrıca burada kastedilenin işçinin cinsi olduğunu varsaysak bile geriye ham madde kalmaktadır ki onu da Allahu Teâlâ yaratmıştır. Ham maddeyi hiçe saymak ve hesaba katmamak doğru ol-

maz. Ayrıca ücretin tespitinde işçinin bir cins sayılması hatalıdır. Çünkü işçiler, belirli fertlerdir ve ücret, sadece bu fertlere aittir. Dolayısıyla işçinin cinsine itibar etmek, ücretin tespitine değil ancak ücretin ve mülkiyetin ortadan kaldırılmasına yol açar.

Böyle bir uygulama insan fitratına ters düşer. Bu düşünce tamamen yanlıştır ve hissedilen bir vakıası da yoktur. Pratikte geçerli olan ve yaşanan gerçek yani hissedilen vakıa insanın ihtiyaçlarını gidermek için kendiliğinden harekete geçtiğini göstermektedir. İnsan, içgüdüsel olarak ihtiyaçlarını giderecek şeyi elde etmek için kâinattan veya bir başka insandan ya da ihtiyaçlarını gidermeye elverişli olması için kâinatta olana emeğini katarak mala sahip olmak için çaba harcar. Bu nedenle komünistlerin üretilen malı ücret olarak takdir etmelerini esas alan teorileri yanlıştır. Yine ürettiği eşyaya göre ücret takdirini yapmak ham maddeyi yok saymak demektir ki bu da hatalıdır. Çünkü kullanılan araç ve gereçler ve üretim için yapılan harcamalar da eşya ve malın oluşumuna katkıda bulunmuştur. Hâlbuki araç gereçler ve yapılan harcamalar işçinin emeğinden bir parça değildir. Emeğin cins kabul edilerek bunların işçinin emeğinden bir parça kabul edilmesi, ücretin ortadan kaldırılmasına neden olur ki daha önce de belirtildiği gibi bu düşünce yanlıştır.

İşçinin ücreti değer ve fiyat bakımından üretilen mala bağlı olamaz. İşçinin ücreti ancak işçinin toplum ve fert için harcadığı emeğin sağladığı menfaatle irtibatlıdır. Bu fayda mantar ve elmada olduğu gibi ister hammadde de bulunsun isterse buharlı lokomotif gibi işçinin işinde bulunsun fark etmez. Zira emeğin takdiri ürettiği malda değil malın sağlayacağı menfaattedir. Bu sebeple kıyası ne olursa olsun işçinin ücretini sınırlandırmak hissedilen vakıaya ters ve yanlış bir uygulamadır. Ücretin muayyen bir seviye ile sınırlandır-

rılması yerine sadece ücretin malum olması yeterlidir. Buna göre kapitalizm, komünizm ve sosyalizmin ücret teorisi vakiya ters düştüğü gibi aynı zamanda bu iddia hatalıdır. Bu teorinin uygulanması, ihtiyaçların karşılanması için insanlar arasında olması gereken ilişkilerin bozulmasına yol açar.

İşçi ücretinin takdirindeki bu ihtilaflar malın değerinin takdirindeki ihtilaflara dayanır. Nitekim bazı kapitalistler “değeri” şöyle tarif ederler: *“Değer malın zaman, emek ve yarı mamul maddeler bakımından gerektirdiği harcamalardır.”* Buharlı lokomotifin değeri bir bisikletin değerinden fazladır. Onlara göre bu değer malın azlığına veya çokluğuna bağlıdır. Başka bir grup ise: *“Bir şeyin değeri onun menfaatine yani ihtiyaçları karşılama hususundaki kuvvetine bağlıdır.”* der. Bir başka grup da şöyle dedi: *“Herhangi bir malın değeri, onun üretilmesi için harcanan emeğin kıymetine ve ona ilaveten üretim işinde kullanılan araç ve gereçlerin üretiminde harcanan emek miktarına bağlıdır.”*

Fakat “Marjinal teori” adı verilen modern teori, değere hem üretici hem de tüketici açısından yani arz ve talep açısından bakmaktadır. Buna göre değer arza ve talebe bağlıdır.

Marjinal fayda talebe hâkim olmaktadır. Yani marjinal fayda bir şeyin ihtiyacı karşılama harcanan nihai gücüdür. Bu noktadan sonra o şeyin ihtiyacı karşılması azalır veya zararlı hâle gelir. Marjinal üretime ait külfetler malın arzına tahakküm eder. Marjinal üretimle, daha fazla üretim için ilave bir birim emek harcanıldığında zararın söz konusu olacağı üretim seviyesi kastedilmektedir. Buna göre değer marjinal fayda ile marjinal üretim tarafından sağlanan denge noktasında değişir.

Komünistlere göre değere gelince; Karl Marx, değer tek

ölçüsünün malın üretiminde harcanan emek olduğunu söylemektedir. Ona göre bir kapitalist yatırımcı, işçinin emeğini çalışabileceği ve sağ kalabileceği miktarı geçmeyen bir ücretle satın almaktadır. Daha sonra ise satın aldığı işçinin bu gücünü işçiye verdiği ücretten daha fazla mal üretmede kullanarak daha çok şey kazanmaktadır. Karl Marx, işçinin ürettiği şey ile karşılığında kendisine fiilen verilen ücret arasındaki farkı belirtmek için “artık değer” tabirini kullanmıştır. Karl Marx’a göre bu fark, işveren ve toprak sahiplerinin “rant” ve “kâr” gibi isimler altında işçilerin hakkından gasp ettikleri şeyi temsil etmektedir. Karl Marx, kapitalist yatırımcının bu faydasını doğal ve yasal kabul etmemiştir.

Şu var ki gerçekte bu değerlendirme vakıası bulunan bir fikirdir. Herhangi bir malın değeri az bulunurluğu da göz önüne alınarak onda var olan fayda tarafından belirlenir. Emek, bazen malda mevcut olan bu menfaati temin için vesile olurken bazen de malı üretmek için bir vesile olabilir. Fakat bu durum, faydanın mübadelesinde ve ondan yararlanma esnasında kesinlikle göz önüne alınmaz. Bunun için herhangi bir mala doğru bakış az bulunurluğu ile birlikte onun sağlayacağı menfaatin dikkate alınması ile gerçekleşir. İnsan ister buna başlangıçta sahip olsun -av gibi- ister mübadele yolu ile malik olsun -satış gibi- farketmez. Bu hususta Moskova’daki toplum ile Paris ve Medine-i Münevvere’de yaşayan toplum arasında herhangi bir fark yoktur. Zira insan her yerde malı elde etmek için uğraşırken az bulunmasını da göz önüne alarak malda bulunan menfaati takdir eder. İşte insana göre malın değeri budur. Bu değer malın gerçek değeridir.

Fakat malın fiilî değeri o malın başka bir mal veya para ile olan bedeli ile takdir edilir. Malın bu değeri zaman, mekân ve şartların değişimiyle değişmez, sabit kalır. Malın

fiyatı ise belli bir zaman, belli bir yer ve belli şartlar içerisinde belli bir mal karşılığında verilen birimdir. Fiyat zaman, mekân ve şartların değişikliği ile değişir. Başka bir ifade ile fiyat bir birim mal karşılığında, birim para arasındaki mübadele oranı demektir.

Bir adam evlendiği karısına niteliği belirtilmiş bir dolabı mihir olarak vermeyi taahhüt etse ve değerinin de elli dinar olduğunu söyleyip dolabı bilfiil ona teslim etse, dolabın kendisini karısına teslim etmesi ile değerini de belirlemiş olur. Kocasını o dolabı ondan daha sonra alsın, karısı da o dolap nedeniyle kocası hakkında davacı olsa, kocanın dolabın fiyatını değil kendisini teslim etmesi gerekir. Koca tarafından geri alınan dolabın yok olduğu sübut bulursa veya yok olduğu iddia edilirse, koca karısına elli dinar vermek mecburiyetindedir. Çünkü bu miktar dolabın kıymeti olarak daha önce belirlenmişti. Dava esnasında dolabın benzerinin kıymeti ister elli dinardan fazla ister az olsun fark etmez. Çünkü bilfiil takdir edilen kıymet bu olduğu için benzer bir dolabın fiyatına itibar edilmez.

Şayet akit sırasında dolap fiyatının elli dinar olduğu belirtilirse ve kadına dolabı fiilî olarak teslim ettikten sonra koca dolabı kadından alırsa ve bunun üzerine de kadın dolap hakkında davacı olursa koca aynı dolabı teslim edebileceği gibi onun fiyatı olan elli dinarı da verebilir. Onun için elli dinar değerinde bir dolap da satın alabilir. Veleve ki o dolap dava esnasında elli dinardan fazla veya az bir fiyata eşit olsun farketmez. Kocanın sorumluluğu her zaman için fiyatı elli dinar olan bir dolap vermektir.

Bunun nedeni değer değişmeyip fiyatın değişmesidir. Eşyanın fiilî değeri tespiti sırasındaki bedelinin miktarıdır. Eşyanın fiyatı ise piyasada onun mukabilinde bedel olarak verilen şeydir. İşte değer ile fiyat arasındaki bu ayrım, alış-

veriş ve diğer mübadele çeşitlerinde de söz konusudur.

Ücretle çalışan işçinin ücreti ise akit esnasında emeğin sağlayacağı menfaatin takdir edildiği miktardır. Bu ücret icare müddeti sona erdiğinde yeniden belirlenir. Buradan da hem ücretlinin ücreti ile malın değeri, hem ücretlinin ücreti ile üretim maliyetleri hem de ücretlinin ücreti ile yaşam standardı arasında bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkar. İşçinin ücreti kendi başına ve ayrı bir konudur. Zira o, işçiyi çalıştıranın kendisinden elde ettiği menfaate karşılık işçinin hak ettiği miktardır. Bu menfaatin tespiti ve takdiri ise işveren tarafından değil bu menfaate duyulan ihtiyaca göre tespit edilir. Ücretlinin ücretini takdir eden, niteliği belli olan bu menfaate olan ihtiyaçtır. Bu ücret, işlerin farklılığı ile değiştiği gibi belli bir işteki becerinin durumuna göre değişir. Mesela mühendisin aldığı ücret ile marangozun alacağı ücret farklı olabilir. Yine becerikli bir marangozun ücreti ile normal bir marangozun alacağı ücret değişik olabilir. İnsanların belli bir işteki ücreti, emeğin sağlayacağı menfaat ve ortaya konulan beceriye göre artar ve eksilir. Bu, onlar için bir terfi olarak görülmez. Bilakis onların emeklerinin sağladığı menfaatlerini geliştirmelerine göre hak ettikleri ücretleridir.

MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN MİRAS

Mülk edinme sebeplerinden biri de mirastır. Miras, Kur'an-ı Kerim'in kat'î nassıyla sabittir ve illetlendirilemez. Her ne kadar detayları ihtiva ediyorsa da mirasın bu detayları genel çizgiler hâlinde belirtilmiştir. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي [أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ] **Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarıdır...**"¹ Biz bu ayetten birkaç hüküm anlayabiliriz:

a- Erkek evlat, kız evladın iki katını alır.

b- Ölen kimsenin yaşamakta olan çocuğu bulunmadığı takdirde oğlunun oğlu (torun) oğul muamelesini görür. Çünkü oğlun erkek çocukları ayette geçen [أَوْلَادٍ] **"evlâd"** kelimesinin kapsamında yer alır. Kız çocuğunun oğlu böyle değildir. Bunun için oğlan evladı olmadığı hâllerde kız çocuğunun erkek oğlu erkek evladı muamelesi görmez. Çünkü lügatte kız çocuğunun erkek evladı ayetteki "el-evlâd" tabirinin kapsamına girmez.

c- Evlat eğer ikiden fazla kız ise o takdirde bunlar terikenin üçte ikisine (2/3) ortaktırlar. Nitekim Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* iki kız evlada, ikiden fazla kız evlada ait hükmü tatbik etmiştir. Sahabe de bu uygulama üzerinde icmada bulunmuştur. Böylece iki kız evlada ikiden fazla kız evladın hükmü uygulanmaktadır. İşte bu hususlar ayetin zikrettiği umumi manadan anlaşılabilir hükümlerdir. Bu hükümler muvacehesinde varis terikeden kendine düşen payı hak eder. Buna binaen mülk edinme sebeplerinden biri de Kitap, Sünnet ve Sahabe'nin icmasındaki tafsili hükümlere göre sabit olan mirastır.

Miras, servetin bölünüp el değiştirmesi vesilelerinden bir vesiledir. Servetin bölünüp el değiştirmesi, mirasa bir illet de-

¹ Nîsa Suresi 11

ğil, miras olayının açıklanmasıdır. Bilindiği gibi servetin mülkiyeti mübah kılınmıştır. Bazen de servet, bazı fertlerin elinde hayatta iken birikir. Hayatlarında iken ellerinde servet biriken kimseler öldükleri zaman, varisler arasında bu servetin dağılımı miras aracılığıyla gerçekleşir. Nitekim bu servetin bölünmesine vesile olan şeyin doğal olarak miras olduğu bir gerçektir.

İnceleme neticesinde mirasta servetin bölünmesinin cereyan ettiği hâller üç tanedir:

Birinci hâl: Miras ahkâmına göre tümünü kapsayacak şekilde malın mirasçılara ait olmasıdır. Bu hâlde malın tamamı mirasçılara dağıtılır.

İkinci hâl: Miras ahkâmına göre bütün malı kapsayan mirasçılardan bulunmaması hâlidir. Mesela adam ölür, sadece karısı mirasçısı olarak kalır ya da kadın ölür sadece kocası mirasçısı olarak kalır. Bu durumda kadın kocasının mirasından dörtte birini alır ve mirasın kalan kısmı beytü'l mala ait olur. Geriye yalnızca kocasının mirasçı kalması hâlinde ise adam karısının bıraktığı mirasın yarısını alır mirasın kalan kısmı da beytü'l mala ait olur.

Üçüncü hâl: Hiçbir mirasçısı olmayan kimsenin bıraktığı mirastır. Bu takdirde bütün mal beytü'l mala yani devlete intikal eder.

İşte böylelikle miras ahkâmına göre servet bölünür ve mal mirasçılara intikal eder. Mirasçılara intikal eden servet, insanlar arasında iktisadi bir mübadele olması rolüne yeniden başlar. Böylece miras sayesinde servetin belirli bir şahısta birikimi önlenmiş olur.

Miras mülkiyetin meşru bir sebebidir. Miras olarak bir şeye sahip olan kimse meşru bir mülke sahip olmuştur. Böylece miras İslâm şeriatının izin verdiği mülk edinme sebeplerinden bir sebep olmaktadır.

MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN YAŞAMAK İÇİN MALA İHTİYACIN OLMASI

Yaşamak için mala olan ihtiyaç, mülk edinmenin sebeplerindedir. Çünkü yaşamak her insanın tabii hakkıdır. Dolayısıyla insanın yaşamını bir hibe veya lütuf olarak değil, bir hak olarak elde etmesi gerekir. İslâm Devleti tebaasının fertlerine bu hakkı elde edebilmesi için ona iş temin etmeyi garanti eder. Eğer çalışmıyorsa, çalışacak işi yoksa devletin ona çalışma imkânı sağlaması ve ihtiyaçlarını gidermesi gerekir. Çünkü devlet, bu tebaanın çobanıdır ve tebaanın ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [الإمام الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ] **“İmam (Halife) insanlar üzerine bir çobandır ve güttüğünden mesuldür.”**¹

Tebaadan bir fert kendisine iş temin edemez, hastalık ya da yaşlılık gibi sebeplerin birinden dolayı iş yapamaz bir duruma gelir ise o takdirde şeriatın nafakasını temin etmeye mecbur kıldığı kimselerin onun maişetini temini vaciptir. Şayet onun nafakasını karşılaması üzerine vacip olan kimsesi yoksa veya onun nafakasını temin etme gücüne sahip değilirse böylelerinin geçimi beytü’l mal tarafından yani devlet tarafından temin edilir. Ayrıca bunun gibi işini gücünü kaybetmiş kimselerin beytü’l malda zekât olarak başka bir hakları da vardır. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ] **“Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.”**²

Bu hak, zenginlerin fakirlere vermek mecburiyetinde oldukları farz olan bir haktır. [إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ] **“Sadakalar (zekâtlar) ancak fakirlere, düşkünlere mahsustur.”**³ Bu ayetin sonunda [قَرِيبَةً مِّنْ اللَّهِ] **“Allah tarafından bir farz olarak.”** tabirine yer veriliyor. Yani bu farz kılınmış bir hak olarak demektir. Devlet bu konuda kusur gösterirse, İslâm toplumu da bu konuda devleti muhasebe etme görevini yerine getirmese

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu’l Ahkâm H. No: 6719. Sahih-i Müslim Kitâbul İmâre, 20

² Meâric Suresi 24-25

³ Tevbe Suresi 60

ve muhtaçlara rızklarını temin etme işini yapmazlarsa -aslında İslâm toplumunun böyle bir görevi yerine getirmemesi beklenemez- o zaman fakir ve çaresiz kimse nerede ve kimin malı olursa olsun ister devletin ister ferdin malı olsun hayatını devam ettirmek için gerekli şeyleri alabilir. Bu durumda aç olan kimsenin yanında başkasına ait yiyecek varsa ölü etini ve leşi yemesi mübah olmaz. Çünkü o kişinin yanında bir başka kişiye ait de olsa yiyecek buldukça leş etini yemeye mecbur kalmış sayılmaz. Şayet başka yiyecek bulunmazsa o zaman ölümden kurtulmak için leş etinden yiyebilir.

Yaşamak, mal edinme sebeplerinden biri olduğu için Şâri, açlığın ve kıtlığın hüküm sürdüğü senelerde yiyecek çalan kimsenin amelini el kesmeyi gerektiren hırsızlık olarak değerlendirmemiştir. Ebû Ümâme, Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmemiştir: [لا قَطْعَ فِي زَمَنِ الْمَجَاعِ] **“Kıtlık zamanında el kesmek yoktur.”**¹

Şeriat, ferdin hayatı için onun malı mülk edinmedeki hakkını birçok nassla yasallaştırarak garanti etmiştir. Bu hakkı ferde yönlendirerek ona verilmesini garanti etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [أَيُّمَا أَهْلٍ عَرَصَةَ أَصْبَحَ فِيهِمْ أَمْرٌ وَجَائِعٌ فَقَدْ بَرَأْتُمْ مِنْهُمْ ذِمَّةَ اللَّهِ تَعَالَى] **“Herhangi bir yerde bir adam aç olarak sabahlarsa ora halkı, Allahu Teâlâ'nın zimmetinden (koruyuculuğundan) beri olurlar.”**² Bezzâr, Enes *RadiyAllahu Anh*'ın Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [بِئْسَ مَنْ بَاتَ شَبْعَانَ وَجَارُهُ جَائِعٌ إِلَى جَنْبِهِ وَهُوَ يَعْلَمُ بِهِ] **“Komşusunun aç olduğunu bildiği hâlde kendisi tok olarak geceleyen kimse bana iman etmemiştir.”**³

¹ Ebû Nuaym el-Esbahânî, *Fî Târîhi Esbehân*, 1/162

² Ahmed İbni Hanbel, *Müsned el-Müksirîn Mine's Sahabe*, H. No: 4865 (2/32)

³ El-Mucemu'l Kebîr, H. No: 751. Mecmeu'z Zevâid ve Menbeu'l Fevâid, H. No: 13554

MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN DEVLETİN KENDİNE AİT OLAN MALDAN TEBAASINA VERMESİ

Mal edinme sebeplerinden biri de tebaasından kimselere ihtiyaçlarını gidermek veya mülkiyetlerinden faydalandırmak için devletin beytü'l maldan mal vermesidir. İhtiyaçlarını karşılama hususunda devlet tebaasına arazilerini işletmeleri, borçlarını ödemeleri için mal verebilir. Nitekim Ömer b. Hattab arazilerini ekmeleri ve ihtiyaçlarını karşılamaları için Irak'taki çiftçilere mal vererek yardım etmiştir. Onlardan bu malı geri ödemelerini istememiştir.

Devlet, kendine ait olup işletilmeyen mal ve mülkleri ümmetin fertlerine mülk olarak vererek toplumun ferdi mülkiyetten yararlanma ihtiyacını karşılar. Mesela devlet sahipsiz bazı arazileri ikta yolu ile fertlere mal olarak verebilir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Medine'ye geldiğinde Ebû Bekir ve Ömer *RadiyAllahu Anhumâ*'ya bir araziye ikta etmesinde olduğu gibi. Zübeyr'e de geniş bir araziye ikta etmiştir. Nitekim ona Nakî bölgesindeki ölü arazide at talimi yapmak için bir parça arazi ikta ettiği gibi içinde ağaçlık ve hurmalık bulunan bir araziye de ikta etmiştir. Ondan sonra gelen raşid halifeler de bu uygulamayı sürdürerek devlete ait bazı arazileri fertlere ikta etmişlerdir. Devletin ikta yolu ile fertlere verdiği arazi, ferdin mülkü hâline gelir. Çünkü toplum işletilmeyen bir arazinin işletilmesinden yararlanmaya muhtaçtır. Bu türden bir mülkiyet sebebiyle fertler bunlardan faydalanmış, böylelikle de toplum için zihinsel ve bedensel faaliyetlerini ortaya koymuş olurlar. Burada ikta lafzı lügat ve fikhî manası ile kullanılmış olup, İslâm'dan olmayan ve iktanın özel bir anlamı olan "derebeylikle" hiçbir ilgisi yoktur.

Devletin savaşanlara ganimetlerden dağıttıkları ve gazilerin öldürdüğü kâfirlerin üzerinden çıkan ganimetleri almasına imamın izin vermesi de bu kapsama dâhil edilir.

MÜLK EDİNME SEBEPLERİNDEN MAL VE EMEK KARŞILIĞI OLMAKSIZIN FERTLERİN ALDIĞI MALLAR

Karşılığında bir mal ve emek olmaksızın fertlerin birbirlerinden mal alması da mülk edinme sebeplerindedir. Bu da beş şeyi kapsar:

1- Fertlerin birbirlerine olan bağışları: Bazen bu bağış hayatlarında olur -hibe ve hediye gibi- bazen de ölümlerinden sonra olur -vasiyet gibi-. Neseî ve İbni İshak, Sireti Nebevi'de Amr b. Şuayb'ın babasından onun da dedesinden rivayet ettiğine göre, Hevâzin kabilesinden bir heyet Rasullullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e gelerek kendilerinden alınan ganimetin kendilerine geri verilmesini istediler. Mâlik'in Atâ b. Müslim Abdullah el-Horâsânî'den rivayetine göre Rasullullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [مَا كَانَ إِلَيَّ وَلِيَّيَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ فَهُوَ لَكُمْ] **“Bana ve Abdulmuttalib oğullarına ait olan şey sizin olsun.”**¹ Yani bu *“benim size hibem olsun”* demektir. İbni Asakir, Ebû Hureyre yoluyla Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [تَهَانُوا تَحَابُّوا] **“Birbirinizle hediyeleşin ki birbirinizi seversiniz.”**² Buhârî de İbni Abbas'tan Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [لَيْسَ لَنَا مَثَلُ السُّوءِ الَّذِي يَعُودُ فِي هَيْبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَرْجِعُ] **“Kendi kustuğunu tekrar yalayan köpek gibi verdiği hediyeyi tekrar almaya kalkan kimsenin kötü örneği bize yakışmaz.”**³

Hibe ve hediye verileceği kimse kâfir de Müslüman da olabilir. Bu hususta herhangi bir ayırım yoktur. Kâfire hediye vermek mübahtır. Aynı şekilde kâfirin vereceği hediye ve hibe bir Müslümanın hediyesi gibi alınır ve kabul edilir. Müslim, Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın şöyle dediğini rivayet

¹ Sünen-i Neseî, Kitâbu'l Hibe, H. No: 3688

² El-Mucemu'l Evsat H. No: 7236

³ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Hibeti ve fadliha H. No: 2479

ettii: [قَدِمْتُ عَلَىٰ أُمِّي وَهِيَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] : *فَأَسْتَفْتِيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ وَهِيَ زَاغِبَةٌ أَفَأَصِلُ أُمِّي قَالَ نَعَمْ [صَلِي أُمَّكَ “Birgün müşrik olan annem, Kureyş ile olan anlaşma zamanında yanıma geldi. Ona karşı nasıl davranacağımı Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e sordum. Dedim ki: Ey Allah’ın Rasulü, annem bana geldi, benden bir şey istiyor. Anneme yardımında bulunayım mı? Dedi ki: Evet.”¹ Buhârî, Ebû Humeyd el-Sâidî’nin şöyle dediğini rivayet etti: [أَهْدَىٰ مَلِكٌ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْلَةَ بَيْضَاءَ] : *“Eyle Kralı (Kudüs Kralı) Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e beyaz bir katır hediye etti ve ona elbise giydirdi.”²**

Hediye ve hibe hayatta iken mal ile teberru şeklinde olabileceği gibi öldükten sonra verilmek üzere mal ile yapılan vasiyet de hibe ve hediye kabilindedir. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [كَتَبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ] *“Birinize ölüm geldiği zaman eğer mal bırakmışsa, anaya ve babaya, yakınlara uygun biçimde vasiyet etmek üzerinize yazıldı.”³ Buhârî, Sa’d b. Ebî Vakkas’ın şunu dediğini rivayet etti: [مَرَضْتُ بِمَكَّةَ مَرَضًا فَأَشْفَيْتُ مِنْهُ عَلَى الْمَوْتِ] : *فَأَتَانِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي مَالًا كَثِيرًا وَلَيْسَ يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَتِي أَفَأَتَصَدَّقُ بِثَلَاثِي مَالِي قَالَ لَا قَالَ قُلْتُ فَالْشُّطْرُ قَالَ لَا قُلْتُ فَالثَّلَاثُ قَالَ [الثَّلَاثُ كَبِيرٌ إِنَّكَ إِنْ تَرَكْتَ وَلَدَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُتْرَكَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ “Ben Mekke’de şiddetli bir hastalığa yakalandım. Neredeyse ölmek üzereydim. Bu sırada Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem beni ziyarete geldi. Ona dedim ki: Ey Allah’ın Rasulü! Benim çok malım var. Kızımdan başka da varisim yok. Malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi? Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Hayır, dedi. Ben: Yarısını ta-**

¹ Sahih-i Müslim, Kitâbu’z Zekât, H. No: 1003

² Sahih-i Buhârî, Kitâbu’l Hibeti ve fadliha H. No: 2472

³ Bakara Suresi 180

sadduk edeyim mi? dedim. Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem yine: Hayır, dedi. Ben: Üçte birini, dedim. Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Üçte bir çoktur. Muhakkak ki senin çocuğunu zengin bırakman, insanlardan dilenen fakir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır.”¹

Buna göre bir kimse hediye, hibe veya vasiyet sebebi ile malı mülk edinebilir.

2- Kişi kendisine yapılan bir zarara karşılık olarak hak ettiği mal ile mülk edinebilir: Öldürme diyeti ve yaralanma diyetleri bu nevidendir. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَمَنْ [قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ ... Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimseye (ceza olarak) bir mümin köle azat etmek ve öldürülenin ehline teslim edilmek üzere bir diyet icap eder...”²

Neseî'nin rivayet ettiğine göre Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem Yemen ehline bir mektup yazdı ve onu Amr b. Hazm ile gönderdi. Bu mektupta şu ifadelere yer verilmektedir: [وَأَنَّ فِي النَّفْسِ الدِّيَةَ مِائَةً مِنَ الْإِبِلِ] **“Bir nefsin diyeti yüz devedir.”³**

Yaralama diyetlerine gelince: Bu hususta Neseî'nin Zühri'den onun da Ebû Bekr b. Muhammed b. Ömer b. Hazm'dan onun babasından, onun da dedesinden rivayetine göre Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem ona yazdığı bir mektupta şöyle buyurdular: [وَفِي الْأَنْفِ إِذَا أُوعِبَ جَدْعُ الدِّيَةِ وَفِي اللِّسَانِ الدِّيَةُ وَفِي الشَّقَائِنِ وَفِي الدِّيَةِ وَفِي الْبَيْضَتَيْنِ الدِّيَةُ وَفِي الذُّكْرِ الدِّيَةُ وَفِي الصُّلْبِ الدِّيَةُ وَفِي الْعَيْنَيْنِ الدِّيَةُ وَفِي الرَّجْلِ الْوَاحِدَةِ نِصْفُ الدِّيَةِ وَفِي الْمَأْمُومَةِ ثَلَاثُ الدِّيَةِ وَفِي الْجَائِفَةِ ثَلَاثُ الدِّيَةِ وَفِي [الْمُنْقَلَةِ خَمْسَ عَشْرَةَ مِنَ الْإِبِلِ] **“Burnun tamamı kesildiği takdirde diyet vardır. Dilde diyet vardır. Dudaklarda diyet vardır. İki husyede (yumurtalıkta) diyet vardır. Zekerde diyet**

¹ Buhârî Kitâbu'l Ferâid, H. No: 6352

² Nîsa Suresi 92

³ Sünen-i Dârimî Kitâbu'd Diyât, 12 H. No: 2365. Sünen-i Neseî, Kitâbu'l Kasâme H. No: 4853

vardır. Omurga kemiklerinde diyet vardır. İki göze diyet vardır. Bir ayağa yarım diyet vardır. Beyin zarına ulaşan yaralamalar da üçte bir diyet vardır. Başın yarılmasında 15 deve diyet vardır.”¹

Kasten vukua gelen öldürmede, öldürülenin mirasçıları diyet hakkını bizzat katilden alırlar. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [لَا يَجْنِي جَانٍ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ] **“Her canı, cinayeti ancak kendi nefsi için işler.”²**

Kasta benzer veya hataen öldürme gibi kasten olmayan öldürmeye gelince; maktulün vârisleri, onun diyetini katilin akrabalarından almaya hak kazanırlar. Nitekim Buhârî, Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet etti: [اَقْتَتَلْتُ امْرَأَتَانِ مِنْ هُدَيْلٍ مِنْ هُدَيْلٍ فَمَاتَتْ فِي بَطْنِهَا فَاحْتَصَمُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَضَى أَنْ دِيَةَ جَنِينِهَا غُرَّةٌ عَيْدٌ أَوْ وَلِيدَةٌ وَقَضَى أَنْ دِيَةَ الْمَرْأَةِ عَلَى عَاقِلَتِهَا] **“Hüzeyl kabilesinden iki kadın dövüşmüşlerdi. Biri diğerine bir taş attı. Kadını ve karnındaki öldürdü. Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in huzurunda davalastılar. Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem ceninin diyetini tam diyet bedelinin onda birinin yarısına ulaşacak erkek veya dişi bir köle olduğuna hükmetti. Kadının diyeti de öldüren kadının âkilesi (yani erkek akrabaları) üzerindedir, diye hükmetti.”³**

Hadiste geçen [عَاقِلَةٌ] **“âkile”** lafzının ifade ettiği mana “her [عَقْلٌ] yükümlülüğüne sahip kimse” demektir. Burada [عَقْلٌ] kelimesi diyet anlamına gelmektedir. Âkile ise asabenin tümüdür. Bu durumda [عَاقِلَةٌ] **“âkile”** ifadesinin kapsamına, asabenin yani baba tarafından akraba olanların tümü girer. Yani katilin baba ve dedeleri, çocukları, kardeşleri, amcaları ve

¹ Sünen-i Neseî, Kitâbu'l Kasâme H. No: 4853

² Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu'd Diyât, H. No: 2669. Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Fiten, H. No: 2159

³ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'd Diyât, H. No: 6512

onların çocukları girer. Eğer katilin böyle bir kimsesi yoksa o zaman maktulün varislerine verilmek üzere beytü'l maldan diyet alınır ve verilir. Çünkü Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Hayber'de öldürülen Ensar'dan birinin diyetini beytü'l maldan vermişti. Rivayet edildiğine göre Ömer *RadiyAllahu Anh* zamanında kalabalıkta bir adam öldürülmüştü. Fakat katili bulunamamıştı. Ali *RadiyAllahu Anh*, Ömer *RadiyAllahu Anh*'a şöyle dedi: *"Ey müminlerin emîri Müslüman bir kimsenin kanı heder edilmez. Onun diyetini beytü'l maldan öde."*

Yaralanmalar ile ilgili diyetlere gelince: Onlar yüz ve baştaki yarıklar veya bir organın kesilmesi veya bir et parçasının kesilmesi ile olabilir. Veya bir uzvu işlemez hâle getirmekle olabilir. Kulak, göz ve beyin gibi azaların iş görmemesi gibi olabilir. Böyle bir yara ile yaralanan kimse diyeti hak etmiş olur. Bu tür durumlarda her azaya ait diyetin çeşidini belirten hükümlere göre bu hak alınır. Öldürülenin veya koparılan bir azanın yahut görev yapmayacak hâle getirilen organın diyetinden insan mal edinebilir.

3- Nikâh akdiyle mihri ve ona bağlı hususları hak etmek: Kadın evlenme hükümlerine göre mihir denilen bu mala malik olur. Bu mal bir menfaat karşılığı değildir. Zira menfaat iki zevce arasında karşılıklı bir mübadeledir. Mihir ancak şeriat nassıyla meşru kılınan bir haktır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً] **"Kadınlara mihirlerini gönül hoşnutluğu ile veriniz."**¹ Yani bu *"Allah'ın farz kıldığı bir farz sebebiyle istekle ve gönül hoşluğu ile verin."* demektir. Ayette geçen [نِحْلَةً] **"gönül hoşnutluğu"** kelimesi, isteyerek vermektir. Çünkü eşlerden her biri diğerinden faydalanır. Ahmed b. Hanbel, Enes'ten rivayet etti. Dedi ki: [فَجَاءَ وَعَلَيْهِ رَدْعُ زَعْفَرَانَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَهْرٌ فَقَالَ يَا

¹ Nîsa Suresi 4

رَسُولَ اللَّهِ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَقَالَ مَا أَصَدَقْتَهَا قَالَ وَزَرَ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ قَالَ أَوْلِمَ وَأَوْلَمَ [بِشَأَةٍ] *“Abdurrahman b. Avf, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in yanına geldi. Üzerinde evlenenlerin süründüğü za'feran kokusu vardı. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Nedir bu hâl diye sordu. O da: Bir kadınla evlendim, dedi. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Mihir olarak ne verdin? dedi. Abdurrahman da: Bir çekirdek ağırlığında altın, dedi. Bunun üzerine Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Bir koyunla bile olsa düğün yemeği ver, buyurdu.”*¹

4- Buluntu: Bir kimse herhangi bir eşya bulsa bakılır. Eğer altın, gümüş, cevher ve elbise gibi muhafazası ve tarifi mümkün olan bir şey ise aynı zamanda korunmayan bir yerde ise o buluntu mal edinmek için alınabilir. Çünkü Ebû Dâvud, Abdullah b. Amr b. el-As *RadiyAllahu Anh'dan* şunu rivayet etti: “Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e* buluntu hakkında sorulduğunda şöyle dedi: [مَا كَانَ مِنْهَا فِي طَرِيقِ الْمَيْتَاءِ أَوْ] الْقَرْيَةِ الْجَامِعَةِ فَعَرَفَهَا سَنَةً فَإِنْ جَاءَ طَالِبُهَا فَادْفَعَهَا إِلَيْهِ وَإِنْ لَمْ يَأْتِ فَهِيَ لَكَ وَمَا [كَانَ فِي الْحَرَابِ يَعْزِي فِيهَا وَفِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ] *“Lukata (buluntu) herkesin gelip geçtiği bir yolda ya da oturlan bir köyde bulunan bir şey olursa onu bir sene boyu bildir ve beklet. Eğer sahibi gelirse onu ona ver. Şayet sahibi bulunmazsa o senin olur. Harabelerde bulunanlarda ve hazinelerde beşte bir (zekât) vardır.”*²

Eğer buluntu (lukata), korunan bir yerde ise buluntu sayılmaz. Çünkü korunan bir yerde bir şey bulup almak haramdır. Abdurrahman b. Osman yoluyla rivayet edilen hadiste şöyle denilmektedir: [أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ] [لِقْطَةِ الْحَاجِّ] *“Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem, hac yapanın*

¹ Müsned Ahmed b. Hanbel, H. No: 13451. Buhârî, Nikah: 58; Ebû Dâvud, Nikah: 29

² Sünen-i Ebû Dâvud, Kitabu'l Lukata, H. No: 1710

yitiğinden nehyetti.”¹ Öylesi yerdeki buluntu ancak sahibine vermek ve korumak için alınabilir. Çünkü Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Buhârî’nin rivayet ettiği bir hadisinde şöyle dedi: [وَلَا يَنْقُطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا مُنْتَهَدًا] “(Orada) düşürüleni ancak kaybeden alır.”²

Eğer bulunan şey muhafazası mümkün olmayan yiyecek, karpuz ve benzeri şeyler ise bu tip şeyleri bulan kimse muhayyerdir. Dilerse onu yer, bulabilirse parasını sahibine verir. Dilerse satar, parasını bir yıl bekleterek muhafaza eder. Bu uygulamanın hepsi kayıp edilen buluntunun kaybı neticesinde sahibi onu arayabilecek kadar bir kıymete haiz ise söz konusu olur. Eğer kaybedilen buluntu hurma gibi bir meyve ve bir lokmalık bir şey gibi ise onu ilan etmeye gerek yoktur, bulunduğu zaman mal edinilebilir.

5- Halife ve işleri itibarıyla yönetici sınıfından olan kimselere yapılan ödenekler: Bunlara verilen mal, çalıştıklarının karşılığı olmayıp kendi işlerini yapmaktan alıkonulmalarının karşılığıdır. Böyleleri mücerred olarak onu almakla mala malik olurlar. Çünkü Allah *Azze ve Celle* onlara bu tür bir mal edinmeyi helal kılmıştır. Nitekim Ebû Bekir *RadiyAllahu Anh* Hilâfet’e geçtiği zaman sadece Müslümanların işleriyle uğraşmasını kendisinden Müslümanlar talep edince, ticaretten geri kalmasına karşılık bir mal almıştır. Bu hususu bütün Sahabeler de kabul etmişlerdir.

İşte bu beş mal sahibi olma yani bağış, yapılan bir zarara karşılık ödenen bedel, mihir, buluntu ve yöneticilerin aldıkları mallar, emek veya bir mal karşılığı olmadan kişinin aldığı mallardır. Bu şekilde kişinin aldığı malı mülk edinmesi meşru olan mülk edinme sebeplerindendir.

¹ Sahih-i Müslim, Kitâbu’l Lukata, H. No: 1724

² Sahih-i Buhârî Kitâbu’l Lukata, H. No: 6486

MALDA TASARRUF KEYFİYETİ

Tasarruf Hakkı

Mülkiyet, kendisi veya menfaati ile takdir edilmiş şer'î bir hüküm şeklinde tanımlanmıştı. Bu, hükmün kendisine izafe edildiği kimseye bir şeyden yararlanabilme ve ondan karşılık alabilme imkânının verilmesini gerekli kılar. Buna binaen mülkiyet, kendisi veya menfaati ile takdir edilmiş şer'î bir hükümdür. Yani Şâri'nin iznidir. Tasarruf ise bu şer'î hükme bağlı olan husustur. Yani Şâri'nin izniyle mülkiyet hakkına sahip olan kimseye bir şeyden yararlanma veya ondan karşılık alma imkânının sağlanmasıdır. Bu nedenle mülkiyette tasarruf Şâri'nin izniyle kayıtlıdır. Çünkü mülkiyet, faydalanma ile ilgili Şâri'nin iznidir. Tasarruf ise maldan faydalanmaktır. Mal Allahu Teâlâ'nın olup, malda tasarruf yetkisini kendi izniyle kullarına vermiştir. Bu hâliyle ferdin mala sahip olması âdeti bir göreve benzetilmiştir. Dolayısıyla mala sahip olan ondan yararlanmak ve çoğaltmak suretiyle bu görevi yerine getirmiş olur. Çünkü fert yararlanmak için mal sahibi olur. Birey, maldan faydalanmada şer'î çerçeve ile kayıtlıdır. Malın mülkiyetine sahip olsa da sınırsız bir tasarruf hakkına sahip değildir. Nitekim kişi maldan yararlanırken şer'î olmayan bir şekilde savurganlıkla tasarrufta bulunsa, devletin ona engel olması, onu bu tasarruftan men etmesi ve Allahu Teâlâ'nın ona vermiş olduğu bu yetkiyi ondan alması gerekir. Buna göre kendisinde ve faydasında tasarrufta bulunmaktan kasıt, mülkte tasarrufta bulunmak demektir. Mülk edinilen maldaki tasarruf hakkı mülkü çoğaltma ve geliştirme hakkını ve çeşitli meşru sahalarda harcamaya hakkını da kapsar.

Mülkü Geliştirmek

Malın çoğaltılması ve geliştirilmesi onun üretimi için kul-

lanılan üslup ve vesilelere bağlıdır. Fakat malın mülkiyetinin çoğaltılması ise ferдин kendisi ile bu mülkiyetin artmasını sağladığı keyfiyetle ilgilidir. Bunun için iktisadi nizam, malın çoğaltılmasına karışamaz. Ancak mülkün elde edilmesine müdahale eder. İslâm, malın çoğaltılmasına müdahale etmeyecek bu sahayı insana bırakmıştır. İnsan, malın çoğaltılmasını sağlayan üslup ve vesilelerle malı çoğaltır, geliştirir. İslâm, bu malın mülkiyetinin geliştirilmesine müdahale etmiş ve ona ait hükümleri beyan etmiştir. Bundan dolayı mülkün geliştirilmesi Şâri'nin koyduğu sınırlar ile mukayyettir ve bu sınırı geçmek caiz olmaz. Şâri, kendisi ile mülkiyetin geliştirilmesini sağlayan hususları genel hatları ile belirtmiş, tafsilatını ise vakiyayı anlama kapasitelerinde müctehidlerin içtihadına terk etmiştir. Ayrıca Şâri, yasakladığı ve haram kıldığı belirli keyfiyetler hakkında gerekli naslar koymuştur. İçerisinde mülkün çoğaltılıp geliştirildiği akit ve muamelelerle ilgili hükümleri beyan etmiştir. Kişinin birtakım yollarla mülkünü çoğaltmasını yasaklamıştır.

Dünya hayatında mevcut mallara bakan bir kimse inceleme neticesinde bunların şu üç hususta toplandığını görür:

a- Arazi

b- Eşyanın mübadelesinden elde edilen ürün

c- Eşyaların bulunduğu hâlden bir başka hâle dönüştürülmesi neticesinde elde edilen ürün

Buna göre insanın mal sahibi olabilmesi ve geliştirmesi için gayret sarf ettiği alanlar ziraat, ticaret ve sanayi alanlarıdır. Bu nedenle bireyin malını artırdığı keyfiyetin ekonomik sistemin konusunu oluşturması kaçınılmazdır. Tarım, ticaret ve sanayi ile ilgili hükümler, malın üretimi için bireyin kullandığı araçlar ve üsluplardır. Tarım, ticaret ve sanayi ile ilgili hükümler, ferдин mala ait mülkiyeti geliştirmekte

kullanacağı keyfiyeti açıklayan hükümlerdir.

Şeriat, toprak ve toprakla ilgili hükümleri açıklarken tarımla ilgili hükümleri de açıklamıştır. Alışveriş ve şirketleri ilgilendiren hükümleri belirtirken ticaretle ilgili hükümleri de belirtmiştir. Ücretli ve üretim ile ilgili hükümleri açıklarken sanayi ile ilgili hükümleri de açıklamıştır. Sanayide üretilen şeyler ise ticaret sahasına girer. Bunun için mülkiyeti çoğaltmak, şeriatın bildirdiği hükümlerle sınırlıdır. Bu hükümler ise şu konuları kapsamaktadır:

- 1-** Arazi ve arazi ile ilgili hükümler.
- 2-** Alışveriş, şirketler ve bunlarla ilgili hükümler.
- 3-** Ücretli ve imalatla ilgili hükümler.

ARAZİ HÜKÜMLERİ

Arazinin rakabesi (bizzat kendisi) bir de menfaati vardır. Rakabe, arazinin aslıdır. Menfaati ise o yeri ziraat ve başka işte kullanmaktır. İslâm hem arazinin kendisinin mülk edinilmesini hem de menfaatinin mülkiyetini mübah kılmıştır. Bunlardan her biri için birtakım hükümler koymuştur. Arazinin kendisinin mülk edinilmesine gelince: Eğer arazinin bulunduğu beldeler, güç kullanarak savaşla fethedilmiş yerler ise o arazinin bizzat kendisinin mülkiyeti devlete aittir. Arap Yarımadası'nın dışındaki yerler haraç arazisi sayılır.

Arazinin bulunduğu beldeler sulh ile fetih olunmuşlarsa bakılır: Eğer sulh, arazinin bizim olması ve oranın ehlinin ödeyecekleri bir haraç karşılığı orada kalmasına müsaade etmemiz üzerine olmuş ise bu haraç, arazi üzerinde sürekli kalır. Arazi sahibi Müslüman olsa, satsa veya başka bir yol ile arazi Müslümanlara geçse dahi kıyamet gününe kadar haraç arazisi olarak kalır.

Eğer sulh (anlaşma), arazinin onlara ait olması ve ellerinde kalması, buna karşılık olarak da kendilerine konulacak belirli bir haracı kabul etmeleri üzerine olmuş ise bu haraç cizye konumundadır. Arazi sahiplerinin Müslüman olmaları ya da araziyi bir Müslümana satmaları ile haraç düşer. Ancak onlar araziyi bir kâfire satarlarsa haraç düşmez devam eder. Çünkü kâfir cizye ve haraç ehli değildir.

Eğer bir beldenin üzerindeki halk Endonezya'da olduğu gibi kendiliğinden Müslüman olmuşsa ya da Arap Yarımadası gibi ise arazinin rakabesi bölge halkına ait bir mülk olur ve orası öşür arazisi sayılır. Böyle bir taksime sebep, arazinin savaşta kazanılan ganimetlerden bir ganimet sayılmasıdır. Bu beytü'l mala ait helal bir mülktür. Nitekim Hafs b. Gıyas Ebû Zi'b'den, o da Zühri'den şöyle dediğini rivayet etti: [قَبِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجَزِيَّةَ مِنْ مَجُوسِ الْبَحْرَيْنِ قَالَ الزُّهْرِيُّ]

فَمَنْ أَسْلَمَ مِنْهُمْ قَبْلَ إِسْلَامِهِ وَأَحْرَزَ لَهُ إِسْلَامَهُ نَفْسَهُ وَمَالَهُ إِلَّا الْأَرْضَ فَإِنَّهَا فِيءٌ [لِلْمُسْلِمِينَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ لَمْ يُسَلِّمْ أَوْلَ مَرَّةٍ وَهُوَ فِي مَنَعَةٍ] *“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Bahreyn Mecusilerinden cizyeyi kabul etti. Sonra onlardan Müslüman olanların Müslümanlığı kabul edildi. Müslüman olmakla arazisi haraç olmak üzere canını ve malını korumuş oldu. Zira o kişi kuvvetli iken ilk etapta Müslüman olmadığından o arazi Müslümanlar için bir fey (ganimet)tir.”*¹

Arazi ile arazi dışında ganimet olarak alınan mallar arasındaki fark şudur: Mallar taksim edilir, mallarla tasarrufta bulunulur ve insanlara verilir. Arazi ise asli mülkiyeti hükmen beytül malın tasarrufunda kalmak kaydıyla araziden yararlanma hakkı yerli halkın elinde kalır. Arazinin daima beytül mala ait kalmasından, rakabesi (bizzat kendisi) taksim edilmez. Ancak halka ondan yararlanma imkânı sağlanır. Bu durum, arazinin bütün Müslümanlara ait genel mülkiyet (ganimet) oluşunu gösterir. Müslümanların, fetih esnasında veya sonrasında orada bulunmaları durumu değiştirmez.

Arap Yarımadası arazisinin tamamı öşrî arazidir. Çünkü Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Mekke'yi güç kullanarak fethetmiş ve arazisini oranın halkına terk ettiği hâlde onlardan haraç almamıştır. Zira araziye haraç koymak, halkına cizye verme mecburiyetini getirmek gibidir. Arap Yarımadasında böyle bir tatbikatın varlığı sabit olmadığı gibi onlardan cizye alındığı da sabit olmamıştır. Bir beldeye haraç konmasının şartı, o ülke insanının inanç ve ibadetleriyle başbaşa bırakılmasıdır. Irak topraklarında olduğu gibi. Hâlbuki Arap müşrikleri o gün ya Müslümanlığı ya da kılıcı kabul etmek mecburiyetinde bırakıldılar. Allahu Teâlâ şöyle bu-

¹ El-Emvâl Li'l Kâsım b. Sellâm, H. No: 432

یُورمکتادیر: [وَجَدْتُمُوهُمْ] فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَخَذُوا حُرْمَهُمْ وَأَحْصِرُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ **“Haram aylar bitince müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün. Onları yakalayın ve hapsedin. Her yerde onları arayın. Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekâtı verirlerse artık yollarını boşaltın (onları serbest bırakın).”**¹ [سَتَذَعُونَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ] **“Siz ileride güçlü bir kavimle savaşmaya çağrılacaksınız ya onlar Müslüman olurlar ya da onlarla savaşacaksınız.”**² Buna göre kendilerinden cizye alınmayan kimselerin arazilerinden de haraç alınmaz.

Buna binaen İslâm'ın zor kullanarak ya da bize ait olmak şartı ile sulh yoluyla fethettiği bütün beldelerdeki arazilerin asli mülkiyeti devlete ait bir mülk olarak kalır. Fetih yolu ile alınan arazi Mısır, Irak, Türkiye arazileri gibi ister hâlen Müslümanların elinde bulunsun isterse İspanya, Ukrayna, Kırım, Arnavutluk, Yugoslavya, Hindistan ve benzeri yerlerin arazileri gibi kâfirlerin elinde olsun bu arazilerin tümü haraç arazisidir. Üzerindeki halkı İslâm'ı kabul etmiş olan Endonezya gibi yerler ile Arap Yarımadası'nın bütün arazisinin mülkiyeti oradaki halka aittir. Bu tür yerler öşrî arazi-dir.

Arazinin menfaati ise ferdî mülkiyetlerdendir. Arazi ister haracî ister öşrî arazi ister devlet tarafından fertlere ikta edilmiş ister aralarında el değiştirmiş olsun ister fertler tarafından ihya edilmiş isterse taşla çevrilen bir arazi olsun fark etmez. Bu menfaat, arazideki tasarruf sahibine, mala sahip olana verilen hakları verir. Arazi sahibi onu satabilir, bağış yapabilir ve miras olarak bırakabilir. Zira devlet ister öşrî ister ise haracî olsun araziye fertlere ikta edebilme yet-

¹ Tevbe Suresi 5

² Fetih Suresi 16

kisine sahiptir. Ancak haracî arazide yapılan ikta, asli mülkiyeti beytü'l malda kalmak şartıyla o yerin menfaatini mülk olarak başkasına vermektir. Öşrî arazide yapılan ikta ise o yerin hem menfaatini hem de bizzat kendisini mülk olarak başkasına vermektir.

Öşür ile haraç arasındaki fark şudur: Öşür arazinin ürününden alınır. Öşür, devletin araziyi işletenden fiilî ürünün (1/10) onda birini almasıdır. Eğer arazi doğrudan doğruya yağmur suyu ile tabii olarak sulanıyor ise fiilî mahsulden olmak üzere çiftçiden (1/10) onda bir alınır. Eğer taşıma suyu veya benzeri suni sulama yöntemleri ile sulanıyorsa fiilî mahsulün (1/20) yirmide biri alınır. Nitekim Müslim, Cabir'den Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [فِيمَا سَقَّتِ الْأَنْهَارُ وَالْعَيْمُ الْعَشُورُ وَفِيمَا سَقَّى بِالسَّانِيَةِ] ***"Bulutun (yağmurun) ve nehirlerin suladığı arazilerde (1/10) onda bir miktar vardır. Sulama suyu ile sulanan arazinin (mahsulünde) (1/20) yirmide bir vardır."***¹

Bu tür arazilerden alınan öşür zekât sayılır ve beytü'l mala gelir olarak kaydedilir. Ancak zekâtтан elde edilen mal şu ayette belirtilen sekiz sınıftan başkasına harcanmaz: [إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَفَةَ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ] ***"Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısıdırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."***²

¹ Şerhu'n Nevevî Alâ Müslim, Kitâbu'z Zekât H. No: 981

² Tevbe Suresi 60

Hâkim, Taberânî ve Beyhakî'nin tahririne göre Rasullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Ebû Musa ve Muaz'ı Yemen'e gönderirken onlara, insanlara dinlerinin emirlerini öğretmelerini emretmiş ve şöyle demiştir: [لَا تَأْخُذُوا الصَّدَقَةَ إِلَّا مِنْ هَذِهِ] [الأصناف الأربعة الشعير والحنطة والزبيب والتمر] **“Buğday, arpa, hurma ve üzümde oluşan dört sınıf dışındakilerden zekât almayın.”**¹

Araziden alınan haraca gelince: Devlet, normal şartlarda araziden elde edilmesi beklenen ürünün bir kısmını arazi sahibinden haraç olarak alır. Alınacak olan haracın miktarını devlet belirler ve haracın alınmasında araziden elde edilen fiilî ürün miktarı esas olarak alınmaz. Ne arazi sahibine ne de beytü'l mala haksızlık yapılmaması için araziden elde edilebilecek ürün miktarı tahmin edilir. Arazi sahibi ister eksin ister ekmesin ister verimi az ister çok olsun, her sene takdir edilen miktarın haraç olarak verilmesi icap eder. [بَعَثَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ عُمَانَ بْنَ حَنِيفٍ عَلَى السَّوَادِ، وَأَمَرَهُ أَنْ] [يَمْسُحَهُ فَوْضَعَ عَلَى كُلِّ جَرِيْبٍ عَامِرٍ أَوْ غَامِرٍ مِمَّا يُعْمَلُ مِثْلَهُ دَرَهْمًا] **“Ömer b. Hattab Radiyallahu Anh, Osman b. Hanîf'i Irak'ın kırsal kesimine gönderdi ve ona arazileri ölçmesini emretti. Arazi ister ekilmiş olsun ister olmasın, her dönümü için bir dirhem ve bir ölçek ekin almasını emretti.”**² Haccac b. Ertaa'nın İbni Avf'tan rivayet ettiği hadis ise şöyledir: [أَنْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ مَسَحَ السَّوَادَ مَا دُونَ جَبَلِ حُلْوَانَ، فَوْضَعَ عَلَى كُلِّ جَرِيْبٍ عَامِرٍ أَوْ غَامِرٍ يَنَالُهُ] [الماء بدلوا أو بغيره زرع أو غطل دهرهما وقفيزا واجدا] **“Ömer b. Hattab Radiyallahu Anh, Hulvan dağlarının eteklerindeki Irak arazilerini ölçtürdükten sonra, sürülmüş olsun olmasın, ekilmiş olsun olmasın, boş hâlde bırakılan araziye bile hesap ederek her dönüme bir dirhem para ve bir ölçek ekin haracını koydu.”**³

¹ Hâkim; 1/558. Beyhakî, 4/125. H. No: 7242.

² Kitâbu'l Harac'da Ebû Yûsuf Amr b. Meymûne ve Hârîse b. Mudarrib'den rivayet etti.

³ Kitâbu'l Harac'da Ebû Yûsuf Haccal b. Ertaa'dan rivayet etti

Toplanan haraç, zekâtтан ayrı olarak beytü'l malda toplanır. Devlet diğer mallar gibi bunu da uygun göreceği yerlere sarf eder.

Zor ve güç kullanarak fethedilen ve üzerine haraç konulan arazi sonsuza kadar haraç arazisi olarak kalır. O arazinin ehli Müslüman olsa ya da onu bir Müslümana satsalar da o arazinin haracı düşmez. Zor ve güç kullanılarak fethedilmiş olmasından kaynaklanan sıfatı kıyamete kadar devam eder. Bu tür arazi sahiplerinin haraçla birlikte öşür de vermeleri farzdır. Çünkü haraç, arazi ile ilgili farz kılınan bir haktır. Öşür ise Müslümanın arazisinin mahsulü ile ilgili olarak ayet ve hadislerle farz kılınmış bir haktır. Bu iki hak birine karşı diğerini ortadan kaldırmaz. Çünkü bu ikisi farklı iki sebeple farz kılındılar. Haraç ile öşrün birleştirilmemesi ile ilgili olarak Hanefiler Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayet ettikleri şu sözü delil göstermektedirler: "*Müslümanın arazisinde öşürle haraç birleştirilmez.*" Bu söz hadis değildir. Hadis hafızları bu sözün Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in sözü olduğunu tespit etmemişlerdir.

Bu tür bir arazide önce haraç ödenir. Haracın ödenmesinden sonra arta kalan ekin ve meyvelerden (mahsulden) nisab miktarına ulaşanından zekât çıkartılır. Eğer o mahsul nisab miktarına ulaşmaz ise zekât verilmez.

Ölü Arazileri Üretime Kazandırarak

Ölü arazi, fert veya devlet olarak üzerinde birinin mülkü olduğuna dair bir görünümün olmadığı arazidir. Üzerinde duvar çekmek, ziraatta bulunmak veya bina gibi bir şeyin izinin görülmediği arazi ölü arazidir. İhya, bu tür bir yerin üretime kazandırılması, imar edilmesi yani arazinin tarıma elverişli hâle getirilmesidir. Bir kimse ölü araziye ihya ettiği zaman o arazi onun mülkü olur. Şeriat onu ihya edene mülk

kılmıştır. Buhârî Aişe *RadiyAllahu Anhâ'*dan Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [مَنْ أَعْمَرَ [أَرْضًا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ **Herhangi bir kimseye ait olmayan bir araziyi kim imar ederse o, ona sahip olmaya daha layıktır.**"¹ Ebû Dâvud, Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [مَنْ أَحَاطَ حَائِطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ] **Kim bir araziyi duvarla çevirirse arazi onun olur.**"² Buhârî, Amr kanalıyla Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ] **Kim ölü bir araziyi ihya ederse, orası onun olur.**"³ Hadis-i şeriflerdeki ifadelerin mutlak oluşundan, yeri ihya eden kimsenin Müslüman veya zimmi olması arasında bir fark yoktur.

Araziyi ihya, iktadan farklıdır. İhya fert veya devletin mülkü olduğuna dair üzerinde duvar, ekim veya bir imar görünümü bulunmayan ölü arazi ile alâkalıdır. Böylesi bir ölü araziyi ihya, onu imar şekillerinden birini gösterecek şekilde imar etmektir.

İkta ise devletin elinde bulunan ve devlet arazisi olarak isimlendirilen arazilerde olur ve aşağıdaki hususları kapsar:

1- Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Hayber'de ve Nadîr oğullarının arazisinde Zübeyr'e ikta ettiği arazide olduğu gibi tarımsal faaliyette bulunmaya, ağaç ekmeye elverişli hâlde bulunan bir arazi olmalıdır. Bu arazilerin her ikisinde de ağaçlar ve hurma vardı. Fethedilen toprakları terk edip kaçan kimselere ait tarıma elverişli araziler de böyledir.

2- Basra ile Kûfe arasında kalan alüvyonlu arazilerde olduğu gibi önce ekilip daha sonra ise buralardan çıkılan ara-

¹ Sahih-i Buhârî Kitâbu'l Muzaraa, H. No: 2210

² Sünen-i Ebû Dâvud Kitâbu'l Harac ve'l İmara ve'l Fey, H. No: 3077

³ Sahih-i Buhârî Kitâbu'l Muzaraa, Kim ölü bir araziyi ihya ederse babı

ziler. Nitekim Muhammed b. Ubeydu's Sekaffi'den şöyle rivayet edildi: *"Basra halkından Nâfi Ebû Abdullah adında bir adam Ömer b. Hattab'dan Basra'da haraç arazisinden olmayan, Müslümanlardan da herhangi bir kimseye zararı olmayan bir araziye atlarının otlaması için ikta etmesini istedi. Bunun üzerine Ömer, Ebû Mûsa el-Eşarî'ye mektup yazarak, dediği gibi ise araziye ona ikta etmesini söyledi."*¹ Osman b. Afvan da Osman b. Ebi'l Âs es-Sekaffi'ye içinde odunlar bulunan bir araziye ikta etti. O da oradakileri çıkarttı ve araziye ihya etti.

3- Daha önceden hiçbir şekilde ekilmemiş veya imar edilmemiş, devletin eli altında bulunan ölü topraklar. Bu türden topraklar deniz ve nehir kenarlarının yakınlarında bulunan şehir ve köylerde halkın ihtiyaçlarının görüldüğü yerlerdir.

4- Sahiplerinin üç yıl boyunca ihmal etmesi üzerine devlet tarafından sahiplerinden alınan araziler. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* tarafından ikta edilen ancak üç yıl boyunca araziye ihmal etmesi nedeniyle Ömer tarafından geri alınan ve Müslümanlardan bir başkasına ikta edilen arazide olduğu gibi. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*'de Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'den rivayet ediyor: [*أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَهُ [الْعَقِيقَ أَجْمَعَ قَالَ فَلَمَّا كَانَ زَمَانُ عُمَرَ قَالَ لِبِلَالٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُقْطِعْكَ لِتَحْجِرَهُ عَنِ النَّاسِ إِنَّمَا أَقْطَعُكَ لِتَعْمَلَ فُحْدٌ مِنْهَا مَا قَدَّرْتُ عَلَى عِمَارَتِهِ [وَرَدَّ الْبَاقِي]* **"*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem el-Akîk denilen yerin tümünü ona ikta etti. Dedi ki: Hilâfet'i zamanında Ömer, Bilal'e şöyle dedi: Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem insanları mahrum etmen için orayı sana ikta etmedi. Ancak çalıştırıp, işlemen için ikta etti. İşleyebileceğin kadarını al geri kalan kısmını ise ver.*"**² Arazisini

¹ Musannef ibni Ebî Şeybe Kitâbu's Siyer, H. No: 33701

² Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Bâb-u İhyâu'l Erâdî C: 1/368

üç yıl boyunca işlemeyip ihmal eden kimseden arazinin elinden alınarak bir başkasına verilmesi hususunda Sahabe'nin icması gerçekleşmiştir.

Arazinin sınırlarına taşlar dikmek, onu ihya etmek gibidir. Zira Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [مَنْ أَحَاطَ بِ حَائِطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ **“Kim bir araziye duvar ile çevirirse arazi onun olur.”**¹ Bir başka hadiste ise şöyle buyrulmaktadır: [مَنْ أَحَاطَ حَائِطًا عَلَى شَيْءٍ فَهُوَ لَهُ **“Kim bir şeyi duvar ile çevirirse orası onun olur.”** Aynı konudaki bir diğer hadis ise şöyledir: [مَنْ سَبَقَ إِلَى مَا لَمْ يَسْبِقْ إِلَيْهِ مُسْلِمٌ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ **“Her kim daha önce bir Müslümanın varmadığı bir yere varırsa o ona daha müstehaktır.”**²

Hadisin nassına göre bir yeri taşla çevirmek, bu işi yapan kimseye o yer hakkında tasarruf hakkı vermektedir. Taşla çeviren kimse, bir başkasının burada ihya çalışması yapmasını men edebilir. Buna göre taşla çevrilen bir yeri üzerinden üç yıl geçmeden önce bir başkası zorla işgal etmeye kalkışırsa orayı mülk edinemez ve işgal ettiği arazi geri alınarak taşla çeviren kimseye geri verilir. Ancak zorla ele geçirme, üzerinden üç yıl geçtikten sonra olursa arazi taşla çeviren kimseye geri verilmez, tam tersine ihya eden kimse- nin elinde kalır. Taşla çevirmek, arazide tasarruf ve araziye el koyma bakımından aynen ihya gibidir. Etrafına taş diktiği araziye satabilir ve parasını alabilir. Çünkü almış olduğu bu para, bir mal karşılığı olarak elde edilmiştir ve dolayısıyla bunun bir karşılığının olması caizdir. Araziye çeviren kimse ölürse, o arazinin mülkiyeti diğer mallar gibi mirasçılara intikal eder. Mirasçılar o yerde istedikleri tasarrufta bulunabilirler. Diğer mallar gibi, o da şer’î farziyet usûlü içeri-

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l Harac, H. No: 3077

² El-Mu'cemu'l Kebîr, Taberânî, H. No: 814. Es-Sünenü'l Kübrâ, Beyhakî, Kitâbu İhyâu'l Mevât, H. No: 11779

sinde mirasçılara taksim edilir.

Araziyi taşla çevirmekten maksat, sadece onun üzerine taş koymak değildir. Taşla çevirmekten kasıt, ona ait olduğuna delâlet eden şeyler koymak demektir. Bu da çeşitli şekillerde olabilir. Mesela sınırlarına taş koymakla olabileceği gibi, etrafına çalı ve dal gibi şeyler dikmek veya araziyi temizlemek, içindeki çimen ve zararlı bitkileri yakmak da olur. İnsanların oraya girmesine mâni olmak için çalı ve dikenlerden etrafına çit çevirmekle de olur. Yine orayı sulamak için bir ark kazmakla da olabilir. İşte bu türden amelîyelerin hepsi “taşlarla çevirme” ifadesi kapsamına girer.

Hadisten de anlaşıldığı üzere tahcîr (arazinin etrafını taş ve benzeri şeylerle çevirmek) araziyi ihya gibidir. Böyle bir uygulama da ancak sahipsiz ölü araziler üzerinde yapılabilir. Ömer'in, ölü araziyi taşla çeviren kimsenin üç yıl sonra hakkının olmadığını söylemesi de bunu göstermektedir. Ölü olmayan imar edilmiş olan bir arazi, taş ve benzeri şeyler dikmekle yahut ihya etmekle sahip olunmaz. İhya edilmiş bir araziye ancak imamın ikta etmesi ile sahip olunabilir. Çünkü nasslarda yer alan “ihya” ve “tahcîr” kelimeleri ölü arazilerle ilgili olarak kullanılmaktadır. Nitekim hadisi şerifte [مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً] **“Kim ölü araziye ihya ederse”** denmektedir. Burada geçen [مَيْتَةً] **“ölü”** kelimesi bir sıfattır ve kendisiyle amel olunan bir mefhumdur. Aynı zamanda bu sıfat bir kayıttır. Ayrıca Beyhakî, Amr b. Şuayb'tan şu hadisi rivayet etmektedir: [سِنِينَ فَإِنْ تَرَكَهَا حَتَّى تَمُضِيَ ثَلَاثَ] **“Ömer, taşla çevrilen arazinin mülk edinme süresini üç sene ile sınırlandırdı. Taşla çeviren kimse, araziye işletmeden üç sene terk ederse ve başka biri de onu ihya ederse o kişi o araziye daha çok hak sahibi olur.”**¹ Bunun

¹ Es-Sünenü'l Kübrâ, el-Beyhakî, Kitâbu İhyâu'l mevât

manası ölü olmayan araziler ihya ve tahcir yolu ile mülk edinilmezler demektir.

Ölü ve ölü olmayan araziler arasındaki bu fark, Rasul *Salallahu Aleyhi ve Sellem*'in insanlara ihya ve tahcir yoluyla ölü arazilere sahip olmalarını mübah kıldığını göstermektedir. Bu nedenle gerek ihya gerekse tahcir imamın iznine bağlı değildir.

Ancak ölü olmayan araziler imam ikta etmedikçe mülk edinilemezler. Çünkü bu tip araziler, mübah olanlardan değil imamın eli altında olanlardandır. Bu arazilere devlet arazileri denir. Buna şu hadis delalet etmektedir: [*أَنَّ بِلَالَ الْمُرْتَبِيِّ*: [*اسْتَقْبَعَ رَسُولُ اللَّهِ أَرْضًا، فَلَمْ يَمْلِكْهَا حَتَّى أَقْطَعَهُ بِأَيَّاهَا* ***Bilâl el-Müzennî Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e gelip bir araziye kendisine ikta etmesini istedi. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem orayı ona ikta edesiye kadar da o orayı mülk edinmedi.***” Eğer sırf etrafına taş ve ihya yolu ile mülk edinilmesi mümkün olsaydı, gelip Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den kendisine ikta etmesi talebinde bulunmadan orayı mülk edinirdi.

İster müslim ister gayrimüslim olsun, kim öşür arazisinden bir araziye ihya ederse, arazinin bizzat kendisini ve menfaatini mülk edinir. O araziye ihya eden Müslümanın nisab miktarına ulaşıncaya, ekin ve mahsulden zekât olarak öşür vermesi farzdır. O araziye ihya eden gayrimüslimin ise haraç vermesi gerekir, öşür vermesi gerekmez. Çünkü o kişi zekât ehlinden değildir. Toprağın öşür veya haraç yükünden uzak olması doğrudur.

Daha önce üzerine haraç konulmamış haraç arazisinden ölü bir araziye ihya eden kimse Müslüman ise arazinin hem asli mülkiyetine hem de menfaatine sahip olur. Eğer o kişi gayrimüslim ise arazinin sadece menfaatini mülk edinir. O

arazi hakkında Müslümanlara haraç değil öşür farz olur. Kâfire ise o arazi hakkında sadece haraç vacip olur. Fethedilen topraklarda kalmalarına karşılık olarak fetih esnasında üzerinde anlaşılan ve ödemeleri gereken haraçta olduğu gibi.

Kim haraç arazisinden olan ölü araziye ihya ederse ve o araziye girmeden önce oraya daha önce haraç konulmuş ise o kişi ihya ettiği arazinin asli mülkiyetinin dışında sadece menfaatine malik olur. O kişi ister Müslüman olsun ister ise kâfir olsun fark etmez. Ona o arazi hakkında haraç vacip olur. Çünkü o arazi fethedilen bir arazidir ve üzerine haraç konulmuştur. Onun için onu mülk edinen ister müslim ister gayrimüslim olsun onun üzerine haraç, sonsuza kadar kalır.

Bu izahatlar tarımsal amaçla arazinin ihya edildiği durumlar hakkındaki açıklamalardır. Ölü arazi, oturmak, fabrikalar kurmak, depolar ya da ahırlar yapmak için üretime kazandırılmışsa ne öşür ne de haraç vermek gerekir. Bu tür bir arazi ister öşür arazisinden olsun ister haraç arazisinden olsun fark etmez. Zira Irak'ı ve Mısır'ı fetheden Sahabeler Kûfe, Basra ve Fustât'ın fethini de planladılar ve Ömer b. Hattab zamanında oraya yerleştiler. Onlarla beraber başkaları da oralara yerleşti. Onlara haraç konulmadı. Onlar yerleştikleri o yerler hakkında zekât da ödemediler. Çünkü meskenler ve binalar hakkında zekât farz değildir.

Arazide Tasarruf

Bir araziye mülk edinen herkes onu işletmeye mecbur kılınır. Arazi sahiplerinden muhtaç olanlara arazilerini işletebilmeleri için kendilerine beytü'l maldan yardım verilir. Fakat arazi sahibi onu üç sene boş bırakır, işletmezse kendisinden alınır, bir başkasına verilir. Ömer *RadiyAllahu Anh* şöyle demiştir: [وَلَيْسَ لِمُحْتَجِرٍ حَقٌّ بَعْدَ ثَلَاثِ سِنِينَ] "Ölü bir araziye

taşla çeviren kimsenin üç seneden sonra (işletmezse) hakkı yoktur.”

Yahya b. A'dem, Amr b. Şuayb'ın şöyle dediğini rivayet etti: [أَقْطَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاسًا مِنْ مُزَيْبَةَ أَوْ جَهِينَةَ أَرْضًا فَعَطَّلُوهَا مِنْ فَجَاءٍ قَوْمٍ فَأُخْبِرُوهَا فَقَالَ عُمَرُ لَوْ كَانَتْ قَطِيعَةً مَنِي أَوْ مِنْ أَبِي بَكْرٍ لَرُدُّدُنْهَا وَلَكِنْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ عُمَرُ مَنْ عَطَّلَ أَرْضًا ثَلَاثَ سِنِينَ لَا يَعْمُرُهَا [فَجَاءَ غَيْرُهُ فَعَمَّرَهَا فَهِيَ لَهُ] **“Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bir grup insana bir yer ikta etmişti. Fakat onlar orayı işlemeyip boş bıraktılar. Daha sonra başka bir topluluk gelip orayı ihya ettiler. Durum Ömer'e intikal edince Ömer: Eğer o arazi benim tarafımdan ya da Ebû Bekir tarafından ikta edilmiş olsaydı araziyi geri almazdım. Fakat orası Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem tarafından ikta edilmiştir. Sonra Ömer şöyle dedi: Kim bir araziyi üç sene işletmeden terk eder, bir başkası da gelip onu imar ederse arazi onun olur.”**¹

Ömer'in yukarıdaki ifadesinde kastettiği; üç yıldan fazla bir zamanın geçmiş olmasıdır. Arazinin iktası Ebû Bekir tarafından olsaydı üç yıl geçmemiş olurdu. Aynı şekilde kendisi tarafından olsaydı yine üç yıl geçmemiş olurdu. Fakat arazi Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem tarafından ikta edildiği için üzerinden üç seneden fazla zaman geçmiştir. Onun için onun geri verilmesi mümkün değildir.

Ebû Ubeyd *el-Emvâl* kitabında Bilâl b. el-Haris el-Müzenî'den şunu rivayet etti: *“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem el-Akîk denilen yerin tümünü ona ikta etti. Dedi ki: Hilâfet'i zamanında Ömer, Bilal'e şöyle dedi: Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem insanları mahrum etmen için orayı sana ikta etmedi. Ancak çalıştırıp, işlemen için ikta etti. İşle-*

¹ Yahya b. Âdem, el-Harac, 1/102

yebildiğin kadarını al geri kalan kısmını ise ver."¹ Böylece kim arazisini işletmeden art arda üç yıldan fazla terk ederse, o arazi ondan alınıp başkasına verileceğine dair Sahabelerin icması hâsıl olmuştur.

Buna göre arazi sahibi isterse arazisini kendi aleti, tohumu, hayvanı ve işçileri ile ekebilir. Ekim işinde ücretle çalışmaları için başkalarını çalıştırabilir. Eğer buna gücü yetmezse devlet ona yardım eder. Eğer arazi sahibi onu işletmezse, o araziyi karşılıksız bağış olarak işletmesi için başkasına verir. Eğer bunu yapmaz ve araziyi elinde tutarsa kendisine üç yıl mühlet verilir. Şayet bu süre içerisinde yine araziyi ihmal ederse, devlet ondan alır ve başkasına ikta eder (verir). Yunus, Muhammed b. İshâk'tan, o da Abdullah b. Ebû Bekir'den şöyle dediğini rivayet etti: [جَاءَ بِلَالُ بْنُ الْحَارِثِ الْمُرَبِّيُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقَطَّعَهُ أَرْضًا فَقَطَّعَهَا لَهُ طَوِيلَةً عَرِيضَةً فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ قَالَ لَهُ يَا بِلَالُ إِنَّكَ اسْتَقَطَّعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْضًا عَرِيضَةً طَوِيلَةً قَطَّعَهَا لَكَ وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ لِيَمْنَعَنَّ شَيْئًا يُسْأَلُهُ وَإِنَّكَ لَا تُطِيقُ مَا فِي يَدَيْكَ فَقَالَ أَجَلٌ قَالَ فَانظُرْ مَا قَوِيَتْ عَلَيْهِ مِنْهَا فَأَمْسِكْهُ وَمَا لَمْ تُطِقْ فَادْفَعْهُ إِلَيْنَا نَقْسِمُهُ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ لَا أَفْعَلُ وَاللَّهِ شَيْءٌ أَقْطَعْنِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ لَتَفْعَلَنَّ فَأَخَذَ مِنْهُ مَا عَجَزَ [عَنْ عَمَارَتِهِ فَفَسَمَهُ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ] *"Bilâl b. el-Haris el-Müzennî, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e gelerek ondan bir arazi istedi. Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem de ona geniş, uzun bir arazi verdi. Ömer Hilâfet'e geçince Bilâl'e şöyle dedi: Ey Bilâl, sen Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den bir arazi istedin o da sana geniş bir arazi verdi. Bilindiği gibi Allah'ın Rasulü kendisinden bir şey istemeye geleni mahrum etmez, verirdi. Şimdi ise sen, elindeki araziyi ekecek güçte değilsin. Bilâl: Evet, dedi. Ömer RadîyAllahu Anh: O hâlde gücünün yettiği kadarını al, gü-*

¹ Ebû Ubeyd, el-Emvâl, Bâb-u İhyâu'l Erâdî C: 1/368

***cünün yetmediğini bize geri ver de Müslümanlar arasın-
da paylaştırırım, dedi. Bilâl: Vallahi, Rasul Sallallahu
Aleyhi ve Sellem'in bana verdiği araziden hiçbir şey ver-
mem, dedi. Ömer: Vallahi vereceksin, dedi ve işlemediği
arazileri Bilâl'in elinden alarak Müslümanlara taksim
etti.”¹***

Ömer b. Hattab'ın el-Kabeliye madenleri ile ilgili olarak Bilâl el-Müzenî'ye karşı uygulaması üç sene ihmal edilerek işletilmeyen veya sahibinin ekemediği arazilerin devlet tara-
fından alınıp başkasına verildiğine açık bir delilidir.

Durumu özetlersek arazi tahcir ile (etrafının taş ve ben-
zeri şeyler ile çevrilerek) mülk edinilebilir. Halifenin ikta
etmesi ile mülk edinilebilir. İhya yolu ile mülk edinilebilir.
Miras ve satın almak yolu ile mülk edinilebilir.

Üç yıl araziye boş bırakarak işletilmesine engel olan kim-
seden, arazinin alındığına dair varid olan nasslar, tahcir
yapanı ve halifenin kendilerine arazi verdiği kimseleri zik-
rettiler. Bu ikisinin dışındaki arazi sahiplerini zikretmediler
-ki onlar varisler, araziye ihya edenler ve satın alanlardır-.
Acaba mülk sahibinin sahip olduğu tüm arazilerin üç yıl
boyunca terk edilmesi, halifeyi o araziye ondan alıp başkası-
na vermede yetkili kılar mı yoksa bu hüküm tahcir yapan ve
halifenin kendisine ikta ettiği kimseye mi hastır?

Bu sorunun cevabı şöyledir: Taşla çevrilen bir arazinin
durumu incelendiğinde; oranın tahciri ile orayı satın alma
veya miras yolu ile elde etme arazide tasarrufu ve araziye
mülk edinme sebebinden bir sebeple elde etmek gibi olduğu
dolayısıyla araziye sahip olunduğu görülür. Tahcir yapan
kişi, tahcir yaptığı araziye satarsa onun karşılığını alır. Çün-
kü mal karşılığı onu satma hakkı vardır ve caizdir. Eğer tah-

¹ Yahya b. Âdem el-Harâc

cir yapan kimse ölürse o arazinin mülkiyeti tasarrufu altında bulunan diğer mallar gibi mirasçılara intikal eder. Bu arazi onlara şer'î farziyetin hükümlerine göre taksim edilir. Halifenin ikta ettiği (verdiği) arazi de böyledir. O hâlde çevrilmiş arazi ve halife tarafından verilen arazi diğer mülk sahiplerinin arazilerinden farklı bir özelliğe sahip değildir. Elde edilişleri yukarıdaki iki şeklin dışında olan arazilerden farklı bir durumları yoktur. Dolayısıyla üç sene işletilmedikleri zaman ayrı bir muameleye tabi tutulmazlar. Başka bir ifade ile üç sene işletilmedikleri zaman devlet tarafından alınan arazi sadece tahcir edilen ve halife tarafından ikta edilen arazi ile sınırlı değildir.

Sadece tahcir edilen ve halife tarafından ikta edilen arazinin belirtilmiş olması bir sınırlandırmanın olduğu manasına gelmez. Çünkü arazinin, âtil bırakan kimseden alınması bu kimsenin sadece taşla çeviren veya ikta edilen kimse olmasından dolayı değil, fertlerden herhangi bir fertten üç sene âtil bıraktığında arazinin alınmasının belirtilmesi kabilindedir. Bu nedenle nass geneldir. Nasslarda tahcir yapanın ve ikta olarak sahiplenenin zikredilmesi, bir bütünün parçalarından birkaçının zikredilmesi türünden bir ifade olup diğerlerini kapsam dışı bırakmazlar.

Ancak bir olay hakkında bir nass varid olmuş ise bakılır: Eğer nassta bir de illet (o hükmün teşri sebebi) varid olmuş ise bu nass aynı illeti taşıyan her olaya şamil genel bir nass olur. Burada arazi ile ilgili nasstan bir illet anlaşılıyor. O da ziraattan üç sene ihmal edilen arazinin geri alınmasıdır. O hâlde araziyi geri almanın illeti üç sene araziyi ihmal etmektir. Buna binaen tahcir yapandan arazinin alınma illeti, etrafını çevirmiş olmak değil, araziyi üç sene ihmal etmiş olmaktadır. Çünkü arazinin tek başına taşla çevrilmesi ya da âtil bırakıldığına dair izlerin/karinenin olması arazinin alınması-

nın illeti olmaz. Bilakis arazinin alınmasının illetini ifade eden bizzat arazinin âtil bırakılmasıdır. Dolayısıyla arazinin âtil bırakılması bir illet olup âtil olduğunda illet bulunur ve ekildiğinde de ortadan kalkar. Ne zaman ki arazi sahibi, araziyi üç sene âtil bırakır, o zaman arazi ondan alınır. Bu araziye ister taşla çevirme ister ikta ister miras isterse başka yollarla sahip olsun fark etmez. Taşla çeviren kimse, araziyi üç sene âtil bırakmazsa bu arazi ondan alınmaz. Ömer'in sözündeki [وَأَلَيْسَ لِمُخْتَجِرٍ] "*Tahcir yapan için hak yoktur.*" ifadesi arazinin sahiplenilmesine kinayedir. Çünkü âdet olarak arazi sahipleri arazilerinin etrafını taş ile yani duvarla çevirirler ki oranın kendisine ait olduğu bilinip başkasının mülkünden ayırt edilsin. Tahcirin taşla yapılması da şart değildir. Arazinin etrafı ağaç, çalı, kanal, tümsek gibi şeylerle çevrilebilir. Bütün bunlara "ihticar" bunu yapanlara da [مُخْتَجِرٍ] "muhtecir" yani taşla çeviren denir. Bunun için Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* başka bir hadiste şöyle dedi: [مَنْ أَحَاطَ] "*Kim bir araziye duvar çekerse.*"¹

Bu hadis bir arazinin taşla çevrilmesinin onun mülk edinilmesine kinaye olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim ihticarın lügat anlamı da buna delalet etmektedir. Arap lüğatinde [لِخْتَجِرِ الشَّيْءِ] denilmesi "onu kucağına aldı" anlamına gelir. Böylece [فَاخْتَجَرَ الْأَرْضَ] ifadesinin kullanılması araziye mülk edindi manasında "araziye kucakladı" demektir. Buna binaen hadis, üç seneden sonra o araziye kucaklayan yani mülk eden kimse için bir hak yoktur anlamına gelmektedir. O kişi ister arazinin sınırına taş koysun ister etrafına duvar çeksün, isterse mülkiyetinin kendisine ait olduğuna delâlet eden herhangi bir şey yapsın fark etmez.

Bu açıklama nass açısından yapılan bir izahtı. Ömer'in

¹ Ebû Dâvud rivayet etti.

tatbikatı ve diğer Sahabelerin bu tatbikat karşısındaki sükûtlarına gelince: Ömer *RadiyAllahu Anh*, Rasulullah *Salallahu Aleyhi ve Sellem*'in Müzeyne'ye verdiği araziye ondan alıp onu imar edecek birine vermesiyle hükmetmiş, Müzene'nin araziye elinde bulundurmasını men etmiştir ve şöyle demiştir: [مَنْ عَطَلَ أَرْضًا ثَلَاثَ سِنِينَ لَمْ يَعْمُرْهَا فَجَاءَ غَيْرُهُ فَعَمَرَهَا فَهِيَ لَهُ] “Kim bir araziye üç sene ihmal eder ve onu imar etmezse, bir başkası gelip o araziye imar ederse, o arazi imar edene ait olmuştur.”¹ Ömer'in bu sözü geneldir. Çünkü [مَنْ عَطَلَ أَرْضًا] “Kim bir araziye ihmal ederse” demiştir. Ömer ayrıca Bilâl b. el-Haris el-Müzennî'ye şöyle dedi: [إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَمْ يَقْطَعْكَ لِتَحْجُرَهُ] “*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem* insanları mahrum etmen için orayı sana ikta etmedi. Ancak çalıştırıp, işlemen için ikta etti. İşleyebildiğin kadarını al geri kalan kısmını ise ver.”² Böylece işlemekten aciz kaldığı kısmı bilfiil ondan almıştır.

Açıkça tahsis edici bir delil ve karine bulunmadığı müddetçe bu uygulamayı sadece ikta ile tahsis etmek caiz değildir. Bilakis bu genel olarak kalır. Kendisine bir arazinin ikta edildiği kimse hakkında olması sadece bir vakıayı ifade eder. Onu bu hadise ile sınırlandırmak anlamına gelmez.

Buna binaen araziye mülk edinen, onu hangi sebeple edinirse edinsin o araziye üç sene ekmeyip, işletmeden alıko-yarsa, arazi ondan alınır ve başkasına verilir. Burada nazarı itibara alınan şey arazinin mülk ediliş sebebi değil, ihmal edilmesidir. Böyle bir tatbikata halkın malını haksız yere almak nazarıyla bakılmaz. Çünkü şeriat menkul ve gayri-menkul mal mülkiyeti ile arazi mülkiyetini aynı kefeye koymamış her iki mülkiyete farklı statüler getirmiştir. Zira arazi mülkiyetini yapacağı ziraata bağlamıştır. Şeriatın bildirdiği

¹ Fethu'l Bâri, Kitâbu'l Müzâraa, H. No: 2210

² Ebû Ubeyd, el-Emvâl, Bâb-u İhyâu'l Erâdi C: 1/368

müddet içerisinde arazi ziraattan alıkonursa arazi mülkiyeti sahibinin elinden çıkar. Nitekim şeriat tarım arazisinin mülk edinilmesini imar yolu ile yapacağı ziraata bağlamıştır. Şeriat ikta, miras, satın alma ve benzeri yollarla arazinin mülk edinilmesine, ihmal edilmesi hâlinde ise sahibinin elinden alınmasına hükmetmiştir. Bunların hepsi arazinin ziraatla işletilmesinin devamını temin için tedbirlerdir.

Arazi İcarının Yasaklığı

Arazi sahibinin, arazisini ziraat için icara vermesi kesinlikle caiz değildir. Bu kişi ister arazinin hem asli mülkiyeti ve menfaatine malik olsun, isterse sadece menfaatine malik bulunsun değişmez. Yani arazi ister öşrî ister haracî olsun, ücret ister nakit ister başka bir şey olsun fark etmez. Aynı şekilde araziye, arazide yetişen yiyecek ve benzeri şeyler karşılığı ya da ondan çıkan herhangi bir şey karşılığında icara vermek de kesinlikle caiz değildir. Çünkü bunların hepsi de icaredir. Arazinin ziraat için icara verilmesi ise kesinlikle caiz değildir. Nitekim Sahih-i Buhârî'deki bir hadiste Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle diyor: [مَنْ كَانَتْ لَهُ [أَرْضٌ فَلْيَزْرِعْهَا أَوْ لِيَمْتَحْهَا أَحَاهُ فَإِنَّ أَبِي فَلْيُمْسِكْ أَرْضَهُ **“Arazisi olan bir kimse onu ya kendisi eksin veya kardeşine başıslasın. Eğer bunu kabul etmezse arazisini elinde tutsun.”**¹ Sahih-i Müslim'deki bir hadiste de şöyle geçiyor: [نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُؤَخَذَ لِلأَرْضِ أَجْرٌ أَوْ حَظٌّ **“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem arazi için bir ücret veya pay alınmasını yasakladı.”**² Neseî'nin *Sünen*'inde ise şöyle geçti: [نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كِرَاءِ الأَرْضِ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا نُكْرِيهَا بِشَيْءٍ مِنَ الْحَبِّ قَالَ لَا قَالَ وَكُنَّا نُكْرِيهَا بِالْبَتِينِ فَقَالَ لَا وَكُنَّا نُكْرِيهَا بِمَا عَلَى الرَّبِيعِ السَّاقِي قَالَ [لا أزرعها أو امتحها أذاك

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Müzâraa, H. No: 2216

² Sahih-i Müslim, Kitâbu'l Büyû', Bâbu Kirâu'l Erd, H. No: 1536

lem, arazinin kiraya verilmesini yasakladı. Biz: Ey Allah'ın Rasulü, onu bir miktar hububat karşılığı kiraya versek olmaz mı? dedik. Allah'ın Rasulü: Hayır, dedi. Biz: Onu saman karşılığı kiraya versek? Hayır, dedi. Biz: Dere kenarının sulanması karşılığı kiraya versek olmaz mı? deyince yine: Hayır, cevabını verdi. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Hayır. Onu ya sen ek yahut kardeşine bağış et."¹ Hadiste geçen [الرَّبِيع] sözcüğü "**küçük nehir**" yani dere manasına gelir. Bu anlamda hadisin manası "**Biz suya yakın olan kısmın ziraatına karşılık yani derenin kenarına karşılık kiraya versek...**" demektir.

Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in arazi için bir ücret veya pay alınmasını yasakladığı sahihtir. Ebû Dâvud, Râfi b. Hadîc kanalı ile Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediğini rivayet etti: [مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ فَلْيُزْرِعْهَا أَوْ فَلْيُزْرِعْهَا] "**Kimin bir arazisi varsa onu eksin veya kardeşine versin, o eksin. Araziyi (1/3) üçte bir ve (1/4) dörtte bir veya belli bir yiyecek karşılığı olarak kiraya vermesin.**"² Yine Buhârî, Nafi'den rivayet ediyor. Abdullah b. Ömer Râfi b. Hadîc'ten rivayetine göre: [نَهَى عَنْ كِرَاءِ الْمَزَارِعِ فَذَهَبَ ابْنُ عُمَرَ إِلَى رَافِعٍ فَذَهَبَتْ مَعَهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ] "**Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem tarım arazisini kiraya vermeyi nehyetti. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer Râfi'ye gitti. Ben de onunla beraber gidip ona sorduk. Dedi ki: Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem ziraat arazisini kiraya vermekten men etti.**"³ Buhârî'nin Salîm'den rivayetine göre: "**Abdullah b. Ömer araziyi kiraya vermeyi terk etti.**"

Bu hadisler Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in araziyi ki-

¹ Sünen-i Neseî, Kitâbu'l Müzâraa, H. No: 3862

² Ebû Dâvûd Kitâbu'l Büyû, H. No: 3395

³ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Müzâraa, H. No: 2218

raya vermekten nehyettiğine dair gayet sarihtirler. Bilindiği gibi nehiy, her ne kadar bir işin yapılmamasını mücerred olarak talepten ibaret ise de buradaki karine bu talebin kesinlik ifade ettiğini belirtiyor. Çünkü onlar Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e **“Araziyi hububat karşılığında kiraya verebilir miyiz?”** diye sorduklarında, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*: **“Hayır.”** demiştir. Yine tekrar **“Saman karşılığında verebilir miyiz?”** dediklerinde, ona da: **“Hayır.”** demiştir. Tekrar **“Dere kenarının sulanması karşılığı kiraya versek olmaz mı?”** deyince yine: **“Hayır.”** cevabını vererek, sonunda şöyle buyurmuştur: [اَزْرَعُهَا أَوْ امْتَحُهَا أَخَاكَ] **“Onu ya kendin ek veya kardeşine ver.”**

Bu olay, bu konudaki yasaklamayı, ısrarı ve te'kidi gayet açıkça belirtmektedir. Bilindiği gibi Arapça'da bir ifadenin te'kidleştirilmesi ya lafzın tekrarı ile lafzan olur ya da manevi te'kidle olur. Bu hadiste ise nehiy lafzı tekrar edilmiştir. Böylece bu te'kide delâlet eder.

Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Hayber arazisini mahsulün yarısına karşılık icara vermesi bu statüye girmez. Çünkü Hayber arazisi diğer araziler gibi yalın arazi değildi. Orası ağaçlıktı. Bu hususa İbni İshâk'ın *Siretü'n Nebeviyye* kitabında, Abdullah b. Ebû Bekr'den rivayeti delâlet etmektedir. Şöyle ki: [أَنْ رَسُولُ اللَّهِ كَانَ يَبِيعُ إِلَى أَهْلِ خَيْبَرَ عِنْدَ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ] خَارِصًا بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَبِهِودٍ فَيُخْرُصُ عَلَيْهِمْ... ثُمَّ أُصِيبَ عِنْدَ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ بِمُؤْتَنَةٍ يَرْحُمُهُ اللَّهُ فَكَانَ جَبَّارُ بْنُ صَخْرٍ بْنُ أُمَيَّةَ بْنِ خُنَسَاءَ أَخُو بَنِي سَلَمَةَ هُوَ الَّذِي يَخْرُصُ [عَلَيْهِمْ بَعْدَ عِنْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ] **“Rasulullah, Müslümanlarla Yahudiler arasında ağaçlardaki mahsulü tahmin etmesi için Abdullah b. Revaha'yı Hayber ehline gönderdi. Abdullah kendine verilen görevi yaptı. Abdullah b. Revaha'nın, Mûte Savaşı'nda şehit edilmesinden sonra -Allah ona rahmet etsin- ise onun bu görevini Benî Seleme'nin kar-**

deşi Cebbar b. Sahr b. Ümeyye b. Hansâ yürüttü.”¹

Hadiste geçen [الْخَارِصُ] kelimesi, daha olgunlaşmadan ağaçların üzerindeki meyveyi takdir eden kimse anlamına gelir. Bu ikinci manadan Hayber arazisinin yalın değil ağaçlık bir arazi olduğu anlaşılıyor. Ekilen kısmı ağaçlara göre daha az olduğu için hükmün tatbikatında ağaç nazarı itibara alınmıştır. İşte bu sebeple Hayber arazisi, arazinin icarı statüsüne girmez. Bilakis o, sulama statüsündedir. Sulama ise caizdir. **Üstelik Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in bu nehyinden sonra aralarında Abdullah b. Ömer’in de bulunduğu Sahabe topluluğu arazi icarından kaçınmışlardır.** Bu davranışları onların arazi icarının haram olduğuna dair anlayışlarına delâlet etmektedir.

Ancak arazi icarının haram kılınması, onun tarım için icara verilmesi hâlinde söz konusudur. Ziraat dışında araziyi icara vermek caizdir. Mesela bir kişi araziyi üzerinde çiftlik, park veya içine malını koyacağı depo tesisleri kurmak için kiraya verebilir. Yani ziraat dışında ondan herhangi bir şeyle yararlanmak için arazi kiraya verilebilir. Çünkü arazinin kiraya verilmesinin nehyi, ziraat için arazinin icara verilmesi ile ilgili olarak sabit olmuştur. Bu husus sahih hadislerden anlaşılabilir. Arazi ile ilgili bu hükümler ve bunlarla alakalı konular, tarımsal faaliyet yoluyla mülkünü geliştirmek isteyen Müslüman için Şâri tarafından belirlenmiş bağlı kalınması gereken hususlardır.

¹ Sıyrat-u İbni Hişam (es-Sakka) C: 2/354

ALİŞVERİŞ VE İMALAT

Alışveriş

Kulların maslahatlarını yerine getirmeleri için Allahu Teâlâ dünyada malı bir sebep olarak yaratmıştır. Bu maslahatları elde etmek için de ticari faaliyeti meşru kılmıştır. Çünkü herkesin muhtaç olduğu şeyler her yerde kolayca bulunmamaktadır. İnsanların ihtiyaç duydukları nesnelere zor ve kuvvet kullanarak elde etmeye çalışmaları ise bozgunculuktur. O hâlde bozgunculuk ve zorbalık yapmadan herkesin ihtiyaç duyduğu nesnelere elde edebilme imkânını sağlayacak bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. İşte bu düzenlemenin adı ticarettir ve alışveriş hükümleri içerisinde incelenir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ] “Ey iman edenler! Karşılıklı rızadan doğan ticaretin dışında mallarınızı kendi aranızda bâtil (haksız ve haram yollar) ile yemeyiniz.”¹

Ticaret iki kısımdır:

a- Helal ticaret. Buna şeriat alışveriş ismini verir.

b- Haram ticaret. Buna da şeriat “riba” (faizcilik) ismini verir.

Bunların her biri ticarettir. Allahu Teâlâ, kâfirlerin alışveriş ile faiz arasındaki farkı aklen inkâr ettiklerini haber vermiştir. Allah *Azze ve Celle* şöyle buyuruyor: [ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا [الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا]] “Buna (cezaya çarptırılmalarına) sebep olanların, alışveriş de riba gibidir, demeleridir.”² Sonra Allahu Teâlâ bu ikisinin arasındaki farkı helal ve haram olmaları bakımından şu sözü ile açıklamıştır: [وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا]

¹ Nîsa Suresi 29

² Bakara Suresi 275

“Allah alışverişi helal, ribayı (faizi) haram kılmıştır.”¹

Bu ayete göre her ikisinin de ticaret olduğunu biliyoruz. Ancak bunlardan şer'an caiz ve helal olanı alışverıştır. Bu alışverişin gerçekleşmesi iki lafızla olur. Bu iki lafızdan biri icap diğeri de kabuldür. Bu “sattım” ve “aldım” sözleri ile veya aynı anlama gelen söz ve eylemle gerçekleşir.

Mal sahibinin gerek gördüğü durumlarda kendi namına satış yapacak bir vekil veya elçi tayin etmesi caizdir. Yine isterse satışı yapacak birini belli bir ücretle -ücreti belli olmak şartı ile- çalıştırabilir. Eğer ücretle tuttuğu kimseyi kazancının bir kısmını vermek karşılığında çalıştırırsa, bu bir mudâربه şirketi (emek, sermaye ortaklığı) olmuş olur. Buna ücretli hükmü değil de mudâربه hükmü tatbik edilir. Aynı şekilde malı doğrudan kendisi satın alabileceği gibi vekili veya elçisi vasıtasıyla da mal satın alabilir ya da kendi namına mal almak üzere birini ücretle çalıştırabilir.

Velhasıl ticaret caizdir. Ticaret, mülkün çoğalması ve gelişmesini temin eden sebeplerden biri olup alışveriş ve şirket hükümleri içerisinde açıklanmıştır. Ticaretle ilgili deliller Kur'an'da ve hadislerde yer almaktadır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: [إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ] **“Ancak aranızda peşin bir ticaret olursa, onu yazmazsanız üzerinizde bir günah olmaz.”**²

Rifaa rivayet ediyor: *“Rifaa, bir gün Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem ile birlikte namaz yerine çıkmıştı. İnsanlar alışveriş yapıyorlardı. Onları görünce Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ فَلَمَّا رَفَعُوا أَبْصَارَهُمْ وَمَدُّوا أَعْنَاقَهُمْ قَالَ إِنَّ التُّجَّارَ] “Ey tüccar topluluğu! Bu nidayı duyan herkes elindeki işlerini bırakarak*

¹ Bakara Suresi 275

² Bakara Suresi 282

Allah'ın Rasulü'ne yöneldiler. O, Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle devam etti: Kıyamet günü doğruluk ve iyilik yapan tüccarların dışında bütün tüccarlar fâcir (günahkâr) olarak dirileceklerdir."¹ Ebû Saîd Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den: Şöyle dedi: [التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءَ] "**Emin ve doğruluktan ayrılmayan tüccarlar, nebiler, siddikler, şehitler ve salihlerle beraberdirler.**"²

Ticaret iki kısımdır: İç ticaret ve dış ticaret. İç ticaret kendi ülkelerinde mevcut olan malla insanların yaptıkları ticari alışverişlerdir. Bu malın ziraat ya da sanayi mahsulü olarak kendi üretimleri olması ya da başkalarının üretimleri olması fark etmez. Aynı ülkede üretilen bu tür mal üzerinde yapılan alışveriş çeşidine iç ticaret denir. Dâhili ticaretin alışveriş ile ilgili hükümlerde varid olan dışında herhangi bir kayıt ve sınırı yoktur. Her türlü eşyanın ve malın ülke içinde bir yerden bir yere nakli şeriat hükümlerine göre ticaret yapan her insanın kabiliyetine bırakılmıştır. Devletin, dâhili ticarete denetim hakkından başka hiçbir müdahale hakkı yoktur.

Dış ticaret ise ülke dışından mal almak ve ülke dışına mal satmaktır. Bu mal ister ziraat ürünü ister sanayi ürünü olsun fark etmez. Dış ticaret doğrudan doğruya devletin denetimi altında olur. Mal ithali ve ihracını, anlaşmalı ve harbî tüccarların durumlarını doğrudan doğruya devlet kontrol eder.

İmalat

İmalat bir kişinin başkasına kapkacak ve araba gibi sanayi kapsamına giren şeyleri yaptırmasıdır. İmal ettirmek caizdir ve Sünnet'le sabittir. Nitekim Rasulullah Sallallahu

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 1210

² Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 1209

Aleyhi ve Sellem bir mühür yaptırmıştır. Enes'ten: [صَنَّعَ النَّبِيُّ] ***Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem, bir mühür yaptırdı.***¹ Abdullah b. Ömer'den: [أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاتَمًا مِنْ ذَهَبٍ] ***Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem, altından bir mühür yaptırdı.***² Yine Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* minber yaptırmıştır. Sehl'den şöyle dediği rivayet olunur: [بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى امْرَأَةٍ مُرِي غُلَامَكَ] ***Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir kadına haber göndererek şöyle dedi: Marangoz kölene emret de benim için üzerinde oturacağım bir minber yapın.***³

İnsanlar, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında birtakım şeyleri sipariş vererek yaptırıyorlardı. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bunları görüyor ve bir şey söylemiyordu. İşte *Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bu tatbikata karşı sükûtu, imalat yaptırmayı kabul ettiğinin delilidir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bir şeyi takriri ise sözü şer'î bir delildir.

Olaylara bakıldığında üzerinde sözleşme yapılan nesnelerin yüzük, dolap, minber, araba ve başka şeyler olduğu görülür. Bu türden işlemler ise icare kapsamına değil alışveriş kapsamına girmektedir. Şayet bir kimse imalatçıya ham maddesini getirip kendisine muayyen bir şeyin yapılmasını ondan isterse o zaman bu işlem, icare statüsüne girer.

Hangi toplumda olursa olsun herhangi bir ümmet ve halk için sanayi iktisadi hayatın en önemli esaslarından birini oluşturur. Daha önceleri sanayi yalnız el işleriyle sınırlıydı. Zamanla insanoğlu aletlerin ve makinelerin yürütülmesinde kullanılan buharı kullanmaya başlayınca makine sanayisi

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Libâs, H. No: 5536

² Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Libâs, H. No: 5538

³ Sahih-i Buhârî, Kitâbu's Salât, H. No: 437

yavaş yavaş el sanayisinin yerini almaya başladı. Yeni icat ve keşifler meydana çıktıkça sanayileşme sahasında çok büyük bir devrim meydana geldi ve üretim akla gelmeyecek ölçüde arttı. Böylece makine sanayisi iktisadi hayatın esaslarından biri hâline geldi.

Makine ve el sanayisi ile ilgili hükümler; şirketler, icare, alışveriş ve dış ticaretle ilgili hükümlerden kopuk değildir. Zira bir fabrika bir kişi tarafından kurulabileceği gibi genellikle birden daha fazla bireyin ortaklaşa girişimleri ile de kurulmaktadır. Bu durumda ise bu uygulamaya İslâmi şirketlerle ilgili hükümlerin tatbik edilmesi gerekir. Bu fabrikada idareci veya işçi yahut da imalatçı/usta olarak çalışılması hâlinde ise ücretli ile ilgili icare hükümleri tatbik edilir. Ancak fabrikada üretilen ürünlerin pazarlanması ve satımı hususunda alışveriş ve dış ticaret hükümleri tatbik edilir. Ticari işlemlerde alışveriş hükümleri gereğince hile yapmak, malın kusurunu gizlemek, sahtekârlık veya stokçuluk yapmak, fiyatı sınırlamak gibi hususlar yasaklanır. Üretime başlamadan önce fabrikada sipariş yöntemi ile az veya çok miktarda imal edilen ürünler için ise imalat ile ilgili hükümler uygulanır. Şeriat, imal ettiren kimseyi kendisi için yapılan şeye bağlı kalması ya da kalmaması hususunda hüküm verir.

ŞİRKETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER İSLÂM'DA ŞİRKET

Lügatte şirket, biri diğerinden ayırt edilemeyecek şekilde iki veya daha fazla hissenin birbirine karışmış olmasını ifade eder. Şeriata göre ise şirket, iki veya daha fazla kişinin, kazanç sağlamak amacı ile mâli bir iş yapmak üzere aralarında yaptıkları bir akittir (sözleşmedir).

Diğer sözleşmeler gibi şirket sözleşmesi de icap ve kabulün bir arada bulunmasını gerektirir. "İcap" ortak olacaklardan birinin diğerine; "Şu hususta seninle ortak oldum." demesidir. "Kabul" ise diğerinin "Kabul ettim." demesidir. Ancak bu lafızların aynen söylenmesi gerekmez. Önemli olan mana yani icap ve kabulde akit taraflarından birinin diğerine bir şey üzerinde ortak olmayı sözlü veya yazılı şekilde bildirdiğini ve diğerinin de bunu kabul ettiğini ifade eden mananın tecelli etmesidir.

Sadece ortaklık yapmak üzere anlaşmaya varmak akit sayılmaz. Aynı şekilde ortaklık için malın verilmesi de akit sayılmaz. Sözleşme, bir nesne üzerinde ortaklık anlamını içermelidir. Şirket sözleşmesinin sahih olması için üzerinde akdin yapıldığı husus ile alakalı yetki ve üzerinde akdin yapıldığı bu yetkinin kendisi de vekâlete elverişli olmalıdır ki taraflar arasındaki yetkiyi kullanma ortak olmuş olsun.

Şirket şer'an caizdir. Çünkü elçi olarak gönderildiğinde insanların ortaklaşa iş yapmalarına şahit olan Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* onların bu davranışlarına ses çıkarmadı. Dolayısıyla Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in herhangi bir şey hakkındaki ikrarı, yapılan işin şer'î açıdan caiz olduğunun delilidir.

Buhârî, Süleyman b. Ebî Müslim yoluyla şu hadisi rivayet etti: [سَأَلْتُ أَبَا الْمُنْهَالِ عَنِ الصَّرْفِ يَدًا بِيَدٍ فَقَالَ اشْتَرَيْتُ أَنَا وَشَرَيْتُ لِي شَيْئًا يَدًا]

بَيْدٍ وَتَسِيئَةً فَجَاءَنَا الْبِرَاءُ بْنُ عَازِبٍ فَسَأَلْنَاهُ فَقَالَ فَعَلْتُ أَنَا وَشَرِيكِي زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَسَأَلْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ مَا كَانَ يَدًا بَيْدٍ فَخُدُّوهُ وَمَا كَانَ نَسِيئَةً [فَقَدَرُوهُ] **“Dedi ki: Ebû el-Minhâl'e peşin bozdurmanın (sarf) hükmünü sordum. Dedi ki: Ben ve ortağım peşin ve vereşiye bir şey aldık. Bize Berâe b. Azib geldi. Ona bunu sorduk. Bunun üzerine şöyle dedi: Ben ve ortağım Zeyd b. Erkam da aynı şekilde ticaret yapıyorduk. Bu faaliyetimiz hakkında Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e sorduğumuzda bize şöyle dedi: Peşin olanı alın, veresiye olanı geri verin.”**¹ Bu hadise göre Müslümanlar birbirleriyle ortaklık yapıyorlar Rasulullah da onların bu faaliyetlerini gördüğü hâlde onlara karşı çıkmıyordu. Ebû Dâvud, Ebû Hureyre'den Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediğini rivayet eder: [إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ أَنَا ثَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فإِذَا] **“Yüce Allah şöyle buyuruyor: Biri diğere ihanet etmediği sürece, ben iki ortağın üçüncüsüyüm. Biri ihanet edince ben aralarından çıkarım.”**²

Müslümanın Müslümanla, zımminin zımmiyle, Müslümanların zımmilerle şirketleşmeleri caizdir. Bir Müslümanın Hıristiyan, Mecusi veya diğer dinlerden olan zımmilerle ortaklaşa iş yapmaları caizdir. Müslim, Abdullah b. Ömer'den rivayet ediyor. Dedi ki: [أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hayber halkı ile -ki onlar Yahudi idiler- Hayber'in meyve ve ekinlerinin yarısına karşılık anlaşma yaptı.”**³ Buhârî'nin Aişe Radiyallahu Anhâ'dan rivayetinde şöyle denilmektedir: [اشْتَرَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا وَرَهْنَةً بِرِغَعَةٍ] **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir Yahudi'den yiyecek satın aldı ve ona zırhını**

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'ş Şerike, H. No: 2365

² Sünen-i Ebû Dâvut, Kitâbu'l Büyû', H. No: 3383

³ Sahih-i Müslim, Kitâbu'l Müsâkât, H. No: 1552

rehin olarak verdi.”¹ Tirmizî’nin İbni Abbas *RadiyAllahu Anh’tan* yapmış olduğu rivayette de şöyle denilmektedir: [تَوَفَّى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ بِعِشْرِينَ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ أَخَذَهُ] [لَأَهْلِهِ **“Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem zırhını ailesi için almış olduğu yirmi ölçek yiyecek karşılığı rehin vermiş olduğu hâlde vefat etti.”²** Tirmizî’nin Âişe *RadiyAllahu Anhâ’dan* yaptığı rivayette ise şöyle denilmektedir: [أَنْ رَسُولُ] [اللهِ أَرْسَلَ إِلَى يَهُودِيٍّ يَطْلُبُ مِنْهُ تَوْبِينَ إِلَى الْمَيْسِرَةِ **“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir Yahudi’ye, bedelini vaktinde ödemek üzere iki takım elbise ısmarladı.”³**

Bu hadislere göre Yahudi, Hıristiyan ve diğer zımmilerle ortaklık yapmak caizdir. Çünkü yukarıdaki delillerde de görüldüğü gibi zımmilerle muamelede bulunmak caizdir. Ancak Müslümanlarla ortaklık hâlindeyken zımmilerin şarap ve domuz gibi haram kılınmış şeylerin alım ve satımını yapmaları caiz değildir. Fakat Müslümanlarla ortak olmadan önce şarap ve domuz satmışsa, karşılığında almış olduğu bedeli şirkete koyması caizdir. Caiz tasarrufta bulunması hâlinde ancak şirket sahih olur. Çünkü şirket, malda tasarrufa dayalı olarak yapılan bir sözleşmedir. Malda tasarrufta bulunması kendisine caiz olmayan kişi ile şirket kurulması sahih olmaz. Bu nedenle hacr altına alınan (tasarruftan men edilen) kimseler ve tasarrufta bulunmaları caiz olmayan kimselerle şirket kurulması caiz değildir.

Şirket emlak şirketi ya da akit şirketi olur. Emlâk şirketi aynı zamanda mal şirketidir. İki adamın miras yoluyla veya satın aldıkları ya da biri tarafından hediye edilen bir malda ortak olmaları şeklindeki ortaklıklar gibi.

Mülkün geliştirilmesi ile ilgili konularda ise akit şirketi

¹ Sahîh-i Buhârî, Kitâbu’l Büyû’, H. No: 1990.

² Sünen-i Tirmizî, Kitâbu’l Büyû’, H. No: 1214

³ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu’l Büyû’, H. No: 1213

söz konusu olur. İslâm'daki akit şirketleri, bunlarla ilgili şer'î hükümler ve şer'î delillerin derinlemesine incelendiğinde akit şirketlerinin beş gruba ayrıldığı görülür:

- 1- İnan Şirketi
- 2- Ebdân Şirketi
- 3- Mudârabe Şirketi
- 4- Vücûh Şirketi
- 5- Mufaveda Şirketi

İnan şirketi

İki bedenın mallarıyla ortaklaşmalarıdır. Yani iki kişinin bedenleriyle çalışmak ve kazancı aralarında paylaşmak üzere ortaya koydukları malda şirketleşmeleridir. Bu türlü şirkete inan denmesinin sebebi, her iki ortağın tasarrufta birbirlerine eşit olmalarıdır. Bunların hâli, aynı hızda ve aynı hızda bulunan iki at sürücüsünün atlarının yularlarının da eşit olmalarına benzetilmiştir. Bu şirket Sunnet ve Sahabe'nin icması ile caizdir. İnsanlar Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* ve Sahabe döneminden beri bu ortaklığı devam ettirmektedirler.

Şirketlerin bu çeşidinde sermaye, nakit para olarak ortaya konur. Çünkü nakit para, malların değeri ve satın alınacak eşyanın fiyatıdır. Değeri tespit edilmeyen mal ve eşyanın, akit yapılırken şirkete konması caiz değildir. Şayet akit sırasında değeri tespit edilir, sermayeye çevrilirse o zaman caiz olur. Aynı zamanda sermayenin malda tasarrufta bulunmaya imkân verecek şekilde belli olması da şarttır. Miktarı ve keyfiyeti meçhul bir sermaye üzerinde şirket caiz değildir. Yine ortada bulunmayan bir mal veya borç üzerine de şirket caiz olmaz. Çünkü şirketin dağılması esnasında sermayeye başvurmak gerekir. Borç ise tasarrufu hemen

mümkün kılmaz. Hâlbuki tasarruf, şirketin maksadıdır. Miktar bakımından mâli şeylerin eşit olması şart değildir. Yine ortaya konulan malların aynı cinsten olması da şart değildir. Ancak ortaya konulan mallar akit yapılırken tek bir değer üzerinden tespit edilmeli ki mallar tek bir mal gibi olabilsin. Mısır ve Suriye parası ile ortak olunabilir ve değişik nakitlerle ortaklık gerçekleştirilebilir. Yeter ki her iki taraf bir değerle uzlaşsın. Böylece nakit ayrılığı yerine ortak tek bir değer ortaya konmuş olur. Çünkü ortaya konulan şirket sermayesinin herkesçe bilinen, ortaklardan birinin malı diğerinden ayırt edilemeyecek şekilde tek bir sermaye hâlinde olması şarttır. Malın ortakların tasarrufunda olması da şarttır. İnan şirketi vekâlet ve emanete (güvene) dayanır. Ortaklardan her biri malını arkadaşına verdiğinde ona güvenmiş, arkadaşına o malda tasarruf izni ve de vekâlet vermiş olur.

Şirketin kuruluşu tamamlanınca ortaklar birleşmiş olur. Dolayısıyla ortakların her birinin bizzat kendi bedeniyle çalışmaya başlaması gerekir. Çünkü şirket onların bedenleri üzerine kurulmuştur. Şirkette tasarruf yetkisini kullanmak için ortaklardan birinin bedeniyle çalışmak üzere herhangi bir kimseyi kendi yerine vekil tayin etmesi caiz değildir. Bilakis tüzel bir şahsiyet kazanmış bulunan şirket uygun görürse çalışmasını istediği herhangi bir kişiyi ücretli olarak çalıştırabilir. Ancak ortaklardan yalnızca birinin yerine ücretli olarak çalışamaz.

Ortaklardan her birinin şirketin çıkarına uygun bir şekilde şirket namına alım satımda bulunmaları caizdir. Yine şirket adına satılan şeyin bedelini veya alınan şeyi teslim alabilir. Şirketin borcu hakkında tartışır, borcu talep eder, havale alır, havale eder, kusurlu malı geri verebilir. Şirketin sermayesinden ücretli işçi tutabilir ve ücret verebilir. Çünkü menfaatler, mallar üzerinde gerçekleşmektedir. Böylece

ortak kendi malında alışveriş yapar gibi olur. Ortak, şirket namına araba ve benzeri eşyayı satabilir. İsterse alışverişe ait bir mal gibi arabayı kiralayabilir ve böylece arabanın sağlayacağı menfaat aynen mal gibi şirkete ait olmuş olur ve ortaklık böylece yürür.

Ortakların koydukları malda eşit olmaları şart değildir. Fakat yetkide eşit olmaları şarttır. Koydukları mal birbirine göre fazla olabileceği gibi eşit de olabilir. Kazanç ise anlaşmalarına bağlıdır. Kazançta da hem eşit olabilirler hem de biri diğerinden fazla olabilir. Bu durum, akit sırasında ortaya koydukları şartlara bağlıdır. Bu hususta Ali *RadiyAllahu Anh* şöyle demiştir: [الرَّبْحُ عَلَى مَا اصْطَلَحُوا عَلَيْهِ] “*Kâr, akit yapanların üzerinde anlaştıkları şartlara göredir.*”¹

İnan şirketinde zarar ortaya koyulan mal miktarına bağlıdır. Eğer koydukları mal miktar bakımından eşit ise zarar da yarı yarıyadır. Eğer konan mal üçte bir ise zarar da üçte bir olarak tahakkuk eder. Eğer bunun dışında bir şart yapmışlarsa onların şartının bir değeri yoktur. Şartlarına bakılmaksızın zarar hükmü infaz edilir. Zarar hükmü “*Zarar mal nisbetinde taksim edilir.*” şeklindedir. Çünkü beden para olarak herhangi bir şeyi kaybetmez. Bedenin zararı sadece sarf ettiği emeğidir. Böylece zarar yalnız malda kalır. Bu zarar da ortakların hisselerine göre paylaşılır.

Ortaklaşma vekâlet etmektir. Vekâlet hükmüne göre vekil tazmin ettirilmez. Zarar ise müvekkilin malına düşer. Abdurrezzak, *el-Câmi* kitabında Ali *RadiyAllahu Anh*'dan şöyle dediğini rivayet etti: [الرَّابِحَةُ عَلَى الْمَالِ وَالرَّبْحُ عَلَى مَا] [اصْطَلَحُوا عَلَيْهِ] “*Zarar malların miktarına göredir. Kâr, üzerinde anlaştıkları şartlara göredir.*”

Ebdân Şirketi

¹ Abdurrezzâk, *el-Câmi*'de rivayet etti.

Bu şirket, ortaya mal koymaksızın iki veya daha fazla kişinin sadece bedenleriyle yani elleriyle yani emekleriyle kazanmak hususunda belli bir işi yapmak üzere ortaklık kurmalarıdır. Yapılacak olan işin, zihinsel ya da bedenî olması fark etmez. Mesela zanaat sahibi kimselerin zanaatları ile ilgili bir işi yapmak üzere ortak olmaları gibi. Elde ettikleri kazanç kendi aralarında taksim edilir. Mühendis, doktor, avcı, hamal, marangoz, şoför ve benzerlerinin bir araya gelerek yapacakları ortaklık da bu kapsamda değerlendirilir. Hepsinin aynı zanaatı yapmakta ortak olmaları şart olmadığı gibi hepsinin zanaatkâr olması da gerekmez. Çeşitli zanaat dallarından anlayanların bir araya gelerek ortak olmaları caizdir. Çünkü onlar serbest ve mübah bir kazanç üzerinde ortak oldukları için ortaklıkları sahihtir. Bir grup sanatkârın kendi aralarında anlaşmaları gibi. Eğer üç kişi bir araya gelip biri şirketi idare, ikincisi mal alma, üçüncüsü de eliyle çalışmak üzere muayyen bir iş üzerinde bir şirket kurarlarsa bu ortaklık caiz, kurdukları şirket sahihtir.

Buna binaen bir fabrika kurmak üzere birkaç işçinin bir araya gelip şirketleşmeleri caizdir. Bunların tümünün ya da bir kısmının zanaatkâr olmaları fark etmez. Zanaatkârı, işçisi, kâtibisi ve bekçisi bir araya gelerek şirket kurdukları takdirde bunların hepsi fabrikanın ortağı sayılırlar. Ancak kazanç elde etmek için üzerinde ittifak ettikleri işin mübah olması şarttır. Yapılacak iş haram ise ortaklık da caiz olmaz.

Ebdân şirketinde kârın dağıtımı, ortakların üzerinde anlaşmış oldukları şartlara göre eşit veya fazla olabilir. Çünkü çalışma kazanmayı gerektirir. Ortakların iş hususunda birbirinden üstün olmaları caiz olduğu gibi elde edilen kazançta da birbirinden üstün olmaları caizdir. Ortaklardan her birinin işini yaptıkları kimseden ücretin tamamını veya imal ettikleri malın değerini malı satın alan kimseden isteme hakkı vardır.

Onları ücretle çalıştıran veya onlardan yaptıkları malı alan kimse ücreti ve malın değerini onlardan birine veya hepsine verebilir. Malın bedeli veya ücreti ortaklardan birine ödemesi hâlinde borç ödenmiş olur. Eğer ortaklardan biri çalışır diğerleri çalışmazsa elde edilen kâr aralarında taksim edilir. Çünkü onlar iş üzerinde birbirlerine kefil durumdadırlar. Dolayısıyla onlardan biri bir işi yaptığı zaman diğerlerinin de elde edilen gelirden pay alma hakları doğar. Ortaklardan biri, bir başkasını kendisine vekâleten beden ortağı yapamayacağı gibi kendi yerine ortak gibi çalışmak üzere birini ücretle çalıştırma hakkına da sahip değildir. Çünkü sözleşme, kendi zatı üzerinde yapılmıştır. Bu nedenle doğrudan doğruya ortakların bizzat kendilerinin çalışması gerekir. Çünkü şirkete ortak edilen yani ortak olarak belirlenen onun bedenidir.

Fakat ortaklardan biri isterse ücretle işçi çalıştırabilir. Bu durumda ücretli olarak çalıştırma işi şirket tarafından şirket adına yapılmış bir iş olur. Bu işçi çalıştırmayı doğrudan ortaklardan biri yapmış olsa dahi bunu ne kendi yerine ne de kendine vekâleten yapmış olmaz ve onu kendi yerine ücretli tutmuş olmaz. Her ortağın tasarrufu, şirket adına yapılmış bir tasarruf sayılır ve ortaklardan birinin kabul ettiği bir iş, diğerleri için de bağlayıcıdır.

Bu şirket, Ebû Dâvud ve Esreme'nin, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesud'a isnad ettikleri hadise göre caizdir. Abdullah b. Mesud dedi ki: [اَشْتَرَكْتُ أَنَا وَعَمَارٌ وَسَعْدٌ فِيمَا نُصِيبُ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ : [فَجَاءَ سَعْدٌ بِأَسِيرَيْنِ وَلَمْ أَجِئْ أَنَا وَعَمَارٌ بِشَيْءٍ] **“Bedir günü elde edeceğimiz ganimet üzerinde ben, Ammar b. Yasir ve Sa'd b. Ebî Vakkas bir şirket kurduk. Sa'd iki esir getirdi. Fakat ben ve Ammar bir şey getiremedik.”**¹ Rasulullah Sallallahu

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l Büyû', H. No: 3388

Aleyhi ve Sellem bu tatbikatı gördü ve bir şey demedi.

Ahmed b. Hanbel şöyle der: [أَشْرَكَ بَيْنَهُمُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] **“Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem onları ortak yaptı.”** Bu hadis, Sahabe’den bir grubun bedenleri ile yapacakları bir iş -ki o da düşmanla savaşmaktı- üzerine bir araya gelerek ortaklık kurmaları ve savaşı kazandıkları takdirde elde edecekleri ganimetleri aralarında paylaşmaları hususunda açık ve net bir ifadedir. *“Ganimetlerle ilgili hüküm bu şirket yapısına uymaz.”* şeklindeki sözlere gelince hadiste böyle bir ifade yer almamaktadır. Çünkü ganimetlerle ilgili hüküm Bedir Savaşı’ndan sonra inmiştir. Sahabe’nin bu şirketi kurduğu dönemde ise ganimetlerle ilgili hüküm henüz mevcut değildi. Daha sonra inen ganimetlerle ilgili hüküm ise oluşturulan şirketi yani ortaklığı feshetmedi. Sadece savaşa katılanların elde edecekleri, ganimetlerin taksimini belirtti. Böylece ebdân şirketine ait hüküm bu hadisle sabit olmaktadır.

Mudârabe Şirketi

[فِرَاصًا] “Kıradan” şeklinde de isimlendirilen bu şirket, beden ve malın ortaklığı anlamına gelmektedir. Yani bir kişinin bir başka kişiyle ticaret yapması, elde edilen kazancın da aralarındaki anlaşmaya göre paylaşılması için mal vermesidir. Ancak mudârabe şirketinde zarar ortakların anlaşmalarına göre değil, şeriatın belirttiği hususa göredir. Bu türlü şirkette zarar, özel olarak malın üzerinde olur. Sermaye sahibi ile çalışan kendi aralarında kâr ve zarar üzerinde ittifak etmiş olsalar da zarar çalışana değil mala yüklenir. Kâr aralarında taksim edilir fakat zarar sermayeden karşılanır. Çünkü şirket, vekâlet etmektir. Hakkındaki hükme göre vekil zararı tazmin etmez. Zarar sadece vekâlet veren üzerine düşer. Abdurrâzık, *el-Câmi* kitabında Ali *RadiyAllahu Anh*’dan şöyle dediğini rivayet etti: *“Kâr koştuıkları şartlara*

göredir, zarar ise malların miktarına göredir." Mal olarak beden zarar etmez. Sadece harcadığı emekten zarar eder. Böylece zarar mal üzerinde kalır.

Bedeni ile çalışacak olan ortağa mal teslim edilmediği ve mal ile başbaşa bırakılmadığı müddetçe mudâraibe şirketi sahih olmaz. Çünkü mudâraibe, malın çalışana teslim edilmesini gerektirir. Mudâraibe şirketinde çalışanın payının belirlenmesi ve üzerinde mudâraibenin cereyan ettiği sermayenin de bilinen bir miktar olması gerekir.

Birlikte çalışmayı şart koşmuş olsalar dahi sermaye sahibinin bedenen çalışanla beraber çalışması sahih değildir. Mal ortağı şirkete ait malda tasarruf yetkisine de sahip değildir. Aynı şekilde mal sahibi şirkete ait işlerde de kesinlikle tasarruf hakkına sahip değildir. Mal üzerinde tasarrufta bulunma ve yetki bedenen çalışan ortağa yani mudâraibe aittir. Çünkü şirket akdi mal sahibinin bedeni üzerine değil çalışanın bedeni ve mal sahibinin malı üzerine yapılmıştır. Böylece mal sahibi şirket karşısında bir yabancı gibidir. Mal sahibinin şirkette tasarruf yetkisi yoktur. Ancak bedeniyle çalışan ortak da tasarruf hususunda mal sahibinin izin verdiği hususla mukayyed olup ona muhalefet edemez, bu caiz değildir. Sadece kendisine verilen izinle tasarrufa sahiptir. Eğer mal sahibi olan ortak çalışanın yalnızca yün ticareti yapmasına izin vermiş ise yahut deniz yolu ile malın naklini yasaklamış ise o takdirde mal sahibinin görüşü geçerlidir. Bu, mal sahibi şirkette tasarruf edebilir demek değildir. Bunun anlamı, mudârib (çalışan) ortak, mal sahibi ortağın kendisine izin verdiği konu ve sahanın dışına çıkamaz demektir. Bununla beraber şirkette tasarruf yalnız çalışan ortağa aittir. Mal sahibinin şirket tasarrufunda herhangi bir yetkisi yoktur.

Mudâraibe şirketinin bir başka türü daha vardır. Ortakla-

rın her ikisi de sermaye koyar. Buna ilave olarak biri emeğini de ortaya koyar. Mesela iki kişinin elinde 3000 lira olsa, bu paradan 2000 lirası birine, 1000 lirası diğerine ait olsa, 2000 liranın sahibi olan kimse, 1000 liranın sahibi olan kimseye kazancın yarı yarıya olması üzerine anlaşarak yani 3000 lira üzerinde tasarrufta bulunmasına izin verse, bu şirket sahih olur. Böylece 1000 liranın sahibi, 2000 liranın sahibi yanında mudârib (çalışan ortak) ve ayrıca mal ortağı sayılır.

Mudârabenin bir başka çeşidi de iki kişiden sermaye, bir üçüncü kişiden emeğin birleşmesiyle meydana gelen ortaklıktır. Bunların hepsi mudârabe şirketi statüsüne girer.

Mudârabe şer'an caizdir. Nitekim Abbas b. Abdulmuttalib birtakım şartlar koşarak mudârib ortağa sermaye verir ve yapacağı ticarete ona birtakım şartlar koşardı. Bu durum Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e ulaştınca O bunu hoş karşılamıştır.

Mudârabe şirketinin cevazı hakkında Sahabelerin icması da gerçekleşmiştir. Nitekim İbni Ebû Şeybe, Abdullah b. Humeyd'den, o babasından, o da dedesinden şunu rivayet etmiştir: [أَنْ عُمَرَ بْنِ الْحَطَّابِ دَفَعَ إِلَيْهِ مَالٌ يَتِيمٌ مُضَارَبَةٌ فَطَلَبَ فِيهِ فَأَصَابَ] "Ömer b. Hattab Radiyallahu Anh'a mudârib ortaklığa dayalı yetim malı verildi. Ömer bu malla ticaret yaptı ve elde ettiği kârı yetimle paylaştıktan sonra ortaklıktan ayrıldı."¹ İbni Kudâme, *el-Muğnî* kitabında Mâlik b. el-Alâ b. Abdurrahman'dan, o babasından, o da dedesinden şunu rivayet etti: [أَنْ عُمَانَ قَارَضَهُ] "Osman Radiyallahu Anh, kârını aralarında paylaşmak koşuluyla mudârabe ortak-

¹ Musannef İbni Ebî Şeybe, Alışveriş ve hükümler kitabı, Yetim malının ortaklığa verilmesi babı, H. No 21873 (168/2)

lığı yapmak üzere kendisine mal vermiştir."¹ Yine İbni Kudame, İbni Mesud ve Hâkim b. Hizâm'dan şunu rivayet ettiler: "O ikisi (Osman ve dedesi Ya'kûb el-Medenî) mudâربه şirketine çalışan ortak idiler."² Bütün bunlar Sahabe'nin gözü önünde cereyan etmiştir. Hiçbirinin bu uygulamaya karşı çıktığı ve inkâr ettiği görülmemiştir. Böylece mudâربه şirketinin cevazı hakkında Sahabelerden icma hasıl olmuştur.

Vücûh Şirketi

Bu şirket, iki bedenin kendileri dışında bir başkasına ait mal ile ortaklaşmasıdır. Yani bir kişinin malını iki ya da fazla kişiye mudârib (çalışan ortakları) olarak vermesidir. Böylece iki mudârib başkasının malı ile elde edilecek olan kârda ortak olurlar. Onlar kazancın taksimi hakkında üçte bir (1/3) üzerinde anlaşabilirler. Yani çalışan iki ortağın her birine ve mal sahibine üçte bir verilir. Böylece ortaklardan her birine (1/3) üçte bir düşer. Kârın dağıtımını hakkında dörtte bir (1/4) üzerinde de ittifak edebilirler. Mal sahibine (1/4) dörtte bir, diğer bir ortağa (1/4) dörtte bir, kalan ortağa ise (2/4) dörtte iki düşmek üzere de anlaşma yapılabilir. Kârın paylaşımı konusunda daha farklı şartlarda da anlaşılabilirler. Aralarındaki anlaşma çerçevesinde, malı çalıştıranlardan biri diğerinden fazla kâr alabilir. Dolayısıyla mudârib ortaklar sahip oldukları tek bir malda şer'î tasarrufla sahip olmaları şartı ile birinin veya her ikisinin yapacakları işteki becerileri açısından ya da şirket yöneticilikleri açısından da sahip oldukları itibara göre kârın paylaşımında farklı oranlara sahip olabilirler. Bundan dolayı bu şirket, her ne kadar mudâربه şirketi görünümünde olsa da mudâربه

¹ El-Muğnî, İbni Kudâme, Kitâbu'ş Şerike, C: 5, S: 20. Muvatta İmam Mâlik, Kırad Kitabı, H. No: 1397

² A.g.e

şirketinden farklıdır.

Vücûh şirketinin başka bir şekli de iki veya daha fazla kişinin ortaya sermaye koymadan tüccarların kendilerine olan güvenlerine dayalı saygınlıkları ile satın aldıkları malda ortak olmalarıdır. Bu iki ortak satın aldıkları maldaki mülkiyetin yarısı, üçte biri, dörtte biri veya daha farklı bir oranı üzerinde anlaşabilirler. Malı sattıkları zaman elde edilen kazanç, yarı yarıya, üçte bir, dörtte bir gibi aralarındaki anlaşmaya göre taksim edilir. Bu taksim, mal ve eşyadaki mülkiyetlerine göre yapılmaz. Zarar ise satın aldıkları mallardaki mülkiyet miktarlarına göre olur. Çünkü güven üzerine satın alınan mallar, onların malları gibidir. Zarar etmeleri durumunda kimin zararın ne kadarını yükleneceği veya kâr oranı ile ilgili olarak yaptıkları anlaşmaya göre zarar paylaştırılmaz. Kârın, satın aldıkları mal miktarına göre veya daha farklı oranlarda olması durumu değiştirmez.

Vücûh şirketi her iki kısmıyla caizdir. Çünkü bir başkasının malı ile iki kişi ortaklık yaparlarsa Sünnet ve Sahabe'nin icması ile sabit olan mudârabe şirketi türünden bir şirketleşmeye gidilmiş olur. Tüccarların güvenini kazanmış iki kişinin bu güven ve saygınlıklarıyla satın aldıkları malda ortak olmaları, Sünnet'le sabit olan ebdân (beden) şirketi kabilindedir. Böylece vücûh şirketi Sünnet ve icma ile sabit olmaktadır.

Ancak şu bilinmelidir ki burada söz konusu olan güvenden kastedilen mâli güvendir. O da doğrulukla elde edilen güvendir. Makam, nüfuz ve saygınlık değildir. Çünkü şirket ve ticaret konusunda güvenden maksat doğrulukla elde edilen güvendir ki bu da mâli güven ve itimattır. Buna binaen bazı kimseler vardır ki toplumun hürmet ve saygısını kazanmıştır. Fakat doğrulukla elde edilmiş güvenilir kişi olmayabilirler. Kendilerine mâli açıdan güvenilmeyebilir. İşte

böyle birindeki güven ticaret ve şirket konularında bir güven sayılmaz. Nitekim o kişi bakan, zengin ve büyük bir tüccar olmasına rağmen doğruluktan kaynaklanan güvene sahip olmayabilir. Bu nedenle de bu tür kişiler toplumda bilinen kişiler olmalarından yola çıkarak mâli açıdan toplumun güvenine sahip kimselerden sayılmazlar. Bu anlamda onlar çarşı ve pazarda para vermeden hiçbir şey satın alamazken öte yandan tüccarlar mal açısından, fakir bir kişiye dürüstlüğünden ve doğruluğundan güvenirlere. Böyle bir kişi malın bedelini ödemedi malı satın alabilir. Bu nedenle vücûh şirketinde doğruluktan kaynaklanan güven esastır. Sadece saygınlık ve nüfuz yeterli değildir. Bazı şirketlerin, işlerini daha kolay yürütmelerini temin için bir bakanı ve benzeri kimseleri, emek harcamaya katılmaksızın veya mal ödemeksiniz kazançtan ona belli bir pay vererek şirkete ortak etmeleri bu vücûh şirketi kapsamına girmez. Bu İslâm'daki şirket tarifine uygun düşmez ve bu türlü bir ortaklık caiz değildir. Böyle bir adam ortak olamayacağı gibi onun şirketten bir şey alması da helal değildir.

Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi bazı ülkelerde uygulanan bir kanuna göre Kuveytli ve Suudi Arabistanlı olmayanlar buralarda çalışma veya ticarethane açma ruhsatı alamazlar. Bu sebeple bir Suudlu veya Kuveytli hiçbir para ödemedi bir yabancıdan verdiği mâli imkânla ticari izin almakta, ortaklığın adına iş yeri açabilmektedir. Suudlu veya Kuveytlinin ortaklığı temin edilecek ruhsat karşılığıdır. Onların namına verilen ruhsata binaen kurulan şirket onlara kârdan bir hisse vermektedir. Bu uygulama da vücûh şirketinden sayılmaz. Şer'an böyle bir ortaklık caiz olmadığı gibi böyle durumlarda Suudlu veya Kuveytli de ortakdan sayılmazlar. Bu kimselerin kuruluşu bu şekilde olan şirketten bir şey almaları helal olmaz. Şeriata göre ortak olmaları için, şeriatin

ortakta bulunmasını farz kıldığı hususlara sahip olmadıklarından bu konumdaki Suudlu ya da Kuveytli kişiler şer'an ortak sayılmazlar. Şeriata göre bir kişinin ortak sayılabilmesi için ya sermayesiyle ya bedeniyle ya da doğruluğa dayanan ticari güven ve bu ticari güvene dayalı olarak aldığı mal-la işletmeye bizzat katılması gerekir.

Mufâveda Şirketi

Mufâveda şirketi, yukarıda adı geçen; inân, ebdân, mudârabe ve vücûh şirketlerinin tümünü bir araya getiren şirkete denir. Buna göre bir kişinin emeklerini ve mallarını katacak olan iki mühendise, konutlar yapıp satmaları için mudârabe ortaklığı ile mal verir. Mühendisler ise ellerindeki sermayenin üstünde bir gayretle çalışmak üzere aralarında ittifak ederler ve tüccarların kendilerine olan güvenine binaen bedelini ödmeden mal almaya başlarlar. Bu şekilde faaliyet gösteren bir şirket mufâveda şirketi olur. Zira iki mühendisin bedenleriyle beraber ortaklaşmaları ebdân şirkettir. Hem emekleriyle ortak olmaları hem de mal koymaları bakımından inan şirkettir. Ortak olarak başkalarından mal almaları bakımından ise mudârabe şirkettir. Tüccarların kendilerine olan güvenine binaen satın almış oldukları malda ortaklaşmaları bakımından da vücûh şirketi olmaktadır. İşte böyle bir şirket, İslâm'daki şirket türlerinin tümünü bir arada bulundurmaktadır. Bu tür bir ortaklık İslâm nazarında sahih bir ortaklıktır. Çünkü bu şirketlerin her biri yalnız başlarına sahih olduklarından bir araya gelerek mufâveda şeklini almaları da caiz ve sahihtir. Mufâveda şirketinde kâr, ortakların aralarında anlaştıkları şekle göre dağıtılacağı için kârın her iki ortağın sermaye miktarları ölçüsünde olması caiz olduğu gibi sermaye miktarlarının birbirine eşit ya da farklı olmasına rağmen eşit seviyede olması da caizdir.

Hakkında nassın varid olmasından dolayı mufâveda şirketinin bu çeşidi caizdir. Bazı fakihler mufâveda şirketinin bir başka türünden daha bahsederler ki bu kesinlikle caiz değildir. Buna göre sermayede, tasarrufta ve borçta eşit olacak şekilde iki kişi bir araya gelerek şirketleşirler. Bu şirkette ortaklardan her biri diğerinin malına ve borcuna sahip çıkar ki bu caiz değildir. Çünkü buna delil olabilecek şer'î bir nass yoktur. Bu konuda fakihlerin delil olarak kullandıkları şu hadislere gelince: [إِذَا تَفَاوَضْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْمَفَاوِضَةَ] **“Mufâveda yaptığınız zaman o mufâvedayı güzel yapınız.”**¹ [فَارْضُوا فَإِنَّهُ أَعْظَمُ لِلْبِرْكَاتِ] **“Mufâveda yapınız. Zira onda çok büyük bereket vardır.”**² Bu iki hadiste konuyu doğrulayacak sahih bir şey yoktur. Delaletlerinin sıhhatli olduğu kabul edilse bile manalarında iddia edilen anlamda sahih bir şey yoktur. Bu şirket, meçhul bir sermaye ve meçhul bir iş üzerine kurulmuş bir şirkettir. Tek başına bu bile şirketin sahih olmadığına yeterlidir. Ayrıca öldükten sonra ortaklardan birinin bıraktığı malın diğer ortağa intikali meselesine bakalım. Ortaklardan birinin zımî olması durumunda Müslüman ortağın bırakacağı miras zımîye nasıl intikal eder? Bununla birlikte şirket vekâlet etme anlamını içermektedir. Hâlbuki vekâlet edilecek şey meçhul olursa caiz olmaz. İşte bu sebepler mufâveda şirketinin bu çeşidinin sahih olmadığına delâlet eder.

Şirketin Feshi (Dağılması)

Şirket (ortaklık) şer'an caiz olan akitlerdendir. Ortaklardan birinin ölümü veya aklî dengesini kaybetmesiyle ya da sefihliğinden dolayı hacr edilmesiyle veya ortaklardan biri-

¹ El-Muğnî, İbni Kudâme, Kitâbu'ş Şerike, C: 5, S: 22

² Nasbu'r Râyi Fi Tahrîci Ehâdisi'l Hidâye, Kitâbu'ş Şerike, Mufâveda şirketi babı

nin ayrılması ile şirket bozulur. Şirket iki kişiden oluşuyorsa -ki bu caiz olan bir akittir- vekâlet gibi şirket de bozulur. Eğer ortaklardan biri ölürse ve reşit bir varisi varsa isterse şirketi devam ettirir. Ortağı da ona şirkette tasarruf yetkisini verir. Dilerse varis şirketteki hakkını alarak ortaklıktan çıkar. Ortaklardan biri şirket feshini talep ederse, diğer ortağın onun talebine icabet etmesi vaciptir. Birçok ortağın bulunduğu bir şirkette ortaklardan biri şirketin feshedilmesini isterse diğer ortaklar da şirketin devam etmesini isterlerse şirket fesh edilir. Şirketin devamını isteyenler kendi aralarında şirketi yenilerler.

Ancak bu hususta mudârahe şirketi ile diğer şirketler arasında fark vardır. Mudârahe şirketinde çalışan ortak, şirketin satılmasını, sermaye sahibi ortak da taksimini isterse çalışan ortağın isteğine uyulur. Çünkü çalışan ortağın kârda hakkı vardır. Kârın tespiti ise ancak şirketin satılması ile belli olur. Geri kalan şirketlerde ise ortaklardan biri taksimi, diğeri şirketin mal varlığının hepsinin satılmasını isterse, taksim isteyeninin isteğine uyulur.

KAPİTALİST ŞİRKETLER

Kapitalist sistemde şirket, iki veya daha fazla kişinin doğacak olan kâr ve zararı aralarında bölüştürmek amacı ile mâli bir projenin gerçekleşmesi için sermaye veya emek ortaya koymaları ile oluşan bağlayıcı bir sözleşmedir. Genel olarak iki kısımdır:

a- Şahıs şirketleri

b- Sermaye şirketleri

Şahıs şirketleri şahsi unsurun söz konusu olduğu şirkettir. Şirkette ve hisselerin takdirinde şahsın etkisi vardır. Kolektif şirketler ve adi komandit şirketler bu türdendir.

Sermaye şirketleri ise böyle değildir. Sermaye şirketlerinde şahıs unsurunun varlığı yani herhangi bir itibarı ve etkisi yoktur. Bilakis bu şirketler, şirketin oluşumunda ve yürütülmesinde şahıs unsurunun varlığını uzaklaştırma ve sadece sermaye unsuruna dayanma esası üzerine kuruludur. Anonim ve hisse ortaklığına dayalı şirketler bu gruba girer.

Kolektif Şirket

Bu şirket, iki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek belli bir isim altında ticaret yapmak üzere aralarında yaptıkları ittifak üzere oluşan bir anlaşmadır. Şirketin bütün üyeleri şirketin borçlarını ödeme hususunda bütün mal varlıklarıyla herhangi bir kayıt olmaksızın sorumludur. Onun için diğer ortakların izni olmadan herhangi bir ortak şirketteki kendi hakkını bir başkasına devredemez. Ortaklardan birinin iflası, tasarrufuna el konulması veya ölümü hâlinde şirketin dağılmasına muhalif bir anlaşma yoksa şirket dağılır. Şirketin bütün taahhütlerine karşı ortaklar taahhütlerini yerine getirilmesinde başkaları karşısında dayanışma içerisinde olmalıdır. Bu hususta ortakların sorumlulukları sınırlıdır.

sızdır. Her ortak sadece şirketin malından değil gerekirse bütün mal varlığıyla şirketin borçlarını ödemeye mecburdur. Şirketin malı bittiğinde arta kalan ödemeyi kendi malından ödemesi gerekir. Bu şirket, belirtilen program ve projenin genişlemesine elvermez. Bu şirketin oluşumu birbirlerini iyi tanıyan ve güvenen az kişi ile sağlanır. Bu şirkette itibar edilecek en önemli unsur, ortakların kişilikleridir. Bu da sadece bedenle sınırlı kalmayıp şahsın toplum içerisindeki etkisi ve sosyal yeridir.

İslâm'a göre bu şirket fasittir. Varlığını meydana getiren şartlar İslâm'daki şirketlerin şartlarına uymamaktadır. Şer'î hükme göre ortakların tasarruf hakkına sahip olmaları dışındaki şartlar geçersizdir. Şirket isterse iş alanını genişletebilir. Eğer ortaklar daha fazla sermaye veya fazla ortak olarak şirketi genişletmek üzere ittifak ederlerse, bu ittifak onlara istedikleri şekilde hareket etmeyi sağlar. Ortağın, şirketteki hissesi oranında sorumlu olmasının dışında şahsi olarak sorumluluğu yoktur. Ortaklardan herhangi biri, diğer ortakların muvafakatini almadan istediği zaman şirketten çıkabilme hakkına sahiptir. Ortaklardan birinin ölümü ile veya üzerine hacr konulması ile şirket dağılmaz. Sadece onun ortaklığı fesh edilir. Eğer ikiden fazla kişi tarafından teşekkül etmiş ise diğer ortakların ortaklığı devam eder. Şirketle ilgili şer'î şartlar işte bunlardır. Kolektif şirketin şartları ile şer'î şartlar birbirine uymamaktadır. Bu da bu şirketi İslâm nazarında fasit kılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir şirkete ortak olmak şeriata göre caiz olmaz.

Sermaye (Anonim) Şirketleri

Sermaye şirketleri, toplumun tanımadığı ortaklarla meydana getirilen şirketlerdendir. Bu şirkette kurucular, şirket için ilk sözleşmeyi imzalayanlardır. Çünkü ilk sözleşme onu

imzalayanlar arasında ortak hedefin gerçekleştirilmesi için çalışma zorunluluklarını doğurur ki bu da şirket anlamına gelir.

Şirkete ortak olmak, üzerinde yazılı değer karşılığında şirketin projesini ihtiva eden bir veya birden fazla hisse satın almakla gerçekleşir. Bu bir bakıma kişisel irade ile tasarruf yetkisini gösteren bir belgedir. Diğer ortakların rızalarının olup olmamasına bakılmaksızın herhangi bir kimsenin bu hisselerden birkaç tanesini satın alması şirkete ortak olması için yeterlidir. Ortaklık işlemi iki şekilde olur:

Birinci şekil: Şirketin kurucuları şirkete ait hisse senetleri çıkarır. Bu senetler şirketin kurucularına ait olup sadece kurucuları arasında dağıtılır, herkese dağıtılmaz. Bu şirkete katılım şirketin takip edeceği şartları ihtiva eden şirket tüzüğüne onlar tarafından imzalanması ile gerçekleşir. Bu tüzüğü imzalayan herkes şirketin kurucusu ve ortağı sayılır. Kurucuların hepsi imzaladıktan sonra şirket kurulmuş olur.

İkinci şekil: Birkaç kişi şirketin kuruluş işini yürütür, tüzüğünü hazırlarlar. Daha sonra ortak kaydetmek için şirketin hisse senetleri halka arz edilir. Şirkete kayıt süresi bitince, şirketin idare meclisini tayin etmek ve şirketin tüzüğünü tasdik için şirketin kurucu meclisi toplantıya çağrılır. Her ortağın, almış olduğu hisse sayısı ne olursa olsun, bir hisse senedine sahip olsa bile kurucu mecliste bulunma hakkı vardır. Kayıt için belirlenen süre dolduktan sonra şirket faaliyetine başlar. Anonim şirketlerin dünya çapında en yaygın şekli budur.

Her iki kuruluş biçimi de sermaye ödemekten ibaret olan aynı şekildedir. Birinci şekilde kurucuların imzaları bitmedikçe, ikinci şekilde de üye kaydetme süresi sona ermedikçe şirket kurulmuş sayılmaz. Bu türlü şirketlerin sözleşmeleri

sadece sermaye ile sınırlıdır. Şirket sözleşmesinde kesinlikle şahıs unsuruna yer verilmez. Şirketin ortağı şahıslar değil sermayeleridir. Şahıslar değil sermayeler birbirlerine ortak olurlar. Bundan dolayı hisse miktarı ne olursa olsun, ortak olması vasfıyla herhangi bir ortağın şirketin işlerini yürütme yetkisi yoktur. Şirket ortağı olması vasfıyla şirket hiçbir işi yapma hakkına sahip değildir. Şirketin işleri, şirketi temsilen şirket müdürü tarafından yürütülür. Şirket müdürü ise idare meclisi tarafından bu göreve getirilir. İdare meclisi genel kurul tarafından seçilir. Genel kurul ise kişi sayısına göre değil şirketteki hisse miktarına göre oy hakkına sahip şahıslardan meydana gelir. Çünkü şirketin ortağı şahıs değil sermayedir. Dolayısıyla oy sayısını hisse miktarı belirler. Her hissenin bir oyu vardır. Söz hakkı şahıslar yerine hisselerle aittir. Çünkü ortak olan şahıs değil sermayedir.

Bu şirketlerde hisse alan şahsa değil yalnızca ortaya konulan sermayeye itibar edilir. Bu şirketler, şahısların hayatıyla kayıtlı değil, süreklilikleri vardır. Bazen bir ortak ölebilir, fakat şirket dağılmaz. Bazen bir ortağa hacr konabilir (tasarruftan men edilebilir) fakat şirketteki ortaklığı devam eder. Şirketin sermayesi, hisse ismi verilen ve değerce birbirine eşit hisselerle taksim edilir. Hisse sahiplerinin şahsi sıfatlarının hiçbir surette önemi yoktur. Hisse sahibinin sermayede hissesi ile sınırlı sorumluluğu vardır. Ortaklar şirketteki hisseleri kadar zarara iştirak ederler. Hisse senetleri tedavül (dolaşım) özelliğine sahiptirler. Hissenin sahibi isterse hissesini satabilir, dilerse başka ortakların rızası olmasa bile bir başkasını kendi hissesine ortak edebilir.

Her şahsın sahip olduğu hisse sermayeyi temsil eden parasal kâğıtlardır. Bazen bu evrak nama yazılı, bazen de hamiline olabilir. Mülkiyeti bir kimseden bir başkasına intikal edebilir ve sermaye sahibi hisselerde yazılı olan değeri öder.

Hisse, parçalanmayan şirketin varlığından bir parçadır ve şirketin sermayesinden bir parça değildir. Hisse senetleri hissedarın şirketteki payını temsil eden tescil evrakı konumundadır. Hisse senetlerinin değerleri sabit değildir, şirketin kâr ve zararına göre değişir. Kâr ve zarar her sene bir olmaz, değişik ve farklı olabilir. O hâlde hisse senetleri şirket kurulurken ödenen sermayeyi değil satış anında yani muayyen bir zamanda şirketin sermayesini temsil ederler. Zira onlar, borsa düştüğü zaman değeri düşen yükseldiği zaman da yükselen kâğıt para gibidirler. Şirket kâr ederken hisse senetlerinin değeri yükselir, zarar ederken de değerleri düşer. Şirket, çalışmaya başladıktan sonra hisse senetleri sermaye olmaktan çıkarak piyasaya göre değer kazanan veya kaybeden muayyen bir değeri olan mâli evrak hâline dönerler. Bu değer de tıpkı arz talep kuralına terkedilmiş bir mal gibi şirketlerin kâr ve zarar edişlerine ve insanların şirket malına rağbetine göre olur.

Hisse senetleri mâli kâğıtlar gibi sürekli olarak insanlar arasında el değiştirir. Hisse hamiline ise şirketin defterlerinde herhangi bir şekilde kayda gerek kalmadan, nama yazılı olduğunda ise şirket defterlerinde işlem yapılarak insanların ellerinde dolaşır.

Yıllık bilanço yapılırken şirket varlıklarının değerleri istenilen değerlerden fazla olursa şirket kâr etmiş sayılır. Aradaki fark kârdır ve bu senelik kârlar şirketin mâli yılının bitiminde dağıtılır. Şirketin mal varlığı beklenmedik bir sebepten artış gösterirse, şirket bilfiil kâr elde etmemiş olsa dahi bu fazlalığın dağıtımına engel yoktur.

Bunun tersi de olabilir. Şöyle ki: Şirket varlıklarının değer kaybetmesine rağmen şirket bilfiil kâr yapmış olabilir. Ancak yaptığı kazanç, varlıkların değer kaybına ilave edildiği zaman, istenen değerden fazla olmazsa kârların dağıtımı-

na yer yoktur. Kâr dağıtılırken kârdan ihtiyati pay ayrıldıktan sonra geri kalan kâr hisselerine dağıtılır.

Şirket tüzel bir kişiliğe sahip olduğu için lehinde veya aleyhindeki davalar şirket adına sürdürülür. Şirketin özel bir ikâmet yeri ve tabiiyeti vardır. Hiçbir ortak, şirket ortağı veya idare meclis üyesi veya ortaklık niteliği olduğu için şirketi temsil edemez. Bu yetkiye ancak kendisine şirket namına konuşma salahiyeti verilen kimse sahiptir. Böylece tasarruf sahibi olan şirkettir yani tüzel kişidir.

Sermaye (Anonim) Şirketlerinin Eleştirisi

Sermaye şirketlerinin yapısı budur. Bu tür şirketler İslâmî açıdan bâtil olan şirketlerden ve Müslüman açısından caiz olmayan muamelelerdendir. Bâtil oluşunun ve ona ortak olmanın haram oluş nedenleri şunlardır:

1- İslâm'da şirketin tarifi şöyle idi: Kazanç gayesiyle mâli bir işi yapmak üzere iki veya daha fazla kişi arasında yapılan bir akit (anlaşmadır). Bu akit iki veya daha fazla kişi arasında yapıldığı için tek taraflı bir anlaşma sahih olmaz. İki veya daha fazla kişiden meydana gelen bir şirkette her iki tarafın muvafakatının olması icap eder. Şirkette sözleşme kazanç gayesi ile mâli bir işin yapılması üzerine olmalıdır. Sadece sermaye akdin sahih olması için yeterli değildir. Hedefin yalnızca ortaklık olması da yeterli değildir. Mâli bir işin yapılması şirket sözleşmesinin esasıdır. Mâli bir iş ise ya anlaşma yapan her iki ortak tarafından bedenen olur ya da birinin bedenen diğerinin de sermaye katılımı ile gerçekleştirilir. Kendileri dışında üçüncü bir kişinin mâli iş yapması üzerine aralarında akit yapılamaz. Çünkü İslâm'da böyle bir akit yapılamayacağı gibi bu tür bir akit bağlayıcı da değildir. Zira akit ancak akdi yapımı bağlar ve onun için geçerli olur, başkası için geçerli değildir. Dolayısıyla mâli işin yapılması-

nın sadece anlaşma yapanlarla sınırlandırılması zorunludur. İş ya ortakların tümü tarafından ya da en azından biri tarafından emek, diğerinden de sermaye katılımı ile gerçekleştirilir. Şirket kuruluşunun ve varlığının tamamlanabilmesi için mâli işin anlaşma yapanlardan en azından biri tarafından yapılması zorunludur. Şirkette üzerinde akdin (sözleşmenin) cereyan ettiği bir bedenin olması mutlaka lazımdır. Böylece İslâm'da bedenin mevcudiyeti şarttır. Zira beden şirket akdinin tamamlanmasında temel unsurdur. Beden var ise şirket sözleşmesi geçerlilik kazanır. Beden yoksa şirket sözleşmesi geçerlilik kazanmaz.

Kapitalistler ise sermaye şirketini şöyle tarif etmişlerdir: Oluşacak olan kâr ve zararı aralarında paylaşmak maksadıyla iki veya daha çok kişinin sermaye koymak suretiyle mâli bir teşebbüse ortak olmalarını gerektiren bağlayıcı bir akitdir. Gerek bu tariften gerekse yukarıda geçen iki kuruluş biçimi, bu sözleşmenin İslâm şeriatının hükümlerine muhalif olarak iki veya daha fazla kişi arasında yapılan bir akit olmadığını göstermektedir. Çünkü şeriata göre akit iki veya daha fazla kişi arasında icap ve kabulden ibarettir. Yani sözleşmede mutlaka iki tarafın bulunması gerekir.

Bu taraflardan biri akdin arzı ile başlayarak icabı üstlenir. Bunu yaparken *"Seninle evlendim."*, *"Sana sattım."*, *"Seni kiraladım."*, *"Sana ortak oldum."*, *"Sana hibe ettim."* gibi ifadeleri kullanarak sözleşmeye başlar. Buna mukabil diğer taraf da *"Kabul ettim."* ve *"Razı oldum."* gibi ifadeler kullanarak kabulü üstlenir. Herhangi bir akitte iki taraftan biri bulunmazsa veya icap ve kabul ameliyesi yapılmazsa anlaşma yapılmış olmaz. Şeriata göre de buna akit denmez.

Fakat sermaye şirketine baktığımızda şirket kurucularının birtakım ortaklık şartları üzerinde ittifak ettiklerini görürüz. Şirketin şartları üzerinde ittifak ederlerken filen ve

doğrudan doğruya kendileri ortaklığa girmezler. Sadece şartlar üzerinde görüşüp anlaşmaya varırlar. Sonra şirketin tüzüğünü hazırlarlar ve bastırırlar. Bundan sonra da ortak olmak isteyen herkes tarafından bu tüzüğü imzalama safhasına başlarlar. Bu imza işi “kabul” olarak itibar olunur. Tüzüğü imzalayan kişi o andan itibaren şirketin hem kurucusu hem de ortağı sayılır. Yani imza atılınca ya da kayıt süresi sona erince ortaklığı da tamamlanmış olur. Bu durum ise akitte her iki tarafın bir arada bulunmadıklarını yani ne icabın ne de kabulün bulunmadığını gösterir. Burada sadece şartları uygun gören böylece muvafakat ederek ortak olan bir tek taraf mevcuttur.

Şu hâlde sermaye şirketi iki kişi arasında yapılan bir anlaşma değildir. Bilakis tek şahsın şartlara muvafakat etmesidir. Bu yüzden Batı hukukçuları ve kapitalist ekonomistler sözleşmedeki iltizamdan söz ederken şirketin tüzüğünü kabul etmeye, şirkete ortak olmanın bir çeşit bireysel iradeyle yapılan tasarrufudur derler.

Bireysel irade, hediye sözü vermek gibi, her şahsın muvafakat edip etmemelerine bakmaksızın toplumun veya başka bir kişinin adına bir işi benimsemesidir. Hem kapitalistlere göre hem de gerçek hâliyle sermaye şirketi, hisse alan şahsı veya şirket kurucularını veya şirketin şartlarını ihtiva eden belgeyi imzalayan herkesi şirketin havi olduğu bazı şart ve ödevlerle zorunlu kılar. Başkasının buna muvafakat edip etmemesine bakılmaz. Onlar bunu bireysel tasarruf çeşitlerinden sayarlar. Bu nedenle bireysel, tek taraflı irade beyanı ile kurulmuş olan sermaye şirketi akdi şer'an bâtil bir akit-tir. Çünkü şeriata göre akit, üzerine akit yapılan hususta izi görülecek şekilde, akit yapanlardan birinden sadır olan icap ile diğzerinin kabulünün birleştirilmesidir. Sermaye (anonim) şirketindeki akitte ise icap ve kabul gerçekleşmemek-

tedir. Zira anonim şirketlerde iki veya daha fazla şahıs arasında ittifak yapılmamaktadır. Yapılan sözleşme ancak mâli bir projeye katılımı şahsı bağlamaktadır. Şirket ortaklarının veya sözleşmeye bağlı olanların sayıları ne kadar çok olursa olsun bunların tümü tek şahıs gibi kabul edilirler.

Şöyle denilebilir: *“Ortaklar şirketin şartları üzerinde kendi aralarında anlaşmaktadırlar. Bunların bu ittifakları icap ve kabul sayılır. Anlaşma metni, üzerinde anlaşmış oldukları hususların tescili için yapılan şekli bir işlemdir. O hâlde buna niçin akit denmesin?”*

Buna cevap şöyledir: Ortaklar şirketin şartları üzerinde anlaşmışlar. Fakat bu anlaşma ile onlar kendilerini bilfiil şirketin ortağı olarak görmemektedirler. Bu anlaşma ile de kendilerini şartlara bağımlı hissetmemektedirler. Nitekim şartlar üzerinde anlaşmaya varıldıktan ve anlaşma metni yazıldıktan sonra bir kısmı ortak olmayabileceği gibi ortaklığı terk de edebilir. Kendi terminolojilerine ve ittifaklarına göre de birtakım şartlar üzerinde ittifak etmiş olmaları onlar için bağlayıcı değildir. Ancak tüzük imzalandıktan sonra bağlayıcı olur. Bundan önceki safhada bir bağlayıcılık söz konusu değildir. Bu nedenle onlara göre imzadan önce şartlar üzerindeki anlaşma bağlayıcı değildir ve akit sayılmaz. Bu olay şer’an da akit sayılmaz. Çünkü ortaklık şartları ve ortaklık üzerinde varılan anlaşma şirket sözleşmesi olarak kabul edilmez. Çünkü imzadan önceki anlaşmalar kendilerini bağlayıcı değildir. Oysa sözleşme, akit yapan her iki tarafın bağlandığı şeydir. Bunun için gerek ortaklık gerekse ortaklık şartları üzerindeki anlaşmaları icap ve kabul sayılmaz. Dolayısıyla yapılan işlem, şeriat hükümlerine göre akit olarak kabul edilmez. Üstelik onlar tarafından da akit sayılmamaktadır.

Denilebilir ki: *“Ortağın sözleşmeyi imzalamayı kabullen-*

mesi, kendisi dışındaki kişi için icap sayılır. Sözleşmeyi fiilen imzaladıktan sonra ise kendisi dışındaki kişi için de kabul sayılır. Hâl böyleyken niçin, sözleşmenin imzaya açılması icap, imzalanması da kabul sayılmasın?"

Buna cevap şöyledir: Sözleşmeye imzasını koyan her ortak şirket ortaklığını kabul ettiği için buna kabul diyebiliriz. Fakat arz yani icap belirli bir kimseden kaynaklanmamaktadır. Ne kurucular ne de ilk imza koyanlar sözleşmeyi imzaya sunan kimse konumunda değildirler. Ortada sadece her bir ortağın kabulü vardır. İmzalayan kimse, kendisine herhangi bir kimse tarafından tasarruf arzı sunulmadan yani herhangi bir kimse tarafından ona: *"Sana ortak oldum"* demeden kendi kendine şartları kabul etmiş ve şartlara bağlanmıştır. Sözleşme metninin imza için kendisine verilmesi da tasarruf arzı sayılmaz yani icap değildir. Bu nedenle sermaye şirketlerinde sadece her ortağın kabulü vardır. İcap olmadan kabullerden teşekkül eden şey ise şer'an akit sayılmaz. İcabın, kabule değil icaba delâlet eden bir lafızla olması şarttır. Bunun ardından ise kabule delalet eden bir lafız gelir. Önce icap, sonra da kabule delâlet eden lafızlar yer almalıdır. Buna göre herhangi bir şahıs şirket sözleşmesine imza koyarak icap şartını yerine getirmiş sayılmaz. Bilakis bunların hepsi kabul sayılır. Böylece icap olmaksızın şirkette kabullerin bulunması ile şirket anlaşması yapılmış olmaz.

Kapitalistler şirkete ait belgeye yani şirket tüzüğüne akit adını verirler ve *"Sözleşme imzalandı."* derler. Şeriata göre ise bu belge hiçbir surette akit sayılmaz. Akit ancak iki taraf arasındaki icap ve kabulden ibarettir. Bu nedenle sermaye şirketi şer'î bir anlaşma değildir.

Ayrıca bu akitte kazanç kastıyla mâli bir iş üzerinde ittifak da hâsıl olmuş değildir. Kurucular ya da kayıt olanlar, mâli bir projeye sermaye koymak üzere muvafakat etmiş-

lerdir. Bu, mâli bir işi yapmak üzere ittifak unsurundan yoksundur. Ortaya bir iş yapma mecburiyeti koymadan, böyle bir hususu hesaba katmadan şahsi olarak tek taraflı sermaye katkısında bulunmakla kendini bağımlı hâle getirmek vardır.

Hâlbuki şirket kurmaktan maksat, sadece ortak olmak değil mâli bir iş yapmaktır. Akdin iş yapma ittifakından yoksun olması sözleşmeyi bâtil kılar. Zira mâli işin yapılması için bir ittifakın olmayışından dolayı sadece sermayenin ödenmesi üzerindeki bir muvafakat ile şirket vücut bulmuş olmaz. Bundan dolayı da o şirket bâtildir.

Denilebilir ki *“Bazen şirkete ait sözleşme metninde şirketin yapacağı iş çeşidi, mesela şeker fabrikası kurmak, ticaret yapmak gibi işler belirtilmiştir. Bu durumda ise mâli bir iş üzerinde anlaşma meydana gelmektedir.”*

Buna cevap ise şöyledir: Sözleşmede zikredilen iş türü şirketin ileride yapacağı bir iştir. Fakat bu iş üzerinde henüz ortakların ittifakı hâsıl olmuş değildir. İttifak ancak ortaklık ve şirketin şartları üzerinde hâsıl olmuştur. İşin yapılması, şirket kurulduktan sonra sahip olacağı tüzel kişiliğe terk edilmiştir. Bu durumda ise mâli bir işin bizzat ortaklar tarafından yapılması hususunda bir ittifak meydana gelmemiştir.

Buna ilaveten İslâm’a göre kurulan bir şirkette beden varlığı, tasarrufta bulunacak yani işleri yürütecek şahıs şarttır. Çünkü gerek şirkette gerekse alışveriş ve icarede ve diğer anlaşmalarda bedenin varlığından maksat, tasarruf yapan şahıstır. Yoksa cisim veya emek değildir. Bu nedenle şirketin oluşturulmasında beden varlığı temel bir unsurdur. Beden olduğu zaman şirket akdi gerçekleşir olmadığında ise şirket akdi gerçekleşmiş sayılmaz. Sermaye şirketlerinde ise

kesinlikle beden bulunmaz. Daha doğrusu şahsi unsur şirketten kasten uzaklaştırılır ve şahsi unsura herhangi bir şekilde değer verilmez. Çünkü anonim şirket sözleşmesi yalnız sermayeler arasında yapılan bir akitten ibarettir. Sözleşme şahsiyet unsurundan yoksundur. Gerçek kişiler yerine sermayeler birbirlerine ortaklıklar. Bedenin yokluğu nedeniyle bu tip şirketler İslâmi açıdan kurulmuş sayılmazlar. Dolayısıyla sermaye şirketleri şer'an bâtıldır. Çünkü malı harcayacak ve işletecek bedendir. Maldaki tasarruf da ancak bedenle olur. Beden olmayınca tasarruf da olmaz.

Şirkete sermaye koyarak ortak olmayı kabul edenlerin sermaye sahibi şahıslar olması, şirkette işi yürütecek idare meclisini seçenlerin şahıslardan meydana gelmesi, şirkette beden varlığına delâlet etmez. Çünkü onlar, beden olarak ortak olmaları üzerinde değil ortak sermaye konulması üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Dolayısıyla şirketin ortağı gerçek kişi değil sermayedir. Onların idare meclisini seçmelerinin anlamı kendi yerlerine vekil seçmek değil, sermayelerine vekil tayin işini yapmaktadır. Bu hareketleriyle de kendilerine vekil tayin etmiş sayılmazlar. Bunun delili ise hisse sahiplerinin elindeki hisse sayısınınca oy hakkına sahip olmasıdır. Tek bir hisseye sahip olan bir oya yani bir vekâlete sahiptir. Bin hissesi olan da bin oya yani bin vekâlete sahiptir. O hâlde görüldüğü gibi vekâlet şahsa değil sermayeye verilmektedir. Bu durum beden unsurunun şirkette yok olduğunu, fonksiyonunun olmadığını ve şirketin sadece sermaye unsurundan meydana geldiğini göstermektedir.

Tüm bunlar çerçevesinde sermaye şirketlerinin İslâm'da şirketin teşekkülü için gerekli şartlara sahip olmadıkları görülmektedir. Zira iki veya daha fazla kişi arasında anlaşma gerçekleşmemiştir. Ortada sadece tek taraflı bireysel iradeyle bağlanma söz konusudur. Bir işin yapılması konu-

sunda anlaşma sağlanmamıştır. Sadece gerçek kişinin ortaya sermaye koyma zorunluluğu vardır ve şirkette gerçek kişiliği ile doğrudan doğruya tasarruf hakkına sahip bir beden yoktur. Ortada sadece sermaye vardır. Bu yüzden anonim şirket sözleşmesi bâttır. Çünkü kuruluş biçiminden dolayı şirket olmamıştır ve İslâm'daki şirket tarifine uymamaktadır.

2- Şirket, malda tasarruf üzerine yapılan bir sözleşmedir. Şirket aracılığı ile malın geliştirilmesi ve çoğaltılması, mülkün çoğaltılması ve geliştirilmesidir. Mülkün geliştirilmesi ise şer'î tasarruflardan bir tasarruftur. Şer'î tasarrufların hepsi sözlü tasarruflardır. Bu ise sermayeden değil kişiden kaynaklanır. Mülkün çoğaltılması ve geliştirilmesi mutlaka tasarrufa sahip kişi tarafından olmalıdır. Yani sermaye tarafından değil, bir şahıs tarafından olmalıdır. Sermaye (anonim) şirketi ise tasarruf hakkına sahip gerçek kişi ve bu kişinin beden olarak ortaklığı olmaksızın sadece sermaye ile mülkün geliştirilmesi esasına dayalıdır. Sermaye şirketi, bir araya toplanıp kendisinde tasarruf gücü oluşan sermaye demektir. Bu nedenle şirket, alışveriş, iş sahaları açmak, şikâyetler ve benzeri konuların hepsinde tasarruf hakkının sadece kendisine ait olduğu tüzel kişi olarak değerlendirilir. Ortakların hiçbir surette şirkette tasarruf hakları yoktur. Şirketteki tasarruf haklarının tamamı tüzel kişiliğe yani şirkete aittir.

Hâlbuki İslâm'a göre kurulmuş şirketlerde tasarruf, şirketin ortağı olan gerçek kişilere aittir. Ortaklar birbirinden izin alarak istedikleri tasarrufu yapabilirler. Ortakların sermayelerine havale edilen hiçbir tasarruf yoktur. Tasarruf yetkisi ortağın şahsına aittir. Dolayısıyla tüzel kişilik vasfıyla şirketten kaynaklanan tasarruflar şeriata göre bâttır. Çünkü tasarrufların muayyen bir şahıstan yani insandan kay-

naklanması gereklidir. Bu şahsın da tasarruf yetkisine sahip olması gerekir. Hâlbuki sermaye şirketinde böyle bir durum mevcut değildir.

Burada şöyle denilmez: *“Şirkette direkt olarak iş yapan işçilerdir. Bu işçiler hisse alan sermaye sahiplerinin ücretle çalıştırdıkları kimselerdir. İdare ve tasarrufta bulunanlar ise şirket müdürü ve idare meclisidir. Bunlar da hisse sahiplerinin vekilleridirler.”*

Böyle denilmez çünkü ortak olan kimse, şirkette şahıs ve zat olarak belirlenmiştir. Şirket akdi onun zatı üzerinde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle şirketin işlerini yürütecek birini kendi yerine vekil tayin etmesi caiz olmayacağı gibi şirketin işlerini yapmak için bir işçiyi kendi yerine ücretle çalıştırması da caiz olmaz. Bilakis şirketin işlerini şirkete ortak olanın bizzat kendisinin yürütmesi lazımdır. Ortakların kendi yerine işi yürütmek için ücretli çalıştırmaları ve idare heyetini kendilerine vekil kılmaları caiz değildir. Üstelik idare meclisi hisse sahibi şahısların vekili değildirler. Onlar ancak sermayelerin vekilidirler. İdare meclisinin seçilmesi ise gerçek kişiliğe sahip ortaklar yerine gerçek kişilerin ellerinde bulundurdukları hisseler tarafından gerçekleştirilir. Kaldı ki gerek müdür gerekse idare meclisi şu üç husustan dolayı şirkette yetki ve tasarruf sahibi olamazlar:

Birincisi: Onlar, hisse sahiplerinin vekâletiyle yani ortakların kendilerini seçmeleriyle tasarruf hakkına sahip olmaktadırlar. Hâlbuki ortağın bir başkasını yerine vekil bırakması caiz olmaz. Çünkü ortaklık şahsın bizzat kendisi üzerine yapılmıştır. Tıpkı kendi yerine evlenmesi için birini vekil tayin etmesinin caiz olmayacağı gibi. Vekâlet ancak kendisi için evlenme akdini yapacak olana verilebilir. Bunun gibi kendi yerine ortak olmak üzere bir başkasını vekil tayin edemez. Ancak ortaklık akdini yapacak birini vekil tayin

edebilir.

İkincisi: Hisse sahipleri yani ortaklar zatlarının vekâletini değil mallarının vekâletini vermişlerdir. Seçim sırasında kişinin şahsiyeti değil katkıda bulunduğu hisse miktarının çıkardığı oyların dikkate alınması bunun en net delilidir. Dolayısıyla onlar şekilde vekâleti şahıslara değil sermayeye vermişlerdir.

Üçüncüsü: Hisse sahipleri bedenleri ile değil sermayeleri ile ortaklıklar. Sermaye ortağı şirkette kesinlikle tasarruf hakkına sahip olamaz. Bu yüzden şirkette tasarrufta bulunmak üzere bir başka ortağın vekâleti de sahih olmaz.

Bu nedenlerden dolayı şirket müdürünün ve idare meclisinin tasarrufu şeriata göre bâtil bir tasarruf olur.

3- Sermaye şirketinin daimî oluşu şeriata muhaliftir. Zira şirket şeriata göre caiz olan akitlerdendir. Eğer şirket iki kişiden oluşmuş ise ortaklardan birinin ölümü, cinnet geçirmesi, üzerine hacr konulması ve ortaklardan birinin feshetmesiyle şirket iptal olur. Eğer şirket ikiden fazla kişiden oluşuyorsa ortaklık bozulur. Varisi olan ortaklardan biri ölünce bakılır, eğer geride kalan mirasçı rüştüne ermemiş ise onun şirketteki ortaklığı devam etmez. Eğer rüştüne ermiş ise şirkette olan ortaklığını devam ettirebilir. Tasarrufta bulunma iznine sahip olduğu gibi, şirket malının taksimini de isteyebilir. Eğer ortaklardan birine hacr konmuş ise o takdirde şirket dağılır. Çünkü şirkete ortak olacak kimsenin tasarruf yetkisini kullanabilecek ehliyetinde olması icap eder. Sermaye şirketinin ortaklarından birinin ölümü veya üzerine hacr konulmasına rağmen devam etmesi, dağılması, şirketi şeriata göre fasit kılar. Çünkü bu nitelikleri taşıyan bir şirket, varlığını ve akdin mahiyetini ilgilendiren fasit bir şartı ihtiva etmektedir.

Meseleyi özetleyecek olursak sermaye şirketinde aslı itibarıyla şirket sözleşmesi yapılmış sayılmaz. Ortak olarak ortada sadece sermaye vardır, beden ortaklığı yoktur. Oysa beden ortaklığı esasla ilgili olan bir şart olduğu hâlde sermaye şirketinde bu esaslı unsur yer almamaktadır. İslâm'a göre bir şirket mal ve beden katılımıyla gerçekleşir. Bu iki unsurdan beden unsuru mevcut değilse şirket teşekkül etmiş olmaz. Sermaye şirketlerinde ortaklık sadece sermayenin varlığı ile tamamlanır. Beden ortaklığı aranmadan ve bu ortağa herhangi bir itibar vermeden şirket faaliyetini devam ettirir. İşte bu nedenle şeriata göre şirket oluşmadığından şirket bâtıldır.

Ayrıca şirkette doğrudan doğruya tasarrufta bulunanlar idare meclisidir. İdare meclisi ise hisse sahiplerinin vekilleri konumundadır. Yani sermaye ortaklarının vekilidirler. Hâlbuki şeriata göre bir ortağın şirkette çalışması için birini kendi yerine vekil tayin etmesi caiz değildir. İster bu ortak sermaye ortağı ister beden ortağı olsun farketmez. Çünkü şirket akdi ortağın kendi zatı üzerine yapılır. Dolayısıyla şirkette bizzat kendisinin tasarrufta bulunması gerekir. Yerine şirkette çalışmak üzere bir başkasını vekil tayin etmesi sahih olmadığı gibi çalışmak üzere yerine bir başkasını ücretle tutması da caiz olmaz. Sermaye ortağı ise şirkette ortak olarak tasarruf yetkisine ve çalışma hakkına kesinlikle sahip değildir. Tasarruf yetkisi ve çalışmak sadece beden ortağına aittir.

Sermaye şirketi tüzel bir kişiliğe sahiptir. Bu yapısı itibarıyla da tasarruf hakkına sahip olan tüzel kişiliktir. Hâlbuki şeriata göre tasarruf hakkı ancak baliğ, akıllı ya da akıllı ve mümeyyiz özelliğine sahip, tasarruf ehliyetine sahip gerçek kişi, insan tarafından kullanılır. Bu şekilde meydana gelmeyen her tasarruf şeriata göre bâtıldır. Tasarruf hakkının

manevi şahsiyete (tüzel kişiye) dayandırılması caiz değildir. Bilakis tasarruf yetkisinin tasarruf ehliyetine sahip olan bir insana dayanması gerekir.

İşte tüm bu nedenlerden dolayı sermaye şirketleri bâtildir. Kuruluşu bâtil olan bir şirketin bütün tasarrufları da bâtildir. Böylesi şirketler tarafından kazanılan mallar da bâtildir ve bu yolla mülk edinilmesi helal olmaz.

Sermaye Şirketinin Hisseleri

Şirketin hisseleri, takdir zamanında şirketin değerini temsil eden mâli evraklardır ve şirketin kuruluşu sırasındaki sermayesini temsil etmezler. Hisse şirketin varlığından ayrılmayan bir parçadır ancak şirketin sermayesinden bir parça değildir. Hisse şirket varlıklarının değerini gösteren bir senet konumundadır. Hisselerin değeri her zaman aynı değildir, şirketin kârına ve zararına göre değişebilir. Her sene bu senetler aynı değerde olmayıp değişebilir. Buna göre hisseler anonim şirket kurulurken ödenen sermayeyi hiçbir zaman temsil etmezler. Hisseler ancak satış esnasındaki belli bir zaman için şirketin sermayesini temsil eder. Hisseler, borsada fiyatları düşünce değeri de düşen, borsadaki değeri yükselince de yükselen kâğıt para gibidir. Şirket işe başladıktan sonra hisseler sermaye olmaktan çıkarak muayyen bir kıymete haiz mâli evraka dönüşürler.

Mâli evrakla ilgili şer'î hükme gelince eğer mâli kâğıtlar altın veya gümüş karşılığı olan kâğıt paralarda olduğu gibi helal maldan bir meblağı garanti ediyorsa alım ve satımları helal olur. Çünkü garanti edilen ya da ihtiva edilen mal helaldir. Eğer senetler faizli bonolar, banka hisseleri ve benzeri senetlerin alışverişi gibi haram maldan elde edilen bir meblağı ihtiva ediyorsa bunların alışverişi haramdır. Çünkü içerdiği mal haramdır.

Sermaye şirketlerinin hisseleri ise bir miktar helal sermayeyi bir miktar da haram kazancı içermektedir. Yani helal ve haramı karıştırmaktadır. Bu karışım ise şeriata göre bâtil olan sözleşme ve muameleden kaynaklanmakta, dolayısıyla sermaye ile kâr birbirinden ayırt edilememektedir. Her senet, bâtil şirketin varlıklarından bir hissenin değerini göstermektedir. Şirket ise bu varlıkları şeriatın haram kıldığı bâtil bir muameleden elde etmiştir. Dolayısıyla bu haram bir maldır ve hisselerinde haram mal bulunmaktadır. Bunun için bu mâli evrakların alışverişi ve onlarla muamele caiz değildir.

Şimdi geriye bir mesele daha kaldı ki bu mesele Müslümanların sermaye şirketlerine ait hisseleri satın almaları, kuruluşuna katılmaları ve bu tür bir şirketin hisselerini ellerinde bulundurmamak suretiyle şirkete ortak olmaları meselesidir.

- Yaptıkları işin hükmünü bilmemeleri veya sermaye şirketlerinin gerçek yapısını bilmeden fetva veren birtakım hocaların fetvalarına istinaden ortak olmaları ile Müslümanlar haram bir iş yapmış olurlar mı?

- Ellerindeki bu hisseler onlar için mülk kabul edilir mi?

- Şeriata göre bâtil olan bir muamele ile edilse bile o mallar helal olur mu? Yoksa bu yol ile kazanılan bir mal mülk edinilemeyen haram bir mal mı olur?

- Müslümanların bu hisse senetlerini halka satmaları caiz mi, yoksa caiz değil midir?

Bu sorulara verilecek cevap şöyledir: Şer'î hükmü bilmemek mazeret değildir. Çünkü günlük hayatta İslâm şeriatı hükümlerine göre yaşayabilmesi için bağlanması gereken şer'î hükümleri öğrenmesi her Müslümana farz-ı ayndır. Ancak yapılan işin benzerine ilişkin hüküm, fiili yapan tara-

findan bilinmiyorsa o işten dolayı kişi cezalandırılmaz. Hakkındaki şer'î hüküm bâtil da olsa onu işleyenin ameli sahih olur. Çünkü Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Muaviye b. el-Hakem'in namaz kılararken birinin aksırmasına yerhamükelah dediğini işitti. Namaz bitince ona, namazda konuşmanın namazı bozduğunu, aksırana cevap vermenin de namazı bozacağını söyledi. Fakat namazını iade etmesini ona emretmedi.¹ İşte bu hüküm yani namazda iken konuşmanın namazı bâtil hâle getireceği hükmü, genel manada o şahıs gibi herkesin bilmediği bir husus olduğu için Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bu konuda onu mazur görerek namazını sahih kabul etmiştir.

Sermaye şirketlerinin şeriata göre haram oluş hükmü birçok Müslümanın benzerini bilmediği hükümlerdendir. Bu yüzden bu husustaki bilgisizlik mazur sayılabilir. Bu durum karşısında Müslümanların tesis ettikleri ortaklık şeriata göre bâtil olsa bile sahihtir. Muaviye b. el-Hakem'in namazı gibi her ne kadar yapılan amel namazı bâtil hâle getiriyor ise de namaz, sahih kabul edildi. Çünkü Muaviye, konuşmasının namazı bâtil hâle getireceğini bilmiyordu. Müftülerin fetvası da fetva sorana göre böyledir. Fakat müftünün kendisi sermaye şirketleri konusunda hüküm vermeden önce şirketlerin vakıasını anlamak için gayret göstermediği için hiçbir zaman mazur sayılmaz.

Böyle bir şirketin hisse senetlerine sahip olan kimselerin mülkiyeti sahihtir. Onların amelleri hakkındaki şer'î hüküm onu sahih olarak gördüğü müddetçe mallar helaldir. Bu türden şirketlerin bâtil olduğu hususunda kendileri için özür sayılacak bilgisizlik nedeniyle bâtil değildir. Fakat bu hisseleri Müslümanlara satmak caiz değildir. Çünkü bu hisseler,

¹ Sahih-i Müslim, Kitâbu'l Mesâcid, H. No: 537. Sünen-i Neseî, Kitâbu's Sehv, H. No: 1218

şeran bâtil olan mâli evraklardır ve bunlara sahip olmanın helalliği mazur görülen bilgisizlikten kaynaklanan ârızı bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Fakat anonim şirketler hakkındaki şer'î hüküm bilinir ancak kişi nezdinde bilinmeyecek olursa bu durumda haram mal olur yani ne satılır ne alınır ne de başkası adına satışı yapılabilir.

Hakkındaki şer'î hükmün bilinmemesi sebebi ile mülk edinilen bu türlü hisselerden kurtuluş çaresi şirketin dağılması ile olabileceği gibi kurulu şirketi İslâmi bir şirkete dönüştürme yolu ile de olabilir. Bir başka çare de hisse şirketlerinin hisselerini helal kabul eden bir gayrimüslime hisseleri verip sattırarak parasını alma yolu ile de olabilir. Süveyd b. Gafele'den rivayet edildiğine göre: [اَنَّ بِلَالَ قَالَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ] *İNْ عَمَّاكَ يَأْخُذُونَ الْحَمْرَ وَالْخَنَازِيرَ فِي الْخَرَاجِ فَقَالَ لَا تَأْخُذُوا مِنْهُمْ، وَلَكِنْ وَلَوْ هُمْ* *“Bilâl, Ömer b. Hattab'a şöyle dedi: Senin amillerin haraç olarak domuz ve şarap alıyorlar. Bunun üzerine Ömer onlara şöyle dedi: Onları almayın, fakat onlara sattırıp paralarını alın.”*¹

Görüşünü bu şekilde açıklayan Ömer'e karşı hiçbir Saha-be karşı çıkmadı. Hâlbuki şeriata ters düşen bir hüküm taşısa idi Ömer'e karşı çıkılırdı. Karşı çıkmamaları bir icmadır. Şarap ve domuz zimmet ehlinin mallarındandır. Bu tip şeyler Müslümanların malı olamaz. Gayrimüslimler, bunları cizye bedeli olarak Müslümanlara vermek istedikleri zaman Ömer o malı kabul etmemelerini gayrimüslimlere sattırıp, satıştan elde edilen parayı almalarını emir buyurdu. Sermaye şirketlerinin hisseleri Batılı kapitalistlerin malları olduğuna ve Müslümanların malı olamadığına göre Müslümanların da doğrudan doğruya onları almaları caiz olmaz. O hâlde hisseleri onlara sattırırlar ve paralarını alırlar. Cizye ve ha-

¹ El-Emvâl, Kâsım b. Selâm, H. No: 129, S: 63. İbni Hazm, el-Muhallâ, C: 6, S: 447

raç konusunda, domuz ve şarapta Müslümanların alacağı tahakkuk etmesinde olduğu -Ömer'in onları sattırıp paralarını almalarını emrettiği- gibi Müslümanların bu tip hisseleri de zimmilere sattırıp paralarını almaları haklarıdır.

Kooperatifler

Kooperatifler de kapitalist şirketlerin bir çeşitidir. Her ne kadar bunlara kooperatif deniliyorsa da bunlar da birer şirkettir. Bunlar, bir grup şahsın özel birtakım faaliyetlerde bulunmak üzere kendi aralarında ittifak etmeleri ile oluşan ortaklıktır.

Kooperatifler üyelerine yardım etmeyi veya üyelerinin sınırlı ekonomik maslahatlarını garanti etmeyi amaçlayan ticari şekilde teşekkül etmiş, şirketler gibi tüzel kişilik kazanmış yardımlaşma kuruluşlarıdır. Bu yönü ile diğer oluşumlardan ayrılırlar. Zira aslı itibarıyla bu tür oluşumların ekonomik maksatları vardır fakat kooperatif, sadece kendi üyelerinin kazançlarını artırmak için çalışır, bir başka maksat için çalışmaz. Üyeler arasında sağlam bir iktisadi bağın gelişmesini ve üyelerin ekonomik durumunu düzeltmeyi gaye edinir.

Kooperatif birkaç üyenin bir araya gelmesiyle meydana gelir. Bazen bu sayı yedi bazen daha fazla ya da daha az olabilir. Fakat kooperatif yalnız iki kişinin bir araya gelmesi ile kurulmaz. Kooperatifler iki kısımdır:

Birincisi: Kuruluş hisselerine sahip şirket. Bu nevi şirketlerde bu hisseleri elinde bulunduran herhangi bir kimse ortak olma sıfatını elde etmiş olur.

İkincisi: Kuruluş hisseleri olmayan şirket. Bu türlü bir şirkete üye olmak, her yıl genel kurulun tespit edeceği yıllık ortaklık aidatını vermekle gerçekleşir.

Kooperatifte şu beş şartın bulunması gerekir:

Birincisi: Kooperatife katılma serbestiyeti. Kooperatife katılma kapısı daha önceki ortaklara uygulanan aynı şartlarla herkese açık olmalıdır. Kooperatifin tüzüğü, tüzüğün ihtiva ettiği kayıt ve disiplinler iştirak eden her üyeye uygulanmalıdır. Bu kayıtlar ister belli yere ait olsun -köy kooperatifi gibi- ister bir meslek grubunu kapsamına alsın -berberler kooperatifi gibi- durum değişmez.

İkincisi: Haklar bakımından her üye aynı hakka sahip olmalıdır. Bunun en belirgin tarafı oy kullanmaktır. Her ortak tek bir oya sahiptir.

Üçüncüsü: Hisseler için belli bir faiz tespit etmek. Bazı kooperatifler -elde ettiği kâr imkân verirse- daimî ortaklarına belli bir miktar faiz verirler.

Dördüncüsü: İşletmeden doğan kâr gelirini geri vermek. Kooperatifle beraber yapmış oldukları işler nispetinde - bunlar ister satışlar olsun isterse kooperatifin ve organlarının hizmetlerini kullanmak olsun fark etmez- elde edilen net kârın ortaklara geri verilmesi.

Beşincisi: Kooperatif için ihtiyat akçesi olarak bir servet teşkili sağlamak.

Şirketi idare etme yetkisini ve direkt olarak işletmesini üzerine alan, idare meclisidir (yönetim kuruludur). Yönetim kurulu ortakların yapacağı genel kurul toplantısında seçilirler. Genel kurulda yatırdıkları ortaklık hisselerine bakılmaksızın her üyenin bir oy hakkı vardır. Yüz hissesi olan da bir hissesi olan da tek bir oya sahiptir. Yönetim kurulunu seçmek için her üye tek bir oya sahiptir.

Kooperatiflerin birçok türü vardır. Meslek kooperatifleri, tüketim kooperatifleri, zirai kooperatifler ve üretim kooperatifleri bunlardandır. Genel olarak bunlar ya tüketim kooperatifleridir ki bu tür kooperatiflerde kâr, yapılan alışveri-

şe göre dağıtılır. Yahut üretim kooperatifleridir ki böyle kooperatiflerde de kâr üretime göre taksim edilir.

İşte kooperatifler bunlardır. Bunların hepsi aşağıdaki sebeplerden dolayı İslâm hükümlerine ters düştükleri için bâtıldır.

1- Kooperatifler aynen şirket gibidirler. Bunun sahih olabilmesi için şeriatın belirttiği şirket şartlarına tam olarak sahip olması gerekir. İslâm'da şirket iki veya daha fazla kişinin içerisinde kazanç maksadıyla mâli bir işi yapmak için üzerinde ittifak ettikleri akde denir. Buna binaen işin bizzat ortaklar tarafından yapılabilmesi için şirkette beden varlığı şarttır. Yani şirketin şeriata göre şirket sayılması için bedenin katkısı gerekir. Şirkette şirketin uğruna kurulduğu işi yapacak mülk ve tasarruf sahibi biri bulunmazsa şirket teşekkül etmiş sayılmaz. Bu temel prensibi kooperatife uyguladığımızda bu kooperatiflerin şer'î ölçüler içerisinde teşekkül etmediklerini görürüz. Çünkü bunlar sadece sermayeye dayalı şirketlerdir. Bunlarda ortağın bedenle çalışması yoktur. Şirketi meydana getiren tek unsur maldır. Ortaklar arasında bir işin yapılması üzerinde ittifak hâsıl olmuş değildir. Ancak işi yapacak kimseleri araştırıp bulacak bir idare meclisini oluşturmaları uğruna belirli bir sermayeyi vermek üzere bir ittifak hâsıl olmuştur. Böylece şirkete katkıda bulunan şahıslar sadece mallarıyla ortak olmuşlardır. Bu sebeple şirket beden ortaklığından yoksundur. Kooperatif beden ortaklığından yoksun olduğu için şer'î bir şirket sayılmaz. Esas itibarı ile şirket kurulmuş sayılmaz. Çünkü şirket mal ile tasarruf üzerine yapılan bir akittir (sözleşmedir). Tasarruf ise ancak beden ile olur. Eğer bedenden yoksun olursa şeriata göre şirket olmuş olmaz ve o şirket bâtil bir şirket olur.

2- Kâr dağıtımının sermaye ya da emek yerine alınan

mallara veya üretime göre olması da caiz değildir. Çünkü şirketler mal üzerine kurulursa, kazanç da ona tabi olur. Eğer şirket iş üzerine kurulmuş ise kazanç da ona tabi olur. Böylece kazanç ya mala ya işe veya hem mala hem de işe tabi olur. Kâr dağıtımının alınan eşyaya veya üretilen mala göre yapılmasını şart koşmak ise şeriata göre sözleşmeye ters düştüğü için caiz değildir. Akdin gereğine ters düşen, akdin maslahatından ve gereğinden olmayan her şart fasit şarttır. Kârı satın alınan şeylere veya üretime göre taksim etmek akdin gereğine aykırıdır. Çünkü akit şeriata göre mal ya da iş üzerine yapılır. Böylece kâr mal ya da işe göre taksim edilir. Kârın satın alınan mala ve üretilen eşyaya göre dağıtılması fasit bir şarttır.

Sigorta

Hayat, eşya veya benzeri şeyler üzerinde yapılan sigorta işlemi de bir tür akittir. Bu akit, sigorta şirketi ile sigorta şirketi tarafından sigortalanmak isteyen kimse arasında yapılır. Bu akitte sigortalı, sigorta şirketinden mal veya varlıkları açısından zarar edeceği malın ya aynısını veya değerini almak için, hayat sigortası açısından ise hayatına eşdeğer bir paranın verilmesi için taahhüt ister. Buna göre her iki tarafın tayin edeceği belli bir zaman içerisinde meydana gelecek sözleşme konusu olay için belli bir meblağ karşılığında sigorta şirketi zararı ödemeyi kabul eder. Bu icap ve kabule göre sigorta şirketi iki tarafın üzerinde ittifak edecekleri muayyen şartlar içerisinde sigortalıya taahhüt ettiği şeyi yerine getirir. Yani zararın ya aynısını veya değerini felâket meydana geldiğinde sigorta ettiği kişiye öder. Mesela malı telef olduğunda, arabası hasar gördüğünde, evi yandığında, malı çalındığında, öldüğünde ve benzeri olaylar karşısında sigorta şirketi, sigortalının belli zaman içerisinde sigortaya ödediği prim karşılığında uğradığı zararı yapılan

anlaşmaya göre öder.

Bundan anlaşıldığına göre sigorta, sigorta şirketi ile sigortalı arasında sigorta konusu nesne ve şartları üzerine yapılan ittifaktan doğan bir akittir. Fakat her iki taraf arasında yapılan bu sözleşmeye binaen şirket, üzerinde ittifakın cereyan ettiği şartlar çerçevesinde ya muayyen bir miktarı veya karşılığını ödemeyi taahhüt eder. Sigortalı, anlaşma maddelerine uyan bir felâketle karşı karşıya kalırsa, şirket telef olan malın ya aynısını yahut piyasa değerini vermek mecburiyetindedir. Şirket malın değerini veya aynısını sigortalıya verme hususunda serbesttir. Şirket, tazminatın ödenmesine ikna olduğu veya mahkeme tarafından böyle bir hüküm verildiği zaman sözleşme şartlarında yer alan hususlardan birinin meydana gelmesiyle sigortalı, sigorta şirketindeki hakları gereğince tazminat almaya hak kazanır.

İşte böylesi bir anlaşmaya sigorta denilmektedir. Sigorta bazen doğrudan doğruya anlaşmaya giren kişinin yararı için bazen de çocukları, karısı veya diğer varislerine veya sigortalının yardımcı olduğu herhangi bir şahıs ya da cemaate yarar sağlamak için yapılır. Hayat sigortası, eşya sigortası, ses sigortası ve benzer ifadeler ve sloganlar sigorta şirketlerinin çoğu kez sigorta muamelesini halka sevdirmek için kullandıkları tabirlerdir. Aslında hayat sigorta edilmez sadece sigorta ettiren kimsenin, ölümünden sonra çocuklarına, karısına ve diğer mirasçılara belli bir miktarın verilmesi üzerine sigorta yapılır. Sigorta aslında eşya, araba ve mal edinilebilen diğer şeyleri garantiye almaz. Onun garantiye aldığı tek şey bozulmuş veya zarara uğramış olan eşya, araba ve diğer mallar karşılığında ya aynısının ödenmesi veya değerinin ödenmesidir. Gerçekte o belli bir miktar meblağın sigortalıya veya başkasına ödenmesini garanti etmektedir. Ne hayatın ne de malın garanti edilmesi diye bir

şey yoktur. İşte sigortanın durumu budur. İyice tetkik edildiğinde sigorta işleminin iki yönden bâtil olduğu ortaya çıkar:

Birincisi: İcâp ve kabul unsurlarını taşıdığı ve iki taraf arasında varılan bir anlaşma olduğu için akit sayılır. Sigortalı olmak isteyen kimse icabı, şirket ise kabulü üstlenmektedir. Bu akdin şeriata göre sahih olabilmesi için şeriata belirlediği şartları içermesi gerekmektedir. Eğer onları içeriyorsa sahihtir, değilse sahih olmaz. Şeriata göre akdin, bizzat bir mal veya menfaat üzerine yapılması gerekir. Bizzat mal veya menfaat üzerinde yapılmayan akit bâtil olur. Çünkü böylesi bir iş, şeriata göre akit sayılacak bir husus üzerine yapılmıştır. Şeriata göre akit şu hususlar üzerine yapılır:

- a-** Satış, selem veya şirket gibi bir karşılık üzerine,
- b-** Bağış gibi karşılıksız bir mal üzerine
- c-** İcare gibi karşılığı olan bir menfaat üzerine

d- Ödünç olarak bir nesnenin alınması/verilmesi gibi karşılıksız bir menfaat üzerine yapılır. Dolayısıyla şeriata göre akdin mutlak surette bir şey üzerinde yapılması gerekir.

Sigorta sözleşmesi ise bir mal ve bir menfaat üzerinde yapılmamıştır. Sigorta sözleşmesi sadece bir taahhüt yani bir garanti üzerine yapılan akittir. Taahhüt veya garanti ise mal sayılmaz. Bu tüketilemeyen, menfaati alınamayan, dolayısıyla da menfaat da sayılmayan bir şeydir. Yapılan bu taahhütten ne ücret ne de ödünç olarak yararlanılamaz. Bu Taahhüde binaen mal elde edilmesi ise menfaat sayılmaz. Elde edilen mal sadece yapılan bir işlemin etkilerinden biridir. Bu yüzden sigorta sözleşmesi bir mal veya bir menfaat üzerine yapılmış sayılmaz. Bu nedenle de bâtil bir akittir. Çünkü şeriata göre sağlıklı bir sözleşmenin şartlarını bünyeye-

sinde taşımamaktadır.

İkincisi: Sigorta şirketi sigortalıya özel şartlar içerisinde bir taahhüt vermektedir. Bu bir bakıma garanti (kefalet) gibidir. Şeriata göre kefaletin meşru olması için aranan ve istenen şartları buna tatbik ettiğimizde eğer bu şartları haiz olursa sahih değilse sahih olmaz. Şeriata göre kefalete baktığımızda aşağıdaki hususlar açığa çıkar:

Kefalet, bir hakkın iltizamında (üstlenilmesinde) kefil olunan kimsenin yükümlülüğünü kefil olan kimseye yüklemektir. Dolayısıyla kefalette bir yükümlülüğün başka birine yüklenmesi kaçınılmaz olduğu gibi kefilin, kefil olunan kimsenin ve kendisine garanti verilen kimsenin bulunması da kaçınılmazdır.

Kefalet, karşılığı olmadan bir hakkı üstlenmeyi zorunlu kılmaktır. Kefaletin sahih olabilmesi için üzerine kefaletin yapıldığı şeyin vacip olan yahut vacip hâle gelen mâli haklardan bir hak olması gerekir. Yerine getirilmesi vacip olmayan ya da vacip hâle gelmeyen bir hakta kefalet olmaz. Çünkü kefalet, hakkın yükümlülüğü hususunda bir sorumluluğun başkasına yüklenmesidir. Eğer kefil olunan üzerinde bir şey yoksa sorumluluğun eklenmesi diye bir şey olmaz. Vacip olan hakta ise bu durum görülür. Mesela bir erkek bir kadına *“Falan kimse ile evlen, ben senin mihrine kefilim.”* derse, burada kefil olan kimse, adına kefil olduğu kimsenin zimmetini yüklenmiş olmaktadır. Yani ona lazım olan şey kefile de lazım olmaktadır. Kefil olunan kimseye sabit olan zimmet, kefil için de sabittir. Fakat ortada hiçbir kimseye tahakkuk eden vacip bir hak veya vacibe dönüşen bir hak yoksa kefalet kavramının manası tahakkuk etmemiş olur. Zira burada bir yükümlülüğün başka bir yükümlülüğe eklenmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla kefalet sahih olmaz.

Buna göre kefil isteyenin kefil olunan kimse üzerinde bir vacib veya vacibe dayalı bir hakkı yok ise kefalet sahih olmaz. Kayıp olması veya zarar görmesi hâlinde kefil olunan kimsenin ya bir eşyayı ödemek zorunda olması yahut bir borcu ödemek zorunda olması şarttır. İster zimmette sabit olan bu hak vacip olup borçlu tarafından bilfiil ödenmesi gereksin, ister ise zimmette sabit vacip hâle gelen bir hak olup güç kullanarak ödenmesi gereksin fark etmez. Böylece kefil olunan kimse bilfiil ya da güç kullanılarak ödeme yapmak zorunda değilse bu durumda kefalet sahih olmaz. Çünkü kefil olunan kişiye bir hak ödemesi vacip olmadığı zaman kefil olana da hiçbir surette vacip olmaz.

Örneğin temizlemek üzere insanlardan elbise toplayan bir kimse için bir adam bir kişiye *“Elbiseni ona ver, ben kefilim.”* derse, sonra da elbise telef olsa kefil olan kimse kefaleti kabul eden kimsenin yerine elbisenin değerini ödemesi gerekir mi?

Buna cevap şöyledir: Eğer elbisenin bozulması onun fiili ile kaynaklanmıyor ise ve ortada ihmalkârlık da yoksa kefilin bir şey ödemesi gerekmez. Çünkü aslı itibarıyla adına kefil olunan kimsenin bir şey ödemesi gerekmemektedir. Asıl olanın bir şey ödemesi gerekmeyince kefil olanın ise öncelikli olarak ödemesi gerekmez. Kefaletin sıhhati için hakkın anında veya sonradan zimmette sabit olması şarttır. Ancak garanti edilen kimse ile kendisine garanti verilen kimsenin bilinen olması şart değildir. Bilinmeseler de kefalet sahih olur.

Mesela bir adam bir diğerine, *“Elbiseni temizlemeciye ver.”* derse, diğeri de *“Elbiselerimin kaybolmasından, bozulmasından korkarım.”* derse, bunun üzerine birinci şahıs ona *“Elbiselerini temizlemeciye ver, elbisen telef olacak olursa ben temizlemeci adına kefilim.”* derse fakat temizlemeciye falan

temizleyici diye belirtmese verilen kefalet sahihtir. Bu kefalet üzerine adam elbiselerini temizlemeciye verse sonra da elbisesi telef olsa adına kefil olunan kimse meçhul olsa da kefil olan kimse tarafından elbiselerin karşılanması gerekir. Aynı şekilde bir kişi kalkar da *“Falan temizlemeci çok tecrübelidir. Ona elbiselerini veren herkesin elbiselerinin telef olmasına karşı temizleyici adına ben kefilim.”* derse ve lehine kefil olunan kimse meçhul olsa bile bu kefalet sahihtir.

Kefaletin bir zimmetin başka bir zimmete eklenmesi, zimmette sabit olan bir hak için garanti vermek olduğu açıktır. Bu işlemde kefil, adına kefil olunan ve lehine kefil olunan kimse olarak üç unsur mevcuttur ve bu garanti (kefalet) herhangi bir karşılık olmadan meydana gelir. Burada hem lehine kefil olunan kimse hem de adına kefil olunan kimse meçhul olabilir. Kefaletin deliline gelince Ebû Dâvud, Câbir'den şu hadisi rivayet etti:

[كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُصَلِّي عَلَى رَجُلٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ فَأَتَيْتُ بِمَيْتٍ فَقَالَ عَلَيْهِ دَيْنٌ قَالُوا نَعَمْ دَيْنَارَانِ قَالَ صَلُّوا عَلَى صَاحِبِكُمْ فَقَالَ أَبُو قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيُّ هُمَا عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَنَا أَوْلَى بِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ *“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, üzerinde borç var iken ölen bir adamın namazını kılmıyordu. Nitekim bir cenaze getirildi. Rasulallah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Onun borcu var mı? diye sordu. Oradakiler: Evet, iki dirhem borcu var, dediler. Bunun üzerine Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Arkadaşınızın (cenaze) namazını kılın, dedi. Bunu işiten Ebû Katade el-Ensâri: Ey Allah'ın Rasulü o iki dinarı ben öderim, dedi. Bundan sonra Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem kalkıp onun namazını kıldı. Gün gelip Allah, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e fetihler nasib edip maddi yönden güçlenince şöyle buyurdu: Ben her mümine kendi*

nefsinden önce gelirim. Kim bir borç bırakarak ölürse onu ben ödeyeceğim. Kim de mal bırakırsa (öldükten sonra) varislerine ait olur.¹

Bu hadisten açıkça anlaşılmanan manaya göre Ebû Katâde, borç verene ait vacip olmuş mâli hakkın ödenmesinde kendi zimmetini, borçlu olarak ölen kimsenin zimmetine katmıştır. Yine bu hadisten anlaşıldığına göre bu kefalet işleminde kefil, lehine kefil olunan kimse ve adına kefil olunan kimse mevcuttur. Ayrıca her ikisinin de yer aldığı bu kefillikte karşılıksız olarak zimmette bir hak gerekli olmuştur. Yine hadisten anlaşıldığı üzere ölen kimse, adına kefil olunan kimsedir. Lehine garanti verilen kimse borç sahibi (alacaklı) kefil nezdinde meçhul bir kimsedir. Böylece bu hadis kefaletin sıhhat şartlarını ve inikad şartlarını ihtiva etmektedir.

Şer'î kefalet işte budur. Sigorta taahhüdünü şer'î kefalete tatbik ettiğimizde sigorta işleminin, kefaletin sıhhati ve inikadı için şeriat tarafından belirtilen şartların tümünden yoksun olduğu görülür. Sigorta bu şartları taşımamaktadır. Onda bir zimmeti bir zimmete katma hususu kesinlikle yoktur. Sigorta şirketi, sigortalıya ait bir mâli yükümlülükte kendi zimmetini hiçbir kimsenin zimmetine katmamaktadır. Herhangi bir kefalet mevcut olmadığından sigorta da bâtildir.

Sigorta olayında, sigortalı üzerinde bir başkasına ait herhangi bir hak yoktur ki sigorta şirketi onu ödemeyi üzerine almış olsun. Çünkü sigorta yaptıran kimsenin herhangi bir kimse nezdinde mâli bir hakkı yoktur ki sigorta şirketi de bunu ödemeyi taahhüt etmiş olsun. Sigorta yaptıran kimse mâli bir hakkın varlığından yoksun olduğundan sigorta şirketi de herhangi bir mâli yükümlülüğü yerine getirmek zo-

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l Büyû', H. No: 3343

runda kalmaz. Dolayısıyla böylesi bir şirketin şeriata göre kefalet olduğu söylenemez.

Şirketin sigortalıya vermeyi taahhüt ettiği bedel, para veya mal, sigorta akdi esnasında kendisine garanti verilen kimsenin başkalarına karşı ne direkt ne de dolaylı olarak vacip bir hak değildir ki ödenmesi sahih olsun. Sigorta şirketi ne şimdi ne de sonra vacip olmayan bir şeye kefil olmuştur. Böylece bu kefalet sahih olmaz ve buna bağlı olarak sigorta da bâtil olur. Buna ilave olarak sigortada adına kefil olunan kimse yoktur. Sigorta şirketi, üzerinde bir hakkın var olduğu kimse hakkında kefalet vermediğinden buna kefalet diyemeyiz. O hâlde sigorta akdi şeriata göre gerekli kefalet unsurlarından esasi bir unsurdan yani adına kefil olunan kişi unsurundan yoksundur. Çünkü kefalette şu üç unsur mutlaka bulunmalıdır: Kefil, adına kefil olunan kimse ve lehine kefil olunan kimse. Sigorta akdinde adına kefil olunan kimse bulunmadığı için bu akit şeriata göre bâtildir.

Sigorta şirketi bir felâket sırasında zarara uğrayan üyesine para ödemeyi veya telef olan şeyin aynısını vermeyi taahhüt ederken, bunu bir miktar mal karşılığında yapmayı kabul etmektedir. Durum böyle olunca, kefalet bir menfaat karşılığı yapılmış olmaktadır. Bu ise sahih değildir. Çünkü kefaletin sıhhatinin şartı, onun karşılıksız olmasıdır. Böylece içerisinde karşılık olmasından dolayı sigorta bâtil bir kefalet olmaktadır.

Böylece sigorta şirketinin vermiş olduğu taahhüdün şeriatın belirttiği kefalet şartlarından yoksun oluşunun, kefaletin inikad ve sıhhat şartlarını haiz olmayışının boyutu ortaya çıkmaktadır. Böylelikle sigorta şirketlerinin verdikleri taahhüt senetleri ve onunla garanti ettiği bedel, para, mal ve hepsi esastan bâtildir. Bu nedenle bütün sigorta şirketleri şeriata göre bâtildir.

Buna binaen ister hayat ister eşya ister mal sigortaları olsun her şekliyle bunlar şeriata göre haramdır. Haram olmalarının sebebi, akdinin şeriata göre bâtl bir akit olmasıdır. Bu akit gereği şirketlerin verdiği taahhüt de şeriata göre bâtl taahhüttür. Bu taahhüt ve akde göre mal almak haramdır. Bu husus bâtl ile mal yemektir ve haram kazanç kategorisine girer.

MALI ÇOĞALTMA VE GELİŞTİRMEİN YASAKLANAN YOLLARI

Bilindiği gibi İslâm şeriatı mülkü geliştirme ve araştırmayı belli şartlara bağlamış ve bu sınırları aşmayı da men ederek şahısların belirli yollarla mülkünü çoğaltmasını yasaklamıştır. Yasaklanan mülk edinme yollarından bazıları şunlardır:

Kumar

İslâm şeriatı, kumarı kesinlikle yasaklamış ve kumar yoluyla kazanılan malı, kazanılmış bir mal olarak kabul etmemiştir. Bu konuda Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ] **“Ey iman edenler! Şarap, içki, dikili taşlar, fal ve şans okları ancak şeytanın işi pisliktir. Ondan kaçın ki felaha eresiniz. Şeytan, kumar ve içki ile aranızda kin ve düşmanlık yaymak, sizi Allah’ı zikretmekten ve namazdan alıkoyarak istiyor. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”**¹

Allah, içki ve kumarın haram kılınışını pekiştirmeli bir anlatımla ifade etmiştir. Çünkü ayet **“ancak”** anlamına gelen **“فَاجْتَنِبُوا”** edatı ile başlamakta, içki ve kumarı putlara tapmakla bir arada zikrederek her ikisini de pislik olarak nitelemektedir. Şu ayette olduğu gibi: [فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ] **“O hâlde putlara tapma pisliğinden kaçın”**² buyurarak içki ve kumarı [رِجْسٌ] **“pislik”** tabiri ile ifade etmiş, kumar ve içkinin kendisinden ancak şerli işlerin çıktığı şeytana ait birer iş olduğunu belirtmiştir. Ayette yer alan [فَاجْتَنِبُوا] **“kaçın”** emrinde de bir başka pekiştirme söz konusudur. Burada kaçınmanın

¹ Mâide Suresi 90-91

² Hacc Suresi 30

kurtuluşu beraberinde getireceği beyan edilmiştir. İçki ve kumardan kaçınmak kurtuluşa vesile olunca bu fiilleri işlemek de felaket ve helake sebep olacaktır. Ayette kumar ve içki düşkünleri arasında düşmanlık ve buğzun meydana çıkması, ayrıca insanları namaz ve namaz vakitlerine riayet-ten de alıkoyması içki ve kumardan doğan veballer olarak zikredilmiştir. Ayette [فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ] **“Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”** diyerek nehyin en açık ve net şekli vurgulanmıştır. Sanki şöyle denmektedir: *“İşte gördüğünüz gibi içki ve kumarda size bildirilen birçok zarar söz konusudur. Bunlar Allah’ı zikretmeye ve namaz kılmaya engeldirler. O hâlde bunlardan vazgeçmeyecek misiniz?”*

Kumarın bir başka şekli de türü ne olursa olsun, hangi sebeple icad edilmiş olursa olsun “piyango” adı altında anılanıdır. Piyango gibi at yarışlarında oynanan bahisler de kumar hükmündedir. Netice itibarı ile kumardan kazanılan mal haramdır ve bu yolla bir kazanç elde etmek de caiz değildir.

Faiz (Riba)

İslâm şeriatı faizi kesin bir şekilde yasaklamıştır. Faiz oranı az veya çok olsun faizden elde edilen mal her hâlükârda haramdır. Faizden elde edilen malı sahiplenmeye kimsenin hakkı yoktur. Alınan faizler eğer biliniyorsa sahiplerine iade edilmelidir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ] **“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: Alışveriş de faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişini helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden**

bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar Cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.”¹ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتِغُوا فَلَئِمَّ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَحْطُمُونَ وَلَا تَعْزَمُوا فَادْنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتِغُوا فَلَئِمَّ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَحْطُمُونَ وَلَا تَعْزَمُوا] “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer iman etmişseniz, faizden geri kalan kısmı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve elçisi ile savaşa girdiğinizi bilin. Tövbe ederseniz ana malınız sizindir. Ne zulmedilirsiniz ne de zulme uğrarsınız.”²

Faiz olayının belirgin vasfı şudur: Faiz, tefecinin halkın emeğini sömürerek hiçbir emek harcamaksızın elde ettiği faydadır. Kendisinden faiz elde edilen mal, herhangi bir zarar rizikosuna sahip olmayan kârı garantili olan bir maldır ve zarar etme ihtimali sıfırdır. Bu ise [العزم بالغنم] **“Zarar kâra göredir.”** kaidesine aykırıdır. Bu sebeple şirket kurarak malı çalıştırmak ya da sulama ortaklıklarında olduğu gibi mal edinmek şeriata göre caizdir. Çünkü söz konusu işlerden toplum istifade ettiği gibi bir başkasının emeğinin sömürülmesi de söz konusu değildir. Aksine bu işler emeklerinin karşılığında elde ettiklerinden faydalanmalarını mümkün kılan bir vesiledir. Dolayısıyla bu işlerde kâr edilebileceği gibi zarar da söz konusudur. Fakat faiz böyle değildir. Bu nedenle faizin haram kılınışı, kesin nasslarla herhangi bir illete bağlanmaksızın yasaklanmıştır. Sünnet’te de faizden söz edilen mallar açıkça beyan edilmiştir.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: *“Mal sahibi, malını elinde tutar ve ihtiyacını gidermesi için muhtaç kişilere borç vermeyebilir. Bu durumda ihtiyaç sahibi olan kimse si-*

¹ Bakara Suresi 275

² Bakara Suresi 278-279

kıntıya düşer. Dolayısıyla onun bu ihtiyacını gidermek için bir vesilenin olması kaçınılmazdır. Ayrıca bugün ihtiyaçlar çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Faiz ise ticaretin, ziraatın ve sanayinin direği hâline gelmiştir. Bunun içindir ki faizle işlem yapmak üzere bankalar ortaya çıkmıştır. İhtiyaçları gidermek için tefecilerden başka bir vesile olmadığı gibi bankaların dışında da bir vesile yoktur. Şu hâlde ihtiyaç sahibinin ihtiyacı nasıl giderilecektir?"

Bu sorunun cevabı şöyle verilebilir: Burada kast ettiğimiz toplum, İslâm'ın bir bütün olarak tatbik edildiği toplumdur. İslâmi uygulamanın bir bölümü de iktisadi uygulamalara yöneliktir. Burada, günümüz toplumlarından bahsetmiyoruz. Çünkü günümüz toplumları mevcut konumları ile kapitalizm düzenine uygun bir hayat yaşıyorlar. Bu nedenle bu toplumda bankalar hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri hâline gelmiştir. Böylesi bir toplumda yaşayan kimse devletin hiçbir kontrol ve kanuni sınırlaması olmaksızın kendi mülkünde istediği tasarrufu yapma hürriyetine sahiptir. Öyle ki istediği karanlık işleri çevirmek, karaborsa, vurgun, kumar, faiz ve benzeri gayrimeşru işleri yapma hürriyetine sahip olduğunu gören kimse elbette ki bankaları ve tüm faiz kurumlarını hayatın vazgeçilmez birer unsuru olarak kabul edecektir.

Bu nedenle kapsamlı ve yaygın bir inkılap yapılırken hâli hazırdaki kokuşmuş iktisat nizamını bütünü ile değiştirmek onun yerine İslâm'ın iktisat nizamını koymak farz olmuştur. Mevcut kapitalist nizam ortadan kaldırılıp yerine İslâm nizamı tatbikata koyulunca, İslâm nizamını yaşayan toplumun faize ihtiyaç duymayacağı açıktır. İslâm toplumunda borçlanma ihtiyacında olan kimse bunu ya yaşamak için ya da tarımsal faaliyeti için yapacaktır. Bunlardan birincisini herkesin geçimini temin etme görevini üstlenmiş olan İslâmi

nizam giderecektir. İkinci ihtiyaca gelince, İslâm Devleti muhtaç olanlara faizsiz borç vermekle bu ihtiyacı karşılar. Nitekim İbni Hibban ve İbni Mâce, İbni Mesud'dan Rasullallah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُقْرِضُ مُسْلِمًا قَرْضًا مَرَّتَيْنِ إِلَّا كَانَ كَصَدَقَتِهَا مَرَّةً] **“İki defa bir Müslümana borç veren Müslüman, bir sadaka vermiş gibidir.”**¹

Muhtaç olanlara borç vermek menduptur. Bu nedenle borç istemek çirkin görülmez, bilakis o da menduptur. Çünkü Rasullallah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* borç isterdi. O hâlde borçlanmak olduğu müddetçe hem borç isteyen hem de borç veren birer mendup işlemiş olacaktırlar.

Faizin iktisadi hayata verdiği zararın ne kadar büyük olduğu artık tüm insanlık tarafından bilinmektedir. Hatta bu zarar o kadar açıktır ki faizi yok etmek ve faizle toplum arasında İslâm nizamına uygun yasa ve yönlendirmelerle caydırıcılığı yüksek kati engellerin konulması zaruret hâlini almıştır.

Faiz olmayınca mevcut bankalara olan ihtiyaç da ortadan kalkacak ve o andan itibaren, beytü'l maldan faydalanma imkânlarının incelenmesinin ardından faizsiz borç verme işini sadece beytü'l mal üstlenecektir. Nitekim Ömer b. Hat-tab *RadiyAllahu Anh* arazilerini değerlendirmeleri ve işletmeleri için Irak'taki çiftçilere beytü'l maldan mal/para vermiştir. Şer'î hüküm gereğince mahsul hasat edilene kadar çiftçilere arazilerini işlemelerini sağlayacak kadar beytü'l maldan mal verilir. İmam Ebû Yusuf'a göre de geçimini temin etmekten aciz olan kimselere bir iş kurmasını ve toprağı işletmesini sağlayacak kadar mal/para beytü'l maldan borç olarak verilir.

¹ Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu's Sadakât, H. No: 2430

Çiftçilere beytü'l maldan toprağı işlemek için borç para verildiğı gibi ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ihtiyacı olanlara şahsi işlerini görebilmeleri için de borç para verilir. Ömer'in çiftçilere borç para vermesi, onların geçimlerini sağlamayacak durumda olmalarındandır ve Ömer onlara geçimlerini sağlayabilecekleri miktarda mal vermiştir. Bu temel sebepten hareketle zengin çiftçilere üretimlerini fazlalaştırmaları için beytü'l maldan bir şey verilmez. Fakir çiftçilere verilen borç, onlara kıyasla aynı durumda bulunan ve diğeri iş kollarında çalışan kimselere de verilir. Nitekim Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* geçimini sağlayabilmek için bir adama odun toplasın diye ip ve balta vermiştir.

Ancak faizle çalışmayı terk etmek, İslâmi bir toplumun ve İslâm Devleti'nin varlığına ya da borç para verecek kişinin varlığına bağlanamaz. Zira faiz haramdır ve terk edilmesi farzdır. İster İslâmi bir devlet veya İslâmi bir toplum bulunsun ya da bulunmasın faizsiz borç verecek şahıs bulunsun veya bulunmasın faizin haramlığı değişmez.

Gabn-ı Fahiş (Aşırı Kâr ve Aldatma)

Lügatte *الْغَبْنُ* (ğabn) kelimesi aldatma anlamına gelir. Nitekim lügatte alışverişle ilgili olarak "*Onu aldattı, ona galip geldi.*" şeklinde kullanılır. Arap dilinde [عَبْنُ فُلَانًا] denildiğı zaman "*alışverişte onu aldattı.*" anlamı kastedilir. Birini aldatmak, fiyat vb. şeylerde eksiltmektir. Bu işi yapan kimseye "ğâbin", aldatılan kimseye de "meğbûn" denilir.

Şer'î istılahta ise bir şeyi kıymetinden fazla veya noksan satmaktır. Gabn-ı fahiş şeriata göre haramdır. Bu husus sahih hadislerde de kesinlikle yasaklanmıştır. Buhârî'nin Abdullah b. Ömer *RadiyAllahu Anhumâ'nın* rivayetine göre satış yaparken aldatıldığını söyleyen adama Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [إِذَا بَايَعْتَ فُقُلًا لَا خِلَابَةَ] "**Satış yapti-**

ğında aldatmaca yok de...¹ Ahmed b. Hanbel'in Enes'ten rivayetine göre [وَأَنَّ رَجُلًا عَلَىٰ عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَبْتَاعُ] وَكَانَ فِي عَهْدِهِ يَغْنِي عَقْلَهُ ضَعْفٌ فَأَتَىٰ أَهْلُهُ نَبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهُ أَحْزَبٌ عَلَىٰ فُلَانٍ فَإِنَّهُ يَبْتَاعُ وَفِي عَهْدِهِ ضَعْفٌ فَدَعَاَهُ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَهَاةَ عَنِ الْبَيْعِ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهُ إِنِّي لَا أَصْبِرُ عَنِ الْبَيْعِ. فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [وَاسْلَمْ إِنْ كُنْتَ غَيْرَ تَارِكِ الْبَيْعِ فُؤَلْ هَا وَلَا جَلَابَةَ] **“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem zamanında ticaretle uğraşan ve aklından biraz zafiyeti olan bir adam vardı. Adamın akrabaları Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e gelerek: Ey Allah'ın Rasulü, filanın üzerine hacr koyun (onu tasarruftan men edin de alışveriş yapmasın). Zira o aklından bir zafiyet olduğu hâlde alışveriş yapıyor, dediler. Bunun üzerine Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem o adamı çağırdı ve alışverişini ona yasakladı. Buna karşı o adam: Ey Allah'ın Nebisi, ben ticaret yapmadan duramam, dedi. Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem ise ona şöyle dedi: Eğer ticareti bırakmayacaksan o zaman ticaret yaparken mal işte bu, aldatmaca yok, de.”**

Bezzâr da Enes'ten şu hadisi rivayet etti: [أَنَّهُ نَهَىٰ عَنِ بَيْعِ] الْمُحَقَّلَاتِ **“Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem, aldatmak için süslü ve gösterişli kılınmış şeylerin satışını yasakladı.”²**

[الخلابة] **“hilâbe”** kelimesi aldatmak anlamına gelir. Bu hadislerde aldatarak satış yapılmasının terk edilmesi talep ediliyor ve aldatma haramdır. Bu delile istinaden de ğabnın kesin olarak haram olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak haram olan ğabn, fahiş olan ğabndır. Zira ğabnın haram kılınmasına illet fiyattaki aldatmadır. Az bir fazlalık aldatma değildir. Çünkü bu, pazarlıkta bir üslup ve beceridir. Ancak Ğabn fahiş olduğu zaman aldatmaya gider.

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l İstikraz H. No: 2011

² Müsned el-Bezzâr, H. No:6701

Bir alışverişte ğabn olayı söz konusu olursa, aldanan kimse muhayyerdir ve isterse bu alışverişi fesheder isterse kabul eder. Alışverişte bir aldanma ortaya çıktığı zaman aldatılan kimse satıcı ise parayı geri verir ve malını alır. Al-datılan kimse müşteri ise malı geri verir parasını alır. Burada müşteri malın hakiki fiyatı ile satın aldığı fiyat arasındaki farkı isteyemez. Çünkü Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* böyle bir durumda kişiyi alışverişi feshetme veya kabul dışında üçüncü bir şıkkı seçme noktasında serbest bırakmamıştır. Dârakutnî, Muhammed b. Yahya b. Habban'dan Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [إِذَا بَعْتَ فَعَلْ لَا خِلَابَةَ لَكَ أَنْتَ فِي كُلِّ سَلْعَةٍ تَبْتَاعُهَا بِالْخِيَارِ ثَلَاثَ أَيَّامٍ فَإِنْ رَضِيَتْ] **“Bir şeyi sattığın zaman aldatma yoktur de. Ayrıca satın aldığın her bir mal için üç gece müddetince muhayyersin. Memnum kalırsan alırsın hoşlanmazsan onu sahibine iade et.”**¹

Bu hadis, aldanan kimsenin muhayyer olduğuna delalet etmektedir. Ancak bu muhayyerlik iki şarta bağlanmıştır:

a- Akit esnasındaki bilgisizlik

b- Akit esnasında fiyatta fazlalık veya eksiklik. Buradaki ölçü satış ya da alış ahdinin yapıldığı tarihte halk arasında malın o fiyattan işlem görmemesidir.

Gabn-ı fahiş ticaret erbabının “aşırı kâr” diye ifade ettikleri ıstılahtır. Bu kâr oranı da üçte bir veya dörtte bir gibi ölçülerle tespit ve takdir edilemez. Bu kâr oranını, akit yapılırken o beldede bulunan tüccarların ıstılahları takdir ve tespit eder. Çünkü söz konusu tespit, piyasa ve malın durumuna göre değişiklik arz eder.

Hileli Satış

¹ Sünen-i Dârakutnî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 2978.

Satış ve alışveriş akdinde asıl olan anlaşmaya uymaktır. Satıcı ile alıcı arasında icap ve kabul ile akit tamamlanıp satış olayı sona erince alışveriş anlaşması taraflar için bağlayıcı olur ve her iki taraf için de bu akdin gereğini yerine getirmek vacip olur. Ancak akit işleminin insanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak şekilde olması gerektiğinden, şeriat insanlara satışta hileyi haram kılmış ve günah olarak belirlemiştir. Söz konusu hile ister alıcı ister satıcı tarafından yapılsın ister malda ya da para konusunda olsun hepsi haramdır. Hile, satıcının sattığı maldaki bozukluğu bildiği hâlde onu müşteriden gizlemesi ve sanki sattığı malın hiç kusuru yokmuş gibi sadece malın iyi yönlerini göstermesi şeklinde olabileceği gibi, alıcının da bile bile satıcıya sahte para vermek veya paradaki eksikliği satıcıdan gizlemesi şeklinde olabilir. Hile sebebi ile satılan malda meydana gelen farklılığa bağlı olarak malın fiyatı değişebileceğinden kendisine uygun gelen fiyat sebebi ile de alıcının rağbeti artabilir. Bu nedenle her çeşidi ile hile haram kılınmıştır. Bu hususta Buhârî, Ebû Hureyre'den Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [لَا تُصَرُّوا الْإِبِلَ وَالْغَنَمَ : فَمَنْ ابْتَاعَهَا بَعْدَ فَإِنَّهُ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ بَعْدَ أَنْ يَحْتَلِبَهَا إِنْ شَاءَ أُمْسَكَ وَإِنْ شَاءَ رَدَّهَا [وَصَاعَ تَمْرٍ **(Satmak için) koyun ve develerin memelerinde süt biriktirmeyin. Zira bunları kim satın alırsa, sağdıktan sonra serbesttir. Dilerse alır dilerse beraberinde bir ölçek hurma ile birlikte geri verir.**"¹ İbni Mace, Ebû Hureyre kanalı ile Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [مَنْ ابْتَاعَ مُصْرَاءَ فَهُوَ بِالْخِيَارِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَإِنْ رَدَّهَا رَدَّ مَعَهَا صَاعًا] [مِنْ تَمْرٍ لَا سَمْرَاءَ **"Kim memelerinde süt birikmiş bir hayvanı satın alırsa üç gün serbesttir. Onu geri vermek istediğinde (bu süre içinde sütünden istifade ettiği için) buğday**

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 2041.

değil de onu bir ölçek hurma ile beraber geri versin.”¹ Hadislerde kastedilen bir ölçek hurma sağılan sütün karşılığıdır.

Bezzar, Enes kanalı ile Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den şu hadisi rivayet etmiştir: [أَنَّهُ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْمُحَقَّلَاتِ] **“(Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*) aldatmak için süslü ve gösterişli kılınmış şeylerin satışını yasakladı.”²**

Hadisler, deve ve koyunların memelerinde süt biriktirip çok süt veriyor görünümünü vererek satışa sunmanın, ayıbı örtmenin ve süslü satışın yasaklandığına dair gayet açık hükümler ihtiva etmektedir. Bu tür maldaki ayıbı örtüp gizleyen tutumlar haram olan hile kapsamına girmektedir. Hile ister malda ister ödenen parada olsun her ikisi de haramdır. Çünkü bu bir aldatmadır. Müslümanların mal ve parada var olan ayıbı açıklaması üzerlerine vaciptir. Satışın ve talebin artması için malı fazla bir fiyata satma düşüncesinden hareketle mal ve ödemede hileye başvurmak helal değildir. Çünkü Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bunu kesinlikle yasaklamıştır. Nitekim İbni Mace, Ukbe b. Amir'den Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [الْمُسْلِمُ لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ بَاعَ مِنْ أَخِيهِ بَيْعًا فِيهِ عَيْبٌ إِلَّا بَيَّنَّهُ لَهُ] **“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Kardeşine kendisinde bir ayıp (kusur) bulunan malı satması, o ayıbı ona açıklamadıkça helal olmaz.”³**

Buhârî, Hakîm b. Hizam'dan Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti: [الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَنْفَرَقَا فَإِنْ] **“Alan ve satan ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler. Eğer**

¹ Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu't Ticârât, H. No: 2239. Buhârî, Büyû': 64. Müslim Büyû', 7

² Müsned el-Bezzâr, H. No:6701

³ Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu't Ticarat, H. No: 2246

malların özelliklerini belirtirler ve doğru söylerlerse her ikisi de satışlarında bereket bulurlar. Eğer malın ayıbını gizler ve yalan söylerlerse satışlarının bereketinden mahrum olurlar.”¹

Yine Ebû Hureyre’den Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmuştur: [لَيْسَ مِنَّا مَنْ عَشَى] **“Aldatan bizden değildir.”²**

Her kim aldatma ve hile ile bir şey elde ederse onu mülk edinemez. Çünkü hile ve aldatma bir mülk edinme yolu değildir. Aksine yasaklanmıştır ve bu yolla elde edilen mal haramdır. Câbir b. Abdullah yoluyla Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bir hadisinde: [لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ لَحْمٌ نَبَتَ مِنْ سُحْتِ النَّارِ أَوْلَى بِهِ] **“Haram ile beslenen vücut Cennet’e giremez. Haram ile beslenen vücut ateşe daha müstehaktır”³** buyurmaktadır.

İster mal isterse para açısından olsun, alışverişte hile söz konusu olunca aldatılan kimse şu iki şıktan birini seçer: Dilerse bu alışveriş akdini fesheder, dilerse akdi sürdürür. Bu iki çözüm dışında bir hareket tarzı söz konusu değildir. Yani aldatan kimse kusurlu malla kusursuz arasındaki fiyat farkını talep ederek kusurlu malın kendinde kalması hakkına sahip değildir. Çünkü Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* aldatılan kimseye bu hakkı tanımamıştır. Buhârî’nin Ebû Hureyre yoluyla rivayet ettiği hadise göre Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmuştur: [إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ وَإِنْ شَاءَ رَدَّهَا] **“Dilerse onu yanında tutar, dilerse reddeder.”⁴**

Satıcının, sattığı malının kusur veya hilesini bilmesi söz edilen muhayyerliğin sabit olması için şart değildir. Satıcı

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu’l Büyû’, H. No: 2004

² Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu’l İcâre, H. No: 3452. İbni Mâce Kitâbu’t Ticârât, H. No: 2224

³ Müsned İmam Ahmed, H. No: 14032

⁴ Sahih-i Buhârî Kitâbu’l Büyû’, H. No: 2041

durumu bilse de bilmese de yalnızca hilenin ve aldatmanın yapılmış olması ile seçme hakkı da sabit olur. Çünkü bu konudaki hadislerin kapsamı geneldir ve satışta yasaklanan konulara yöneliktir. Ğabn olayında ise durum böyle değildir. Fahiş kârla satış yapan satıcının aşırı fiyatla mal sattığını biliyor olması gerekir. Zira haberi yokken piyasada fiyatlar düşmüş ve bu nedenle fahiş fiyat olayı söz konusu olmuşsa, o zaman alıcıya hileli satıştaki gibi bir hak doğmaz. Çünkü satıcı bilmeyerek fazla fiyatla mal satmış, daha sonra da yapmış olduğu satışın piyasa fiyatlarının çok çok üstünde olduğunu öğrenmiştir. Bu nedenle de yaptığı iş ğabn sayılmayacağı gibi müşteri de mal üzerinden tercihte bulunma hakkına sahip olmaz. Çünkü satıcı fiyatların düştüğünü bilmemektedir. Dolayısıyla da ğabn olayı onun durumuna uygulanamaz.

İhtikâr (Stokçuluk)

Stokçuluk İslâm'da kesinlikle yasaklanmıştır ve şer'an haramdır. Stokçuluğun yasaklandığına ilişkin kesin ve sarih hadisler vardır. Nitekim Müslim, Said b. el-Müseyyeb'den, Ma'mer b. Abdullah el-Adevi'den Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [لَا يَحْتَكِرُ إِلَّا خَاطِئٌ] **“Ancak günahkâr kişi ihtikâr (stokçuluk) yapar.”**¹ Kâsım'ın Ebû Ümâme'den rivayetine göre: [نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُحْتَكِرَ الطَّعَامَ] **“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Âlihi Sellem yiyeceklerin stoklanmasını nehyetti.”**²

Müslim, Said b. el-Müseyyeb isnadı ile Muammer'den Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [مَنْ احْتَكَرَ فَهُوَ خَاطِئٌ] **“Stokçuluk yapan kimse gü-**

¹ Sahih-i Müslim, Kitâbu'l Müsâkât, H. No: 1605

² Musannefi İbni Ebî Şeybe, Kitâbu'l Büyû' ve'l Ekdiye, H. No: 45/1. El-Müsdetrek Ale's Sahîhayn, Kitâbu'l Büyû', H. No: 2208

***nahkârdır.*¹**

Hadisteki nehiy kesin terk talebini ifade etmekte ve stokçuluk yapan kimseyi “günahkâr” olarak vasıflandırmaktadır. Stokçuluk yapan kimsenin günahkâr olarak nitelendirilmesi bu terk talebinin kesinlik ifade ettiği hususunda karine oluşturur. Bu nedenle hadisler stokçuluğun haram olduğuna delalet etmektedirler.

Muhtekir (stokçu) kelimesi ile ileride daha fazla fiyatla satabilmek için mal ve eşyayı piyasadan toplayıp depolayarak darlık ve malın kıtlığı zamanlarında pahalılaşmasını bekleyen kimseler kastedilir. Muhtekir’in böyle tarif edilmesindeki bir diğer sebep de sözlük anlamı ile [حَكَرَ] kelimesinin “haksızlık ve zulüm etmek” anlamına gelmesidir. Burada haksızlık pahalı satabilmek için malı stoklamaktan doğmaktadır. Arap dilinde kullanılan [إِحْتَكَرَ الشَّيْءَ] ifadesi ileride daha yüksek bir fiyata satabilmek için malı saklamak anlamında kullanılmaktadır. Yapılan işlemin stokçuluk sayılması için stok edilen mala karşı halkın aşırı ihtiyacının söz konusu olması gerekir. Bu şartlar gerçekleştiğinde stokçuluk fiili meydana gelir. Eğer halk istediği malı istediği miktarlarda zorlanmadan satın alabiliyorsa zaten pahalı satmak için mal toplamanın ve stoklamanın bir anlamı olmayacaktır. Bundan dolayı stokçuluğun şartı sadece piyasadan mal toplamak değil bilakis daha pahalı satabilmek amacı ile malı piyasadan toplamaktır. Malın stoklanması olayı ister piyasadan mal toplamak şeklinde olsun isterse kit olan malı kendi arazisinde az miktarda üreterek ya da ürettiği şeyin kendi tekelinde olması fırsatından yararlanarak piyasa fiyatını artırmak için bekletmek şeklinde olsun fark etmez, neticede bu olay bir stokçuluk olayıdır.

¹ Sahih-i Müslim, Kitâbu'l Müsâkât, H. No: 1605

Stokçuluğun bir başka şekli de üretilen sanayi mallarının bir kısmının piyasada az bulunur olmasından faydalanarak stoklamaktır. Bu stokçuluk çeşidi kapitalistlerin en çok itibar ettiği stokçuluk çeşididir. Çünkü kapitalistler, piyasada kendileri ile rekabet edebilecek tüm diğer sanayi kuruluşlarını ortadan kaldırıp piyasada tekel oluşturabilmek için oldukça gayret sarf ederler. İşte bu tür ticari davranışların hepsi ihtikâr kelimesinin ifade ettiği *"Daha pahalı mal satabilmek için mal veya eşyayı tekeline almak."* anlamına geldiğinden stokçuluktur ve yasaklanmıştır.

Burada gerek insan ihtiyaçlarına yönelik olsun gerekse insanların faydalandığı hayvanların ihtiyaçlarına yönelik olsun, aralarında fark olmaksızın stokçuluk haramdır. Ayrıca ister gıda maddeleri gibi insanlığın zaruri ihtiyaçlarından olan mallarda olsun, isterse lüks tüketime yönelik ihtiyaçlarda olsun fark etmeksizin stokçuluk yine haramdır. Çünkü [اِخْتِكَار] stokçuluk kelimesi lügatte herhangi bir kayda bağlanmaksızın bir şeyin toplanması olarak geçer. Kelime sadece yiyecek veya başka herhangi bir şeyin stoklanması gibi özel bir anlama gelmemektedir. Dolayısıyla stokçuluğa lügat anlamı dışında bir tanım getirmek doğru değildir. Ayrıca zikredilen hadislerin zahirleri de her ne olursa olsun stokçuluğun haram olduğuna işaret etmektedir. Çünkü söz konusu hadisler bir kayıt ve sınırlama olmaksızın mutlak olarak genel bir hüküm ortaya koymaktadırlar. Bu nedenle hadisler mutlak ve geneldirler.

Stokçuluğun sadece yiyeceklere tahsisine işaret eden bazı hadislere gelince: [نَهَى رَسُولُ اللَّهِ أَنْ يُحْتَكَرَ الطَّعَامُ] **"Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem yiyeceklerin stoklanmasını nehyetti"**¹ gibi hadislerdeki yiyecek ifadesi stokçuluğun

¹ Musannefi İbni Ebî Şeybe, Kitâbu'l Büyû' ve'l Ekdiye, H. No: 45/1. El-Müsdetrek Ale's Sahîhayn, Kitâbu'l Büyû', H. No: 2208

sadece yiyeceklerle sınırlandırılmasını gerektirmez. Stokçuluğun yasaklığını ihtiva eden hadisler bazı rivayetlerde genel, bazılarında “yiyecek” ifadesi ile sınırlandırılarak kullanılmıştır. “*O zaman genel olarak tanımlanmış ifadeleri (âmm olanı has olana) yani sınırlandırılmış olana indirgeyebiliriz.*” de denilmez. Çünkü içinde “yiyecek” ifadesi geçen hadisler genellik ifade eden hadisleri tahsis etmeye elverişli değildir. Tam tersine hakkında genel nitelikte gelen nass kapsamında yer alanlardan birinin belirgin hâle getirilmesini, vurgulanmasını ifade eder.

Yiyecek hadislerinin tahsise elverişli olmamasına gelince: Tahsis edenin genelden bir parça olması gerekir. Yani yiyecek ihtikâr hadislerinin genelliğinden bir parça olmalıdır. Ancak ihtikâr hadislerine baktığımız zaman bu hadislerin stokçuluk yapan herkesi kapsamına alacak şekilde genellik ifade ettiği görülür.

Müslim hadisinde yer alan [لَا يَحْتَكِرُ] “**...ihtikâr yapmaz.**” hadisi stokçular hakkında genellik ifade eden olumsuz fiildir. Yine Müslim’in bir diğer rivayetinde yer alan [مَنْ يَحْتَكِرُ] “**kim stokçuluk yaparsa**” hadisi de stokçuluk yapan herkes hakkında genellik ifade eder. Yiyecek kelimesi ise stok yapılan maddelerden bir maddeyi anlattığından ve stokçular lafzından bir parça olmadığı için stokçuluk yapan kimselere ait genelliği tahsis etmeye elverişli değildir.

Burada şöyle denilebilir: “Her ne kadar Müslim’de yer alan [لَا يَحْتَكِرُ إِلَّا خَاطِئًا] “**Ancak günahkâr kişi ihtikâr yapar.**”¹ hadisi ile [مَنْ احْتَكَرَ فَهُوَ خَاطِئٌ] “**Stokçuluk yapan kimse günahkârdır**”² hadis lafızlarından hareketle stokçular hakkında genellik ifade ediyor olsalar da mefhumları itibarıyla

¹ Sahih-i Müslim

² Sahih-i Müslim, Kitâbu'l Müsâkât, H. No: 1605

stok edilen madde hakkında genellik ifade eder. Bu durumda ise lafızdan hareketle yiyecek hadisi, stokçular hakkında Müslim'de yer alan her iki hadisi de tahsis etmeye elverişli olur."

Böyle söylenemez çünkü mantûk, mefhumu tahsis edemez. Buna göre stokçuluk her şeyde haramdır. Stok yapan kimse pazara hükmeder ve stoklamış olduğu malları dilediği fiyattan satın almaya insanları mecbur hâle getirir. İnsanlar da bir başkasında bulunmamasının getirdiği çaresizlik içerisinde yüksek fiyattan stoklanmış malı satın almaya mecbur kalırlar. Gerçekte stokçu yüksek fiyatta Müslümanlara satış yapmak istemektedir ki bu haramdır. Çünkü Makıl b. Yesar'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmuştur: [مَنْ دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَسْعَارِ الْمُسْلِمِينَ] [يُغْلِبُهُ عَلَيْهِمْ فَإِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْ يُفْعِدَهُ بِعُظْمٍ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ] **"Kim Müslümanlar üzerinde hâkimiyet kurmak gayesi ile bir şey yaparsa, o kimseyi kıyamet gününde bir ateş yığına oturtmak Allah'ın üzerine hak olur."**¹

Fiyatı Belirleme (Fiyata Sınır Koyma)

Allahu Teâlâ insanlara malını istediği fiyattan satma yetkisini vermiştir. Ebû Said'den Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: [إِنَّمَا الْبَيْعُ عَنْ تَرَاضٍ] **"Satış ancak karşılıklı rızayladır."**² Fiyat belirlemesinin ancak devlet tarafından yapılabileceği zannedilmekle beraber, Allahu Teâlâ devlete mal için belli bir fiyat belirleyip insanları söz konusu fiyatlara göre alışveriş yapmaya zorlama yetkisini vermemiş ve böyle bir devlet zorlamasını haram kılmıştır.

Fiyat belirleme işi ancak devlet başkanı, onun vekili yahut da Müslümanlar üzerinde idare yetkisi olan bir kimse

¹ Mecmeu'z Zevâid ve Menbeu'l Fevâid, Kitâbu'l Büyû', H. No: 6478

² Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu't Ticârât, H. No: 2185

tarafından yapılabilir. Genellikle devlet bunu fiyatların yükselmesini ve malın yüksek bir fiyattan satılmasını engellemek, başkaları zarar etmesin diye düşük fiyatla mal satmaktan alıkoymak gerekçesiyle insanların maslahatı için çarşı ve pazar esnafının malını şu ya da bu fiyattan satmasına yasak koyarak yapabilir. Bu işlem devletin fiyatlara müdahalede bulunması yoluyla yapılır. Bu amaçla devlet bir mala veya bir kısma belirli fiyatlar koyar. Böylece de toplumun çıkarlarının gözetildiği gerekçesiyle tüccarların mallarını devlet tarafından belirlenen fiyatın üstünde veya altında satması yasaklanmış olur.

İslâm ise bu şekilde fiyatların sınırlandırılmasını kesinlikle haram kılmıştır. Enes'ten şu hadis rivayet edilmiştir: [عَلَّا السَّعْرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ سَعَرْتَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْخَالِقُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الرَّازِقُ الْمُسَعِّرُ وَإِنِّي لأَرْجُو أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَلَا [يَطْلُبُنِي أَحَدٌ بِمَظْلَمَةٍ ظَلَمْتُهَا إِيَّاهُ فِي دَمٍ وَلَا مَالٍ] **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanında fiyatlar yükselmişti. (Bir kısım insan O’na): Ey Allah’ın Rasulü fiyatları sınırlandırırsanız, dediler. Bunun üzerine Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Şüphesiz yaratan, (rızkı) daraltan, genişleten, rızık veren, alan ve fiyatı koyan Allah’tır. Ben istiyorum ki hiç kimsenin ne mal ne de kaniyle ilgili olarak kendisine yapmış olduğum bir zulüm yüzünden benden hak talep etmediği bir şekilde Allah’a varayım.”**¹ Ebû Hureyre’den şu rivayet edilmiştir: [أَنَّ رَجُلًا جَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ [سَعْرٌ قَدْ بَلَ اللَّهُ يَخْفِضُ سَعْرٌ فَقَالَ بَلْ أَدْعُو نَمَّ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَعْرٌ فَقَالَ بَلْ اللَّهُ يَخْفِضُ [وَيَرْفَعُ] **“Bir adam gelip Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e: Malların fiyatını sınırlandır, dedi. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ona: “Hayır, ben Allah’a dua edeyim, buyurdu. Bir başka adam geldi ve: Ey Allah’ın Rasulü**

¹ Müsned el-İmam Ahmed, H. No: 12181

fiyatları sınırlandır, dedi. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ona şöyle dedi: Allah alçaltır ve yükseltir.”¹

Zikredilen hadisler fiyat belirlemenin haram olduğunu herhangi bir sınırlama söz konusu olduğunda bu haksızlığın mahkemeye götürülerek çözülecek türden bir haksızlık olduğunu göstermektedir. İdareciler böyle bir teşebbüste bulunurlarsa haram işlemiş olduklarından günaha girerler. Böyle bir fiyat sınırlaması söz konusu olduğunda, tebaadan herkesin mezalim mahkemesinde -ister bu idareci halife isterse vali olsun- dava açma hakkı vardır. Böylelikle mahkeme konu hakkında hüküm verip haksızlığa engel olur.

Fiyat sınırlamasının haram olması tüm malları kapsar. Gıda maddesi ile diğer mallar diye ayırım söz konusu değildir. Fiyat sınırlaması konusunda mevcut hadisler, gıda maddesi veya başkasıyla tahsise gitmeden genel olarak haram kılmıştır. Dolayısıyla fiyatlara sınır konulmasının haram olması her türlü mal için geçerlidir.

İster savaş zamanında isterse barış zamanında olsun, herhangi bir malın fiyatını sınırlamak İslâm ümmeti için pek çok zararın ortaya çıkmasına sebep olur. Zira fiyat belirleme devletin müdahalesi ile gerçekleştiğinde devletin kontrolden uzak karaborsa diye bilinen gizli bir pazarın doğmasına ve fiyatların yükselmesine sebep olur. Bu durumda ancak zenginler karaborsa malına sahip olabilecekler fakirler ise bu haktan mahrum kalacaklardır. Ayrıca devletin fiyatları belirlemesi hem üretim hem de tüketime etki ederek çoğu zaman ekonomik krize sebep olur. Fiyat sınırlamasının olduğu yerde, sahip olduğu mal üzerinde hâkimiyet ve tasarruf hakkı olan kimselerin mallarına sanki hacr konulmuş gibi mal sahiplerinin malları üzerindeki tasarruf hakları

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l İcâra, H. No: 3450

kaldırılmış olur. Bu ise ancak şer'î bir nassın varlığı ile caiz olur ancak bu konuda bir nass (hüküm) yoktur. Bu nedenle şahısların mallarına belirli bir fiyat koyup malın bu fiyattan ne altında ne de üzerinde satılmasını engelleyerek hacr konulması İslâm'a göre caiz değildir.

Savaş ya da siyasi bunalım dönemlerindeki fiyat artışları ya malın stoklanmasına ya da kıtlığına bağlı olarak malın piyasada az bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Eğer piyasadaki mal yokluğunun sebebi stokçuluktan ileri geliyorsa Allah *Azze ve Celle* bunu haram kılmıştır. Eğer yokluğun sebebi malın kıtlığından kaynaklanıyorsa halife ve diğer idareciler, halkın işlerini görüp gözetme sorumluluğunun bir gereği olarak yokluğu çekilen malı çeşitli şekillerde temin ederek halkın ihtiyaçlarını gidermeye çalışacağı gibi bu yolla piyasadaki malın fiyat artışını da engellemiş olacaktır.

Nitekim Ömer b. Hattab, Ramâde yılı olarak adlandırılan kıtlık zamanında Hicaz bölgesine has bu kıtlık sebebi ile yükselen yiyecek fiyatlarına sınır koymamış, Mısır ve Şam gibi civar bölgelerden getirttiği yiyeceklerle yükselen fiyatların kendiliğinden düşmesini sağlamıştır.

BAĞIŞ VE NAFKA HUSUSUNDA İNFAK YETKİSİ

İnfak bir tasarruf şeklidir. Malın infak edilmesi herhangi bir karşılık beklemeksizin malın harcanması anlamına gelmektedir. Herhangi bir karşılık ve menfaat bekleyerek yapılan harcama infak tanımına girmez. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ] **“Allah yolunda infak edin (harcayın).”**¹ [وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ] **“Onlar kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.”**² [لِيُنْفِقُ ذُو سَعَةٍ مِّنْ [سَعَتِهِ] **“İmkânı fazla olan imkânına göre infak etsin.”**³

İslâm, koyduğu yöntem doğrultusunda infağın usullerini tespit ve tahdit ederek infakla ilgili birtakım kurallar belirlemiş ve mal sahibini arzuları doğrultusunda keyfi harcamalarda bulunma noktasında başıboş bırakmamıştır. Aksine mal sahibi için gerek yaşarken gerekse ölümünden sonra malın tasarruf keyfiyetini belirlemiştir.

Kişinin herhangi bir karşılık beklemeksizin malını başkasına vererek malı üzerinde yapacağı tasarruf, ya malın bizzat kendisince insanlara verilmesiyle ya da kendisine ve nafakalarının temini kendi üzerine vacip olan kimselere harcamasıyla olur. Bu harcama bağış, hediye, sadaka ve nafaka gibi yollarla mal sahibi hayatta iken ya da ölümünden sonra vasiyet şeklinde olur.

Nitekim İslâm, kişinin bu konudaki tasarruf hakkına müdahale ederek belirli sınırlar koymuştur. Mesela İslâm, savaş anında kişilerin Müslümanların aleyhine olacak şekilde düşmanı güçlendirmeye yönelik hediye ve bağışlarda bulunmasını hatta sadaka vermesini yasaklamıştır. Yine kişinin çoluk-çocuğuna bir şey kalmayacak şekilde malını sadaka, bağış ve

¹ Bakara Suresi 194

² Secde Suresi 16

³ Talak Suresi 7

hediye olarak harcamasını da yasaklamıştır. Kişi ancak ehline yetecek miktardan fazlasını sadaka olarak verebilir. Eğer kişi kendisine ve çocuk çocuğuna bir şey kalmayacak şekilde tüm malını dağıtmışsa onun bu muamelesi iptal edilir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bu konuda şöyle buyurmuştur: [خَيْرٌ] *“Sadakanın en iyisi ihtiyaçtan arta kalandan verdiği sadakadır. Harcamaya geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla.”*¹

Dârimî, Cabir b. Abdullah'tan şu olayı rivayet etmiştir: [يَبْتِمَا] نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ بِمِثْلِ الْبَيْضَةِ مِنْ ذَهَبٍ أَصَابَهَا فِي بَعْضِ الْمَغَازِي (قَالَ أَحْمَدُ فِي بَعْضِ الْمَعَادِنِ وَهُوَ الصَّوَابُ) فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ خُذْهَا مِنِّي صَدَقَةً فَوَاللَّهِ مَا لِي مَالٍ غَيْرَهَا فَأَعْرَضَ عَنْهُ ثُمَّ جَاءَهُ عَنْ رُكْبِهِ الْأَيْسَرَ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ جَاءَهُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ قَالَ هَاتِيهَا مُغَضَّبًا فَحَدَفَهُ بِهَا حَدَفَهُ لَوْ أَصَابَتْهُ لَأَوْجَعْتَهُ أَوْ عَقَرْتَهُ ثُمَّ قَالَ يَعْمُدُ أَحَدُكُمْ إِلَى مَالِهِ لَا يَمْلِكُ غَيْرَهُ فَيَتَصَدَّقُ بِهِ ثُمَّ يَقْعُدُ يَنْكَفُفُ النَّاسَ إِنَّمَا [*Biz Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in yanında iken bazı gazvelerde kazanmış olduğu yumurta büyüklüğünde bir altınla bir adam geldi (Ahmed b. Hanbel, bir maden yerinde diye rivayet eder, doğru olan da budur) ve: Ey Allah'ın Rasulü, bunu benden sadaka olarak al. Vallahi bundan başka malım yoktur, dedi. Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem yüzünü ondan çevirdi. Sonra adam ona sol yandan geldi ve aynı şeyi söyledi. Sonra önünde durup aynı şeyi söyledi. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem kızarak: Onu bana getir, dedi ve o altını ona süratle fırlattı, eğer adama isabet etseydi canını yakar ya da onu yaralardı. Sonra şöyle dedi: Biriniz başka bir şeye sahip olmadığı hâlde malına yönelip onu sadaka olarak veriyor, sonra da oturup insanlara el açıyor. Sadaka ancak zenginin sırtından olandır. Sana ait olan şeyi al. Bizim ona ihtiyacımız*

¹ Buhârî Ebû Hureyre'den rivayet etti. Sahîh-i Buhârî, Kitâbu'z Zekât, H. No: 1360

yok. Ve adam malını geri aldı.”¹

İnsanı zengin kavramı içine alan husus şudur: Kişinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin zaruri ihtiyaçlarını yani yiyecek, giyecek, mesken ve yaşamış olduğu toplumda kendisi gibi olanların hayat şartlarına göre gerekli olan lüks ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek maldır. Bir başka ifade ile insanlar arasında normal bir geçim için gerekli olan miktar demektir. Bu miktar, içinde yaşamış olduğu toplumda kendisi ve ailesi gibi olan diğerleriyle aynı şartlarda yaşamalarını sağlayacak miktarda varlığa sahip olmaktır.

Allahu Teâlâ'nın şu ayetine gelince: [وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ [بِهِمْ خَصَاصَةٌ ... Kendi ihtiyaçları olsa bile kendilerine tercih ederler...”² Bu ayetin anlamı bazılarının sandığı gibi “Kendileri fakir olsalar bile.” demek değildir. Aksine ayet, temel ihtiyaçlarından daha fazla ihtiyaçları olsa bile anlamına gelmektedir. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in mala muhtaç olan fakirlerin infak etmelerini yasaklaması ve muhtaç olmayanların infakına engel olmaması buna delalet etmektedir. Ayette geçen [خَصَاصَةٌ] kelimesinin anlamı “Gedik, küçük delik.” demektir. Yani her ne kadar evde bir ihtiyaç açığı olsa da anlamına gelmektedir. Ayetin tamamı ise şöyledir: [وَلَا يَجِدُونَ [فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ... Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.”³

Yani ayet Ensar'ın Muhacirlere verdiklerinden dolayı nefislerinde herhangi bir sıkıntı duymadıklarını ve her ne kadar bazı işlerini görmek için infak ettikleri mala ihtiyaçları da olsa

¹ Kitâbu's Sünenü'l Kübrâ, Kitâbu'z Zekât.

² Haşr Suresi 9

³ Haşr Suresi 9

-zaruri ihtiyaçları dışı ihtiyaçlar için- verdiklerinin arkasına düşmediklerini beyan etmektedir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in: [إِنَّمَا الصَّدَقَةُ عَنْ ظَهْرِ غَيْي] **“Muhakkak ki sadaka, ihtiyaçtan arta kalandır.”**¹ ve [يَعْمَدُ أَحَدَكُمْ إِلَى مَالِهِ لَا يَمْلِكُ غَيْرَهُ] **“Biriniz, başka bir şeye sahip olmadığı hâlde malına yönelip onu sadaka olarak veriyor, sonra da oturup insanlara el açıyor”**² hadislerinden kasıt şudur: Fakir, temel ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olan kimsedir. Dolayısıyla temel ihtiyaçlarını karşılama zorunluğu olan kimsenin sadaka vermesi caiz değildir. Zira sadaka ancak ihtiyaçtan arta kalandan verilir. Yani sadaka temel ihtiyaçlarını karşılama hususlarında insanlara muhtaç olmayan kimselerden alınır. Kendi temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra zaruri ihtiyaçlarının dışındaki harcamalar için fazla bir malı varsa, bu zaruri olmayan ihtiyaçlarını gidermek yerine fakirleri kendi nefesine tercih etmesi menduptur.

Aynı şekilde İslâm, bir kimsenin tam ölüm döşeginde iken malını bağışlamasını, hediye etmesini ve vasiyette bulunmasını yasaklamıştır. Eğer bir kimse ölüm döşegindeyken malını hibe, hediye veya vasiyet ederse, ölümünden sonra malın ancak üçte biri verilebilir. Dârakutnî, Ebû'd Derda yoluyla Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ تَصَدَّقَ عَلَيْكُمْ بِثُلْثِ أَمْوَالِكُمْ عِنْدَ وَفَاتِكُمْ زِيَادَةً فِي] **“Allah Azze ve Celle amellerinizde bir fazlalık olsun diye ölüm döşeginde iken malınızın üçte birini hasenatınıza ek olarak sadaka vermenize izin vermiştir.”**³ İmran b. Hüseyin'in rivayet ettiği hadiste ise şöyle denilmektedir: [إِنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ أَعْتَقَ سَيِّئَةً أَعْدَبَ لَهُ فِي مَرَضِهِ لَا

¹ Müsned Ahmed İbni Hanbel, H. No: 10133

² Sünenü'd Dârimî, Kitâbu'z Zekât, H. No: 1659. Kitâbu's Sünenü'l Kübrâ, Kitâbu'z Zekât.

³ Sünenü'n Dârakutnî, Kitâbu'l Vasiyye, H. No: 2709

مَالٌ لَهُ غَيْرُهُمْ فَاسْتَدْعَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ فَجَزَّأَهُمْ ثَلَاثَةَ أَجْزَاءٍ فَأَقْرَعَ بَيْنَهُمْ فَأَعْتَقَ اثْنَيْنِ [وَأَرْقَى أَرْبَعَةَ] **“Mal olarak yalnız altı kölesi olan Ensar’dan bir adam ölüm döşeğinde (hastalığı sırasında) bu altı köleyi azat etmiş. Durumdan haberdar olan Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem kölelerin hepsini yanına çağırması ve altı köleyi ikişer kişilik üç gruba ayırıp aralarında kura çekerek kuranın isabet ettiği iki köleyi azat ettikten sonra geri kalan dört köleyi tekrar sahiplerine köle olarak iade etmiştir.”**¹ Köle azadı konusunda şeriatın bunca teşvikinin bulunmasına rağmen, bu konudaki kişinin isteği uygulanmadığına göre vefat öncesi başka konulardaki tasarrufların uygulanmaması da doğru olacaktır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ferдин diğer insanlara vereceği mala ait tasarruflar hakkındadır. Ancak kişinin kendisi ve üzerine nafakası vacip olan kimseler için harcamada bulunma tasarrufuna gelince İslâm bu hususa da müdahalede bulunmuş ve belirli sınırlamalar koymuştur. Bu sınırlamalardan bazıları şunlardır:

1- İslâm, harcama yaparken ferдин israf etmesini yasaklamış ve israfı sefihlik olarak nitelemiştir. İlaveten saçıp savuran kimsenin mallarına hacr koyup, malları üzerinde tasarruftan men ederek onun adına mallarında tasarrufta bulunacak birinin vasi olarak tayin edilmesini vacip kılmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: [وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ] “Allah’ın sizi yetkili kıldığı mallarınızı sefihlere (akılsızlara, savurganlara) vermeyin. Onları o mallar ile yedirin, giydirin...”²

Bu ayette Allah *Azze ve Celle* sefih kimselere, savurganlara mal vermeyi yasaklamış, bu durumdaki kimselerin ye-

¹ El-Mucemu’l Kebîr, H. No: 457

² Nisâ Suresi 5

dirme ve giydirme gibi hususlardan faydalanmalarını tavsiye etmiştir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [فَإِنْ كَانَ [الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمَلَّ هُوَ فَلْيُمَلِّمْ وَلِيَّهُ بِالْعَدْلِ] “Eğer üzerinde hak olan kimse sefih, zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise onun yerine velisi adaletle yazdırırsın ve imzalasın...”¹ Bu ayetler doğrultusunda sefih üzerine velayet vacip kılınmıştır. Muğire b. Şube’den rivayet edildiğine göre [أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى [عَنْ إِضَاعَةِ الْمَالِ] “*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem malı boşa yere harcamaktan nehyetti.*”²

İsraf ve savurganlık kelimelerinin her ikisinin hem sözlük hem de şer’î anlamları söz konusudur. Ancak her iki kelimeyi de şer’î anlamından uzaklaştırarak sözlük anlamı ile kullanmak insanlarda ağırlık kazanmıştır. Böylelikle her iki kelime şeriatın kastettiği anlamlar dışında yorumlanır hâle gelmiştir.

Sözlükte [السَّرْفَ] ve [إِسْرَافَ] kelimeleri, doğru olanın zıddına konulan sınırı, ölçüyü aşmak anlamına gelir. [تَنْذِيرَ] yani savurganlık kelimesine gelince, Arap dilinde: [بَدَّرَ الْمَالَ تَنْذِيرًا] “malı savurdukça savurdu” şeklinde bir ifade kullanılır. Yani malını saçıp savurdu, parçaladı, darmadağın etti anlamlarına gelir.

Şer’î anlamda ise israf ve savurganlık malın Allahu Teâlâ’nın yasakladığı yerlerde harcanması anlamına gelmektedir. İster az ister çok olsun bir malın Allahu Teâlâ’nın mübah kıldığı ve emrettiği yerlere harcanması israf ve savurganlık sayılmaz. Ancak buna karşılık ister az ister çok olsun Allahu Teâlâ’nın yasakladığı her tür harcama israf ve savurganlıktır. [وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ]

¹ Bakara Suresi 275

² Dârimi, Sahih-i Buhârî, Kitâbu’z Zekât.

“Elini boynuna bağlı olarak tutma (eli sıkı olma) ve büsbütün eli açık da olma”¹ ayetini Zührî’nin şu şekilde tefsir ettiği rivayet edilir: *“O malı haktan men etme ve bâtil yolda harcama.”*

İsraf kelimesi Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde geçmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: [وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ] **“Ve onlar ki harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler. İki arasında dosdoğru bir yol tutarlar.”²** Burada geçen israf kelimesi, günah olan hususlara mal harcamaktır. Allahu Teâlâ’ya yakınlığı sağlamak için mal harcamaksa israf değildir. Bu durumda yukarıdaki ayetin manası şöyle olacaktır: *“Günah olan hususlarda mallarınızı harcamayın! Mübah olan yerlerde harcamakta da cimrilik etmeyin. Bilakis mallarınızı mübahlardan daha üstün olan yerlerde, yani itaat amacıyla harcamın.”* Sonuç olarak mübah olmayan yerlerde mal harcamak kınandığı gibi, mübah olan yerlerde cimri olmak da kınanmıştır. İnfakın övülen şekli, mübah ve ibadetler çerçevesinde yapılanıdır. [وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا] **“İsraf etmeyin! Zira Allah, israf edenleri sevmez.”³** Bu ayette de Allahu Teâlâ’nın yasakladığı yerlerde mal harcamak yapılan israfın kınanması söz konusudur. Ayette yer alan [الْمُسْرِفِينَ] **“israf edenler”** kelimesi, Allahu Teâlâ’nın zikrinden yüz çevirenler anlamında kullanılmıştır. Allahu Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: [فَلَمَّا كَتَبْنَا عَنْهُ] **“Fakat biz ondan uğradığı hastalık ve zararı kaldırınca sanki bize bu konuda yalvarmamışçasına yine eski hayatına devam etmektedir. Böylece müsriflere yapa gel-**

¹ İsra Suresi 29

² Furkân Suresi 67

³ Araf Suresi 31

dikleri şeyler kendilerine süslü gösterildi."¹ Yani şeytan verdiği vesvese ile müsriflerin Allahu Teâlâ'nın zikrinden yüz çevirmek ve şehvetlerine uymak konusundaki fiillerini onlara süslü ve hoş gösteriyor. Burada Allahu Teâlâ'nın zikrinden yüz çeviren kimseler **“müsrifler”** olarak isimlendirilmişlerdir. Müsrifler kelimesi, şerleri hayırlarından fazla olan kimseler için de kullanılmaktadır. Şu ayette olduğu gibi: [لا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنَّ]
“Şüphesiz beni çağırduğunuz şey ne dünyada ne de ahirette ibadete layık değildir. Hepinizin varacağı yer Allah'adır. Şüphesiz müsrifler (şerleri hayırlarına üstün gelenler) işte onlar Cehennem ehlidirler.”²

Katade'den rivayet edildiğine göre buradaki müsrifler tabiriyle müşrikler kastedilmektedir. Mücahid'e göre ise buradaki müsriflerden kasıt maksatsız yere kan dökenlerdir. Şerri hayrına galip gelenlere de müsrif denilmektedir. Ayrıca Kur'an'da müsrifler tabiri fesat çıkarıcılar anlamında da kullanılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [فَاتَّقُوا اللَّهَ]
“Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkarıcı, haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.”³

İşte bu ayetlerin tümünde geçen israf kelimesi kesinlikle sözlük anlamında kullanılmamıştır. Aksine burada geçen israf ile şer'î mana kastedilmektedir. İsrif kelimesi infak ile beraber kullanıldığında kastedilen, malı Allahu Teâlâ'ya isyan niteliği taşıyan yerlerde harcamaktır. Bu nedenle Allahu Teâlâ'nın şer'î bir anlam yüklediği israf kelimesini sözlük

¹ Yûnus Suresi 12

² Mümin Suresi 43

³ Şuara Suresi 150-152

anlamı ile kullanmak caiz olmaz.

Savurganlık kelimesinin şer'î manası da malı haram işlerde harcamaktır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَلَا تُبْذِرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ] **“Saçıp savurma. Şüphesiz saçıp savuranlar (malı haram yerde harcayanlar) şeytanların kardeşleridir...”**¹ Öyle ki bu kimseler şer işlemekte şeytana benzerler. Bu tür bir tabir, kınamanın son sınırır. Çünkü şeytandan daha şerli bir varlık yoktur. Burada geçen tebzîr yani savurganlık, malı layık olmayan, gereksiz yerlere harcamak anlamına gelmektedir.

Abdullah b. Mesud'dan, dedi ki: *“Tebzîr, malı harcanması gerekli olan yerlerin dışında harcamaktır.”* Mücahid'den rivayet edildiğine göre de *“Az bir şey de olsa, bâtila harcamak tebzîrdir (savurganlıktır).”* Yine İbni Abbas'tan bir rivayette tebzîr *“Hak olmayan şeyde harcayan.”* olarak tefsir edilmektedir. Katade'den gelen rivayette ise *“Malı Allah'a isyan olan yerde, hak olmayan şeyde, fesat hususunda harcamaktır.”* şeklinde tefsir edilmiştir. Bu rivayetleri Taberî de tefsirinde kullanmıştır.

Tüm bu delillerden israf ve savurganlık kelimeleri ile Allahu Teâlâ'nın haram kıldığı hususlarda harcama yapmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki malın Allahu Teâlâ'nın haram kıldığı yerlerde harcanması malı hakkı olmayan yere harcamak olarak değerlendirilmiş ve bu tür harcamalarda bulunanlara hacr koyulması vacip olmaktadır. Hacr koyulan kişinin sadakası, alışverişi, hibe ve nikâhı geçerli değildir. Bu şahsın borç olarak aldığı herhangi bir şeyin ödenmesi de gerekmez. Ona karşı bu durumda herhangi bir ceza da uygulanmaz. Ancak kendisine hacr koyulmadan önce yaptığı işlemlerden sorumlu tutulur.

¹ İsrâ Suresi 26-27

Allahu Teâlâ'nın şu ayetine gelince: [وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ [غُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا] “Elini boynuna bağlı bırakıp kalma (cimrilik etme), büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır (kaybettiklerinin) hasretini çeker kalırsın.”¹

Bu ayette yer alan yasaklama doğrudan büsbütün eli açık olmaktır. Yoksa elin açık olması hususunda herhangi bir yasaklama yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ helal olan hususlarda çokça harcamak anlamına gelen el açıklığını yasaklamamıştır. Burada yasaklanan büsbütün eli açık olmak manasına gelen harcamadır ki bu da malı haram olan bir işte harcamaktır. El açıklığının -ki eli açık olmak cömert bir şekilde harcanması anlamına geldiği bilinmektedir- mutlak olarak yasaklanmamış olması, helal yerlerde infakın fazlası ile yapılabileceğine delalet eder. Ayette yer alan yasaklamanın büsbütün el açıklığı hususuyla sınırlı olması, helal olan hususlarda harcama yapmayı kapsamı dışına aldığına delalet eder. Dolayısıyla da infak etmenin yasaklandığı yerlerin harama yönelik harcamalar olduğu görülür.

Buraya kadar olan açıklamalarımız infakla ilgili delillerin incelenmesine yönelikti. İnfak olayının vakiası ile ilgili iza-hata gelince, infağın ölçüsünü takdir ve değerlendirmek zordur. İçerisinde yaşanmakta olan ülkenin hayat standartlarına göre çok harcayan olabileceği gibi az harcama yapan da olacaktır. Öyle ülkeler vardır ki buralarda yaşayan bireyler kendi zaruri ihtiyaçlarını bile tam olarak karşılamaya muktedir değillerdir. Günümüzde İslâm ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi böylesi şartların hâkim olduğu ortamlarda lüks ihtiyaçlara harcama çokça harcama kapsamında mütalaa edilir. Buna mukabil öyle ülkeler de vardır ki bura-

¹ İsra Suresi 29

larda yaşayan bireyler, temel ihtiyaçlarının tümünü karşılayabildiği gibi lüks ihtiyaçlarını da karşılayabilmektedir. Medeniyetin gelişmesine bağlı olarak buzdolabı, çamaşır makinesi, araba gibi lüks ihtiyaçlar için yapılan harcamalar, israf ve tebzîr kelimelerinin sözlük anlamlarında olduğu gibi çokça harcama sayılmaz.

Eğer israf ve tebzîr kelimelerini sözlük anlamları ile ele alacak olursak bu durumda zaruri ihtiyaçlar dışındaki harcamaların haram olması gerekecek ve o takdirde buzdolabı, çamaşır makinesi ve araba gibi zaruret dışı malların satın alınması haram olacaktır. Ya da şer'î hükme istinaden bazı ülkelerde bazı ihtiyaçları temin için yapılan harcama haram bazılarında ise helal olacaktır. Bu ise hiçbir illet olmaksızın aynı konuda değişik iki şer'î hükmün bulunmasına yol açacaktır ki bu caiz değildir. Çünkü bir olay hakkındaki hüküm, olay değişmediği müddetçe hiçbir şekilde değişmez. Üstelik Allahu Teâlâ'nın eşyayı kullanma ve tüketmede tanıdığı mübahlık mutlak ve harcama, çokluk ya da azlıkla kayıtlı değildir. Bu durumda çok harcamak nasıl olur da haram olur? Eğer Allah *Azze ve Celle* helal olan şeyde fazla harcamayı haram, aynı eşyada normal harcamayı helal saymış olsaydı o zaman aynı zamanda bir şeyi hem helal hem de haram kılmış olacaktı ki bu durumda Allahu Teâlâ uçak kullanmayı helal kılarken, uçağı bir şahsın satın almasını ise fazla harcama hükmü ile haram kılmış olacaktı. Bu ise çelişkidir ve böyle bir hüküm doğru değildir. İşte bu nedenle israf ve tebzîr kelimelerini sözlük anlamı ile kullanmak caiz değildir. Bu durumda bu iki kavramın ayetlerdeki anlamları ile bazı Sahabelerin ve güvenilir âlimlerin yorumlarında geçen şer'î anlamlarına göre tefsir edilmesi vacip olmaktadır.

2- İslâm, bir şahsın varlık içinde sorumsuzca, şaşalı ve

şımarıkça yaşamasını günah sayarak yasaklamış ve bu tür kimselerin azaba uğrayacağını vadetmiştir. Allahu Teâlâ ayeti kerimesinde şöyle buyurmaktadır: [وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا [وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ وَظِلٍّ مِّنْ يَحْمُومٍ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ] **“Kötülüğe batanlar ise ne mutsuz kimselerdir! Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler. Ne serin ve ne de yararlı olan zifiri bir gölge içinde! Çünkü bunlar, daha önce nimetler içinde, refahtan gözleri dönmüş kibirli kimselerdi.”**¹ Yani onlar istedikleri gibi yaşayan kibirli ve şımarık kimselerdi. Allahu Teâlâ bir başka ayetinde şöyle buyurmaktadır: [حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ] **“Ta ki onlardan kibirli ve zorba olanlarını azapla yakaladığımızda bakarsın ki onlar feryadı basarlar.”**² Ayette yer alan [مُتْرَفِيهِمْ] kelimesi, “Onların kibirli, şımarık ve zorba olanları.” diye tefsir edilmektedir. Bu kelimenin Kur’an’da değişik ayetlerdeki kullanımlarını da incelemekte fayda vardır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَمَا [أُرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ] **“Biz hangi ülkeye bir korkutucu (elçi) göndermiş isek, mutlaka oranın refah içinde şımaran zenginleri: Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr edenleriz, demişlerdir.”**³ Bu ayette yer alan [مُتْرَفُوهَا] kelimesi, “Malları ve evlatları ile müminlere karşı böbürlenene, kibirli davranan kimseler.” demektir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ] **“Zulüm yapanlar ise kendilerine verilen refahın ardına düştüler.”**⁴ Bu ayette yer alan [أُتْرِفُوا] kelimesi, “Şehvetlerinin peşine düşmek.” demektir. [وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا] **“Bir ülkeyi helak etmek istediğimiz zaman,**

¹ Vakıa Suresi 41-45

² Mü’minûn Suresi 64

³ Sebe Suresi 34

⁴ Hûd Suresi 116

onun nimet ve refaktan şımarmış elebaşlarına emredemiz de orada fasıklık ederler.”¹ Bu ayetteki [مُتْرَفِيهَا] kelimesi “Türlü nimetler içinde yaşayan zorbalar.” diye tefsir edilmiştir. [وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا] “... Onları dünya hayatında şımarık insanlar yaptık...”² Yani onlar kibirli ve şımarık olmaları nedeniyle haddi aştılar, onları kibirli ve şımarık kimseler yaptık.

[التَّرَف] kelimesi sözlükte şımarık, kibirli, türlü nimetler içerisinde yaşayan zorbalar anlamında kullanılmaktadır. Bir kimse malı ifsat ettiği, kibirli ve şımarık bir şekilde kullandığı zaman [تَرَفَهُ وَأَتْرَفَهُ] denir. [أَتْرَفَ الرَّجُلُ] isyankârlıkta ısrar eden adam için kullanılan bir deyimdir. [اسْتَشْرَف] kelimesi de isyan ve aşırılık anlamlarında kullanılır. Bu açıklamaların tümü Kur’an-ı Kerim’in kınayıp yasakladığı, Allahu Teâlâ’nın haram kıldığı ve günah saydığı hususun sözlükteki anlamıyla nimetlerin bolluğundan şımarıp sapan yaşama şekli olduğunu göstermektedir. Yoksa Allahu Teâlâ’nın verdiği nimetlerden yararlanmak anlamı kastedilmemektedir. Bu nedenle [التَّرَف] kelimesini Allahu Teâlâ’nın verdiği nimet ve rızıklardan yararlanma şeklinde tefsir etmek doğru değildir. Çünkü bu nimetler ve Allahu Teâlâ’nın verdiği rızıklardan yararlanmak şeriat tarafından kınanmamıştır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [فَلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ] “De ki Allah’ın kulları için yarattığı ziyneti ve rızıktan temiz olanları kim haram kıldı?”³ Tirmizî, Abdullah b. Amr’dan Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: [إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَتْرَ نِعْمَتِهِ عَلَى] “Şüphesiz Allah, kuluna verdiği nimetin eserini kulun

¹ İsrâ Suresi 16

² Mü’minûn Suresi 33

³ Araf Suresi 32

üzerinde görmek ister.”¹ Yani âlemlerin Rabbi Allah'ın verdiği nimetlerle kullarının bolluk ve refah içinde olmalarını, verdiği temiz nimet ve rızıklardan yararlanmalarını sever. Fakat bu nimetler nedeniyle insanın şımarmasından, kibirlenip böbürlenmesinden, isyankârlığından ve zorbalığından hoşlanmaz.

Maldan yararlanmak ve ondan haz almaktan dolayı bazı insanlarda kibir, şımarıklık ve zorbalık ortaya çıkabileceği için İslâm, mal ve evlatların çokluğundan doğan şımarıklığı en sert bir şekilde haram kılmış ve bu vasıfları barındıran kişileri de şımarık, kibirli ve zorba tanımlaması ile şiddetli bir şekilde kınamıştır. Mal çokluğundan doğan şımarıklık haram denildiğinde bu, Allahu Teâlâ'nın verdiği nimetlerden faydalanmanın haram olduğu anlamına gelmez. Bununla yalnızca servet sahibi olmaktan doğacak şımarıklığın haram olduğu kast edilmektedir. Netice olarak [التَّرَف] kelimesinin sözlükteki kullanımı ile Kur'an ayetlerinden anlaşılan husus mana olarak aynıdır, aralarında fark yoktur.

3- İslâm, kişinin nefesine karşı cimri davranıp onu helal nimetlerden mahrum bırakmasını yasaklamıştır. Çünkü Allahu Teâlâ temiz rızıklardan faydalanmayı, uygun zinetler edinmeyi helal kılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا] **“Elini boynuna bağlı bırakıp kalma (cimrilik etme), büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır (kaybettiklerinin) hasretini çeker kalırsın.”²** [وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا] **“Onlar harcadıkları zaman ne israf ederler, ne de cimrilik ederler, ikisinin arasında orta bir yol tutarlar.”³** [فَلَنْ مِّنْ حَرَمٍ زِينَةٌ لِلَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ]

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Edeb, H. No: 2819

² İsra Suresi 29

³ Furkân Suresi 67

[مِنَ الرَّزْقِ] **“De ki Allah’ın kulları için yarattığı ziyneti ve rızıktan temiz olanları kim haram kıldı?”**¹ Tirmizî’nin rivayetinde Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurdu: [إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ] **“Şüphesiz Allah, kuluna verdiği nimetin eserini kulun üzerinde görmek ister.”**² Konu ile ilgili bir başka hadis de şöyledir: [إِذَا آتَاكَ اللَّهُ مَالًا فَلْيُرْ أَثَرَ] **“Allah sana bir mal verirse onun nime-tinin eseri ve keremi senin üzerinde görülsün.”**³

Bu nedenle eğer bir kimse malı olduğu hâlde nefsinin mahrum bırakır da cimrilik yaparsa Allah katında günahkâr olur. Bu kişi malını, nafakasını temin mecburiyetinde olduğu kimselere de harcamıyor cimrilik yapıyorsa o takdirde Allah katındaki günahı daha da fazla olacaktır. Bu durumda devlet bu kişiyi nafakasının temini üzerine vacip olan kimselere harcama yaparak onlara güzel bir geçim düzeyi temin etmesi için zorlar. Allahu Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: [لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ] **“Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin...”**⁴ [أَسْكِنُوهُنَّ مِمَّنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ] **“Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın.”**⁵

Nafakasını sağlamak mecburiyetinde olan kişi cimrilik yapıp geçindirmek zorunda olduklarının ihtiyaçlarını gidermezse, ihtiyaçlarını giderecek kadar almaları o kimseler üzerine bir haktır. Aişe *RadıyAllahu Anhá’* dan rivayette Hind binti Utbe bir gün Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e*

¹ Araf Suresi 32

² Sünen-i Tirmizî, Kitâbu’l Edeb, H. No: 2819

³ Hakim, Valid Ebu el-Ehvas’tan

⁴ Talâk Suresi: 7

⁵ Talâk Suresi: 6

gelerek şöyle dedi: [يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ شَجِيحٌ وَلَيْسَ يُعْطِينِي مَا يَكْفِينِي وَوَلَدِكَ يَكْفِينِي وَوَلَدِي إِلَّا مَا أَخَذْتُ مِنْهُ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ فَقَالَ خُذِي مَا يَكْفِيكَ وَوَلَدِكَ] **“Ey Allah’ın elçisi Ebû Süfyan cimri bir adamdır. O bana ve çocuklarına yetecek kadar nafaka vermiyor. Ben ancak ondan habersizce aldıklarım ile geçiniyorum. Bunun üzerine Rasulallah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Örfe göre (bulduğun çevrenin durumuna göre) sana ve çocuğuna yetecek miktarı al.”**¹

Hadise göre Rasulallah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hind’e, eğer kocası vermezse haberi olmadan malından alması yolunda ruhsat vermiştir. Çünkü karısı Hind’in ve çocuklarının nafakalarının temini Ebû Süfyan üzerine farzdır. Bu nedenle hâkimin de böyle bir durum söz konusu olduğunda, bu nafakanın kadına verilmesine hükmetmesi gerekir. Üzerine nafaka farz olan kimse nasıl nafaka vermek zorunda ise nafaka alacak şahsın da aldığı nafakayı farz olan yerlere harcaması üzerine vaciptir. Eğer nafaka çocuklara verilirse ve bu nafakanın çocuklarının bakımını üstlenen anne ve nine-lerine verilmesi şart koşulursa nafakanın onlara harcanması da vacip olur. Eğer nafaka şart koşulan yerlere harcanmazsa kâdı nafaka sahiplerini buna zorlar.

Fakirlik

Fakirlik sözlükte muhtaç olmak anlamına gelmektedir. Arapçada zengin olmanın karşıtı olarak [فَقْرٌ وَ اِفْتَقَر] “Muhtaç oldu, muhtaç kaldı.” ifadesi kullanılır. [وَ اِفْتَقَرَ اِلَيْهِ] “Muhtaç kimse, fakir kimse” demektir. Çoğulu [فُقَرَاء] şeklindedir. Zenginleştirdi ifadesinin zıddı olarak [اَفْقَرُهُ] şeklinde “Onu fakirletti.” ifadesi kullanılır. Mastarı [فَقْرٌ] şeklindedir ve bu da zenginliğin zıddını yani fakirliği ifade eder.

¹ Sahih-i Buhârî; Kitâbu’n Nafakât, H. No: 5049. Müsned el-İmam’l Ahmed, H. No: 25185

Fakir, muhtaç olup sahip olduğu mallarının ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği kimse demektir. Şer'î istılahta fakir kelimesi ile durumu zayıf olmasına rağmen dilenmeyen, muhtaç kimse kastedilir. Mücahid dedi ki: “*Fakir, dilenmeyen muhtaç kimseye denir.*” Câbir b. Zeyd de fakir kimseyi tarif ederken “*Fakir, dilenmeyen muhtaç kimseye denir.*” şeklinde aynı ifadeyi kullanmıştır. İkrime'ye göre ise “*Fakir zayıf ve muhtaç kimsedir.*” Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [رَبِّ إِنِّي] “**Rabbim bana verdiği her hayra fakirim (muhtacım).**”¹ Yani bana az veya çok vereceğin her şeye fakirim (muhtacım). Bir başka ayette ise şöyle buyurmaktadır: [وَأَطِيعُوا النَّائِسَ الْفَقِيرَ] “**Sıkıntıya düşmüş fakir kimseye de yediriniz.**”² Ayette geçen [النَّائِسَ] kelimesi “Şiddetli sıkıntıya düşen kimse.” anlamına gelir ki bu söz konusu zorlukların kendisini zayıf düşürdüğü fakir kimsedir. Netice olarak söz konusu ayet ve hadislerin tümü fakirin muhtaç kimse olduğuna delalet etmektedir. Bu noktada “ihtiyaçla” kastedilen anlamın ve içeriğinin açılması bir gereklilik olmaktadır.

Kapitalist iktisat nizamında fakirlik nispi bir olay olarak nitelenmekte ve fakirlik değişmeyen belirli bir durumun tanımlanması olarak algılanmamaktadır. Kapitalizme göre fakirlik, mal ve hizmetlerden yararlanmamak, zaruri ihtiyaçlarını karşılayamamak hâlidir. Medeniyetteki ilerlemeler neticesinde günbegün artan ihtiyaçlara yenileri eklenmekte, şahısların ve milletlerin ihtiyaçları da buna paralel olarak değişmektedir. Geri kalmış toplumlarda bireylerin ihtiyaçları sınırlıdır. Dolayısıyla bu ihtiyaçların zaruri olan mal ve hizmetlerle doyurulması mümkündür. Ancak maddi olarak ilerlemiş, gelişmiş toplumlarda ise ihtiyaçlar daha fazladır.

¹ Kasas Suresi 24

² Hac Suresi 28

Bu nedenle de doyurulması gereken daha fazla mal ve hizmete ihtiyaç duyulur. Bu sebeple gelişmiş ülkelerdeki fakirlik, geri kalmış ülkelerdekinden farklı bir hâl almıştır. Örneğin Avrupa ve Amerika'da zaruri olmayan lüks sayılabilecek ihtiyaçları karşılayamamak fakirlik kabul edilirken, Mısır yahut Irak'ta ise temel ihtiyaçların yanında bu ihtiyaçları karşılayamamak fakirlik tanımı içerisine girmemektedir.

Kapitalizmin fakirliğe bu şekilde yaklaşımı özde hatalıdır. Çünkü bu bakış açısına göre, manalar gerçek değil görecelidir. Bu ise hatalıdır. Çünkü bir şeyin gerçek bir vakıası vardır ve onunla bilinir. Fakirlik, vakıası olmayan göreceli bir şey değildir. Yani söz konusu varlık, herhangi bir karşılığı olmayan göreceli bir şey değildir. Bu nedenle insan için konulan hükümler ve nizamlar, insanın insanlık vasfına yönelik koyulduğu sürece şahısların değişmesi ile bir değişikliğe uğramazlar. Mademki devlet İspanya'da insanları idare ettiği gibi, Yemen'de de idare ediyor, o hâlde devletin fakirliğe bakış açısı ülkeden ülkeye değişmemelidir. Çünkü İspanya'da yaşayan da Yemen'de yaşayan da insandır. İnsan her yerde insandır ve tüm çözümler onun problemini çözmeye yönelik koyulmuştur.

İslâm, hangi ülke ve nesil için olursa olsun insanlığın fakirliğine tek bir bakış açısından bakmaktadır. İslâm'a göre fakirlik temel ve zaruri ihtiyaçların tam olarak karşılanmamasıdır. İslâm şeriatı temel ve zaruri ihtiyaçları şu üç başlık altında toplamaktadır: Yiyecekler, giyecekler ve mesken ihtiyaçları. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بَوْلِهَا وَلَا [مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلُهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ] **“Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle**

zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur...”¹ [أَسْكِنُوهُمْ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ]¹ “Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. ...”² Ebû'l Ehas'tan Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: [أَلَا وَحَقُّهُنَّ عَلَيْكُمْ أَنْ تُحْسِنُوا إِلَيْهِنَّ فِي كِسْوَتِهِنَّ وَطَعَامِهِنَّ] “**Dikkat edin kadınların sizin üzerinizdeki hakkı, onları giydirme ve yedirmede iyi muamelede bulunmanızdır.**”³

Bu ayet ve hadislerin delalet ettiği anlamlar yerine getirilmediği zaman fakirlik sayılan temel ihtiyaçların yiyecek, giyecek ve mesken olduğuna delalet etmektedir. Bunların dışında kalanlar ise lüks ihtiyaçlardan sayılmaktadır. Buna göre temel ihtiyaçları karşılandığı hâlde lüks (zaruri olmayan) ihtiyaçları karşılanmamış kimseler fakir sayılmazlar.

İslâmî anlamda temel ihtiyaçların giderilmesini sağlayacak şeylerin yokluğu fakirliktir. Fakirlik problemi ile temel ihtiyaçlarını karşılama gücünden yoksun fert ve toplumlar ise çökmeye mahkûmdurlar. İslâm fakirlik hâlini şeytanın istismar ettiği tehdit unsurlarından biri olarak kabul etmekte ve Allahu Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: [الشَّيْطَانُ] “**Şeytan sizi fakirlikle korkutur.**”⁴ İslâm fakirliği bir zaaf hâli olarak kabul etmiş ve zaafa düşmüş fakirlere acıyarak yardımda bulunmayı emretmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: [إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا] “**Eğer sadakaları açık olarak verirseniz ne güzel şeydir. Eğer onu gizleyip fakirlere gizlice verirseniz, işte sizin için bu daha hayırlıdır.**”⁵ [وَأَطْعَمُوا النَّبَاتِينَ]

¹ Bakara Suresi 233

² Talâk Suresi 6

³ Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu'n Nikâh, H. No: 1851

⁴ Bakara Suresi 268

⁵ Bakara Suresi 271

الْفَقِيرِ] **“Sıkıntıya düşmüş fakir kimseye de yediriniz.”**¹

İslâm temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olanların bu ihtiyaçlarını karşılamayı ya da ihtiyaçlarını karşılayabileceği ortamı hazırlamayı farz kılmıştır. Şayet bir kimse ihtiyaçlarını kendi gayreti ile karşılayabilecek durumda ise bu normal bir durumdur. Yok, yeterli miktarda mal kazanıp ihtiyaçlarını gideremeyecek durumda ise İslâm şeriatı o kişiye temel ihtiyaçlarını giderebilecek düzeyde yardım edilmesini emretmiştir. İslâm şeriatı şahısların ihtiyaç sahiplerine yapacakları yardımın niteliğini tafsilatlı bir şekilde açıklamış ve bu yükü akrabalara vacip kılmıştır. Allah Teâlâ, kitabında şöyle buyurmaktadır: [وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ **“Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfeye uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şekilde sorumludur...”**”²

Yani babanın ölümü ile mirasçılar, çocuğunun annesinin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması hususunda baba gibidirler. Burada mirasçı ile kastedilen bizzat mirasçı olan kimsenin kendisi değil, mirasa hakkı olan herkestir. Eğer babası ölen çocuğun nafakasını temin edecek hiç kimse yoksa bu durumda çocuğun nafakası beytü'l malın zekât bölümünden karşılanır.

Ebû Hureyre'den Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: [مَنْ تَرَكَ مَالًا فَلِوَرَثَتِهِ وَمَنْ تَرَكَ [كَلًّا فَالْيَتَامَى] **“Kim bir mal bırakırsa onun varislerine aittir.**

¹ Hac Suresi 28

² Bakara Suresi 233

Kim de geride kimsesiz birini bırakırsa (onun bakımı) bize aittir.¹ Hadiste yer alan [كَلًّا] kelimesi, çocuğu da babası da olmayan muhtaç kimse demektir. Allahu Teâlâ da şöyle buyurmaktadır: [إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ] **“Ancak sadakalar (zekât), fakirlere, miskinlere... aittir.”**²

Şayet fakir ve miskinlerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasına beytü'l maldaki zekât kâfi gelmezse, o takdirde devletin beytü'l malın diğer gelir kalemlerinden harcama yapması gerekir. Beytü'l malın diğer gelir kalemlerinde de para bulunmaması hâlinde zenginlerin malları üzerine bu ihtiyaçların karşılanması için vergi koyulur. Buradan elde edilecek gelirle fakir ve miskinlerin ihtiyaçları giderilir. Çünkü nafakanın temini akrabaların üzerine farzdır. Akrabalar yoksa harcamalar zekât gelirinden yapılır. Bu da yeterli gelmezse beytü'l maldan harcama yapmak farzdır. Beytü'l malda da harcanacak para bulunmaması hâlinde bu farziyet tüm Müslümanlara intikal eder. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmuştur: [أَيُّمَا أَهْلٌ عَرَصَتْ أَصْبَحَ فِيهِمْ أَمْرٌ وَجَائِعٌ فَقَدْ بَرِنَتْ مِنْهُمْ] **“Herhangi bir yerde bir adam aç olarak sabahlarsa oranın halkı, Allahu Teâlâ'nın zimmetinden (koruyuculuğundan) beri olurlar.”**³

Bezzar'ın, Enes'ten rivayet ettiği bir hadisi kutside Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [بَاتَ شَيْعَانٌ وَجَارُهُ جَائِعٌ إِلَى جَنْبِهِ وَهُوَ يَعْلَمُ بِهِ] **“Yanında komşusunun aç olduğunu bildiği hâlde kendisi tok olarak geceleyen kimse bana iman etmemiştir.”**⁴ Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: [وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ] **“Onların mallarında**

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l İstikrâd, H. No: 2268. Sahih-i Müslim Kitâbu'l Ferâid, H. No: 1619

² Tevbe Suresi 60

³ Ahmed İbni Hanbel, Müsend el-Müksirîn Mine's Sahabe, H. No: 4865 (2/32)

⁴ El-Mucemu'l Kebîr, H. No: 751. Mecmeu'z Zevâid ve Menbeu'l Fevâid, H. No: 13554

(yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.”¹

Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Ensar'ı, fakir Muhacirlerin geçimini sağlamaya mecbur etmişti. Tüm bu deliller fakirlerin geçimlerinin temininin tüm Müslümanlar üzerine farz olduğuna delalet etmektedir. Tüm Müslümanlar üzerine farz olan bir husus ümmetin işlerini idare vazifesini üzerine almış olan halifenin üzerine de farzdır. Buna göre halife Müslümanlar üzerindeki bu farziyetin yerine getirilmesi için Müslümanların mallarından alır. Böylelikle farziyet, Müslümanlardan beytü'l mala intikal eder. Halife de Müslümanlar adına fakir ve miskinleri yedirme işini yürütür.

Netice olarak ihtiyaç sahipleri önce kendi nafakalarını temine zorlanır, eğer gücü buna yetmezse o takdirde varis olan akrabaları nafakayı temin etmeye zorlanır. Burada kastedilen akrabalık derecesi, nafakanın vacip olması bakımından Kur'an'da zikredilen yakınlık derecesine göredir. Eğer nafakayı temin edecek akraba da yoksa üçüncü yol olarak beytü'l maldaki zekât devreye girer. Daha sonra farz beytü'l mala ve en sonunda Müslümanların tümüne intikal eder ki böylelikle fakir ve miskinlerin ihtiyaçları karşılansın.

Akrabalardan fakir ve miskinlerin nafakasını temin etmek üzerine farz olan kimseler açısından açıklamamıza gelince: Fakir ve miskinlerin nafakasını temin, akrabalarından ancak başkasına muhtaç olmayacak zenginlik sahibi olanlara farz olur. Bir kimse eğer zekât verebiliyorsa zengin sayılır. Zekât veremiyorsa zengin sayılmaz. Ebû Hureyre'den Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: [خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنَى] **“Sadakanın en iyisi**

¹ Zâriyât Suresi 19

ihtiyaçtan arta kalandan verdiği sadakadır.”¹ Hadiste geçen [عَنَى] kelimesi, insanın ihtiyaçlarını temin için gerekli malın fazlasıdır.

Fakihler şöyle demişlerdir: *“Zenginlik kişinin kendisinin ve ailesinin yiyeceğini, giyim ve barınma ihtiyacını kendisi gibi olanlarla aynı düzeyde karşılanmasıdır. Aynı şekilde binek ve süsünü de kendisi gibi olan kimselerle aynı düzeyde karşılayan şeydir.”* Burada sözü edilen malın miktarı kişiyi başkalarına muhtaç olmaktan koruduğu için buna sözlükte [عَنَى] ismi verilir. Lügatte [أَعْنَى غِنَاءَ الرَّجُلِ] “adama yeterli oldu” anlamında bir ifade kullanılmaktadır. Buna göre fakir ve miskinın nafakasını temin etmek ancak başkalarına muhtaç olmayan, eli geniş olan kimseler üzerine vaciptir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قَدَرَ] **“Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızık dar olan da Allah’ın ona verdiğiğinden (o ölçüde) harcasın...”²**

Cabir’den rivayet edilen hadiste Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [أَبْدَأُ بِنَفْسِكَ فَتَصَدَّقْ عَلَيْهَا فَإِنِ] **“Öncelikle kendi ihtiyaçlarını gör, sonra kalanını tasadduk et, yine artarsa ailene harca. Ailene harcamalarından artanı yakın akrabalarına harca. Onlardan da artar ise şuraya buraya harca diyerek eliyle sağa sola işaret etti.”³**

İnsanın kendi nefesine olan infakı sadece temel ihtiyaçlarını karşılaması değil karşılanmasını istediği bütün ihtiyaçlarına yetecek kadar harcanmasıdır. Çünkü şeriat, kişinin

¹ Buhârî Ebû Hureyre’den rivayet etti. Sahîh-i Buhârî, Kitâbu’z Zekât, H. No: 1360

² Talâk Suresi 7

³ Sahih-i Müslim Kitâbu’z Zekât, H. No: 997

zevcesinin nafakasının bilinen örf'e göre temin mecburiyetini getirmiştir. Bu da kadının durumuna ve kendi emsallerinin durumuna uygun bir biçimde nafaka alması diye tefsir edilmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [رَزُقْنَهُنَّ وَكِسُوتَهُنَّ] بِأَلْمَعْرُوفِ **“Kadınların yaşadıkları çevrenin durumuna göre yedirilmeleri ve giydirilmeleri kocalarına aittir.”**¹

Zevce için nasıl “yaşadığı çevrenin durumuna göre” tabiri kullanılmışsa erkek de kendisi için harcama yaparken kendisine yetecek miktara göre değil içerisinde yaşadığı hayat şartlarına göre harcamalıdır. Nitekim Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Ebû Sufyan'ın karısı Hind'e şöyle demişti: [حُدِّي مَا] يَكْفِيكَ وَوَلَدِكَ بِأَلْمَعْرُوفِ **“Örfe göre (bulunduğun çevrenin durumuna göre) sana ve çocuğuna yetecek miktarı al.”**² Bu hadiste sadece [مَا يَكْفِيكَ] “yetecek miktarı” ifadesi kullanılmamış bu ifadeye [بِأَلْمَعْرُوفِ] **“çevrenin durumuna göre”** tabiri de eklenmiştir. Buna göre hadisteki ifadeyle kendisinin ve çocuğunun içinde yaşamakta olduğu toplumun hayat standartları dikkate alınarak kendisi gibi olan kimselerin durumuna göre yeterli miktarın alınması kast edilmektedir. Şu hâlde sahip olması gereken varlık, sadece temel ihtiyaçlarına yeterli olacak bir seviyedeki zenginlik değildir. Tam tersine temel ihtiyaçlarıyla birlikte içerisinde yaşamakta olduğu toplumun hayat standartlarına göre diğer ihtiyaçlarını da karşılayacak düzeyde olması gerekir. Şu da var ki bu miktarın takdiri ne şahsa ne de yaşadığı çevrenin durumuna tek başına bağlı değildir. Nitekim bazı fakihler fazlasını zenginlik saydıkları beş temel ihtiyacı şöyle belirlemişlerdir: Yiyecek, giyecek, mesken, evlilik ve uzak yerlerdeki ihtiyaçlarını görmek için gerekli binek.

¹ Bakara 233

² Sahih-i Buhârî; Kitâbu'n Nafakât, H. No: 5049. Müsned el-İmam'ı Ahmed, H. No: 25185

Ancak fakihler bu beş ihtiyacın tespiti hakkında kesin ve açık bir nass ortaya koymuş değillerdir. Fakat onlar bunu normal hayat standardını göz önüne alarak tespit etmişlerdir. Bu durumda örfe göre ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra fazla mala sahip olana fakir ve miskinlerin nafakasını temin etmek vacip olur. Aksi hâlde ise sorumluluk yoktur. Velhasıl kendisine harcama yapılması vacip olan fakir yiyecek, giyecek ve meskenden meydana gelen temel ihtiyaçları karşılanmayan kimsedir.

Malından harcama yapması üzerine vacip olan zengin ise tüm Müslümanların üzerine vacip olan mâli yükümlülüklerin kendisine de vacip olduğu kimsedir. Yani sadece temel ihtiyaçlarını değil, örfe göre (normal ve bilinen şartlar içinde) ihtiyaçlarını kendi ve benzerlerinin durumuna göre karşılayabilecek miktardan daha fazla mala sahip olan kimse-
dir.

KAMU MÜLKİYETİ

Kamu mülkiyeti mallardan müşterek olarak yararlanma hususunda Şâri'nin topluma verdiği izindir. Kamu mülkiyeti kapsamına giren mallar, Şâri'nin ferdin tek başına sahip olmasını yasakladığı ve toplumun ortak kullanımına sunduğu mallardır. Kamu mülkiyeti şu üç şeyde karşılığını bulur:

1- Toplumun genel gereksinimlerini oluşturan mallar. Öyle ki bu tür mallar bir beldede veya toplulukta bulunmadığı zaman, toplumun bu malları bulabilme ve elde edebilmek için dağılma, başka yerlere gitme ihtiyacını hissettiği mallardır.

2- Tükenmez vasıflı madenler.

3- Doğası gereği ferdin mülkiyeti altına girmesinde engel olan mallar (şeyler).

1- Toplumun temel dayanağı sayılan şeyler genel olarak insanların temel ihtiyaçları kapsamına giren her tür maldır. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bir hadiste bunları sayı olarak değil nitelik olarak beyan etmiştir. Nitekim İbni Abbas *RadiyAllahu Anh'dan* Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediği rivayet edildi: [ثَلَاثٌ فِي الْكَلَاءِ فِي ثَلَاثٍ فِي الْكَلَاءِ] **“Müslümanlar üç şeyde ortaktır; su, mera ve ateş.”**¹ Enes *RadiyAllahu Anh'ın* İbni Abbas'tan rivayet ettiği aynı hadisin metninde [وَتَمَنُّهُ حَرَامٌ] **“Onun bedeli haramdır.”** ilavesi yer almaktadır. Yine Ebû Hureyre'den Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: [ثَلَاثٌ لَا يُمْنَعَنَّ الْمَاءَ وَالْكَلَاءَ وَالنَّارَ] **“Üç şey men edilemez; su, ateş ve mera.”**²

Bu hadisler, fertlerin su, ateş ve meralarda ortak olduklarının ve bunların fertlerin mülkiyetine girmesinin yasaklan-

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l İcâre, H. No: 3477

² Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu'r Rahûn, H. No: 2473

dığının delilleridir. Ancak dikkat edilirse hadislerde geçen ibarelerde yer alan nesnelere isim olarak geçmektedirler. Hadislerde illet söz konusu olmadığı gibi hadislerin içinde de illet yer almamaktadır. Hadislerin metni, içerisinde yer alan üç şeyi kendilerine ihtiyaç duyulan vasıfları bakımından değil sadece genele ait mülkiyet oluşları açısından ele alındığı anlamını içermektedir. Hâlbuki olayı dikkatle inceleyen kimse Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Tâif ve Hayber'de fertlere suyun mülkiyetini mübah kıldığını ve bölge halkının da bostan ve ekinlerini sulamak için suyu mülk edindiklerini görür. Eğer su kendisine ihtiyaç duyulan bir nesne olması bakımından değil de sadece su olması açısından insanlar arasında ortak kabul edilmiş olsaydı Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* fertlerin suyu mülk edinmelerine izin vermezdi. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in bir taraftan [المُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ فِي الْمَاءِ] **“Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar; su...”**¹ demesi diğer taraftan da fertlerin suyu mülk edinmelerini mübah görmesi; su, mera ve ateşle ilgili ortaklığın illetini ortaya çıkarmaktadır. Bu nesnelere ilişkin illet yönü toplumun bunlardan vazgeçmelerinin hiçbir surette söz konusu olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hadisler bu üç hususu toplumun temel dayanağı olmaları açısından ele almış ve toplumun temel ihtiyaçlarından olması bakımından bu üç şey illetlendirilmiştir. Buna göre illetin varlığı onların varlığına ve yokluğuna bağlıdır. O hâlde toplumun kendisine muhtaç olduğu şeyler ister su, mera ve ateş gibi hadiste zikredilen şeyler olsun isterse zikredilmeyenlerden olsun, kamu mülkiyeti sayılır. Eğer bu şey toplumun muhtaç olduğu mallar kapsamından çıkarsa - isterse su gibi hadiste zikredilen bir şey olsun- o şey kamu mülkiyeti olmaktan çıkar ve ferdî mülkiyet kapsamına girer.

¹ Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu'r Rahûn, H. No: 2472

Toplumun muhtaç olduğu şeyle kastedilen hususun ölçüsü onun ister çadırda oturan bir topluluk isterse köy, şehir veya devlet sınırları içerisindeki halk kitleleri olsun bu ihtiyaç maddesini bulamadıkları takdirde onu bulmak için dağılabildikleri (yurtlarından ayrıldıkları) temel ihtiyaç maddelerinden olmasıdır. İşte bu özelliğe sahip olan su kaynakları, ormanlar, hayvan meraları ve benzeri maddeler toplumun temel ihtiyaçlarından sayılır ve kamu mülkiyeti kapsamına girerler.

2- Madenler konusuna gelince, madenler iki kısımda incelenmektedir:

a- Herhangi bir fert için büyük bir miktar sayılmayacak miktarı sınırlı olan madenler.

b- Tükenmeyecek kadar çok madenler.

Miktarı sınırlı olan madenler, ferdî mülkiyete girer ve mülkiyeti kimin üzerinde ise o kimselerce işletilir. Bunlar rikaz (defne, hazine) muamelesine tabi olarak (1/5) beşte biri devletçe alınır. Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da dedesinden rivayet ettiğine göre Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e buluntular hakkında sorulduğunda Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmuştur: [مَا كَانَ مِنْهَا فِي طَرِيقِ الْمِيْنَاءِ أَوْ الْقَرْيَةِ الْجَامِعَةِ فَعَرَفَهَا سَنَةً فَإِنْ جَاءَ طَالِبُهَا فَادْفَعَهَا إِلَيْهِ وَإِنْ لَمْ يَأْتِ فَمَهِيَ لَكَ وَمَا كَانَ فِي الْخَرَابِ يَغْنِي فِيهَا وَفِي الرَّكَازِ الْخُمْسُ] **“Onu işlek bir yolda yahut meskûn bir köyde bulmuşsan bir yıl tanı, ona talip olan olursa ona ver. Talip olan almazsa sana ait olur. Harabede bulunan ise başkadır. Yani onda ve defnede beşte bir vardır.”**¹

Miktarı sınırsız madenler ise tamamıyla kamu mülkiyetidir. Hiçbir ferdin bu tür bir malı mülk edinmesi caiz değildir. Ebyad b. Hammal'dan şu hadis nakledilmektedir: [أَنَّهُ وَقَدْ إِلَى]

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l Lukata, H. No: 1710

رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقَطَّعَهُ الْمَلْحَ فَقَطَّعَ لَهُ قَلَمًا أَنْ وَلى قَالَ رَجُلٌ مِنْ
O Rasul [المجلس أئذري ما قَطَّعْتَ لَهُ إِنَّمَا قَطَّعْتَ لَهُ الْمَاءَ الْعِدُّ قَالَ فَانْتَزَعَهُ مِنْهُ
SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e gelip bir tuz bölgesinin ken-
disine verilmesini istemiş, Rasul de bu teklifi kabul etmiş-
ti. Ebyâd kalkıp gidince Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sel-
lem'in yanında bulunan şahıslardan biri: Ey Allah'ın Ra-
sulü ona ne verdiğinizi biliyor musunuz? Ona kaynağı
kesilmeyen bir su verdiniz, dedi. Bunun üzerine Rasul
SallAllahu Aleyhi ve Sellem tuzlayı ondan geri aldı.”¹

Hadiste bitmek tükenmek bilmeyen su ifadesi kullanılmaktadır. Tükenmeyecek kadar çok miktarda olması nedeniyle de tuz suya benzetilmiştir. Bu hadis, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in bir tuz dağını Ebyad b. Hammal'a mülk olarak verdiğine ve dolayısıyla tuz madenlerinin ferdî mülkiyete girebileceğine delalet eder. Ancak Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in hadiste geçen madenin tükenme ihtimali olmayan bir maden olduğunu anlayınca onu vermekten vazgeçmesi ve mülkiyet hakkını iptal etmesi, tükenmez vasıflı madenlerin fert mülkiyetine giremeyeceğini, kamu mülkiyeti kapsamında olduğunu göstermektedir.

Burada kastedilen asıl mana tuz değil tuz madenidir. Allah Rasulü de önceleri onu belli bir miktarda tuzla olduğunu bildiği hâlde ferdin mülkiyetine vermişti. Fakat sonradan onun tükenmeyecek kadar çok miktarda bir maden olduğunu öğrendiğinde ise bu madeni ferdî mülkiyet kapsamından çıkarmıştır.

Ebû Ubeyde bu konuda şöyle demiştir: [وَأَمَّا إِقْطَاعُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أْبَيْضَ بِنِ حَمَلِ الْمَرْبِيِّ الْمَلْحِ الَّذِي بِمَارَبِ ثُمَّ ارْتَجَاعُهُ مِنْهُ فَإِنَّمَا أَقْطَعَهُ وَهُوَ عِنْدَهُ أَرْضٌ مَوَاتٌ يُحْيِيهَا أْبَيْضٌ وَيُعْمَرُهَا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ مَاءٌ عَدَّ وَهُوَ الَّذِي لَهُ مَادَّةٌ لَا تَنْقَطِعُ مِثْلَ مَاءِ الْعُيُونِ وَالْأَبَارِ ارْتَجَعَهُ مِنْهُ لِأَنَّ

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Ahkâm, H. No: 1380

سُنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكَلْبِ وَالنَّارِ وَالْمَاءِ أَنَّ النَّاسَ جَمِيعًا فِيهِ [شُرَكَاءُ فَكْرَهُ أَنْ يَجْعَلَهُ لِرَجُلٍ يَحُورَهُ دُونَ النَّاسِ] “*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in Me’rib’deki tuz madenini önce Ebyad b. Hammal el-Me’ribiyy’e verip sonra da ondan geri almasının hikmeti şudur: Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem, Me’reb’deki o yeri ihya edilmesi gereken bir arazi olarak biliyordu ve imarı için orayı ona ikta etti. Fakat oranın tükenmeyen, bitmeyen su-kaynak ve kuyu suları gibi sürekliliği olan bir madde- hükümünde bir tuz madeni olduğunu anlayınca orayı geri aldı. Çünkü Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in mera, ateş ve su gibi şeyler hakkındaki Sünneti gayet açıktır. Çünkü insanlar bu tür maddelerde ortaktırlar. Dolayısıyla böylesi bir madenin yalnızca bir kişinin elinde bulunmasını hoş karşılamadı.*”¹

Tuzun maden olarak kabul edilmesi ve Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in* de onu Ebyad’a vermemesi bu hususlarda ferdî mülkiyetin olamayacağına dair illet sayılır ki bu illet, tuzun tükenmeyen tuz kaynağı olarak değil tükenmeyen maden kapsamında ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre bu hadiste yer alan tuz madeninin ikta edilmesinin men edilmesindeki illet onun tükenmeyecek kadar büyük miktarda olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Amr b. Kays’ın rivayet ettiği hadiste de [مَعْدِنُ الْمِلْحِ] “**tuz madeni**” ibaresi kullanılmıştır. Dolayısıyla konu ile ilgili olarak fakihlerin sözleri dikkatli bir şekilde incelendiği zaman onların tuzu maden kapsamında değerlendirdikleri görülmektedir. Bu durumda ise hadis özel olarak tuz madeniyle değil genel olarak madenlerle alakalıdır.

Ebû Dâvud’un rivayet ettiğine göre Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Bilal b. el-Haris el- Müzenî’ye Kabelliye madenlerinin mülkiyetini verdi. Ebû Ubeyd’in *el-Emvâl* kitabında

¹ el-Emvâl Ebû Ubeyd Kâsım b. Selam C: 1, S: 357

Ebû İkrime'den rivayet ettiği: [أَقْطَعَ رَسُولُ اللَّهِ بِلَالًا أَرْضَ كَذَا مِنْ مَنَ، وَمَا كَانَ فِيهَا مِنْ جَبَلٍ أَوْ مَعْدِنٍ] **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Bilal'e şu araziyi şu sınırdan şu sınıra kadar içindeki dağ ve madenle birlikte verdi.”**¹ hadisi, Ebyad'ın rivayet ettiği hadise ters düşmez. Tam tersine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Bilal'e ikta ettiği madenlerin sınırlı miktarda maden olduğu dolayısıyla ikta edilmesinin caiz olduğu şeklinde anlaşılır. Sınırlı ve tükenebilir madenlerin ferdî mülkiyete verilmesi ise caizdir. Nitekim Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Ebyad'a önce tuz madenini vermiş sonra sınırsız bir maden olduğunu anlayınca geri almıştı. Yukarıdaki hadisler mutlak anlamda madenlerin mülk edinilmesine delalet etmez ve böyle bir iddia doğru olmaz. Eğer öyle olsaydı Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in önce bir şahsa verdiği madeni geri alması fiilî Sünneti'nde bir çelişkiye sebep olurdu. Aksine bu iki rivayetten kendisine dağ ile birlikte maden verilen şahsın madenin sınırlı ve tükenebilir bir maden olduğuna yorumlanır.

Bu hüküm, tükenmeyecek bolluktaki madenleri kamu mülkiyeti olarak kabul eder ve bu türden tüm madenleri kapsar. Söz konusu madenler ister çıkarıldıktan sonra herhangi bir işleme tabi tutulmadan kullanıma sunulan tuz, sürme, yakut gibi madenler olsun isterse birtakım işlemler sonucu kullanılabilen altın, demir, bakır, kurşun vb. gibi madenler olsun bu madenlerin hepsinin mülkiyeti kamu mülkiyeti kapsamında değerlendirilir. Ayrıca madenlerin billur gibi katı veya petrol gibi sıvı olması fark etmez. Bu türden tüm madenler hadisi şerifin sınırları içine girer.

3- Tabiatları gereği ferdin mülkiyeti altında bulunmaları yasaklanan şeyler, toplumun genelinin menfaatlarını karşı-

¹ el-Emvâl Ebû Ubeyd Kâsım b. Selam C: 1, S: 423

layan mallardır. Toplumun zaruri ihtiyaçlarını karşılayan bu tür mallar her ne kadar birinci kısımda anlattığımız mallar kapsamına giriyor olsalar da tabiatları itibarıyla birinci kısımda yer alan mallardan farklıdırlar. Zira burada söz konusu ettiğimiz toplumun genel menfaatlarına yönelik mallar, birinci kısımda yer alan malların tersine hiçbir şart altında ferdî mülkiyete giremezler. Mesela su kaynakları bazı şartlarda ferdî mülkiyette olabileceği hâlde, toplum o suya muhtaç olur ve o su olmaksızın hayatiyetini devam ettiremeyecek duruma düşerse o zaman su ferdî mülkiyet olmaktan çıkar. Ancak yollar aynı mantıkla değerlendirilemez ve yol hiçbir şartla ferdî mülkiyet olamaz. Bu nedenledir ki her ne kadar delili itibarıyla bu kısımda yer alan nesnelere şer'î illele intibakı itibarıyla toplumun temel gereksinimleri kapsamına giriyorsa da bunların gerçek vakıası mutlak olarak kamu mülkiyeti kapsamında yer aldıklarıdır. Buna göre yollar, nehirler, denizler, göller, umumi kanallar, körfezler, boğazlar kamu mülkiyeti kapsamına girerler. Mescitler, devlet okulları, hastaneler, oyun yerleri, sığınıklar da aynı şekilde genel (kamu) mülkiyeti kapsamında yer alırlar.

DEVLET MÜLKİYETİ

Birtakım mallar vardır ki bunlar kamu mülkiyeti kapsamına girmezler. Tam tersine bu mallar, arazi ve menkul eşyalar gibi ferdî mülkiyet kabilinden olan mallar olmasından dolayı ferdî mülkiyete dâhildirler. Ancak bu türden mallar üzerinde bazen Müslümanların geneline ait hak doğar. Bu durumda bu tür mallar ferdî mülkiyet özelliğini kaybeder. Fakat kamu mülkiyeti kapsamına da girmez. Devlet mülkiyeti kapsamında yer alırlar. Devlet mülkiyeti, Müslümanların geneline ait hakkın bulunduğu mallardır ve idareleri halifeye aittir. Halife uygun görürse bu malları bazı kimselere tahsis edebilir.

Bu türden malların idaresinin halifeye ait oluşuyla kastedilen, halifenin o mallar üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmasıdır ki bu da bir nevi mülkiyettir. Çünkü mülkiyet, kişinin sahip olduğu mal üzerinde tasarruf yetkisine sahip olması anlamına gelir. Bu tanım gereği tasarruf ve işletimi halifenin yetki ve içtihadına bırakılmış her tür mal, devlet mülkü kabul edilir. Nitekim Şâri fey, haraç, cizye gibi belirli bazı malları devlet mülkü olarak tanımlamıştır. Halifeye de içtihadına ve görüşüne göre bu mallar üzerinde tasarrufta bulunma hakkı tanımıştır. Çünkü şeriat bu malların harcama yerleri tayin etmemiştir. Şeriat harcama yerlerini belirttiği mallar hususunda ise halifeye görüş ve içtihat hakkı tanımamıştır. Harcama yeri belli mallar devlet mülkü tanımına girmediği gibi malın mülkiyeti de şeriatın belirttiği yerlere aittir. Bundan dolayı zekât devlet mülkü kapsamına girmediği gibi zekâtın mülkiyet hakkı da şeriatın belirttiği sekiz sınıfa aittir. Beytü'l mal ise zekâtın ait olduğu sınıflara dağıtımı için biriktirildiği ve korunduğu yerdir.

Her ne kadar devlet hem kamu mülkiyetinin hem de devlete ait mülkiyetin gereklerini yerine getiriyorsa da her iki

mülk arasında bir fark vardır. Kamu mülkiyeti kapsamında bir malın aslını devletin herhangi bir kimseye vermesi caiz değildir. Fakat kamu mülkiyetine ait malların sevk ve idare etme hakkına sahip olması itibarıyla mümkün olduğu kadarıyla tüm insanların bunlardan faydalanmasına imkân tanımak suretiyle insanların bunları almalarına izin verebilir. Devlet mülkiyeti ise böyle değildir. Devlet isterse kendisine ait herhangi bir malın tamamını fertlerden muayyen kimselere verirken diğerlerine vermeyebilir. Yine malın insanlara verilmemesi hâlinde insanların işlerinin görülmesi gibi bir husus gördüğünde o malı fertlere vermeyebilir.

İnsanların bir kısmına tahsis etmeksizin tüm insanları faydalandırmak caiz olan suyun, tuzun, meraların ve şehir alanlarının fertlere verilmesi kesinlikle caiz değildir. Fakat haraç malını isterse ziraatla ilgili bazı işlerin görülmesi için çiftçilere verip başkalarını bu maldan yararlandırmayabilir. Yine bu parayı hiç kimseye vermeden doğrudan silah olarak silahlanmaya harcayabilir. Kısaca devlet, kendisine ait malı tebaasının çıkarlarına uygun gördüğü şekilde tasarruf eder.

KAMULAŞTIRMA NE KAMU MÜLKİYETİNDEN NE DE DEVLET MÜLKİYETİNDENDİR

Kamulaştırma, kapitalizm nizamının yamalarından bir yamadır. Kamulaştırma, ferdî mülk olan bir malda kamu maslahatı olduğunu gördüğünde devletin, ferdî mülkiyeti devlet mülkiyetine dönüőtürmesidir. Devlet, bir malı kamulaőtırmak zorunda değildir. Bilakis kamulaştırma ya da kamulaőtırmama hususunda serbesttir. Bir malı dilerse kamulaőtırır dilemezse kamulaőtırmaz. İslâm'ın kamu ve devlet mülkiyetine bakışı ise böyle değildir. Zira İslâm hükümlerine göre bunlar, devletin görüşüne bakılmaksızın malın tabii yapısında ve özelliğinde var olan bir şeydir. Herhangi bir malda Müslümanların genelinin hakkı var ise o mülk devlete aittir ve devletin onu mülk edinmesi vaciptir. Malın özelliğinde Müslümanların geneline ait bir hak yoksa o mülk fertlere ait olup, devletin onu mülk edinmesi doğru olmaz. Eğer herhangi bir mal topluluğun temel dayanağını teşkil eden bir mal ise maden yahut tabiatı gereği ferdin mülkü olamayacak bir mal gibi bu vasıfları taşıyan bütün mallar doğal olarak kamu mülküdür. Bu türden bir mülkü devlet, ferdî mülk olarak bırakamaz. Eğer bu mal kamu mülkiyeti türünden değilse bu mal ferdî mülk olarak kalır. Devlet böyle bir mülkü de kamulaőtıramaz ve onu sahibinden zorla alıp kesinlikle mülk edinemez. Ancak mal sahibi malını kendi rızasıyla herhangi bir kimseye sattığı gibi devlete de satmaya razı olursa bu caiz olur. Bu durumda devlet diğer fertlerin satın aldığı gibi o malı satın alır. Bunun için devlet istediği zaman kamu menfaati düşüncesinden ve bahanesinden hareket ederek rastgele zorla ferdî mülkiyete müdahale ederek kamulaőtıramaz. Bunu değerini vermiők olsa bile yapamaz. Çünkü fertlere ait malların dokunulmazlığı vardır ve korunmuőtur. Devlet dahi olsa hiçbir kimsenin fertlere ait

mülklere ve mallara tecavüz yetkisi yoktur. Bu türden bir müdahale caiz değildir ve zulüm sayılır. Bu zulme maruz kalan kimse, karşılaştığı haksızlığı ortadan kaldırmak için yönetici aleyhine mezalim mahkemesine şikâyetinde bulunur. Zira halife bile sabit bir hak olmadan hiçbir kimsenin elinden bir şeyi alma gücüne sahip değildir.

Aynı şekilde devlet, kamu mülkiyeti ve devlet mülkiyeti-ne dâhil olan herhangi bir mülkü menfaat ve maslahat düşüncesiyle bir ferdin elinde bırakamaz. Çünkü şeriat neyin kamu mülkiyeti, neyin devlet mülkiyeti, neyin de özel mülkiyet olduğunu belirterek bu mallardaki maslahatı belirlemiştir.

Böylece kamulaştırmanın ne kamu mülkiyetinden ne devlet mülkiyetinden ne de şer'î hükümlerden olmadığı, bilakis kapitalist sistemin açıklarını kapatmak için kullanılan yamalardan olduğu açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

KORULUKLAR KAMUYA AİT MENFAATLERDENDİR

Kamuya ait menfaat ve maslahatlardan gayelerine uygun olarak herkesin yararlanma hakkı vardır. Dolayısıyla bunların varlık amaçlarının dışında kullanılmaları caiz değildir. Mesela gelip geçmeye ait bir yolu oturup istirahat etmek, alışveriş yapmak gibi çıkarlar için kullanmak caiz değildir. Çünkü yol, insanların gelip geçmeleri için yapılmıştır. Ancak başkalarına zararlı olmamak, geçenleri izdihama sürüklememek şartıyla gelip geçmeye engel olmayacak şekilde basit bir husus için kullanılabilir. Nehirlerin de gayelerinin dışında kullanılması caiz değildir. Mesela arazi sulamak için var olan küçük bir nehrin, nehir taşımacılığı için kullanılması caiz olmaz. Nil, Dicle ve Fırat nehirlerinde olduğu gibi hem sulamak hem de nehir taşımacılığı için olduğunda ise her iki husus için birden kullanılması caizdir.

Bunun gibi kamu menfaatlarını tabiatlarında bulunduran çayırılık, mera, mescid ve denizler gibi yerlerin de bir kimse- nin özel malı olması caiz olmaz. Çünkü Sa'b b. Cessâme yoluyla Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [لَا جَمَى إِلَّا لِلَّهِ] **“Koruluklar ancak Allah ve Rasulüne aittir.”**¹

Araplar tarafından kuru ve meralar şu şekilde tespit edildi: Kabile reisi otu bol olan bir yere gelir konaklardı. Daha sonra köpeğini yüksek bir yere çıkartıp havlatır, köpeğin sesi nereye kadar gidebilirse, o yeri her yönden kuru hâline getirir ve kendisi dışında bir başkası oralarda hayvan otlatamazdı. Fakat kendisi bir başkasının merasında veya başka yerlerde otlatabilirdi. İşte “hima” yani koruluklar, korunan yerler olup, serbest yerler değildir. İslâm gelince kamuya ait olan herhangi bir şeyi ve yeri şahısların kendi mülkiyetlerinde bulundurmalarını yasakladı. Yukarıda geçen hadis

¹ Sünen-i Ebû Dâvut Kitâbu'ş Şûrb, H. No: 2241

izahı şudur: Müslümanların genelinin malı olan herhangi bir yeri ve şeyi hiç kimse kendi özel himayesinde (mülkiyetinde) bulunduramaz. Orası ancak Allahu Teâlâ'ya ve Rasulu *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e aittir.

İslâm Devleti uygun gördüğü yerleri çayırılık ve koruluk olarak tahsis edebilir. Nitekim Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bunu uygulayarak bazı yerleri koruluk ve çayırılık hâline getirmiştir. İbni Ömer'den rivayet olunur ki: [أَنْ النَّبِيِّ] حَمَى النَّوْبَعِ لِخَيْلِ الْمُسْلِمِينَ **“Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem el-Negî denilen bölgeyi Müslümanların atlarının yayılması için koruluk olarak tahsis etmiştir.”**¹

Yine Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, kendisine Negî denilen yeri koruluk yapmıştır. Burası sulu bir yer olduğu için yeşillik çok olurdu. Medine'ye yirmi fersah uzakta idi. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, otların yeşermesi ve büyüyecek otlardan, meradan Müslümanların hayvanlarının faydalanması için buraların insanlar tarafından ihya edilmesini yasaklamıştır. Müslümanların hayvanlarından kasıt, Allah yolunda savaşa gidecek olan İslâm ordusunun atlarının yayılmasıdır. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den sonra gelen halifeler de bazı yerleri mera hâline getirmişlerdir. Ömer ve Osman *RadiyAllahu Anhumâ* bir kısım kamu malı olan yerleri koruluk ve mera hâline getirmişlerdir. Bu uygulamalar Sahabeler tarafından bilindiği hâlde bu iki halifenin tatbikatına karşı gelmemişlerdir. Bu ise bir icmadır. Nitekim Âmir b. Ubeydullah b. ez-Zübeyr'in babasından yaptığı rivayete göre: [أَتَى أَعْرَابِيٌّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِلَادُنَا قَاتَلْنَا عَلَيْهَا فِي] الْجَاهِلِيَّةِ وَأَسْلَمْنَا عَلَيْهَا فِي الْإِسْلَامِ عَلَامٌ تَحْمِيهَا قَالَ فَاطَّرَقَ عُمَرُ وَجَعَلَ يَنْفَعُ وَيَقْتُلُ شَارِبَهُ وَكَانَ إِذَا كَرَبَهُ أَمَرَ فَنَلَّ شَارِبَهُ وَنَفَخَ فَلَمَّا رَأَى الْأَعْرَابِيَّ مَا بِهِ جَعَلَ يَرِيدُ ذَلِكَ عَلَيْهِ فَقَالَ عُمَرُ الْمَالُ مَالُ اللَّهِ وَالْعِبَادُ عِبَادُ اللَّهِ وَاللَّهُ لَوْلَا مَا أَحْمِلُ عَلَيْهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

¹ el-Emvâl, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selam C: 1, S: 375, H. No: 740

مَا حَمَيْتُ مِنَ الْأَرْضِ شَيْئًا فِي شِبْرٍ [Bir bedevi Ömer'e geldi ve: Ey müminlerin emîri! Biz cahiliye döneminde ülkemiz uğruna savaştık, onları çeşitli saldırılardan koruduk. İslâm'ı da bu topraklar üzerinde kabul ettik. O hâlde ne diye bizim bu toprakları korusun ve çayır hâline getiriyorsun? dedi. Arabinin bu sözlerini işiten Ömer başını eğdi ve bıyıklarını bükerek burundan solumaya başladı. Ömer'e mühim bir husus hatırlatıldığı zaman ellerini bıyıklarına götürür, onları bükerek ve üfürür nefes alırdı. Bedevi Ömer'in bu hâlini görünce söylediklerini tekrarladı. Ömer şöyle dedi: Mal Allah'ın malıdır. Kullar da Allah'ın kullarıdır. Vallahi eğer Allah yolunda savaşmak olmamış olsaydı, ben hiçbir yerin bir karışını koruluk ve mera hâline getirmezdim.”¹

Hadiste yasaklanan mera ve çayırliklar iki hususu kapsamaktadır:

Birincisi herkesin imar ve ihya edip mülkiyetine geçirebileceği ölü arazi.

İkincisi ise Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in insanları ortak kıldığı su, ateş ve mera gibi şeylerin koruma altına alınması. Bu da bir kimsenin su kanalını kendisine tahsis ederek ekinini sulaması sonra da başkalarının ekinlerini sulamamaları için onlara bu su kanalından su vermemesidir. İyâs b. Abd'in şöyle dediği rivayet edildi: [لَا تَبِيعُوا فَضْلَ الْمَاءِ فَإِنَّ] [النَّبِيَّ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْمَاءِ] **“Suyun fazlasını satmayın. Zira Nebi suyun satılmasını yasakladı.”**² Hişam, Hasan'dan Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [مَنْ مَنَعَ فَضْلَ الْمَاءِ لِيَمْنَعَ] [بِهِ فَضْلَ الْكَلْبِ مَنَعَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ] **“Fazla yeşillik elde etmeyi engellemek için suyun fazlasını esirgeyen kimseyi Allah kıya-**

¹ el-Emvâl, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selam C: 1, S: 377, H. No: 742

² Müsned Ahmed b. Hanbel, H. No: 15018

met günü fazlından mahrum bırakacaktır.”¹

Bu açıklamalara göre devletin işletilmemiş ölü arazileri koruma altına alarak mera hâline getirmesi caizdir. Dolayısıyla bu durumdaki bir arazi kamu mülkiyetinden sayılır. Herhangi bir kimseye zarar vermemesi şartıyla bu türden bir uygulamanın yapılmasında Müslümanların çıkarı olduğunu gördüğü zaman devlet bunu uygular.

¹ el-Emvâl, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selam C: 1, S: 373, H. No: 733

FABRİKALAR

Fabrika, yapısı itibarıyla özel mülkiyet kapsamına girmektedir ve özel mülkiyet olabilecek cinsten mallardandır. Nitekim Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında birtakım insanlar ayakkabıcılık, terzilik, kılıç yapma gibi dallardaki işyerlerine (fabrikalara) sahip oluyorlardı. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* de onların bu işlerini tasvip etmiş, onlara minber yaptırmıştı. Bu durum, fertlerin fabrikaları özel mülkiyetlerinde bulundurmalarının caiz olduğuna delalet etmektedir. Ancak fabrikalar, ürettikleri maddenin hükmünü alırlar. Mesela hadis-i şerife göre içki fabrikasına sahip olmak Müslümana haramdır. Zira hadis-i şerif şarabı sıkana ve sıkıtırana Allahu Teâlâ'nın lânet ettiğini bildirmektedir. O hâlde şarap için üzüm ve benzeri şeyler sıkamak haramdır. Ancak bu yasak mutlak anlamda meyvelerin suyunu çıkarmayı yasaklamamıştır. Bu yasak içki imalatı için fabrika kurmayı ve üzüm sıkmayı nehyetmektedir. O hâlde yalnız başına sıkma işi haram değildir, fakat şarap elde etmek için meyveyi sıkamak haramdır. O hâlde içki fabrikasının haram olması, fabrikanın imal ettiği içkinin haram olmasından dolayıdır.

Bundan dolayı bir fabrikanın haram ve helallik açısından durumu imal ettiği maddenin hükmüne bağlıdır. Fabrikaların statüsü bu temel noktaya göre belirlenir. Eğer bu fabrikalarda imal edilen şeyler şeker fabrikaları, dokuma ve mobilya fabrikalarında olduğu gibi kamu mülkiyetine dâhil değilse özel mülkiyete dâhil olurlar. Eğer fabrikalar, madenden çıkartılan tükenmeyen maddeler gibi kamu mülkiyetine giren maddeleri işliyorlarsa kamu mülkiyetinden sayılırlar. İçki fabrikasının haram hükmünü, şarabın haram olması hükmünden alması gibi fabrikalar altın, gümüş, demir, bakır, petrol gibi çıkartmış oldukları maddelere tabi olurlar. Fab-

rikaların devlete ait mülk olmaları da caizdir. Çünkü bu türden madenleri Müslümanların yerine ve hesabına çıkarmak devletin görevidir.

Fakat demir doğrama fabrikaları, otomobil fabrikaları gibi üretimde kullanılan maddesi itibarıyla ferdî mülkiyet içerisinde yer alan fabrikaların fertler tarafından mülk edilmeleri caizdir. Çünkü bu fabrikalarda işlenen ve üretilen maddeler kamu mülkiyeti olmaktan çıkarak özel mülkiyet niteliğini kazanmış maddelerdir.

Buna binaen, işlediği madde kamu mülkiyetine dâhil olan her fabrikanın kamu mülkiyetinden veya devlet mülkiyetinden olması caizdir. Aynı şekilde devletin fertlere ait ferdî mülkiyetten olan fabrikayı kendilerinden kiralaması da caizdir. İşlediği madde özel mülkiyete dâhil olan her fabrikanın özel sektör tarafından mülk edinilmesi caizdir.

BEYTÜ'L MAL

Beytü'l mal, mal (para) olarak Müslümanların hak sahibi olduğu bütün harcamaların ödendiği ve yine bütün tahsilatların yapıldığı bir kurumdur. Buna binaen Müslümanların hak sahibi olduğu ve sahibi belli olmayan her şey (mal, para, arazi vs.) beytü'l mala ait haklardandır henüz sahibinden beytü'l mala ulaşmamış olsa dahi. Ele geçirildiği zaman bu işlem ile beytü'l mala ait haklardan olur. Beytü'l malın koruması altına girip girmemesi fark etmez. Çünkü beytü'l mal bir yerden ibaret değildir. Müslümanların yararına yapılması gereken bütün harcamaların beytü'l mal tarafından yapılması gerekir. İlgili cihete harcama yapıldığı zaman ise beytü'l maldan yapılan harcamalara ilave edilir. Beytü'l malın korunağından çıkıp çıkmamasına bakılmaz. Zira vali ve amirlerce tahsil edilen gelir ya da yapılan harcamalar için beytü'l mal hükmü uygulanır.

Beytü'l Malın Gelirleri

Beytü'l malın yani devlet hazinesinin daimî gelirleri fey, ganimet yani enfâl, haraç, cizye, bütün çeşitleriyle kamu mülkiyeti gelirleri, devlet mülkiyeti gelirleri, öşürler, hazineler ve madenlerden alınan humus (1/5'lik pay) ile zekât mallarıdır. Bunlardan zekât malları hazineye kendisine ayrılmış özel bir bölümde toplanır ve ancak Kur'an'da bahsedilen sekiz sınıfa verilebilir. Bu sekiz sınıfın dışında devlet işine ya da ümmetin yararına bir işe dahi harcanamaz. Fakat halife bu toplanan zekât mallarını sekiz sınıftan dilediğine kendi görüş ve içtihadına dayanarak verebilir. Zekât malı sekiz sınıftan birine verileceği gibi birden fazlasına ya da hepsine de verilebilir. Aynı şekilde kamu mülkiyetinden elde edilen gelirler de bütün Müslümanların mülkü olmaları nedeniyle beytü'l malda özel bir bölümde toplanarak diğer

beytü'l mal gelirlerine karıştırılmaz. Halife kamu mülkiyetinden elde edilen gelirleri, şerî hükümler çerçevesinde içti-hadı ve görüşüne göre Müslümanların yararına gördüğü hususlara uygun olarak harcar.

Beytü'l malın geride kalan diğer gelirlerinin tamamı bir araya toplanıp devletin ve ümmetin işlerine harcandığı gibi zekât hususunda adı geçen sekiz sınıfa ve devletin uygun göreceği her hususa harcanabilir. Bu kaynaklardan elde edilen gelirler tebaanın ihtiyacına yeterli oluyorsa vergi toplanmasına gerek kalmaz. Şayet tebaanın ihtiyacını karşılayamıyorsa o zaman devlet, kendisinden beklenen işleri yerine getirebilmek için Müslümanlara bazı vergiler koyar. Bu vergiler, şeriatın Müslümanlara farz kıldığı hususlara göre tespit edilir. Bazı işlerin yapılması Müslümanlara farz olursa ve devletin bunları yapabilmesi için gelir kaynağına ihtiyacı varsa bu durumda devlet, bu işlerin yapımını karşılayabilmek için vergi koyar. Yapılması gereken işler, ölen kişinin geride bıraktığı borçlarını ödemek gibi bütün Müslümanlara vacip olmayan işlerden ise böyle durumlarda devletin vergi koyması caiz değildir. Şayet beytü'l malda para varsa ölenin borcunu ödemek için devlet ödeme yapar. Eğer ölenin borcunu ödeyecek miktarda beytü'l malda para yok ise bu görev devlet üzerinden kalkar. Buna göre devletin vergi koymasını gerektirebilecek hususlar şunlardır:

a- Cihad farzını yerine getirebilmek, fakirlere, miskinlere ve yolculara yardım amacıyla beytü'l mal üzerine farz olan harcamaları yapabilmek için.

b- Bir bedel karşılığı olarak memur maaşlarının ödenmesi, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gibi beytü'l mal üzerine farz olan harcamaların karşılanması amacıyla.

c- Herhangi bir şey karşılığı olmadan Müslümanların

faýdalanacağı hususlara harcama yapmak için. Örneğin yol yapımı, su çıkarılması, mescit, okul, hastane gibi yerlerin inşası için vergi konur. Varlığı ümmet için zaruret arz eden ve yerine getirilmemesi hâlinde ümmetin zarar görebileceği bu ihtiyaçları karşılamak zaruridir.

d- Açlık, sel, deprem, düşman saldırısı gibi durumlarda, Müslümanların karşılaştığı olağanüstü hâllerde beytü'l malın üzerine farz olan harcamaların karşılanması amacıyla.

e- Yukarıda anlatılan dört durum ve bunlara bağlı durumlarda ve benzerlerinde bütün Müslümanlara farz olan bir görevi yapmak için devlet borçlanmış ise bu borcu ödemek amacıyla vergi konur.

Beytü'l malda bulunup halkın yararına harcanan gelirlerin bir kısmı da şunlardır: Öşür memurunun harbîlerden veya barış anlaşması yapılanlardan almış olduğu mallar, kamu ve devlet mülkiyetinden elde edilen üretim gelirleri ile varisi olmayan kişilerin bıraktığı miras.

Beytü'l malın gelirleri, harcamalarından fazla ise bakılır: Bu fazlalık feyden elde edilmiş ise halka dağıtılır. Fazlalık cizye ve haraç kaynaklı ise o zaman Müslümanların uğrayabilecekleri felaketselere harcamak için beytü'l malda bırakılır. Cizye ve haraç ödemesi gereken kimselerin ödemeleri gereken miktarı azaltılmaz. Çünkü şer'î hüküm cizyeyi kişi başına, haracı da arazinin üretim miktarına göre farz kılmıştır. Eğer fazlalık zekâttan kaynaklanıyorsa, bu fazlalık da beytü'l malda saklanır ve sekiz sınıftan biri bulununca onlara harcanır. Eğer fazlalık Müslümanlara farz kılınan vergilerden doğmuş ise bu vergiler azaltılır ya da kaldırılır.

Beytü'l Malın Giderleri

Beytü'l mala ait harcamalar altı esas üzerinde yapılır:

1- Beytü'l malın koruma yeri konumunda olduğu mallar-

dır ki bunlar zekât mallarıdır. Bunların hak edilip ilgililerine harcanmasında zekât bölümünde malın bulunması dikkate alınır. Zekât mevcut ise buradan Kur'an'da açıklanan, buna hak sahibi olan sekiz sınıfa harcama yapılması gerekir. Zekâtın bulunmaması hâlinde ise kendilerine harcama yapılması gereken kişilerin istihkakları düşer, bu hakkı kaybetmiş olurlar. Yani zekât fonunda herhangi bir şey yoksa sekiz sınıftan herhangi birine harcama yapılmaz. Zekât toplanıncaya kadar da sekiz sınıfa verilmek için önceden borçlanma yapılmaz.

2- Beytü'l malın, cihad farzının yerine getirilmesi ve yardım etme yönünde harcama yapması. Bu ise fakirler, miskinler, yolda kalanlar ve cihad için infak etmek şeklinde olur. Bu işlere harcama yapılması için para olup olmaması yani beytü'l malde para olsun ya da olmasın önemli değildir. Bunlar, para olsun ya da olmasın zorunlu haklardandır. Eğer beyt-ul malde para varsa hemen harcama yapılması gerekir. Para bulunmadığı hâllerde infakın ertelenmesinden dolayı herhangi bir kötülüğün çıkmasından korkuluyorsa gerekli harcamayı yapmak için devlet hemen borçlanır. Daha sonra Müslümanlardan para toplanır ve bu borç ödenir. Şayet bu harcamaların geciktirilmesi hâlinde herhangi bir tehlikenin meydana gelmesinden korkulmuyor ise o zaman [فَنَّظْرَةٌ إِلَىٰ] [مَيْسِرَةٌ] **“Eli genişleyinceye kadar beklenir.”** kuralı uygulanır ve hazinede fon oluşuncaya kadar ertelenir. Mal toplandıktan sonra da hak sahiplerine ödeme yapılır.

3- Beytü'l malın bir hizmet karşılığı olarak harcama yapması. Yani belli hizmetler icra etmiş kişilere hizmetleri karşılığı olarak yapılan ödemeler. Bu askerin geçinme ihtiyaçlarının karşılanması, memurlara, kâdıllara, öğretmenlere ve benzeri kimselere maaş verilmesi şeklinde olur. Bu türden harcamaların yapılması beytü'l malda para bulunup

bulunmamasına bağlı değildir. Çünkü bu tür hizmetlerin karşılığını ödemek beytü'l malda para bulursa da bulunmasa da devlet için bir zorunluluktur. Beytü'l malda para varsa hemen harcanır. Beytü'l malda para yoksa gerektiği kadar Müslümanlardan alıp bu harcamayı karşılamak devlet üzerindeki bir vecibedir. Harcamanın geciktirilmesinden dolayı bir zarar gelme ihtimali varsa, devlet Müslümanlardan ihtiyaç miktarı kadar borç alır. Yapmış olduğu borçlanmayı da Müslümanlardan toplamak suretiyle öder. Şayet gecikmeden dolayı bir zarara uğrama ihtimali yok ise [فَنظَرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ] **“Eli genişleyinceye kadar beklenir.”** kuralı uygulanır ve hazinede oluşuncaya kadar beklenir.

4- Ümmetin beytü'l malın üzerindeki hakkından dolayı karşılıksız olarak yapmak zorunda olduğu harcamalar. Bu harcamalar karşılığında herhangi bir gelir elde etmeksizin yapılması gereken; yol, su, hastahane, mescid ve okul gibi yokluğu ümmetin zararına olacak konularda yapılacak olan harcamalardır. Bu türden hususlar, yokluğunda ümmetin zarar göreceği ve bu nedenle de yerine getirilmesi zaruri olan şeylerdir. Bunların gerçekleştirilmesi beytü'l malda paranın varlığına bağlı değildir ve bu türden harcamalar beytü'l malda para bulunup bulunmamasına bakılmaksızın yapılması gereken işlerdir. Beytü'l malda yeterli miktarda para varsa bunlar için harcanması vacip olur. Beytü'l malda yeterince para yok ise bu işler için harcama yapma farziyeti ümmete intikal eder. Gerekli olan harcamaları yapmak için yeteri kadar para ümmetten beytü'l mala alınır ardından da oradan harcama yapılır. Çünkü karşılıksız olarak maslahat yönünde harcama yapılması gereken ve harcama yapıldığında zararı doğuracak bir şey, para olsun ya da olmasın harcama yapmayı gerektirir. Beytü'l malda para mevcut ise bu paranın infakı vacip olur ve Müslümanların üzerinden

farz düşer. Beytü'l malda para yoksa harcamaların karşılanması Müslümanların üzerine farz olur ve beytü'l malda yeterli para birikinceye kadar para toplanır. Beytü'l malda yeterli para toplandığında ise harcama yapılması beytü'l malın üzerine vacip olur.

5- Hem harcama yapması hem de yapacağı harcamanın karşılıksız olarak maslahatlara sahip çıkmak yönünde olması beytü'l malın üzerinde bir borçtur. Ancak bu harcamaların diğerinden farkı vardır. Bunlar bir yol olduğu hâlde ikinci bir yol yapmak, uzun mesafeli bir yolu kısaltmak, yeterli hastahane olduğu hâlde yeni hastahane yapmak, insanların uzak bir yerde kullanabildikleri yolun yanında bir başka yolun imar edilmesi gibi yapılmaması hâlinde ümmetin zarar görmeyeceği harcamalar beytü'l malda para varsa yapılır. Bu türden harcamaların yapılması beytü'l malda paranın varlığına bağlıdır. Beytü'l malda para bulunduğu zaman bu hususlar için harcama yapmak vacip olur. Beytü'l malda para bulunmadığında ise beytü'l malın üzerinden farziyet kalkar. Bu türden harcamalar için Müslümanların para ödemeleri de gerekmez. Çünkü bu harcama esası itibarıyla Müslümanlara farz değildir.

6- Açlık, tufan, deprem veya düşman saldırısı gibi Müslümanların olağanüstü bir durumla karşılaşması hâlinde zorunlu olarak harcama yapılması. Bu türden harcamaların istihkakında paranın varlığı itibara alınmaz. Çünkü bunlar paranın varlığında da yokluğunda da lazım olan haklardır. Beytü'l malda para varsa hemen harcama yapılır. Beytü'l malda para yoksa harcama yapmak Müslümanların üzerine farz olur. Müslümanlardan hemen para toplanarak gereken harcamaları yapması için beytü'l mala konulması vacip olur. Eğer yapılacak olan harcamanın Müslümanlardan para toplanıncaya kadar ertlenmesi hâlinde bir zararın doğmasından

korkuluyorsa devlet, yeterli miktarda borç para almalı, Beyt-ul Mâl'e koymalı, derhâl gerekli yere harcamalı sonra da Müslümanlardan topladığı parayla bu borcu ödemelidir.

Devlet Bütçesi

Demokratik parlamenter sistem ile yönetilen ülkelerde devlet için her yıl genel bir bütçe hazırlanır ve bu demokratik devletlerin parlamentolarında her yıl hükümet tarafından bir bütçe kanun tasarısı hazırlanıp falan yılın bütçe kanunu olarak isimlendirilir. Bütçe kanunu, bütçenin bölümleri ve her bir bölümün içerdiği parasal miktarlar parlamentoda tek tek tartışılarak görüşüldükten sonra kanun teklifi hâlinde parlamentonun oyuna sunulur. Parlamentonun onaylamasının ardından da "Bütçe Kanunu" adı altında uygulamaya konulur.

Bütçenin tüm bölümleri, parçalanmaz bir bütün sayılır ama parça parça değil, bir bütün olarak oylamaya sunulur. Bütçe görüşülürken her bölüm ve her bölüm için ayrılan miktar ele alınmış olsa da o, bir bütün olarak ya kabul ya da reddedilir. Bütçe kanunu birtakım maddelerden meydana gelir. Bu maddelerde:

- Bütçenin konulduğu mâli yıl içerisinde devletin harcamalarını gösteren meblağlar açıklanır.

- Bütçenin konulduğu yıla ait devletin tahmini gelirlerini gösteren rakamlar açıklanır.

- Birtakım devlet kurumlarına ait harcamaları gösteren maddeler konulduğu gibi yine devlete ait bazı kurumların elde edeceği tahmini gelirleri gösteren maddeler de konulur.

- Maliye bakanına verilen bazı yetkilere ait maddeler konulur.

- Her bir maddede bütçenin bölümlerini içeren cetvele

işaret edilir. Böylelikle gerek harcamalara gerekse gelirlere işaret edilir.

- Daha sonra her bir cetvelin detayları yani kısımların içerdiği bölümler belirlenir. Sonra da her bir fasıl için faslın tüm detayları hakkındaki genel meblağlar belirlenir. İşte böylece muhtelif olaylara veya devletlerarasında meydana gelen muhtelif vakıalara bağlı olarak bazı yıllarda görülen birtakım küçük farklılıklarla birlikte her bir yıla ait bütçe belirlenir.

İslâm Devleti'nde ise demokratik ülkelerde olduğu gibi yıllık bütçe oluşturulmaz. Bu nedenle yıllık olarak bütçe ile ilgili bir kanun teklifinin ümmet meclisinde üyelerin oylamasına sunulmasına ve onların görüşlerinin alınmasına da gerek olmaz. Demokratik sistemlerde bütçe, gerek bölümleri, gerek temel prensipleri ve gerekse kapsadığı meblağ itibarı ile geçerliliğini bir yıl için koruyabilen bir kanundur ve kanunları ancak parlamento yapar. Yani bütçe kanunu tasarısının parlamentoya sunulması zorunludur. İslâm Devleti'nde bunların hiçbirine gerek yoktur. Çünkü beytül mal gelirleri delillerle (nasslarla) sabit olan şer'î hükümlere göre tahsil edilir. Gelirlerde olduğu gibi harcamalar da şer'î hükümlere göredir. Bu şer'î hükümler sabit olduğundan kalıcı ve süreklidir. Bütçede gelir ve giderler için kesinlikle içtihad ve oylamaya gerek yoktur. Gelir ve gider bölümleri değişmez şer'î hükümlerin belirlediği daimî bölümlerdir. Bu açıklamalar, bütçenin geneli için geçerlidir. Bütçenin bölümleri, bu bölümlerin içereceği meblağ ve bunların tahsili ile ilgili durumlar ise halifenin rey ve içtihadına bağlıdır. Bunlar şeriatın halifeye verdiği görevler içindedir. Halife, bütçenin bu kısımlarıyla ilgili uygun gördüğü kararı alır. Halifenin aldığı karara uymak da farzdır.

Bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki demokratik devlet-

lerde olduğu gibi yıllık bütçe hazırlanmasına İslâm'da gerek yoktur. Ne bütçenin geneli ne bölümleri ne de bölümlerin detayları ve miktarları için senelik bütçe hazırlanmasına gerek yoktur. Nitekim bütçenin gelir ve giderlerine dair genel bölümleri şeriat belirlemiş, onun detaylarını ve gereken meblağları belirleme işlerini de halifeye bırakmıştır.

Zekât

Zekât beytü'l mala giren gelirlerden biridir ve diğer beytü'l mal gelirlerinden taşıdığı şu üç özellikte ayrılır:

- 1- Zekâtın toplanması bakımından
- 2- Zekâtın toplanacak miktarı bakımından
- 3- Zekâtın dağıtılması bakımından

Zekât toplanması bakımından taşıdığı özellikten dolayı herkesi kapsayacak bir genellikte olmayıp, bir ibadet olması nedeni ile ancak Müslümanlardan alınır. Zekât genel nitelikli bir vergi olmayıp ibadetlerden bir ibadet olarak İslâm'ın rükünlerinden biridir. İslâm'ın emrettiği mâli yükümlülüklerden biri olmakla beraber namaz, hac ve oruçta olduğu gibi ruhi kıymetin gerçekleşmesini de sağlar. Zekâtın ödenmesi Müslümanlar üzerine bir farz-ı ayndır. Zekâtın toplanması, ümmetten toplanan diğer gelirlerde olduğu gibi devletin ihtiyacına ya da ümmetin faydalanacağı hususlara göre değişmez. Zekât ister ihtiyaç olsun ister olmasın beytü'l mala konulması gereken özel bir maldır. Borç ve ihtiyaçlardan artan nisap miktarına ulaşmış gelirlerinden her Müslümanın ödemesi gereken bir yükümlülük olup, mutlaka alınması gereken özel bir hazine geliridir.

Zekât, Müslüman olmayanlardan alınmaz. Fakat çocuktan ve deli olandan da zekât alınır. Abdullah b. Amr'dan rivayet edilen hadiste Nebî *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [أَلَا مَنْ وَلِيَ يَتِيمًا لَهُ مَالٌ فَلْيَبْتَئِرْ فِيهِ وَلَا يَبْتَزُّهُ حَتَّى تَأْكُلَهُ الصَّدَقَةُ]

“Dikkat edin. Kim malı olan bir yetime veli olmuş ise onun malını işletsin (ticaret yapsın). O malı, sadakanın (zekâtın) bitirmesine izin vermesin.”¹ Yani her yıl o maldan zekât verileceği için zamanla o malın tamamen tükenebileceği, bu yüzden işleterek malı korumanın gerekliliği vurgulanmıştır.

Toplanacağı ölçü bakımından zekâtın ölçüsü ne artar ne de azalır. Altın, gümüş ve ticari mallarda (1/40) kırkta bir olup, bu oran değişmez. Malın nisap miktarı ve üzeri kısmından alınır. Nisap miktarı 200 dirhem gümüş ya da 20 miskal altındır. Bir miskal altın, yirmi kırat ağırlığındaki şer’î dinara eşittir. Bu ise 4.25 gr altın demektir. Bu durumda altının nisap miktarı 85 gr olur. Gümüş dirhem olarak ise 595 gram gümüşe eşittir. Bu nisap miktarlarının altındaki mal için zekât yoktur. Tahıl ürünleri, sığır, deve, koyun gibi hayvanlardan alınacak zekât miktarını ise fakihler bütün detayları ile açıklamışlardır.

Harcanacağı ve dağıtılacağı yerler bakımından zekât sınırlandırılmıştır. Kur’an-ı Kerim’in Tevbe Suresi’nde Allahu Teâlâ’nın belirttiği sekiz grup insana verilir başkalarına verilmez. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [**إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ**] **“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (öзгүр-лүгүнө kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmışlar içindir...”**²

[**الْفُقَرَاءِ**] **“Fakirler”** ihtiyaçları için yaptıkları harcamaları kazançlarından daha fazla olan kimselerdir. [**وَالْمَسْكِينِ**] **“Mis-**

¹ Sünen-i Tirmîzi, Kitâbu’z Zekât, H. No: 641

² Tevbe Suresi 60

kinler” ise hiçbir malı ve geliri olmayan kimselerdir. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ] **“Yahut yerde sürünen bir miskine...”**¹ [وَالْعَامِلِينَ] **“Zekât toplayan memurlar.”** Zekât içinde çalışan kimseler, zekât toplayan ve dağıtanlardır. [وَالْمَوْلَةَ قُلُوبُهُمْ] **“Kalpleri İslâm’a ısındırılmak istenenler.”** ise devletin kendilerine zekâttan vermekle kalplerinin İslâm’a ısındırılması hususunda fayda gördüğü kimselerdir. [الرَّقَابِ] **“Köleler”** kölelikten kurtulmaları için kendilerine zekâttan pay verilen kimselerdir. Bu sınıf günümüzde mevcut değildir. [وَالْعَارِمِينَ] **“Borçlular”** borçlarını ödemekten aciz olan kimselerdir. Allah yolunda olanlar, Allah yolunda cihad edenlerdir. [فِي سَبِيلِ اللَّهِ] **“Allah yolunda”** cümlesi Kur’ân’da infak ile birlikte yer aldığı zaman ancak cihad anlamını ifade eder. Ayette yer alan [وَابْنِ السَّبِيلِ] **“Yolda kalmış kimseler.”** yolculuklarına devam edemeyen kimselerdir. Bu sekiz sınıfın dışında kalanlara zekât verilmesi caiz olmadığı gibi devletin zekâtı iktisadi işlerinde kullanması da caiz değildir. Sayılan sekiz sınıftan hiçbiri bulunamazsa alınan zekât bir başka yere harcanmaz, ihtiyaç hâlinde belirlenen sekiz sınıfa kullanılmak üzere beytü’l malda saklanır.

Zekâtı toplama ve dağıtma yetkisi halifeye ya da halifenin vekiline aittir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [خُدُّ مِنْ] **“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al.”**²

Ebû Bekir *RadiyAllahu Anh* zekât vermeyen Müslümanlardan fakire verip vermemelerine bakmaksızın zekât istemiş, onun bu isteğini Sahabe onaylamış ve o da zekât vermeyenlerle savaşmıştır. Halife, zekâttan hakkı olanlara zekâtı dağıtır. Valiler zalim olsalar dahi yine zekât onlara

¹ Beled Suresi 16

² Tevbe Suresi 103

ödenir. Suheyl b. Ebû Salih'ten şu rivayet edildi: *“Ben Sa'd b. Ebû Vakkas'a geldim ve benim olan bir malın zekâtını vermek istediğimi söyledim. Zekâtı şunlara vermek istiyorum, siz ne buyurursunuz, dedim. Sa'd b. Ebû Vakkas, onlara zekâtı ver, dedi. Daha sonra İbni Ömer'e gittim aynı şeyi söyledi. Ebû Hureyre'ye gittim aynı şeyi söyledi. Ebû Said'e uğradım o da aynı şeyi söyledi...”*¹

Zekât ister zımmi olsun ister olmasın kâfire kesinlikle verilmaz. Çünkü Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, İbni Abbas'tan rivayet edilen şu hadisi söyledi: [فَأَعْلَمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُوْحَدُ مِنْ [أَغْنِيَانِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ] **“Onlara bildir ki onların zenginlerinden alınıp fakirlerine verilen mallardan Allah'ın kendilerine farz kıldığı bir sadaka vardır.”**²

Böylece zekâtın ancak Müslümanların zenginlerine farz kıldığı ve yine ancak zekâtın Müslümanların fakirlerine verilmesi gerektiği belirtilmiş oldu. Fakat nafile sadakanın kâfire verilebileceği yönünde şu ayeti kerime vardır: وَيُطْعَمُونَ [الطَّعَامَ عَلَى حَبِّهِ مَسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا] **“Onlar yiyeceği, seve seve yoksula, yetime ve esire yedirirler.”**³ Ayette geçen esir kelimesi kâfirleri kapsıyor. Çünkü o gün kâfirlerden başka esir yoktu.

Cizye

Cizye, İslâm hâkimiyetini kabul eden gayrimüslimlerden alınıp Allah *Subhanehû ve Teâlâ*'nın Müslümanlara ulaştırdığı bir haktır. Cizye, tebaanın faydalanacağı tüm hususlar için harcanması öngörülen bir kaynaktır. Yılda bir kez alınır ve tekrar alınabilmesi için tam bir yıl geçmesi beklenir. Cizye,

¹ El-Muğnî, İbni Kudâme, C: 2, S: 479

² Buhârî, Kitâbu'z Zekât, H. No: 1331

³ İnsân Suresi 8

Kur'an-ı Kerim'le sabittir. [حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ] **“Küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar...”**¹

Ebû Ubeyd, *el-Emvâl* adlı kitabında, Hasan b. Muhammed'den yaptığı rivayete göre Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Hecer Mecusilerini İslâm'a davet etmek için yazdığı mektupta şöyle demiştir: [فَمَنْ أَسْلَمَ فُقِيلَ مِنْهُ وَمَنْ لَا ضَرْبَتْ] **“Onlardan kim Müslüman olursa Müslümanlığı kabul edilir. Üzerine cizye konulmayanın kestigi yenmez ve ona kadınlar nikâhlanmaz.”**²

Cizye, küfürlerinde ısrar ettikleri sürece kâfirlerden alınır ve ancak Müslüman olurlarsa almaktan vazgeçilir. Cizye, mala değil kelle başına konur. Her bir kâfirin malından değil şahsından alınır. Cizye, ceza kelimesinden türemiş olup, kâfirlerden küfürlerinin cezası olarak alınır ve Müslüman olmadıkları sürece bu ceza kalkmaz. Cizye, kâfirler Müslümanların safında savaşa katılsalar bile kalkmaz. Çünkü cizye kâfirleri korumanın karşılığı değildir.

Cizye, ancak verebilecek güce sahip olanlardan alınır, çünkü ayette [عَنْ يَدٍ] **“kendi elleriyle”** ibaresi kullanılmaktadır. Bu ise muktedir olandan demektir. Cizye, onu vermektен aciz olanlardan, kadınlardan, çocuklardan ve delilerden alınmaz. Ancak erkeklerden alınır. Hatta kâfir bir kadın, daru'l İslâm'da yaşamak için daru'l İslâm'a gelse, orada ika-met etmenin karşılığı olarak cizye vermeyi de kabullense, kadın daru'l İslâm'a kabul edilip ikamet izni verilir fakat ondan cizye alınmaz. Cizye için özel bir miktar belirlenmez. Bununla ilgili bir nass bulunmadığı için bu husus halifelerin

¹ Tevbe Suresi 29

² Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, C:1, S: 39, H. No: 76

rey ve içtihatlarına bırakılmıştır. Cizye miktarının belirlenmesinde bir tek şart aranır, o da alınacak cizye miktarının verecek olanın gücünü aşmamasıdır.

Buhârî'nin rivayetiyle ilgili İbni Ebû Nüceyh'ten şöyle rivayet edilmiştir: *"Ben Mücahid'e şöyle demiştim: Nasıl oluyor ki, Şam halkından dört dinar, Yemen halkından da bir dinar cizye alınıyor? Mücahid de şöyle dedi: Bu, kolaylığı sağlamak içindir."*¹

Kâfir, cizye ödeyecek bir güçte iken sonradan ödeyemez bir duruma düşerse cizye üzerinde borç olarak kalır. Zor duruma düşen borçlulara uygulanan muamele uygulanır ve durumu düzeldiğinde de ondan tahsil edilir.

Haraç

Haraç, Allahu Teâlâ'nın kâfirlerden alınarak Müslümanlara verdiği bir haktır. Haraç, savaş veya anlaşma yoluyla kâfirlerden ganimet olarak elde edilen arazinin asli mülkiyetinin karşılığı olarak konulur. Şayet arazinin Müslümanlara ait olması kaydı ile sulh yapılmışsa kâfirlerin o arazi üzerinde kalmalarına ancak haraç vermeleri şartı ile izin verilir.

Arap dilinde haraç, kira ve ürün anlamına gelir. Kâfirlere karşı savaş ilanından sonra onlardan güç kullanmak suretiyle alınan her arazi haraç arazisi olarak kabul edilir. Alınan arazi üzerindeki halk sonradan Müslüman olsa bile yine de arazileri haraç arazisi olarak kalır. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl* adlı kitabında Zührî'den şunu rivayet etmiştir: *"Rasulullah Salallahu Aleyhi ve Sellem Bahreyn Mecusilerinden cizye aldı. Zührî dedi ki: Kim Müslüman olduysa onun Müslümanlığını kabul etti. Müslüman olmasıyla arazisi dışında malını ve canını korumuş oldu. Çünkü o arazi, onlar güçlü iken ilk etapta*

¹ Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l Cizye.

Müslüman olmayışlarından dolayı Müslümanlar için fey olmuştur.”¹

Araziye konulacak haraç miktarı arazinin verimine göre tespit edilir. Ömer *RadiyAllahu Anh*, haraç miktarını tespit ederken hem arazi sahibine haksızlık etmemek hem de o arazide yapılacak ziraatın yok olmaması için arazinin verimine dikkat ederdi. Bazı yerlerde arazilerin her cerîbine² bir dirhem ve bir kaffiz³ haraç belirlerken farklı bir yerde de farklı bir miktar tespit ederdi. Şam topraklarında ise daha farklı uygulama yapardı. Bu uygulamalardan anlaşılıyor ki Ömer *RadiyAllahu Anh* her arazinin kaldırabileceği miktarı haraç olarak tespit etmiştir.

Haraç, arazinin verimine göre tespit edilince tespit edilen miktar kadar alınır. Arazinin alanına göre haraç yıllık olarak konuldu ise kamerî yıla göre yılın bitiminde haraç alınır. Çünkü şeriata göre muteber yıl hilale göre hesaplanan yıldır. Eğer haraç ekilen ürüne göre konmuş ise haracın alınması, yağmurların yağacağı ve ekimin yapıldığı zaman kapsamında olduğundan dolayı güneş yılının bitiminde olur. Eğer haraç, arazinin ürettiği ekinin belirli bir miktarına göre tespit edilmiş ise o zaman haraç ekinlerin olgunlaşmış, devşirildiği zaman alınır. Böylece halife arazinin ölçümüne, ekimin ölçümüne ya da üretim miktarına göre olan üç husustan en uygun olanına riayet ederek haracın alınıp biçimini tespit eder ve alır.

Şayet araziye iyi bakılırsa üretim artar ya da bazen araziye bazı şeyler musallat olur bu durumda da üretim düşerse

¹ Ebû Ubeyd, el-Emvâl, C: 1, S: 41, H. No: 85

² Cerîb: Eski bir hacim ve alan ölçüsü. Detaylı bilgi için bak. Hilâfet devletinde Maliye, Abdülkadim Zellum.

³ Kaffiz: Eski bir hacim ve alan ölçüsü. Detaylı bilgi için bak. Hilâfet devletinde Maliye, Abdülkadim Zellum

duruma bakılır: Böyle bir durumda arazinin üretim fazlalığı çiftçinin kişisel gayretleri ile olmuşsa (örneğin kuyu kazmış, su kanalları açmış) ise bu durumda elde edilen üründen fazla haraç alınmaz. Üretimdeki düşüklük sebebi yine çiftçiden kaynaklanıyorsa (mesela kanalları yıkmış, kuyuları kapatmış) ise bu durumda tespit edilen miktardan daha düşük haraç alınmaz, üretim düşüklüğüne sebep olan hâlleri ıslah etmeleri istenir. Üretimdeki artış ya da azalış devletten kaynaklanmışsa (mesela devlet sulama kanalları ve kuyuları açarak üretim dışında katkıda bulunmuşsa) bu durumda araziden daha fazla haraç alınır. Şayet devlet tarımı ihmal etmiş ve gerekli ıslahatı yapmamış, bundan dolayı da üretim düşmüş ise devletin haracı azaltması gerekir. Arazideki üretim azalışı rüzgârların ağaçları devirmesi, selin su kanallarını doldurması gibi tabii afetlerden kaynaklanmış ise arazinin verebileceği ürün miktarı göz önünde bulundurularak haraç tespiti yapılır ve böylece halka zulmedilmemiş olur. Haraç miktarı belirli bir süre için tespit edilir. Tespit edilen miktar bu sürenin sonunda arazinin verimine göre değişir.

Vergiler

Şeriatın beytü'l mal için belirlediği gelirler, tebaanın işlerinin yürütülmesi ve faydalanacağı hususlar için yeterlidir. Doğrudan ya da dolaylı olarak vergi koymaya gerek yoktur. Fakat bununla beraber şeriat ihtiyatlı hareket ederek ümmetin ihtiyaçlarını iki kısma ayırır:

a- Beytü'l malın üzerine farz olan ihtiyaçlar yani beytü'l malın daimî gelirlerinden karşılanan ihtiyaçlar.

b- Bütün Müslümanlar üzerine karşılanması farz olan ihtiyaçlar.

Bu ikinci bölümdeki ihtiyaçları karşılamak için şeriat, Müslümanlardan mal tahsili hususunda devleti yetkili kılmıştır.

Bundan dolayı vergiler Müslümanların maslahatları için Allahu Teâlâ'nın Müslümanlar üzerine farz kıldığı hususlardandır. Halife bu malı toplamak ve uygun gördüğü şekilde harcamak için Müslümanlar üzerine bir vali tayin eder. Toplanan bu mala "farz kılınmış mal" denilebileceği gibi vergi ismi veya bir başka isim de verilebilir.

Vergi, Allahu Teâlâ'nın farz kıldığı şer'î nasslar ile belirttiği cizye ve haraç gibi gelirlerin dışında, Allahu Teâlâ'nın Müslümanların tamamı üzerine kifâye olarak yol, okul gibi ihtiyaçlarını karşılaması için farz kıldığı hususlardan olup, bunların dışındaki ihtiyaçlar için alınmaz. Mahkemeler, daireler ya da başka ihtiyaçlar için vergi alınmaz.

Gümrük vergileri ise diğer vergilerden farklı olarak ancak diğer devletlerin bize yapmış olduğu muameleye karşılık olarak konulmuş bir vergi olup, devletin ihtiyaçlarını karşılamak için konulmuş bir vergi değildir. Şeriat bu vergiye meks (gümrük vergisi) ismini vermiş, Müslümanlardan ve zimmilerden alınmasını men etmiştir.

Allahu Teâlâ'nın farz kıldığı hususlardan başka vergi adı altında herhangi bir şeyin alınması kesinlikle caiz değildir. Zira tafsili şer'î delillerin delalet ettiği şer'î bir haktan başka Müslümanın malından bir şeyin alınması caiz değildir. Yukarıda geçen konuların dışında Müslümanların hiçbirinden vergi adı altında bir şeyin alınabileceğine dair bir delil yoktur.

Gayrimüslim olanlardan da vergi alınmaz. Zira şeriatın farz kıldığı ihtiyaçların karşılanması ve giderilmesi sadece Müslümanlara farz kılındı. Böylece vergi ancak Müslümanlardan alınır. Bu nedenle gayrimüslimlerden cizye dışında vergi adı altında herhangi bir şey alınmaz. Haraç ise haraç arazisi üzerinde olan Müslümandan da gayrimüslimden de alınır. Vergi, şeriata göre ihtiyaçtan artan gelirden alınır.

Şeriata göre ihtiyaç fazlası olarak kabul edilen miktar, temel ihtiyaçların ve örfе (içinde bulunduğu çevrenin yaşam seviyesine) göre lüks ihtiyaçların karşılanmasından sonra artan kısımdır. Kişinin nafakası, içinde yaşadığı çevrenin yaşam sevi-

yesine göre iyi bir şekilde karşılanması ve doyurulması istenen bütün ihtiyaçlara yetecek kadar bir harcama demektir. Bu ise bütün insanlar için belirli bir miktar olarak değil her insanın yaşam seviyesine göre tespit edilir.

Örneğin bir kişiyle aynı konumda olan diğer bir kişi bir arabaya ve hizmetçiye ihtiyaç duyuyor ise ve aynı konumda olduğu bir kişinin araba ve hizmetçisi varsa bunlar onun için bir ihtiyaçtır. Buna göre bir kişi içinde bulunduğu şartlara göre bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelirden daha fazlasına sahip ise bu fazla gelirden vergi alınır. Bu durumda olmayanlardan vergi alınmaz. Zira bu tür kişiler ihtiyaç sahibi olarak kabul edilir.

Vergi alınmasından amaç, zenginlik ve servet çoğalmasının önlemek değildir. Çünkü İslâm hiçbir zaman zenginliği yasaklamaz. Vergi toplamak için devlet herhangi bir ekonomik itibarı da gözetmez. Vergi alınırken beytü'l malda bulunan miktarın istenen ihtiyaçları karşılama konusunda yeterliliği esas alınır. Yani vergi devletin harcamaları için ihtiyaç duyulduğu kadar alınır. Vergide tebaanın ihtiyaçları ve Müslümanların ödeme gücü gözetilir. Hiçbir surette vergiler değişken oranlarla belirlenmez. Vergisi alınan mal miktarına bakılmaksızın Müslümanlara bir tek oran olarak tespit olunur ve vergi oranı tespit edilirken Müslümanlar arasında adalet gözetilir. İhtiyaç duyulan maldan vergi alınmaz ve sadece gelirden değil, ihtiyaç fazlası gelirden vergi alınır. Bu konuda sermayeye ve kâra bakılmadan kişinin sahip olduğu ihtiyaç fazlası tüm mallardan vergi alınır. Ziraat ve sanayi dallarında çalışmak için gerekli olan üretim araçları ve malzemeler ile arazi ve tarlalar ise sermaye sayılmaz.

SERVETİN İNSANLAR ARASINDA DAĞITILMASI

İslâm, mülk edinme keyfiyetine birtakım kısıtlamalar getirmiş olmakla beraber ferdî mülkiyeti mübah kılarak, kişilere, mülkiyetlerine tabi mallarında tasarruf izni vermiştir. Kişilerin bu mallar üzerindeki tasarruf (harcama) izni de birtakım sınırlamalara tabidir. İslâm, insanlar arasında yaratılış itibarıyla gerek akli ve gerek bedenî birtakım farklılıkları göz önünde bulundurarak aciz ve muhtaçlara yardım edilmesi gibi hususlara dikkat ederek harcama noktasında ihtiyatlı davranmıştır. Bu tür yardımları zenginlerin mallarından alınmak üzere fakir ve miskinler için bir hak olarak farz kılmış, tüm toplumun vazgeçmeyeceği ve gereksinim duyduğu şeyleri de kamu mülkiyetine dâhil etmiştir. Bu tür malların özel mülkiyet olarak kullanılmasını caiz görmemiştir. Diğer yandan gelirin, mal ve hizmet olarak tebaaya transferinde devleti mesul tutmuş, devlet mülkiyetine ait malları devletin mülk edinmesini de mübah görmüştür.

Tüm bunlar sayesinde tebaanın her bir ferdinin yaşamını, toplumun birbirine sıkı sıkı bağlanan bir toplum olarak kalmasını, fertlerin maslahatlarını ve toplumun işlerinin güdülmesini garantilemiş ve devletin varlığını, iktisadi sorumluluklarını yerine getirebilecek bir kuvvet içerisinde korumuştur. Tabii olarak tüm bunların oluşabilmesi için toplumda her bireyin gelir dağılımından istifade edecek bir konumda bulunması gerekir. Bunun oluşması bir bütün olarak halkın tüm bireylerinin şeriat hükümlerine bağlı kalarak bu hükümleri yerine getirmeye çalıştığı bir toplum yapısında gerçekleştirilir.

İslâm âleminin şimdiki durumunda olduğu gibi, bireyler arasında fahiş bir dengesizliğin hüküm sürdüğü toplumsal ortamlarda ise durum farklıdır. Böylesi durumlarda ihtiyaçları giderme konusunda toplumsal kaynaşmayı sağlayabil-

mek için yeni bir gelir dağılımına, fertler arasında dengenin kurulmasına ihtiyaç vardır.

Aynı şekilde yanlış anlayışlardan veya toplumda görülen ani bozulmalardan veya sistemin uygulanmasında devletten doğabilecek kusurlar nedeniyle şer'î hükümlerin tatbikinde insanların kafalarında sapmalar meydana geldiğinde, işte o zaman tüm halk sistemden yüz çevirmeye, toplum da üzerinde yürüdüğü çizgiden çıkmaya başlar. Bunun doğal bir neticesi olarak bencillik, egoizm ve kötü bir hâl almış özel mülkiyet oluşur. Bireyler arasındaki gelir dağılımı dengesizleşir ki bu durumda tekrar denge oluşturmak veya dengeyi oluşturacak yollar temin etmek kaçınılmaz olur.

İki husustan birine bağlı olarak insanlar arasında servetin dağılımı kötü olur.

a- Maddi servetlerin yalnızca zenginler arasında dolaşarak, sadece zengin kesim arasında birikmesinden.

b- Maddi servetlerin insanlar arasında dolaşımını engelleyici tutumlardan ve insanlar arasında dağıtımı sağlayan araçlara karşı toplumda bir engelin kurulmasından.

İslâm ise her iki durum için de çözümler oluşturmuştur. Zira İslâm, varlıkların tüm insanlar arasında dolaşımını garanti altına alan şer'î hükümler içermektedir. Toplumda dengenin bozulması söz konusu olduğu zaman bunu tekrar düzeltecek mekanizmalar getirmiştir. Bu kapsamda olmak üzere değişim aracı olan altın ve gümüşün biriktirilmesini yasaklayan şer'î hükümler koyduğu gibi altın ve gümüşün toplumdaki insanlar arasında mübadele aracı olmasını da zorunlu kılmıştır. Böylece bozulmuş olan ve sapma temayülleri gösteren toplumu tedavi ederek, fert fert tüm insanların gelir düzeylerinin yükselmesine çalışır. Böylece her fert kendi temel ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabildiği gibi

temel ihtiyaçları dışında kalan ikincil ihtiyaçlarını da karşılayabilecek imkânlarla yüz yüze gelebilmesi sağlanmış olur.

Toplumda Ekonomik Denge

İslâm, tüm mal ve servetlerin tebaanın tüm fertleri arasında dağılımını vacip kılmıştır. Bu dağılımda yalnızca belli bir kesim arasında cereyan eden tekelleşmeyi de yasaklamıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ] **“O mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin...”**¹

İhtiyaçların temini noktasında fertler arasında fahiş bir dengesizlik söz konusu olduğu zaman -ki bunun nedeni İslâmî hükümlerin tatbikinden doğan zafiyet olsa da- bu durumun düzeltilmesi için yani toplumsal dengenin sağlanması için devletin müdahalesi gereklidir. Devlet bu dengeyi ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olan kişilere, elinde bulunan menkul ve gayrimenkul mallardan vererek oluşturmaya çalışır. Mal vermekten amaç, ihtiyaçların geçici olarak tatmini değildir. Bilakis, ihtiyaçları giderici servet veya mülkiyeti çoğaltarak köklü bir çözüm sağlanmasına yardımcı olacak vasıtaları çoğaltmaktır.

Bu dengeyi tesis etmek için devletin elinde mal bulunmadığı veya var olan mal yetmediği zaman halkın malından temin ederek bunu yapması devlet için doğru olmaz. Tesis edilecek bu denge için halk üzerine vergi koyulması da doğru olmaz. Zira bu konu tüm Müslümanlar üzerine farz olan işlerden değildir. Bu nedenledir ki devlet, toplumdaki iktisadi dengede bir boşluk gördüğü zaman bunu çözmek için elinde yeterli miktarda malı bulunmayan kimselere devlete ait mallardan verir. Zira Nebî *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*

¹ Haşr Suresi 7

Ensar ve Muhacirler arasında malların mülkiyetinde denge-
sizlikler olduğunu gördüğü zaman iktisadi dengeyi sağlamak
için Nadir oğullarından ganimet olarak alınan feyi Muhacir-
lere tahsis etmiştir. Nitekim rivayete göre Nebî Sallallahu
Aleyhi ve Sellem sulh ile Nadir oğullarının yaşadığı toprak-
ları fethedip Yahudileri de oradan sürünce, Müslümanlar
Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den bu ganimetleri teksim
etmesini istediler. Bunun üzerine şu ayet inmiştir: [وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ
عَلَيْهِ] **“Onların mallarından Allah’ın, savaşılmaksızın Rasulü’ne kazandırdığı mallar için...”**¹
Bu ayetle Allah Azze ve Celle Nadir oğullarının ganimetlerini
Nebî’ye vererek dilediği şekilde tasarruf imkânı tanımıştır.
Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem de bu ayet üzerine, elde
edilen ganimetleri Ensar’dan Ebû Dücanne Simak b. Harşe ile
Sehl b. Huneyf hariç tamamını Muhacirlere dağıtmıştır. Zira
Ensar’dan olan bu iki kişi Muhacirler kadar fakir kişilerdi.

İbni Abbas’tan. *Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem Ensâr’a dedi ki:* [**إِنْ شِئْتُمْ فَسَمْتِ لِلْمُهَاجِرِينَ مِنْ دِيَارِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَشَارَكْتُمُوهُمْ فِي هَذِهِ**] **الْغَنِيمَةِ وَإِنْ شِئْتُمْ كَانَتْ لَكُمْ دِيَارِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَمْ نَقْسِمْ لَكُمْ مِنَ الْغَنِيمَةِ شَيْئًا فَقَالَتْ** **“Dilerseniz evlerinizi ve mallarınızı Muhacirlerle bölüşürsünüz. Ben de bu ganimetleri onlarla sizin aranızda taksim ederim. Buna karşılık sizler de bu ganimette onlarla ortak olursunuz. Dilerseniz evleriniz ve mallarınız sizin olur fakat ganimetten size herhangi bir şey vermem. Buna karşı Ensar: Biz kardeşlerimizle mal ve evlerimizi bölüşürüz, ganimette de onları tercih ederiz, dediler.”** Bunun üzerine şu ayet indi: [**وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ**] **“Onlar ihtiyaç sahipleri olduğu hâllerde (o kardeşlerini) kendi nefislerine tercih ederler.”**²

¹ Haşr Suresi 6

² Haşr Suresi 6

Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ] **“Ta ki mal sizden sadece zenginler arasında (dolaşan) bir servet olmasın.”**¹ Ayette geçen دُولَةً lafzı lügatte, toplumun birbirinden alıp verdiği şeylere verilen isimdir. İnsanlar arasında dolaşan mala da denir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: *“Ta ki fey bir hak olarak fakirlere verilsin. Onlarla fakirler geçimlerini temin etsinler. Böylece mal yalnızca zenginler elinde dolaşan bir varlık olmasın.”*

Nadir oğullarından alınan fey (ganimet) devlet mülkiyetine ait bir mal olarak bütün Müslümanların hakkıydı. Ancak bunun zenginlere verilmeyip sadece fakirlere verilmesinin nedeni, zengin ve fakir arasındaki ekonomik dengeyi sağlamak içindi. Beytü'l mala ait olan gelirler hakkında da aynı şekilde uygulama yapılır. Ancak bu malların, gelirlerin, Müslümanlardan toplanan türden gelirlerden olmaması, ganimet malları gibi olması gerekir. Fakat Müslümanlardan toplanan mallar ekonomik dengeyi temin için kullanılmaz. Ayette geçen bu tatbikat her zaman aynı şekilde olur. Çünkü önemli olan sebebin hususiliği değil lafzın umumiliğidir. Buna binaen ekonomik dengenin temini için bütün Müslümanların malı olan beytü'l maldan tebaasının sadece fakirlerine mal vermesi halife üzerine düşen bir vazifedir. Böylece bu yardım vasıtasıyla istenen ekonomik denge sağlanmış olsun. Yalnız bu konu beytü'l malın sabit bir harcaması olarak düşünülmemelidir. Çünkü bu, belli durumlar için yine belirli malların harcanması yoluyla düşünülmüş bir düzenlemedir.

Altın ve Gümüş Biriktirme Yasağı

Dünyanın hemen her yerinde servetin fertler arasında dağılımındaki çirkin görüntü günlük hayatın sabit birer gö-

¹ Haşr Suresi 7

rüntüsü olarak hiçbir delile ihtiyaç duymadan bir realite olarak karşımızda durmaktadır. İhtiyaçların karşılanmasında insanlığın yaşadığı bu korkunç dengesizlik açıklama veya izahat getirmeye gerek kalmayacak şekilde ortadadır.

Kapitalizm bu konuyu çözüme ulaştırmak amacıyla bir takım çalışmalar yapmış olmasına rağmen bir başarı sağlamadı. Kapitalist ekonomistler gelir dağılımı üzerine yaptıkları araştırmalarda gelir dağılımının ferdî boyutunu büsbütün ihmal etmişlerdir. Bu konuda bir çözüm üretmek yerine ortaya istatistiki bilgiler vermekle yetinmişlerdir.

Sosyalistler ise miktarı itibarıyla mülkiyeti sınırlandırmak dışında gelir dağılımındaki dengesizliğe çözüm getirmek için bir yol bulamadılar. Komünistler ise çareyi ferdî mülkiyeti yasaklamakta aramışlardır.

Fakat İslâm şu üç temel prensibi uygulayarak gelir dağılımını güzel bir şekilde dengeye oturtmuştur. Bunlar:

a- Mülk edinme keyfiyetinin sınırlandırılması.

b- Sahip olunan malın harcama keyfiyetinin belirlenmesi.

c- İçerisinde yaşamış oldukları toplum şartlarına göre insanlar arasındaki ihtiyaçların temininde aradaki seviyenin yakınlaştırılması amacıyla yeterli gelirden mahrum olan kişilere yardım etmenin garanti edilmesi.

Bu yolla İslâm şu anda yaşanan kötü gelir dağılımına bir çözüm öngörmektedir. Ancak kişiler arasında ihtiyaçların temini noktasında bir yakınlık söz konusu olsa da bazı kişilerin elinde büyük servet birikimleri de göze çarpabilir. Ancak İslâm, insanlar arasında mülkiyetin birbirine yakın seviyede olmasını zorunlu kılmamıştır. Tam tersine içerisinde bulunduğu hayat şartlarına göre insanın var olan ihtiyaçlarının kimseye muhtaç olmadan karşılanmasını zorunlu hâle getirmiştir. İşte bu büyük servetler, sahiplerine birikimde

bulunma fırsatını sağladığı gibi daha fazla gelir elde etmesine de yardımcı olur. Buna bağlı olarak da büyük miktarlarda servetler meydana gelir. Her ne kadar servetin elde edilmesi için emeğin etkisi söz konusu olsa da para parayı çeker. Sermayenin kullanılmasına, değerlendirilmesine fırsat hazırlar. Bu durumun ise ekonomi üzerinde herhangi bir tehlikesi olmaz. Tam tersine ferdin servetini artırdığı gibi toplumun iktisadi servetini de artırır.

Fakat ekonomiye en büyük tehlike, büyük servet sahiplerinin kasalarında biriktirmiş oldukları nakit paralardan gelir. Paranın bir yerde birikmesiyle gelir dağılımı bozulur. İşsizlik artar ve fakirlik baş gösterir. Bu nedenle nakit paranın biriktirilmesine bir çözüm bulmak gerekir. Zira nakit; mal ile mal, mal ile emek, emek ile emek arasında bir mübadele aracıdır. Bu mübadelenin ölçüsü de paradır. Para piyasadan çekildiği ve halkın elinden alındığı zaman bu mübadele yok olur ve ekonominin tekerleği dönmez. Bu nedenden dolayı insanların elinde mübadele aracı olarak para ne kadar fazla bulunursa yatırım hacmi o kadar büyür.

Bunun nedeni şudur: Herhangi bir şahsın veya kuruluşun sahip olduğu gelirin kaynağı başka bir şahıs veya başka bir kuruluştur. Vergi olarak devletin topladığı mallar devletin geliridir. Fakat bu vergi insanlar tarafından yapılan bir harcamadır. Devletin kendi memurlarına, projelerine, asker maaşlarına ve diğer yerlere yaptığı harcamalar bu kimselerin gelirleridir ve devlet tarafından yapılan harcamadır. Memur ve askerlerin yaptığı harcamalar ise ev sahibi, kasap, manav, tüccar ve diğer esnaf gibi kendilerinden mal satın alınan kişilerin gelirleridir.

Böylece toplumdaki insanların gelirleri ile yaptıkları toplam harcamalar devamlı olarak bir daire şeklinde devam eder. Bir kimse parayı harcamayarak biriktirirse, piyasadan

o kadar para çekilmiş olur. Bu da tabii olarak harcamanın azalmasını doğurur. Böylece paradan biriktirdiği miktarla kendilerine verilecek veya kendileriyle alışveriş yapılan kişiler gibi başkalarının gelirlerinin azaltılmasına neden olur. Bu ise onların üretimlerini azaltmaya götürür. Çünkü mala talep azalmıştır. Bu da işsizliğe sebep olacağı gibi genel olarak ekonominin düşmesine de sebep olacaktır. Bundan dolayı nakit paranın biriktirilmesi işsizliğin meydana gelmesine ve halkın gelirinin azalmasına bağlı olarak da ekonominin gerilemesine neden teşkil edecektir.

Ancak şu hususun bilinmesi gerekir ki ekonomiye gelen zarar, paranın belli bir ihtiyacı gerçekleştirmek için biriktirilmesinden dolayı değil, tam tersine herhangi bir ihtiyaca binaen olmaksızın biriktirilmesinden dolayıdır. İhtiyacı gerçekleştirmek için biriktirmek hiçbir zaman ekonomik işleri durdurmaz. Ekonomik faaliyeti durduran unsur nakit paranın ihtiyaç dışı olarak biriktirilmesidir. Dolayısıyla bu iki biriktirme arasında fark vardır.

Kenz bir ihtiyaca binaen olmadığı hâlde nakit parayı yığmaktan ibarettir. Bu ise piyasadan parayı çekmek demektir. Bir ev yapmak, evlenmek, bir atölye satın almak veya işyeri açmak veya daha başka ihtiyaçlar gibi bir ihtiyacı gidermek için nakit parayı biriktirmek ise ne piyasaya tesir eder ne de ekonomik işlerin yürütülmesine engel olur. Bu konu parayı hapsedmek gibi değildir. Bu, baş gösterecek bir ihtiyaca harcamak için yapılan bir biriktirmedir. Zira bu para, harcama pozisyonuna geçtiğinde piyasa çarkı döner. Bunun içindir ki para biriktirmekten bir tehlike ortaya çıkmaz. En büyük tehlike ihtiyaç olmadan üst üste nakit paranın biriktirilmesidir.

İslâm, ihtiyaç giderme vasıtası oldukları için altın ve gümüş biriktirmeyi mübah kılmıştır. Azad edilmesi için efendi-

sine vermek üzere bir kölenin altın ve gümüş biriktirmesini, bunun için çalışmasını mübah kılmıştır. Yine evleneceği kadının mihrini vermek için erkeğin altın ve gümüş biriktirmesini mübah kılmıştır. Hac farizasını eda etmek için de durum aynıdır. Bu tür nakit biriktirmeleri nisap miktarına ulaşınca ve üzerinden de bir yıl geçtiği zaman zekâttan başka bir yükümlülük yoktur.

Altın ve gümüş birikimini (kenzini) yasaklayan ayeti ke-rime indiği zaman bu iki madde o gün hem mübadele vasıtası hem iş sahasında emek ölçüsü hem de malda menfaat kaynağı idi. İster bu madenler sikke hâlinde dinar ve dirhem gibi olsun, isterse külçe hâlinde işlenmemiş olsun fark etmez. Buna binaen altın ve gümüş biriktirmeyi yasaklamak, mübadele aracı olma niteliği taşıdıklarından dolayıdır.

Altın ve gümüş birikimini İslâm, Kur'an'ın açık ayeti ile haram kılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ... **Altın ve gümüşü biriktirip onu Allah yolunda infak etmeyenleri elem verici bir azapla müjdele.**"¹ Altın ve gümüş biriktirenler için acıklı azap tehdidi, kanun koyucunun kesin olarak altın ve gümüş biriktirmenin terk edilmesini talep ettiğine dair açık bir delildir. O hâlde altın ve gümüş biriktirmek haramdır.

Ayetin altın ve gümüşün kenzini (biriktirilmesini) kesin olarak haram kılmış olduğuna dair delil şöyledir:

Birincisi ayetin genel oluşu, lafız ve mefhum yönünden ayetin metni, altın ve gümüş nevinden olan malı biriktirmenin kesin olarak yasaklandığına delildir. Zekâtı verdikten sonra altın ve gümüşün biriktirilmesinin mübaha dönüştüğü iddiası, ayetin kati olarak delalet ettiği hükmünü terk etmek

¹ Tevbe Suresi 34

demektir. Bu da ancak ayeti kendi anlamından ayıran veya onu nesh eden bir delil ile mümkün olabilir. Ayeti, delalet ettiği anlamından ayıracak herhangi bir sahih nass varid olmuş değildir. Zaten ayeti anlamından ayıracak herhangi bir delilin varlığına ihtimal verilemez. Çünkü ayet, delaleti itibarıyla katidir. Dolayısıyla geriye onu nesh eden bir delilden başka bir şey kalmadı. Onu nesh edecek bir delil ise yoktur. Şu ayete gelince:

[حُدِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ] **“Onları temizleyecek sadakayı onların mallarından al...”**¹ Bu ayet, hicretin ikinci yılında zekâtın farz kılındığı zaman nazil oldu. Fakat altın ve gümüşün kenzini (biriktirilmesini) yasaklayan ayet ise hicretin dokuzuncu senesinde nazil olmuştur. Oysa önce inen ayet sonra inen ayeti nesh edemez. Zekâtı verildikten sonra altın ve gümüş biriktirmenin haram olmadığı hakkında sahih olan bir hadis de yoktur. Bazı fakihler tarafından delil olarak kullanılan Ümmü Seleme hadisi ise Attab yoluyla rivayet edilmiştir. Bu kişi ise meçhul biridir. Bununla birlikte bu hadisin sahih, hatta mütevâtir olduğu varsayılsa dahi ayeti nesh edemez. Çünkü Nebevî hadisler mütevâtir de olsalar Kur’an’ı nesh edemezler. Çünkü Kur’an’ın lafız ve mana yönünden Allah *Subhanehû ve Teâlâ*’dan olduğunun sübûtu katidir. Biz onun lafzı ve manasıyla ibadet ediyoruz. Mütevâtir hadis böyle değildir. Mütevâtir hadis lafız olarak değil ancak manası yönünden Allah *Subhanehû ve Teâlâ*’dan olduğu katidir. Mütevâtir hadisin lafzı Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’e aittir ve onun lafzıyla ibadet edemiyoruz. Bundan dolayı Kur’an-ı Kerim, mütevâtir de olsalar hadislerle nesh edilemezler. O hâlde Ümmü Seleme hadisi gibi ahad hadisler delaleti ve sübûtu kati olan ayeti nasıl nesh

¹ Tevbe Suresi 103

edebilir?

İkincisi ise Taberî tefsirinde, Ebû Ümâme el-Bâhili'ye isnad ettiğine göre: [تُوْفِيَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الصُّفَّةِ فَوُجِدَ فِي مِزْرِهِ دِينَارٌ فَقَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْتَّةٌ قَالَ ثُمَّ تُوْفِيَ آخَرُ فَوُجِدَ فِي مِزْرِهِ دِينَارَانِ فَقَالَ] [رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْتَانِ] **“Ehli Suffa’dan bir adam vefat ettiğinde hırkasında bir dinar bulundu. Bunu gören Rasulallah: Bir dağlama, dedi. Bir başka adam vefat etti. Onun da hırkasında iki dinar bulundu. Rasulallah: İki dağlama, dedi.”** Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel bu hadisi Ali b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Mesûd’dan rivayet etti. Ölen bu iki kişi, halkın verdiği sadakalarla geçiniyorlardı. İkisinin de altın parçası bulununca, Rasulallah “dağlama” tabirini kullanmıştır. Hâlbuki bir veya iki dinar zekât nisabına ulaşmadıkları için kendilerinden zekât bile alınmaz. Rasulallah’ın, bunlar hakkında [كَيْتَانِ] **“iki dağlama”** tabirini kullanmış olması, zekât ödenmesini gerektirmeyen bu paraların kenz olduğunu gösterir. Rasulallah’ın bu ifadesi kenz ayetindeki şu hususa işaret eder: [يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارٍ] **“O gün bunlar Cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak...”**¹

Üçüncüsü ayetin metni iki husustan dolayı ahirette cezanın gerektiğine işaret ediyor. Malı kenz yapmak (altın ve gümüş gibi parayı biriktirmek) ve Allah yolunda harcamamak. Yani ayet altın ve gümüş biriktirenleri ve onu Allah yolunda harcamayanları elim bir azap ile müjdeledi. Bundan anlaşılıyor ki kenz yapmadığı hâlde Allah yolunda harcamayan kimse bu azap müjdesinin kapsamına girer. Aynı şekilde Allah yolunda harcadığı hâlde kenz yapan kimse de bu vaa-din kapsamına girer. Kurtubî bu konuda şöyle söylüyor:

¹ Tevbe Suresi 35

"Kenz yapmadığı hâlde malın Allah yolunda harcanmasına engel olan kimse de kesinlikle aynı vaadin kapsamına girer." Ayette geçen [فِي سَبِيلِ اللَّهِ] "**Allah yolunda**" tabirinden kast olunan şey cihattır. Çünkü infak kelimesiyle bir arada kullanılmıştır. Zira "**Allah yolunda**" ifadesi infak tabiri ile birlikte kullanılırsa cihat manasını ifade eder. Kur'an'da [فِي سَبِيلِ اللَّهِ] "**Allah yolunda**" tabiri infak kelimesiyle birlikte geçtiğinde kesinlikle sadece cihat anlamına gelir ve başka bir anlama gelme ihtimali yoktur.

Dördüncüsü Buhârî'nin Zeyd b. Vehb'den rivayetine göre Zeyd şöyle demişti: "*Rebeze'ye yolum düşmüş ve orada Ebû Zer RadiyAllahu Anh ile karşılaştım ve ona: Neden böyle bir uzlet hayatı yaşamayı tercih ettin, bunun sebebi nedir? diye sordum. Ebû Zer bana şöyle dedi: Ben Şam'da iken [وَالَّذِينَ لَا يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ] "... Altın ve gümüşü biriktirip onu Allah yolunda infak etmeyenleri"¹ ayeti hakkında Muaviye ile ihtilaf ettim Muaviye bu ayetin ehli kitap hakkında indiğini söyledi. Ben de ayetin hem onlar hem de bizim hakkımızda indiğini söyledim. Bu konuda benimle onun arasında böyle bir anlaşmazlık oldu. Bunun üzerine Muaviye, Osman'a bir mektup yazıp beni şikâyet etti. Osman da bana, Medine'ye gel diye mektup yazdı. Medine'ye geldim. İnsanlar beni bundan evvel hiç görmemişler gibi, yanımda toplanıp çoğaldılar. Ben bu hâli Osman'a söyledim. Osman da bana: İstersen yakın bir yere uzlete çekil, dedi. İşte beni bu menzile indiren hâdise budur. Eğer benim üzerime bir Habeşli'yi emîr tayin etmiş olsaydılar, ben muhakkak onu dinler ve itaat ederdim."²*

İbni Cerir, Abdurrahman b. el-Kasım'ın hadisinden Hüseyin Zeyd b. Vehb ve Ebû Zer kanalıyla rivayette yukarıdaki

¹ Tevbe Suresi 34

² Sahih-i Buhârî, Kitâbu'z Zekât, H. No: 1341

olaya şu ifadeler ilave edilerek anlatılmaktadır: *“Bu hususta benim ile onun arasındaki bu söz yükseldi. Muaviye beni Osman’a şikâyet eden bir mektup yazdı. Osman da benim Medine’ye gelmemi isteyen bir mektubu gönderdi. Bunun üzerine ben Medine’ye geldim. Halk sanki beni daha önce görmemiş gibi başıma yığıldı. Bu durumu Osman’a anlattım. Osman: Tenha bir yere çekil, dedi. Ben de: Allah’a yemin olsun ki görüşümden kesinlikle vazgeçmeyeceğim, dedim.”*

Ebû Zer ile Muaviye arasındaki ihtilaf, ayetin manası ile ilgili değil, kimin hakkında inmiş olabileceği hususundadır. Eğer o gün, zekâtı verilmiş altın ve gümüşün biriktirilmesinin kenz olmadığına dair rivayet edilen bir hadis olmuş olsaydı, Muaviye bunu delil göstererek Ebû Zer’i sustururdu. Belli ki bu hadislerin hepsi Ebû Zer olayından sonra uydurulmuştur. Bu konudaki bütün hadislerin sahih olmadığı sabit olmuştur.

Beşincisi lügatta kenz kelimesi, malı üst üste yığılıp onu muhafaza etmektir. Yığılmış ve bir araya toplanmış olan mala kenz (birikmiş) mal denir. Kenz, yerin üstünde veya altında bir araya toplanmış her şey demektir. Şer’î bir manası olmadıkça Kur’an’ın kelimeleri sadece sözlük manalarıyla tefsir edilirler. Şer’î manası olduğu zaman ancak şer’î manasıyla tefsir edilir. Kenz kelimesinin şer’î bir mana ve tefsirini gerektirecek herhangi bir şer’î mana varid olmuş değildir. O zaman bunu yalnız sözlük anlamı ile tefsir etmek vacip olur. Bu takdirde kenzin anlamı, bir ihtiyaç olmadığı hâlde malı üst üste biriktirmektir. İşte bu Allahu Teâlâ’nın, failine elim bir azap vadettiği biriktirmedir.

FAİZ VE SARF

Faiz, aynı cinsten olan bir mal karşılığında aynı cinsten bir malı fazla olarak almaktır. Sarf (parayı değiştirmek) ise altın ve gümüş gibi aynı cinsten bir malın birbirine eşit olarak veya farklı cinsten malın birbirine eşit veya farklı olarak değiştirilmesidir. Parayı para ile değiştirmek, ancak alışverişte olur. Faiz ise alışverişte, borç işlemlerinde veya selem¹ muamelelerinde söz konusu edilebilir.

Alışveriş, temlik² ve temellük³ yolu ile malın mal ile değiştirilmesidir. Bu caizdir. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ] **“Allah, alışverişini helal kıldı.”** Ayrıca Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَنْفَرَقَا] **“Alışveriş yapan iki kişi (satış yerinden) ayrılmadıkça muhayerdirler.”**⁴

Selem ise belli bir zamanda teslim edilmek üzere zimmette vasfı belirlenmiş bir malı peşin olarak almaktır. Böyle bir muameleye selem dendiği gibi selef de denir. Bu, bir alışveriş çeşididir ve alışveriş akdinin gerçekleştiği hususlar ve “selem” lafzıyla da gerçekleşir. Bu caizdir çünkü Allahu Teâlâ şöyle dedi: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ] **“Ey iman edenler! Belli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınızda onu yazın...”**⁵

İbni Abbas dedi ki: *“Belirli bir zamana kadar tekeffül edilmiş selef muamelesini Allah Azze ve Celle kendi kitabında helal kıldığına ve izin verdiğine şahitlik ederim.”* Ve şu ayeti

¹ Selem, bedeli peşin, mal vadeli olacak şekilde yapılan bir tür alışveriş. (Mütercimin Notu)

² Bir mülkü birine mülk olarak vermek, birini mülke sahip kılmak. Hukuk istilâhında; bir hakkın bir başkasına geçirilmesi anlamına gelir. (Mütercimin Notu)

³ Mülk edinmek, kendime mal sahibi olmak (Mütercimin Notu)

⁴ Buhârî, Hakîm b. Hizam yoluyla rivayet etti.

⁵ Bakara Suresi 282

okudu: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ] **“Ey iman edenler! Belli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınızda onu yazın.”**¹ Yine İbni Abbas’tan rivayet edildiğine göre Nebî *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Medine’ye hicret ettiğinde, oradaki halk hurmayla ilgili olarak iki ve üç senelik selef muamelesini yapıyorlardı. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَفِي كَيْلٍ مَّعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَّعْلُومٍ إِلَىٰ] [أَجَلٍ مَّعْلُومٍ] **“Bir şey hususunda selef muamelesi yapan kimse ölçeği belli, ağırlığı belli ve zamanı belli olan bir selef muamelesi yapsın.”**²

Borç da selefin bir çeşididir. Bu kendisinden geri almak üzere başka bir adama bir mal vermektir ve bu da caizdir. Nitekim Ebû Râfi’den şu rivayet edilmektedir: [أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَسْلَفَ مِنْ رَجُلٍ بَكْرًا فَقَدِمَتْ عَلَيْهِ إِبِلٌ مِنْ إِبِلِ الصَّدَقَةِ فَأَمَرَ أَبَا رَافِعٍ أَنْ يَقْضِيَ الرَّجُلَ بَكْرَهُ فَرَجَعَ إِلَيْهِ أَبُو رَافِعٍ فَقَالَ لَمْ أَجِدْ فِيهَا إِلَّا خَيْبَارًا رِبَاعِيًّا فَقَالَ أَعْطَاهُ إِيَّاهُ [إِنَّ خَيْبَارَ النَّاسِ أَحْسَنُهُمْ قَضَاءً] **“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir adamdan genç bir deveyi ödünç almıştı. Rasulallah’a zekât develerinden develer gelince Ebû Râfi’ye o adamın devesini vermesini emretti. Ebû Râfi gelen develer arasında onun gibisini bulamadı ve Rasulallah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e gelerek: Ey Allah’ın Rasulü, orada dört yaşında güzel ve değerli develerden başka bir şey görmedim, dedi. Bunun üzerine Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Onu ver. Zira insanların en hayırlısı, borcunu iyi olarak verendir.”**³ İbni Hibbân’ın İbni Mes’ûd’dan yaptığı rivayete göre Nebî şöyle demektedir: [مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُفْرَضُ مُسْلِمًا قَرْضًا مَرَّتَيْنِ إِلَّا كَانَ كَصَدَقَتَيْهَا مَرَّةً] **“Bir Müslümana iki kere borç veren Müslüman, bir kere sadaka vermiş**

¹ Bakara Suresi 282

² Sahih-i Buhârî Kitâbu’s Selemin H. No: 2126. Sahih-i Müslim, Kitâbu’s Sele H. No: 1604

³ Sahih-i Müslim, Kitâbu’l Müsâkât H. No: 1600

gibi olur.¹ Nitekim Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* de borçlanıyordu.

Riba (Faiz)

Alışveriş ve selem muamelesinde riba (faiz), sadece şu altı şeyde vaki olur: Hurma, buğday, arpa, tuz, altın ve gümüş. Borç ise her şeyde olabilir. Daha fazlasını veya daha azını ya da aslı itibarıyla bir başka türü geri vermek için borçlanmak asla helal olmaz. Ancak borç olarak verdiği şeyin nevi ve miktarı kadar alabilir. Alışveriş ve selem ile borç verme muameleleri arasındaki fark şudur: Alışveriş ve selem, bir çeşit mal ile bir başka çeşit mal veya bir çeşit mal ile aynı çeşit malın mübadelesidir. Borç verme ise ancak aynı çeşit mal ile yapılabilir.

Sadece altı çeşit malda faiz işlemi olabileceğinde Sahabe-lerin icması vardır. Ayrıca Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle demiştir: [*الدَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ وَالْمَلْحُ بِالمَلْحِ مِثْلًا بِمِثْلِ سَوَاءٍ بِسَوَاءٍ يَدًا بِيَدٍ فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ بِالشَّعِيرِ وَالتَّمْرِ وَالْمَلْحِ بِالمَلْحِ مِثْلًا بِمِثْلِ سَوَاءٍ بِسَوَاءٍ يَدًا بِيَدٍ فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ [الأصْنَافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ **Altın altınla, gümüş gümüşle, hurma hurmayla, buğday buğdayla, tuz tuzla, arpa arpayla peşin ve eşit olarak değiştirilsin. Bu sınıflar farklı olunca, istediğiniz gibi peşin olarak alışveriş yapın.***”²

Gerek hadis gerekse Sahabe icması, faizin belli şeylerde söz konusu olacağını göstermektedir. Bunların dışındaki eşyalarda faiz olmaz. Bu altı tür dışında kalan eşyalarla ilgili olarak haramlılığa delalet eden bir delil söz konusu değildir. Dolayısıyla faiz ancak bu altı mal hakkında geçerlidir. Ancak aynı cinsten olanlar, niteliği itibarıyla bu kapsama uygun olanlar da bu sınıf içine girer. Bunların dışındaki eşyalar için

¹ İbni Mâce Kitâbu's Sadakât, H. No: 2430

² Muslim, Ubade İbn-u Samit'ten rivayet etti.

ise faiz söz konusu değildir.

Bu altı madde ile ilgili olarak şer'î nassta herhangi bir illet yer almamaktadır. Dolayısıyla hiçbir şekilde illetlendirilemezler. Çünkü illet ancak şeriatın illet olarak gösterdikleridir. Nass yolu ile anlaşılmadığı müddetçe de aklî illete itibar edilmez. Burada kıyas yolu ile bir illet de bulunmamaktadır. Çünkü illetin kıyasında şart olan, üzerine kıyasın yapılabilmesi için illet olarak kabul edilen şeyin anlaşılır bir sıfat olmasıdır. İlet olan şey anlaşılır bir sıfat olmayıp camid bir isim olursa yahut anlaşılmayan bir sıfat olursa, o şey ne illet olur ne de başka bir şey ona kıyas yapılır.

Ebû Bekre'den gelen bir rivayete göre Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [لَا يَقْضِي الْقَاضِي بَيْنَ اثْنَيْنِ] [وَهُوَ غَضْبَانٌ] **"Kâdı, öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin."**¹ Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* böyle derken öfkeyi hüküm vermeye engel bir illet kabul etmiştir. Zira öfke, yargının engellenmesi için anlaşılır bir vasıf olduğundan illet olarak belirlenmiştir. Öfkenin illet olarak alınması, yasaklamanın öfkeden kaynaklandığını gösteren bir anlamın nassta yer almasından istinbat edilmiştir. Buradan hareket ederek engellenmenin öfkeden kaynaklandığı anlaşılır. Bu mana ise öfke anında aklın şaşkınlığıdır. O hâlde içerisinde öfkeyi illet kılan şeyin var olduğu her şey -ki o aklın şaşkınlığıdır- öfkeye kıyas yapılır. Mesela şiddetli açlık gibi.

Buradan hareket ederek öfke olmayan herhangi bir hususun öfkeye kıyaslanması mümkündür. Zira öfke lafzı, doğru hüküm vermeye engel olmayı açıklayıcı bir sıfattır. Bu ise Allahu Teâlâ'nın şu sözünden farklıdır: [حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ] **"Sizze ölü (eti) haram kılındı."**² Çünkü ayette yer alan [الْمَيْتَةُ]

¹ Sünen-i İbni Mâce, Kitâbu'l Ahkâm H. No: 2316

² Mâide Suresi 3

“ölü (eti)” lafzı haram kılınmayı anlatan bir sıfat değildir. Dolayısıyla “ölü etine” kıyas yapılamaz ve haram hükmü yalnızca ölü eti ile sınırlı kalır. Aynı şekilde nass buğdayda faizin haram kılınışı ile ilgili olarak gelmişse, bir başka şeyle kıyaslanmaz. Çünkü buğday, manası olan açık bir sıfat değil cansız varlıklar için kullanılan bir isimdir. Bu nedenle “*Buğdayda faiz haram kılındı. Buğday yenilen bir maddedir.*” gibi bir kıyasa gidilemez. Çünkü buğday manası olan açık olan bir sıfat değildir. Onun için buğday bir şeyin haram olması için illet sayılmaz. İlet kabul edilmediği için de buğdaydan bir başka şey ona kıyas edilemez. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den rivayet edilen şu hadislere gelince: [*الطَّعَامُ بِالطَّعَامِ [مِثْلًا بِمِثْلِ] “Yiyecek, yiyeceklerle misli misliyle (alınır, verilir.)”*¹

Rivayet edildiğine göre: “*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir kısmına az bir kısmına da çok olmak üzere yemeği onların arasında taksim etti. Dedi ki: Biz aramızda fazlasıyla satıyorduk. Bunun üzerine Rasulullah bizi bu satıştan men etti. Biz de onu artırmadan ölçek ölçek sattık.*”² Câbir kanalı ile Rasulallah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den yapılan rivayette ise şöyle denilmektedir: [*لَا تُبَاغِ الصُّبْرَةَ مِنَ الطَّعَامِ بِالصُّبْرَةِ مِنْ [الطَّعَامِ وَلَا الصُّبْرَةَ مِنَ الطَّعَامِ بِالْكَيْلِ الْمُسَمَّى مِنَ الطَّعَامِ] “Bir küme yiyecek, başka bir küme yiyecek, yine bir küme yiyecek, ölçüğü belli olan bir yiyecek ile satılmaz ve alınmaz.”*³ Bu hadislerin hepsi de yiyeceğin, tahrir illeti olduğuna delâlet etmiyor. Ancak yiyecekte de faizin hasıl olduğuna delâlet ediyor ki, bu da bütün yiyecek cinsine şamil olur. Zira bu geneldir. Ubâde b. es-Sâmit’in Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den rivayet ettiği hadis, faizin söz konusu olduğu yiyecek sınıflarını sınırlandırarak arpa, buğday, hurma ve tuzda

¹ Müslim Ma’mer b. Abdullah’tan rivayet etti.

² Ahmed b. Hanbel, H. No: 11362

³ Sünen-i Neseî, Kitâbu’l Büyû’, H. No: 4548

faizin olduğunu belirtmiştir. Buna göre yukarıdaki nassta yer alan genel nitelikli yiyecek lafzı, kendisi ile özel bir hususun yani zikredilen dört yiyeceğin kastedildiği genellik kapsamında yer almaktadır. Bu ifade tıpkı şu ayetteki gibidir: [الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ] **“Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine ‘İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun’ dediklerinde...”**¹ Bu ayette yer alan insanlar lafzı, kendisiyle özel bir şeyin kastedildiği genel bir lafızdır. Çünkü ayette yer alan ifadeyi söyleyenler insanların tümü değil bir kısmıdır. Bunun öyle olduğunun delili, haklarında faizin haram kılınmadığı birçok yiyeceğin olmasıdır. Hâlbuki onlar da yiyecek nevelerindedir. Mesela patlıcan, kabak, havuç, biber, sarımsak ve kiraz gibi şeyler yiyeceklerden olduğu hâlde Sahabenin icması ile faiz bunlara girmez. Hâlbuki bunlar için de yiyecek lafzı kullanılmaktadır ve bunlar da yenilen şeylerdendir. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü de bunu teyid etmektedir: [لا صِلاةَ بِحَضْرَةِ الطَّعَامِ] **“Yemek hazır iken namaz kılınmaz.”**² Yani yemek için hazırlanan ne olursa olsun yemek hazır iken namaz kılınmaz. Eğer faiz yenilen her şeyi kapsamına alsaydı, yukarıda adı geçen yiyecekler de bu kapsama girerdi. Buna binaen yiyeceklerle ilgili hadiste yer alan yiyecek lafzı umumdur. Buna bağlı olarak da bu lafız kendisiyle özel bir şeyin kastedildiği genellik ifade eden bir lafızdır. Yani hakkında faizin söz konusu olduğu ve yiyecek çeşitlerinin zikredildiği şu hadisle Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* o yiyecekleri tahsis etmiştir: [الْبُرُّ بِالْبُرِّ وَالشَّعْبِيرُ بِالشَّعْبِيرِ] **“Hurma ile hurma, buğday ile buğday, arpa ile arpa ve tuz ile tuz.”**

Söyle denilemez: *“Altın ve gümüşte ribanın haram kılın-*

¹ Âl-i İmrân Suresi 173

² Müslim Âişe yoluyla rivayet etti.

ması, onların tartılarak alındığı içindir. Dolayısıyla altın ve gümüşte faizin haram kılınmasının illeti, onun tartılan bir cins oluşudur. Aynı şekilde buğday, arpa, hurma ve tuzdaki ribanın haram kılınması onların ölçek ile ölçülmesidir. Dolayısıyla bunların haram kılınmasının illeti ölçek ile ölçülen bir cins oluşudur.” da denilemez. Çünkü, hadiste yer alan ağırlık ve ölçek lafızları illet olarak değil bunlara ait birer ölçü olarak yer almaktadır. Ubâde b. es-Sâmit’ten yapılan rivayete göre Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [**الدَّهَبُ بِالذَّهَبِ تَبْرُهُ وَعَيْنُهُ وَزَنَا بوزنِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ تَبْرُهُ وَعَيْنُهُ وَزَنَا بوزنِ وَالْمَلْحُ بِالْمَلْحِ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ وَالأَبْرُ بِالأَبْرِ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ سَوَاءٌ بِسَوَاءٍ مِثْلًا بِمِثْلٍ فَمَنْ زَادَ [أو اَزْدَادَ فَقَدْ أَرَبَى** “**Külçe veya işlenmiş hâlinde altın altınla, yine külçe veya dirhem olarak gümüş gümüşle ağırlıkları birbirine eşit olarak değiştirilir. Tuz tuzla, hurma hurmayla, buğday buğdayla ve arpa arpayla aynı tartıda değiştirilir. Bunlar birbirinden daha fazla verilirse veya alınrsa faiz verilmiş ve alınmış olur.**”¹

Bu hadis, haramın söz konusu olduğu durumu beyan etmiştir. Bu hâl altın veya gümüş cinslerinin ağırlıklarının birbirlerinden farklı olmalarıdır. Buğday, arpa, tuz ve hurma cinslerini tartmada kefelere birbirinden ağır olmasıdır. Bu hususlar illet değil, alışverişin cereyan ettiği hususun beyanıdır. Buna binaen ölçüye tabi olan veya tartılacak her şeyde faiz cereyan etmez. Faiz ancak sadece bu altı grup maddede söz konusudur. Bunların dışındaki maddelerde faiz yoktur. Bu altı maddeden altın ve gümüşte ağırlık, diğerlerinde ise ölçek cereyan eder. Yani alışveriş ve selem işlemlerinde faiz ancak bu altı maddede yani altında, gümüşte, arpada, buğdayda, tuzda ve hurmada söz konusu olur.

Hem bu altı cinsten hem de bunların dışında mülk edinil-

¹ Sünen-i Neseî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 4564

mesi caiz olan her şeyde borç alışverişi caizdir ve borçların mülkiyetten sayılmaması da caizdir. Beraberlerinde bir fayda ortaya çıkarmadıkça bunlarda faiz olmaz. Zira el-Hâris b. Ebî Üsâme'nin Alî'den rivayet ettiği hadiste şu ifadelere yer verilmektedir: [أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَرْضٍ جَرَّ مَنَفَعَةً] **“Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir menfaat sağlayan borcu nehyetti.”**¹ Bir başka rivayette ise şöyle denilmektedir: [كُلُّ قَرْضٍ جَرَّ مَنَفَعَةً فَهُوَ رِبًا] **“Herhangi bir menfaat sağlayan her borç haramdır.”**² Bunlardan istisna edilen husus herhangi bir şekilde fazlalığa gitmeksizin borcu güzel olarak ödemede bulunmaktır. Zira Ebû Râfi'den şu hadis rivayet edilmektedir: *“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir adamdan genç bir deveyi ödünç almıştı. Rasulullah'a zekât develerinden develer gelince Ebû Râfi'ye o adamın devesini vermesini emretti. Ebû Râfi gelen develer arasında onun gibisini bulamadı ve Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e gelerek: Ey Allah'ın Rasulü orada dört yaşında güzel ve değerli develerden başka bir şey görmedim, dedi. Bunun üzerine Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [أَعْطِيهِ إِيَّاهُ إِنْ خَيَّرَ النَّاسُ] **“Onu ver. Zira insanların en hayırlısı, borcunu iyi olarak verendir.”**³*

Paranın Parayla Değişimi

Dünya piyasalarında uygulanmakta olan mâli işlemler dikkatlice incelendiği zaman alışveriş işlemlerinin tümünün altı türde yapıldığı görülür. Bunlar:

1- Parayı aynı parayla satın almak. Mesela yeni Irak dinarını eskileriyle değiştirmek.

2- Mısır Cüneyhinin (lirasının) dolarla değiştirilmesi iş-

¹ Et-Telhîsu'l Habîr, Kitâbu'l Büyû' H. No: 1235

² Musannef İbni Ebî Şeybe, Kitâbu'l Büyû', H. No: 21078 (79/2)

³ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu'l Müsâkât H. No: 3346

lemi gibi bir parayı bir başka parayla değiştirmek.

3- Tek bir satış işlemi içerisinde dolarla uçaklar satın almak ve sonra da bu dolarları Irak Dinarı ile değiştirme işleminde olduğu gibi bir malı muayyen bir parayla satmak ve bu parayla da bir başka parayı değiştirmek.

4- İngiliz Sterlini ile malı satmak ve İngiliz Sterlinini dolarla değiştirmek.

5- Muayyen senetleri belli bir para ile satmak.

6- Belli bir şirketin hisselerini belli bir parayla satmak.

Dünyadaki mâli işlemlerin tümü bu altı tür işlem şeklinde uygulanmaktadır. Bonoların ve hisse senetlerinin alınması ve satılması şeriata göre kesinlikle caiz değildir. Çünkü bonolar için belirlenmiş belli miktarlarda faiz vardır. Daha doğrusu bu bonolar, faiz muamelesinin ta kendisidir. Hisse senetleri ise şeriata göre caiz olmayan bâtil olan şirketlerin hisseleri olduğundan bunları satın almak ve satmak bâtildir. Bundan dolayı sermaye (anonim) şirketlerine ait hisse senetleriyle muameleyi İslâm caiz görmez. Bu şirketler ister ticaret veya sanayi sektörü gibi şer'an helal olan sektörlerde faaliyet gösterebilirler isterse bankacılık sektörü gibi şer'an haram olan alanlarda faaliyet gösterebilirler, her halükârda durum aynıdır.

Bir malı bir para birimiyle satın almak ve bu parayı bir başka parayla değiştirmek, bir başka para ile satmak ardından bu parayı bir başka para birimi ile değiştirmek gibi işlemlerin tamamı temelde iki işlem türüdür.

a- Alışveriş ameliyesi

b- Sarf (parayı parayla değiştirme) işlemi

Her iki işlem üzerine alışveriş ve sarf hükümleri uygulanır. Yine her iki işlemde alışverişin bittiğine işaret eden an-

laşmayı sona erdirip ayrılma hükmü cereyan eder.

Bir parayı aynı parayla veya bir parayı başka bir parayla satışını yapma işlemi, paranın parayla değiştirilmesi işlemidir ki bu caizdir. Çünkü paranın parayla değiştirilmesi (sarf), altın ve gümüş gibi aynı cinsten olanların misli misliyle ayrı cinsten olanların da birbirine eşit veya farklı miktarlarla değiştirilmesidir.

Sarf, altın ve gümüşte cereyan ettiği gibi paralar için de geçerlidir. Çünkü nakit, para olması itibarıyla altın ve gümüşün taşıdığı özelliklere sahiptir. Bu hüküm, paranın, altın ve gümüşe kıyaslanmasından kaynaklanmamaktadır. Bunun nedeni, paranın değer hususunda altın ve gümüşe dayanan cinslerden bir cins oluşundan dolayıdır. Eğer bir adam altını gümüş karşılığı satın alsa ve: *"Bu altın dinarı şu gümüş dirhem ile sana sattım."* dese ve o anda mevcut olan her iki para cinsine işaret etse bu işlem caizdir. Veya sıfatı belirtilmiş fakat o anda mevcut olmayan bir gümüş parayla altın satın alarak anlaşmayı bu şekilde imzalarsa ve: *"Ben Hicaz'ın on dirhemi karşılığında sana Mısır'ın bir dirhemini sattım."* dese, yapılan bu işlem caizdir. Çünkü paralar, akit sırasındaki tayı ile belirlendiği için onlara sahip olma hakkı da sabit olur. İster dirhem veya dinarlar şeklinde olsun isterse gümüş bilezik şeklinde olsun ya da eritilmiş altın ve gümüş şeklinde olsun altının gümüşle satılması caizdir. Aynı şekilde gümüş; altın bilezik gibi işlenmiş veya işlenmemiş altın karşılığı olarak satmak da caizdir. Ancak bu şekildeki bir muamelede muamelenin peşin olması ve malın kendisinin bulunması lazımdır. Değiştirme işleminin iki değişik para arasında fazla ya da eksik miktarda olması caizdir. Fakat aynı cins birimler arasında fazlalık caiz değildir. Bu işlem veresiye veya vadeli olmamalı mutlak surette peşin olarak yapılmalıdır. Altının altınla satılması caizdir. İşleme konu olan altının; dinar, bi-

lezik, külçe veya toz altın hâlinde olması fark etmez. Ancak bu tür değişimlerin mutlak surette birbirine denk ve peşin olması lazımdır. Bu tür işlemlerde fazlalık asla helal olmaz. Aynı şekilde; dirhem, bilezik, erimiş gümüş hâlinde gümüşün gümüşle satılması da caizdir. Altında olduğu gibi bunda da gümüşlerin miktar olarak birbirine denk ve peşin olması lazımdır. Peşin olmak şartıyla aynı ağırlıktaki paranın parayla, gümüşün gümüşle, ziynet eşyalarının birbiriyle satışı caizdir. Böyle bir muamelede hiçbir zaman fazlalık caiz olmaz.

Aynı cins parada peşin ve eşit miktarda olması şartıyla sarf caizdir. İki ayrı nakit arasında da sarf caizdir. Böyle bir muamelede eşitlik veya fazlalık şartı yoktur. Birbirinden farklı nakitlerin birbiriyle değiştirilmesinde sadece peşin ve değişime konu olan birimlerin değişim esnasında hazır olması şartı aranır.

Nakitlerin birbiri ile değiştirilmesinin cevazına dair delil Ubâde b. es-Sâmit'ten rivayet edilen Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüdür: [بِيعُوا الذَّهَبَ بِالْفِضَّةِ كَيْفَ شِئْتُمْ يَدًا بِيَدٍ] **“Peşin olmak şartıyla istediğiniz şekilde gümüş karşılığında altın satın.”**¹ Yine Ubâde b. Es-Sâmit'den şu hadis rivayet edilmiştir: [سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى عَنْ بَيْعِ الذَّهَبِ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ بِالْفِضَّةِ وَالْبُرِّ بِالْبُرِّ وَالشَّعِيرِ بِالشَّعِيرِ وَالنَّمْرَ بِالنَّمْرِ وَالْمَلْحَ بِالمَلْحِ إِلَّا سَوَاءً] **“*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, peşin ve aynısı olmadıkça altının altınla, gümüşün gümüşle, buğdayın buğdayla, arpanın arpayla, hurmanın hurmayla satışını yasakladığını ve kim bunda fazlalık yaparsa faiz almış olur dediğini duydum.*”**² Ebû Bekre'den yapılan rivayet ise şöyledir: [وَأَمَرْنَا أَنْ نَشْتَرِيَ الْفِضَّةَ بِالذَّهَبِ كَيْفَ شِئْنَا وَنَشْتَرِيَ الذَّهَبَ بِالْفِضَّةِ كَيْفَ شِئْنَا قَالَ فَسَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَدًا بِيَدٍ

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 1240

² Sahih-i Müslim Kitâbu'l Müsâkât, H. No: 1587

﴿قَالَ هَكَذَا سَمِعْتُ﴾ **“*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bize altın karşılığında nasıl istersek gümüş ve gümüş karşılığında nasıl istersek altın almayı emir buyurdular. Bir adam râviye satış peşin mi olacak? diye sormuş o da: Ben böylece işittim, cevabını vermiş.*”**¹

Mâlik b. Evs b. Hadesân’dan yapılan rivayete göre: “Ömer b. Hattab’ın da bulunduğu bir toplantı yerine: Bu paraları kim değiştirmek ister, diyerek geldim. Talha b. Ubeydullah: Elindeki altınları getir bize göster bakalım sonra onun değerindeki gümüşü hizmetçimiz gelince sana verelim, dedi. Bunun üzerine Ömer: Hayır vallahi olmaz ona gümüş paraları hemen vererek altını da ondan peşin olarak hemen alacaksın. Çünkü *Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu: [الْوَرَقُ بِالذَّهَبِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالنَّبْرُ بِالنَّبْرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالنَّمْرُ بِالنَّمْرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ]* **“*Gümüş karşılığında altını veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka. Buğdayı buğdayla veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka. Arpayı arpayla veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka. Hurmayı hurmayla veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka.*”**²

Böylece altının gümüş ile satışı ancak peşin olursa caiz olur. Satıcı ve alıcı mal alıp vermeden önce ayrılırlarsa yapılan işlem bâtıldır. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi: [الذَّهَبُ بِالْوَرَقِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ] **“*Altın karşılığında altını veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka...*”**³ Süleyman b. Ebî Müslim yoluyla yapılan rivayet ise şöyledir: “*Peşin olarak yapılan sarf işlemi hakkında Eba’l Minhâl’e sorduğumda şöyle dedi: Ben ve ortağım peşin ve veresiye olarak bir şey satın aldık. Bu esnada Berâ b. Âzib geldi ve şöyle dedi:*

¹ Sahîh-i Müslim, Kitâbu’l Müsakat, 88, H. No: 1590

² Sünen-i Tirmizî Kitâbu’l Büyû’, 84 H. No: 1243

³ Buhârî ve Ebû Dâvud Ömer’den rivayet etti.

Ben ve ortağım Zeyd b. Erkâm da böyle bir şey yaptık. Bu durumu Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e sorduğumuzda şöyle dedi: [مَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ فَخُدُّهُ وَمَا كَانَ نَسِيئَةً فَذَرُوهُ] “Peşin olarak yaptığınızı alınız. Veresiye olanı ise bırakınız.”¹ Bu rivayetler paranın parayla değişim işleminin ancak peşin olması gerektiğine delalet etmektedir.

Karşılıklı para alışverişi yapan iki kişinin aynı mecliste peşin olarak onu almaları şarttır. Mal teslimi yapılmadan ayrılırlarsa alışveriş yapılmamış olur. Çünkü sarf muamelesi bazı değerlerin başka değerlerle alışverişidir. Bunun sahih olması için aynı mecliste teslimi şarttır. Nitekim Mâlik b. Evs'ten Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediği rivayet edildi: **“Altın karşılığında altını veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka...”**² Yine Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [بِيعُوا الذَّهَبَ بِالْفِضَّةِ كَيْفَ شِئْتُمْ يَدًا بِيَدٍ] **“Peşin olmak şartıyla istediğiniz şekilde gümüş karşılığında altın satın.”**³

Bu hadislerde Nebî SallAllahu Aleyhi ve Sellem veresiye olarak gümüş karşılığında altının satışını yasaklamıştır. Yine nakitlerin değişimi esnasında mevcut bulunmayanın mevcut olan karşılığında değiştirilmesini de nehyetmiştir.

Onun için alışverişin yapıldığı mecliste teslim etmek ve teslim almak gerekir. Eğer bu olmadan ayrılırlarsa şartın yokluğundan dolayı bâtil olur. Eğer üzerinde akit yapılan paranın bir kısmı alınırsa ve sonra kalan kısım alınmadan meclisten ayrılırlarsa geri kalan kısım ile ilgili akit bâtil olur. Alınan kısım ile ilgili akit ise sahihtir. Çünkü satış anlaşmasının bölünmesi caizdir. Eğer bir adam başka bir kimse ile bir dinar karşılığında on dirhem satış üzerinde anlaşma yapar-

¹ Sahîh-i Buhârî Kitâbu'ş Şirket, 10, H. No: 2365

² Sünen-i Ebû Dâvud Kitâbu'l Büyû', H. No: 3348

³ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 1240

larsa, on dirhemin tamamını almadan birbirlerinden ayrılmaları caiz olmaz. Şayet beş dirhemi alır ve ardından da ayrılırlarsa yarım dinar karşılığı olan sarf bâtil, teslim alınan beş dirhem karşılığı değişim sahih olur. Çünkü satış anlaşmasının bölünmesi caizdir.

Sarf (Paranın Parayla Değiştirilmesi İşlemleri)

Sarf işlemleri ne kadar çeşit ve miktarda olursa olsun şu iki temel dışında olmaz:

- 1- Aynı cinsten olan paranın parayla satışı
- 2- Ayrı iki cinsten olan paranın parayla satışı

Bunlar da ya mevcut bir paranın yine mevcut parayla satışı ya da bir zimmetin diğer bir zimmet ile satışdır. Mevcut bir paranın mevcut olmayan zimmete karşılık satışı kesinlikle caiz değildir.

Sarf işlemi bittikten sonra alışveriş yapanlardan biri işlemden dönmek isterse sahih olmaz. Çünkü akit ve malın teslim alınma muamelesi bitmiştir. Ancak bu alışverişte aşırı bir aldanma meydana çıkarsa veya parada bir kusur belli olursa dönmek caiz olur. Alışveriş akdini yapanlardan biri satın aldığı malda bir kusur görüp aldandığını görürse, mesela gümüş olarak aldığı parada bakır karışımı olduğuna veya gümüşte siyahlık bulunduğuna şahit olursa bu durumdaki kimse muhayerdir. Dilerse aldığı malı geri verir dilerse kabul eder. Yani aldığı paranın kıymeti (ağırlığı), bozduğu andaki kıymetinden (ağırlığından) bir şey kaybetmedikçe iade edilmesi caizdir. Eğer alan adam kabul ederse satış caiz olmuş, geri iade ederse satış bozulmuş olur. Mesele 24 ayar altın karşılığında 24 ayar altın alan bir kimse sonra 24 ayar diyerek aldığı altının 18 ayar olduğunu görürse bu bir aldatma olduğu için alan adam muhayerdir. Dilerse aldığı 18 ayar altını geri verir dilerse günün piyasa fiyatını

dan kabul eder. Altın mübadelesinde bulunan kimselerden aldanan kişi 18 ayar olarak aldığı altının kusurundan dolayı uğradığı zarar karşılığında fazla olarak bir miktar altını satıcıdan almak isterse bu caiz değildir. Çünkü aynı cins olan bir maddede aranan benzerlik ve miktar şartı ortadan kalktığı için caiz olmaz.

Zira Ebû Said el-Hudri'den rivayete göre Rasulullah *Salallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [*الدَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَالنَّمْرُ بِالنَّمْرِ وَالْمَلْحُ بِالْمَلْحِ مَثَلًا بِمَثَلٍ*] ***Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz misli misline peşin satılır. Her kim ziyade verir veya alırsa muhakkak riba yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir.***¹

Bir adamın bir başka adama karşı altın borcu bulunsa, ikinci adamın da birinciden gümüş alacağı olsa ve karşılıklı hesaplaşmaya gitseler caizdir. Çünkü her ikisinin mevcut borcu aynen hazır mal gibidir. Bu sarf caizdir. Yine bir adam altın karşılığı bir mal satın alsa satıcı da bunun bedelini gümüş olarak teslim almış olsa bu işlem caizdir. Çünkü bu iki paradan birinin diğerinin yerine ödenmesi caizdir. Böyle bir sarf muamelesi caizdir. Bunun nedeni şudur: Ebû Dâvud ve el-Esrem'in İbni Ömer'den yapmış oldukları rivayete göre İbni Ömer şöyle dedi: *"Ben Bakî denilen yerde deve satıyordum, dinarla satıp dirhem alıyordum. Dirhemle satıp dinar alıyordum. Şunu verir bunu alırdım, bunu verir şunu alırdım. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hafsa'nın evinde iken yanına gittim ve: Ey Allah'ın Rasulü, müsaade ederseniz bir şey sorayım, dedim. Ben Bakî bölgesinde deve satıyorum, di-*

¹ Sahih-i Müslim

narla satıyorum dirhem alıyorum, dirhemle satıyorum dinar alıyorum. Şunu satıp şunu alıyorum, şunu alıp şunu veriyorum, dedim. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: **لا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَهَا بِسِعْرِ يَوْمِهَا مَا لَمْ تَقْتَرِفَا وَبَيْنَكُمَا شَيْءٌ** “**Aranızda (ödenmeyen) bir şey kalmadan ayrıldığınız müddetçe günlük fiyatına göre alışveriş yapmanızda bir sakınca yoktur.**”¹

Bir adamın gerçek bir dinar ile tam saf olmayan iki dinarı satın alması caiz olmaz. Fakat birkaç dirhem vererek bir dinarı, sonra da birkaç dirhem vererek tam saf olmayan iki dinarı satın alması caizdir. İster bu dinarların her ikisini dirhem sattığı adamdan alsın ister başkasından alsın fark etmez. Ebû Saîd’in şöyle dediği rivayet edildi: [جَاءَ بِلَالٌ إِلَى النَّبِيِّ] بِتَمْرٍ بَرْنِيٍّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ مِنْ أَيِّنَ هَذَا فَقَالَ بِلَالٌ تَمْرٌ كَانَ عِنْدَنَا رَدِيءٍ فَبِعْتُ مِنْهُ صَاعَيْنِ بِصَاعٍ لِمَطْعَمِ النَّبِيِّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ: أَوْهٌ أَوْهٌ عَيْنُ الرَّبَا لَا تَفْعَلْ [Bir keresinde Bilâl Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e bernî denilen en iyi cins hurma getirdi. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Bilâl’e: Bu hurma neredendir? dedi. Bilâl: Yanımızda kalitesiz hurma vardı. Onun iki ölçüğünü bunun bir ölçüğü ile değiştirdim. Bunu Rasul’e yedirmek için yaptım, dedi. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Eyvah! Bu, faizin ta kendisidir. Böyle yapma. Ancak böylesi bir hurmayı almak istediğin zaman elindeki adi hurmayı sat, sonra da onun parası ile bu iyi hurmayı satın al, buyurdu.”²

Yine Ebû Saîd ve Ebû Hureyre’den: “Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir adamı görevli olarak Hayber’e gönderdi. Sonra o adam Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e cenîb denilen kalitesi iyi bir hurma getirmişti. Rasulullah, Hayber’in

¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Kitâbu’l Büyû’, H. No: 3354

² Sahih-i Müslim Kitâbu’l Mûsâkât, H. No: 1594

bütün hurmaları böyle midir? dedi. Adam: Hayır dedi. Bu kalitesi güzel olan hurmaların bir ölçüğünü iki ölçek, iki ölçüğünü üç ölçek hurma ile satın alıyoruz, dedi. Bunun üzerine Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [لَا تَفْعَلْ بِعِ الْجَمْعِ بِالذَّرَاهِمِ ثُمَّ ائْتَعْ] [بِالذَّرَاهِمِ جَنِيْبًا] “Öyle yapma. İyi olmayan hurmayı dirhemle sat, ondan elde ettiğin dirhemlerle kalitesi iyi olan cenîb hurmayı al.”¹

Bu olayda Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem elindeki hurmayı kendisinden hurma satın alacağı kimseden başkasına satmayı emretmemiştir. Kalitesi düşük hurmayı kalitesi iyi olan hurma sahibine satması haram olmuş olsaydı onu belirtirdi. Bir başka hurmayı satmasında olduğu gibi şartsız olarak ve hurmanın değiştirilmesi hususunda aralarında herhangi bir anlaşma olmaksızın başka bir cins hurmayı satın almak üzere elindeki hurmayı satmıştır ki bu caizdir. Altının gümüş ile satılması sonra da tekrar gümüş alınması da böyle bir işlemdir. Ancak aralarında değişim yapılması hususunda hileli bir anlaşma yapılırsa bu caiz olmaz. Çünkü her türlü ile hile caiz değildir. Bu türden bir işlem mübah görüntüsü altında haram bir işlem yapmayı istemek ve aldatma yoluna giderek Allahu Teâlâ'nın haram kıldığı bir fiili işlemeye veya yapılması farz olanı ya da bir hakkın ödenmesini ortadan kaldırmaya tevessül etmek demektir. Hâlbuki harama vesile olan şey de haramdır. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: [لَيْسَتْجَلُّ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي الْحَمْرَ بِاسْمِ يُسْمَوْنَهَا إِيَّاهُ] “Ümmetinden bir kesim içkiye başka isimler vererek onu helal kılmaya kalkışacaklardır.”² Yine Ebû Mâlik el-Eşcâ'i'den rivayet ediliyor: “Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediğini işittim: [لَيْشَرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْحَمْرَ يُسْمَوْنَهَا بِغَيْرِ] [اسْمِهَا] “Ümmetinden birtakım insanlar şarabı başka bir

¹ Muttefekun aleyh

² Ahmed b. Hanbel Übade b. es-Sâmit'ten rivayet etti.

isimle isimlendirerek içecekler.”¹

Özetle parayı değıştirme işlemleri İslâm'ın cevaz verdiği işlemlerden biridir. Şeriat tarafından beyan edilen kendisine has ahkâmı mevcuttur. Sarf, dâhili piyasalardaki muamelelerde cereyan edebileceği gibi harici piyasalarda da varlığını gösterebilir. Ülkenin parasından altının gümüşle ve gümüşün de altınla değıştirilmesi caiz olduğu gibi ülke parasının içinde ve dışarıda yabancı paralarla değıştirilmesi de caizdir. Bu sarf işlemi ister paranın parayla değıştirildiği mâli muameleler olsun isterse içinde paranın parayla değışiminin söz konusu olduğu ticari muameleler olsun fark etmez. Dış işlemlerde farklı paraların değışiminin net olarak ortaya konulabilmesi için paraların incelenmesi gereklidir.

¹ Ahmed İbni Hanbel H. No: 22393

PARA

Para, mal ve hizmetlerdeki menfaatin/faydanın ölçüsüdür. Bu nedenledir ki para, tüm mal ve hizmetlerin kendisiyle ölçüldüğü şey olarak tarif edilir. Örneğin mallar için fiyat, kişiler için ücret; malın kıymeti ve kişinin emeğinin karşılığı olarak toplumca tespit edilmiş değerdir. Bu açıdan senet veya hisse senetleri para olarak değerlendirilmezler.

Mal ve hizmetlere ait değerler çeşitli ülkelerde değişik kıymetlerle adlandırılır. Bu kıymetler mal ve emeğin değerinin ölçülmesine olanak verirler. Dolayısıyla değişimin aracı olurlar ve bu kıymetler paradır.

İslâm kira ve alışveriş hükümlerini açıklarken, mal ve hizmetlerin, menfaatlerin mübadelesi ile ilgili belirli bir mübadele aracı belirtmemiştir. İslâm, karşılıklı rızaya dayanması koşulu ile mübadele konusunda insanı serbest bırakmıştır. Örneğin Kur'an öğrenmesi şartıyla, bir erkeğin bir kadınla evlenmesi caiz olduğu gibi bir gün çalışma karşılığında bir malı alabilmesi de caizdir. Yine belli bir miktar hurma karşılığında bir şahsın yanında bir gün çalışması da caizdir. Yani İslâm, insanoğlunu mübadele konusunda dilediği gibi davranmakta serbest bırakmıştır. Ancak İslâm, malın mübadelesinde paranın belirli bir cinse dayalı olmasına işaret etmiştir. Müslümanlar açısından bu para birimini altın ve gümüş olarak tayin etmiştir. Böylece mal ve hizmetteki değer tespitini sabit veya değişken olarak istediği şekilde takdir etmeyi toplumun inisiyatifine bırakmamış, mal ve hizmetlerin değerlerinin ölçülmesini değişmeyen (sabit) parasal birimlere bağlamıştır. İslâm'ın belirlemiş olduğu bu belirlemeden şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

Birincisi: İslâm, mal biriktirmeyi yasaklarken bu yasaklamayı altın ve gümüşe has kılmıştır. Bu cümlede yer alan mal kelimesi para ve varlık anlamına gelen her şeyi kapsar.

Buna göre buğday, hurma veya para gibi şeylerin hepsi maldir. Fakat mal biriktirme üzerindeki yasak mal ve emekte değil sadece para üzerinde ortaya çıkmaktadır. Ayette yer alan yasaklamadan kasıt, paranın biriktirilmesidir. Bunun sebebi ise paranın genel mübadele aracı oluşudur. Çünkü paranın biriktirilmesiyle yasaklamanın etkisi ortaya çıkar. Para dışında kalan malların toplanıp saklanması ise kenz yani biriktirme sayılmaz. Bunlar ihtikâr olarak adlandırılmıştır.

Bu sebeple altın ve gümüşün biriktirilmesini yasaklayan ayet ancak paranın biriktirilmesini yasaklamıştır. Allahu Teâlâ'nın ayette yasaklamış olduğu para ise altın ve gümüş olarak belirlenmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ] **“Altın ve gümüşü biriktirerek onu Allah yolunda harcamayanları elem verici bir azapla müjdele.”**¹

Ayete dikkat edildiğinde söz konusu yasaklamanın mübadele aracı olan para üzerine tahsis edildiği görülür. Bu nedenle ister işlenmiş isterse de işlenmemiş olsun altın ve gümüşün mal olarak biriktirilmesi haramdır.

İkincisi: İslâm altın ve gümüşü değişmez, sabit değerlere bağlamıştır. Örneğin diyeti farz kılarken onun miktarını belirli bir miktar altın ile ifade etmiştir. El kesmeyi gerektiren hırsızlık olayındaki çalınan malın miktarını yine altın ile ifade etmektedir. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Yemen halkına gönderdiği bir mektupta şöyle buyurmaktadır: [وَأَنَّ فِي النَّفْسِ الدِّيَّةَ مِائَةً مِنَ الْإِبِلِ دِينَارٍ... وَعَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفُ] **“Bir kişinin öldürülmesinde diyet olarak yüz deve diyet vardır... Altın sahipleri ise bin dinar diyet öder.”**² Başka bir hadiste

¹ Tevbe Suresi 34

² Neseî, Amr b. Hazm'dan rivayet etti.

ise şöyle buyurmaktadır: [تَقَطَّعَ الْيَدُ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا] **“Bir dinarın dörtte biri ve daha fazlası değere sahip eşyaların çalınması durumunda el kesilir...”**¹

Dinar, dirhem ve miskal ile muayyen hükümler hakkında yapılan bu sınırlamalar, dinarı altından bir ağırlıkla, dirhemi de gümüşten bir ağırlıkla mal ve emeğin kıymetlerinin ölçüldüğü parasal birimler yapmıştır. Böylece bu birimler para olduğu gibi paranın madeni olarak da kabul edilir. İslâm, para ile ilgili hükümleri açıklarken bu hükümleri biz-zat altın ve gümüşe bağlamış olması, paranın yalnızca altın ve gümüş olduğuna dair bir delildir.

Üçüncüsü: Allah Rasulü altın ve gümüşü para olarak belirlemiş, mal ve emeğin değer ve değişim aracı olarak da yalnızca bu ikisini esas almıştır. Bu nedenle tüm muameleler altın ve gümüş esasına göre cereyan eder. Ükiyye, dirhem, dânik, kîrat, miskal ve dinar paralar da buna göre kıyas edilmiştir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında malum ve meşhur olan bu paraların tümüyle insanların işlem yaptıkları, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in de onların bu işlemlerini ikrar ettiği sabittir. Nakit niteliğine sahip olmaları vasfıyla altın ve gümüşün alışveriş ve nikâh işlemlerinin tümünde kullanıldığı sahih hadislerle sabittir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* altın ve gümüşün ağırlığını muayyen bir ağırlıkla, Mekke halkının ağırlığıyla belirlemiştir. Ebû Dâvud ve Neseî’nin İbni Ömer’den rivayetlerine göre Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurmaktadır: [وَالْوَزْنُ وَزْنُ أَهْلِ مَكَّةَ] **“Ölçü Mekke halkının ölçüsüdür.”**² Buna göre İslâm’da para ağırlıklarına bakıldığı zaman şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

¹ Buhârî, Âişe yoluyla rivayet etti.

² Sünen-i Neseî, Kitâbu’z Zekât, H. No: 2520.

1 şer'î ûkiyye 40 dirhemdir.

1 dirhem 6 dâniktir.

1 dinar 20 kîrattır.

10 dirhem 7 miskaldır.

İşte Medine'de ölçüler bu esas üzerine kurulmuştur.

Dördüncüsü: Allahu Teâlâ, parada zekâtı farz kılarken bu farzıyeti altın ve gümüş üzerine tahakkuk ettirerek zekât için altın ve gümüşü nisab tayin etmiştir. Dolayısıyla paranın zekâtının altın ve gümüş ile ifade edilmesi paranın altın ve gümüş olduğunu ortaya koyar.

Beşincisi: Parasal işlemler hakkında gelen kur hükümleri yalnızca altın ve gümüşledir. Diğer yandan İslâm'da bütün mâli işlemler için gelen nasslar altın ve gümüş olarak ifade edilmektedir. Bilindiği gibi kur bir paranın aynı cins para ile ya da başka bir para ile değişimidir. Diğer bir ifadeyle kur paranın para ile değişimidir. Sarf işlemleriyle ilgili olarak -ki bu kesinlikle parasal bir işlemdir ve paradan başka bir şeyle alakası yoktur- yalnızca altın ve gümüşü göz önüne almış olması, paranın yalnız ve yalnız altın ve gümüş olabileceğine delalet etmektedir. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* açıkça şöyle belirtmiştir: [بِيعُوا الذَّهَبَ بِالْفِضَّةِ كَيْفَ شِئْتُمْ يَدًا بِيَدٍ] **“Peşin olmak şartıyla istediğiniz şekilde gümüş karşılığında altın satın.”**¹ Ayrıca şöyle buyurmaktadır: [الذَّهَبُ بِالْوَرَقِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ] **“Altın karşılığında altını veresiye değiştirmek faizdir, peşin olursa o başka.”**²

Tüm bunlara dayanarak paralar, içtihat ve meşverete dâhil olan şeylerden olmadığı gibi ekonomik ve mâli hayatın etkisiyle gelişerek şekil alan bir oluşum da değildir. Bilakis paralar, İslâm'ın hükmünü açıkladığı şeylerden biri olup

¹ Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Büyû', H. No: 1240

² Sünen-i Ebû Dâvud Kitâbu'l Büyû', H. No: 3348

dayanakları bakımından tek parasal birim oldukları gibi cinsleri bakımından da şer'î hükümlerle sabittir.

Yukarıdaki beş hususa bakıldığı zaman İslâm'da parayla ilgili birtakım şer'î hükümler olduğu gibi, paraya bağlanmış birtakım şer'î hükümler de vardır. Zira amaçsız olarak para biriktirmenin haram kılınışı, para üzerinden zekâtın farz kılınışı, paranın değişimiyle ilgili kur hükümlerinin oluşu, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in işlerini bu ölçülere göre yapmayı tasvip etmesi, diyetin ve hırsızlıktaki el kesme cezasının ona bağlanmış olması, para hakkındaki görüşün şer'î nasslara bağlı olduğunun delilleridir. Şeriatın sadece kendisine bağlı hükümlerle belirlemiş olduğu para, altın ve gümüştür. Bunlar paranın altın ve gümüş olması ya da bunlara dayalı olması gereğini anlatan delillerdir. Bu nedenle şer'î hükümlerle para çeşidi hakkında tayin ve tespit edilen hususlara riayet etmek gerekmektedir. Yani bunlara dayanarak İslâm'da paranın altın ve gümüş olması farz olur.

Şu var ki para olarak sadece altın ve gümüşün belirlenmiş olması bunlardan başka şeylerle değişim yapılamayacağı anlamına gelmez. Buradaki para konusu değişim konusu değildir. Bilakis, neyin para olarak esas alınacağı konusudur. Zira değişimin her türlü şeyle caiz olmasına rağmen gerek mübadele gerekse nakit ifadeler için belirlenen ölçünün mutlaka altın ve gümüş olması İslâm'da para birimi olarak altın ve gümüşün belirlenmiş olması açısından gereklidir.

Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* altın ve gümüşü işlenmiş, belirli veya sabit bir ölçüyle basılmış olması fark etmeyen nakitler olarak kabul etmiştir. Bilindiği gibi altın ve gümüş sikkeler Pers ve Rum darphanelerinde büyük ve küçük olarak basılmış paralardı. Gümüş parçaları motifsiz ve işlenmemiş tipleriyle ülkenin her tarafında mübadele aracı olarak kullanılmaktaydı. Çeşitli şekil ve görüntülerde olan

bu paraların değerleri, adedine ve nakışlı olup olmadığını bakılmaksızın taşımış oldukları ağırlığa göre idi. Bazen yumurta büyüklüğünde bir altın parçası mübadele unsuru olarak kullanılıyordu. Nakitlerle ilgili olarak İslâm'ın getirmiş olduğu sınırlama; altın ve gümüşle ve bunların her birinin ağırlıklarıyla ilgilidir. Zekât gibi Allahu Teâlâ'nın hakkına, borç ve alım satıma konu olan nesnelerin fiyatları gibi kulların hakkına ait hususlar dinar ve dirhemle ilgili konulardır. Yani ağırlığı altın ve gümüş cinsinden belirlenmiş konulardır. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in hayatında da ondan sonra gelen dört raşit halife döneminde de aynı uygulama geçerliliğini korudu. Emevî'lerin ilk dönemleri de bu uygulamaya tabidir. Abdülmelik b. Mervan geldiğinde ise mübadele aracı olarak kullanılan işlenmiş veya işlenmemiş, büyük küçük bütün altın ve gümüşlerin İslâmi motiflerle değişmez, sabit bir ağırlıkta basılmasına karar verdi. Böylece Abdülmelik, hicri 75 yılında gümüşten dirhem ve altından da dinar denilen para birimlerini Mekke ölçüsüne sadık kalarak bastırmış oldu. Bu tarihten itibaren İslâm Devleti'nin parası değişime uğramayan tek bir sistemle kendisine özgü bir para oldu.

İşte bu esasa göre şekillenen İslâm'da para sistemi esas itibarıyla belirli bir gramajda altın ve gümüştür. Bunların hacmi, şekli, üzerindeki nakışın türü gibi hususların tümü üsluplardandır. Buna göre şer'î lafızlarda ve buna ait ölçülerde her nerede geçerse geçsin altın ve gümüş kelimeleri şu iki şeyi kapsar:

Birincisi: Karşılığı altın ve gümüş olması hâlinde bakır, bronz ve kâğıt para gibi kendisi ile işlem yapılan nakitler.

İkincisi: Bizzat altın ve gümüş madenlerini içeren paralar. Bizzat altın ve gümüşten basılmış paralar her yerde itibar gördüğü gibi altına dönüştürülebilen bakır ve kâğıt paralar da her yerde itibar görür.

Altın Sistemi

Eğer bir devlet, iç ve dış piyasalardaki işlemlerinde altın para veya iç piyasada altına dönüştürülebilir kâğıt para kullanıyorsa altın sistemine göre hareket ediyor demektir. Devletin altına dönüştürülebilir olan kâğıt parası, ya iç piyasada ve dış ödemelerde kullanmak ya da sadece dış ödemelerde kullanmak amaçlıdır. Ancak bu dönüşümün, sabit fiyatta yani kâğıt para biriminin belli bir fiyatla belli bir altın miktarına veya bunun aksine dönüşebilir olması şarttır. Bu durumda ülkenin para biriminin değerinin güçlü bir şekilde altına endeksli olması doğal bir durumdur. Dolayısıyla diğer mallara oranla altının değeri yükseldiğinde diğer mallara oranla paranın değeri yükseleceği gibi mallara oranla altının değeri düştüğünde paranın değeri de düşer.

Altın esasına göre ayarlanmış paralar birtakım özel nitelikleri bünyesinde toplarlar ve para birimi kanuni olarak belirli bir ölçüyle altına bağlanmış olur. İnsanın nakit olarak paraya sahip olması veya külçe altın ya da gümüşe sahip olması ve bunları ihraç etmesi caiz olduğu için altının ihraç ve ithali serbest bırakılır.

Altının uluslararası serbest dolaşıma sahip olması nedeniyle kişilerin yabancı para veya altın bulundurma ve ödemelerini bunlarla yapabilme imkânı olacaktır. Bu konuda transfer maliyeti daha düşük olan ödeme şekli göz önüne alınır. Piyasadaki altının kur değerine ilave olarak transfer maliyeti yabancı para biriminin fiyatından daha yüksek ise yabancı para transferi şüphesiz ki daha iyidir. Ancak kur değeri bunun üzerinde ise altını piyasadan alarak transfer etmek daha avantajlı olacaktır.

Altın Sisteminin Faydaları

Kâğıt para veya benzeri sistemlerle karşılaştırıldığında

altın sisteminin faydalarının başında, bütün dünyaya para sistemi olarak kendisini kabul ettirmiş olması gelmektedir. Bu faydanın altın ve gümüşten başka bir sistem için geçerliliğinin söz konusu olması düşünülemez. Çünkü tüm dünya, paranın kullanılmasına başlanılmasından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre zarfında altın ve gümüşe dayalı para sistemini kullanmıştır. Bu tarihe kadar dünya altın ve gümüş sisteminin dışında başka bir şey bilmemekteydi. Fakat sömürgeci devletler, ekonomik ve mâli sömürü vasıtalarını kullanmaya başladıklarında parayı da bir sömürü aracı olarak başka sistemlere bağladılar. Banka mevduatları, kasalarında belli bir miktarda altın ve gümüş tuttıkları gibi aynı zamanda altın ve gümüşe dayalı olmayan kâğıt paralara da itibar etmeye başladılar. İşte bu sebeple altın sisteminin faydalarını anlatmak kaçınılmazdır. Bu faydaların en önemlileri şunlardır:

1- Altın esası, altının serbest dolaşımını, ithal ve ihraç serbestisini gerekli kılar. Bu esas parasal olarak mâli ve ekonomik istikrarı zorunlu hâle getirir. Bu durumda kur işlemleri, ithal edilen malların fiyatlarının ve hizmet sektöründeki ücretlerin ödenmesinden kaynaklanan bir işlem olmaktan ileriye geçmez.

2- Altın sistemi devletlerarasında kur fiyatının sabit kalması demektir. Kur fiyatının sabit olması ise küresel ticaretin gelişmesine katkı sağlar. Çünkü fiyatlar sabit kalınca, müteşebbisler dış ticarete açılmaktan ve ticaretlerini geliştirmekten çekinmezler.

3- Altın sisteminde, hükümetler veya merkez bankaları diledikleri miktarda nakit para basma imkânı bulamazlar. Kâğıt paraların altına çevrilebilirliği nedeniyle ilgili otoriteler diledikleri kadar para basıp piyasaya sürmekten çekinirler. Çünkü böyle durumlarda altına karşı talep artacağı için

bu talebi karşılayamamaktan dolayı korkuya kapılırlar. Böylece otorite basacağı para miktarı ile mevcut altın rezervleri arasında makul oranları muhafaza etmeyi gözetir.

4- Dünyada kullanılan paraların her biri muayyen bir miktar altına karşılık değerlendirildiğinde kişilerin ve malların bir ülkeden diğerine geçişleri ve döviz yokluğu gibi zorluklar ortadan kaldırılmış ve böylelikle de büyük bir kolaylık sağlanmış olur.

5- Her devlet altın rezervlerini koruyarak ülkeler arasında altın kaçırılmasını engellemiş olurlar. Böylelikle yasal bir sebep olmadan altının ülkeden çıkartılmasını engellemek için başka kontrol sistemlerine de gerek duyulmaz. Zira altın ancak dışarıdan sağlanan mal ve hizmetlere ilişkin yapılacak ödemeler gibi meşru sebeplerle intikal eder.

İşte saydığımız bu birkaç fayda, dünyada para sisteminin altın para sistemi olmasını gerektirecek faydalardır. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'na kadar bütün dünyanın altın sistemini uygulamış olmaları karşısında hayrete düşmemek gerekir. I. Dünya Savaşı çıktığı zaman dünyada var olan para sistemi altın esaslı üzerine kuruluydu. O günün mevcut paraları altın paralar ve altına dönüşebilir olan kâğıt paralardı. Ayrıca birtakım gümüş paralar da kullanılmaktaydı.

Bu sistemin uygulanır olması, ekonomik ilişkilere çok olumlu etkide bulunmuş olmasına rağmen 1914 yılında I. Dünya Savaşı ilan edilince, savaşa katılan devletler, altın sistemini sarsacak uygulamalara başladılar. Ülke parasının altına dönüşebilirliğinin kaldırılması, altın ihraç ve ithalinin çok sert kayıt ve engele tabi tutulması gibi hususlar bu uygulamalardandır. 1971 yılında Amerika, altın ile dolar arasındaki ilişkiyi kaldırıldığını açıklayarak altın sistemi ile çalışmayı durdurmuş oldu. İşte o zamandan beri altının para

ile ilgisi kalmayıp yalnızca bir mal konumuna düşmüş oldu. Amerika bu tavrı ile doları dünya para sistemi için esas kılmayı hedeflemekteydi ki bu yolla uluslararası mâli piyasaya egemen olabilsin. Bu çıkışla altın sisteminin dünyadaki uygulaması kalkmış oldu. Kâğıt para sistemi altın sisteminin yerini aldı. Bunun etkisiyle değişim değerleri alt üst olurken, şahısların para ve mal nakilleri ile ilişkin yurtdışı çıkışlarında birtakım zorluklar ortaya çıktı.

Altın Sisteminin Problemleri

Altın sistemi, uluslararası bir sistem iken herhangi bir problemi bulunmamaktaydı. Ancak problemler büyük devletlerin para yoluyla düşmanlarına darbeler vurmaya başladıkları günden sonra ortaya çıktı. İşte o zaman altın sistemi ile birlikte zorunlu kâğıt para sistemi getirildi, Batılı sömürgeci devletler IMF'yi ortaya çıkardılar ve Amerika, doları para sisteminin esası yaptı. İşte bu nedenle altın sistemini uygulayan devletlerin önünde birtakım sorunlar meydana geldi. Bunların çözülebilmesi için bilinmesi gereken sorunlar şunlardır:

1- Altın, üretici kapasitesi yüksek, sanayisi gelişmiş, bilimsel ve teknik yönden kuvvetli devletler veya uluslararası ticarete başarılı olan devletlerde yoğunlaştı. Bu durum, malların bedelleri veya uzmanlar, bilim adamları, teknik elemanlar gibi hizmet sektöründeki ücretler nedeniyle altının güçlü ülkelere akmasına yol açmıştır. Böylece dünyadaki mevcut altın rezervleri yığınlar hâlinde bu devletlerde birikmeye başlar ve devletlerarası altın dağılımında bir dengesizlik meydana gelir. Bunun neticesinde ise ülkeler, sahip oldukları altın rezervlerinin dışarıya sızmasından korkarak altının çıkışına engel koydular. Buna bağlı olarak da dış ticaretteki hareketlilik durdu.

2- Bütçe dengesinin çıkarına olması nedeniyle bazı devletler lehine altın akışı oluşur. Ancak bu devletler, ülkelerine giren bu altınların iç piyasayı etkilemesi ve fiyat artışlarına neden olmasını engellemek için, ülkeye giren miktar kadar piyasadan altın çekerek piyasaya senet ihraç ederler. Bu yolla altın, ülke sınırları içinde tutularak dışarı çıkmamış olur. Dolayısıyla da altını ihraç eden ülkeye geri dönmez. Buna bağlı olarak da altın sistemi nedeniyle zarar meydana gelir.

3- Altın sisteminin yayılması; devletlerarasında farklı üretim alanlarına yoğunlaşarak aralarındaki ticaret yollarına engeller koymama düşüncesine bağlıdır. Fakat devletlerde sanayilerini ve tarımlarını koruma yönünde güçlü bir yapı ortaya çıktı ve gümrük duvarları koydular. Böylece bu devletlerden altın çıkışına neden olacak malların girişi zor hâle geldi. Bu sebeple de altın sistemine tabi devletler bundan zarar gördü. Altın sistemini uygulayan bir devlet, normal bir fiyattan kendi malını diğer devlete ihraç etme imkânına sahip olamadığı zaman iki şeyden birini yapmak zorunda kalmaktadır:

a- Karşı karşıya kaldığı gümrük duvarlarını aşabilmek için mallarına ait fiyatların genel seviyesini daha fazla düşürmek.

b- Malını diğer devlete ihraç edemeyecek ve buna bağlı olarak da zarar edecek.

İşte altın sistemini bir veya daha fazla devlet uygulamaya başladığında maruz kalacağı problemlerin belli başlıları bunlardır. Bu problemleri gidermenin yolu ise şöyledir:

1- Ülkenin ticari siyaseti kendi kendine yeterlilik esası üzerine kurulu olmalıdır.

2- Ücretin tespiti üretilen malların fiyatlarına veya geçim

seviyelerine göre değil onların emeklerinden elde edilen faydaya göre tespit edilmelidir.

3- Hisse senetleri ve bonolara ülkedeki bireylerin mülk edilen mal olarak bakmamaları sağlanmalıdır.

4- Ülke servetinin artırılmasında ihracata dayalılığı azaltmak ve servetin üretimini dışarıya gidecek olan mal ve hizmetlere muhtaç olmadan iç üretimden gelmesine çalışmak. Böylelikle de gümrük duvarları uygulamasından etkilenmemek.

Devlet bu siyaset üzerine yürüdüğü müddetçe altın sistemine göre yürüyüşünü sürdürebilir. Böylelikle altın sisteminin tüm iyiliklerinden faydalanmış ve olumsuzluklarından da uzaklaşmış olur. Herhangi bir zararla karşılaşmaz tam tersine altın sistemi devletin maslahatına olur. Bu nedenlerle devlet başka sisteme değil kesinlikle altın sistemine tabi olmalıdır.

Gümüş Sistemi

Gümüş sisteminden kasıt, gümüşün para birimine esas olmasıdır. Gümüş madeninin para olarak darp edilmesi ve sınırsız resmî para olarak kullanılmasıdır. Bu sistem çok eski zamanlardan beri bilinen bir sistem olup İslâm Devleti'nde de altın ile birlikte kullanılmıştır. Bazı devletlerdeki para birimine tek esas Çin Hindi ülkelerinde 1930 yılına kadar olduğu gibi yalnızca gümüş sistemiydi. Bu tarihte gümüş kuruluşlar altın kuruluşlarla değiştirildi.

Gümüş sistemi bütün ayrıntılarıyla altın sistemi gibidir. Bu ortak özelliklerinden dolayı bir devlet aynı anda her iki sistemi de uygulayabilir. Nitekim Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in hicretinden beri İslâm Devleti'nin para sistemi altın ve gümüşe dayanmaktaydı. Para sisteminin altın ve gümüşe dayalı olması kaçınılmazdır. Yani paranın altın ve

gümüş veya karşılığı altın veya gümüş olan kâğıt para olması gerekir.

Madenî Paralar

İktisatçılar, değişik madenî para çeşitlerini başlıca iki grupta ele alırlar:

a- Tek maden standardı

b- Çift maden standardı

Birinci para sistemi içerisinde anapara olarak kullanılan madenî para genel olarak tek bir madenden basılmış sikkelere hasredilir. İkincisinde ise ikili maden sistemi vardır. Bu sistemde anapara olarak altın ve gümüş sikkeler, birbirinden farksız olarak kullanılır. Bu sistemde şu üç unsur bulunur:

1- Altın sikkelerde sınırsız resmî para özelliğinin bulunması

2- Altın ve gümüş madenlerinin darp serbestisinin olması

3- Altın ve gümüş sikkelerinin kıymetleri arasında kanuni bir oranın bulunması

İki maden sistemi tedavüldeki para miktarını çoğaltıcı bir özelliğe sahiptir. Zira her iki madenî sikke birlikte anapara olarak kullanılır. Bunun sonucu olarak malların fiyatları yüksek seviyede korunmuş olur ki bu da üretim artışını teşvik eder ve paranın değerinin sabit kalması sağlanır. Netice olarak fiyatlar ekonomik sarsıntılara götüren şiddetli değişimlere daha az maruz kalır. Bu açıdan bakıldığında madenî paralardan iki maden sisteminin kullanılması tek maden sisteminin kullanılmasından daha olumludur.

Kâğıt Paralar

Kâğıt paralar üç çeşittir:

1- Temsilî Kâğıt Paralar. Bu paralar külçe veya para şeklinde muayyen bir yere konulmuş olan altın ve gümüşün belli bir oranını temsil eden banknotlardır. Bu tür kâğıt paraların üzerinde rakam olarak altın ve gümüş madenî değerleri yazılı olup arzu edildiği zaman altın ve gümüş paralarla değiştirilebilirler. Bu durumda tedavül madenî paraya göre yapılır. Dolayısıyla altın ve gümüş yerine tedavülde temsili olarak bu kâğıt paralar kullanılır.

2- İtibarî (Banknot) Para. Bu tür paralar, muayyen bir miktar madenî paranın, imzalayan kimse tarafından hamiline ödeneceği taahhüt edilen paralardır. Bu tür paraların tedavüldeki değeri, üzerindeki imzanın güvenilirliği ve ödeme taahhütlerine sadık olmaları ile oluşur. Bu paralar halk arasında güven kazandığı zaman sikkelerin tedavülünde olduğu gibi kolaylıkla kullanılır. Bu tür paraların önde gelen çeşidi belli bir bankanın çıkarmış olduğu ve halkın güvendiği banknotlardır. Ancak bu banknotları veya bir başka ifadeyle güvene dayalı kâğıt paraları basan banka veya hükümet, temsili kâğıt paralarda olduğu gibi bu paraların tam değerine eşit miktardaki altını muhafaza etmezler. Tam tersine güvene dayalı kâğıt paraları piyasaya süren merkezler, normal zamanlarda ihtiyat olarak kendi kasalarında, piyasadaki para miktarının belli bir kısmını karşılayabilecek kadar madenî para muhafaza ederler. Piyasadaki para ile ihtiyatta tutulan maden arasındaki oran $1/3$, $2/3$, $3/4$ şeklinde olabileceği gibi belli bir yüzdellik oranla da olabilir. Böylece bu banknotların ihtiyati madene karşılık olan kısmı temsili kâğıt para olarak itibar görür. Bu paranın ihtiyati madene karşılık olmayan kısmı ise güvene dayalı kâğıt para sayılır ve insanların bu paraya olan güvenine binaen tedavülde bulunur.

Örneğin hükümet veya banka, kasada yirmi milyon dinarı madenî ihtiyat olarak muhafaza ederken diğer yandan kırk milyon dinar değerinde kâğıt para basıyor olduğunu düşünelim. Fazla olarak basılmış olan yirmi milyon dinar için karşılık bulunmamaktadır. İşte bu karşılığı olmayan paraya “*İtibarî kâğıt para*” denir. İhtiyati karşılığı olan diğer yirmi milyonluk kâğıt paraya ise “*temsili kâğıt para*” denir.

Buna göre devlet tarafından çıkartılan ve kâğıt paranın tam değerine eşit olarak da altın ve gümüşün konulduğu para, temsili kâğıt para olarak itibar görür. Ancak piyasaya sürülen kâğıt paraların tamamını karşılayacak kadar altın ve gümüş ihtiyatı bulunmayan, sadece paranın üzerinde yazılı olan değer bir kısmına karşılık gelecek kadar altın veya gümüş karşılığı bulunan paralar güvene dayalı kâğıt paralardır.

3- Altın ve Gümüş Karşılığı Olmayan Kâğıt Para. Bu paralar kanuni banknotlar veya nakdî kâğıtlar olarak isimlendirilirler. Bu paraları hükümetler çıkartarak para olarak piyasaya sürerler. Ancak bunlar altın veya gümüşe dönüştürülemediği gibi bunların altın, gümüş veya banknot olarak rezerv güvenceleri de yoktur. Bu paranın basımı kanunla olur ve bu kanun, paranın altın ve gümüşle değişiminden muaf tutulur.

Para Çıkarmak

Fiyat, toplumun mal ve eşyalarının kıymetlerine vermiş olduğu ölçüdür. Ücret ise yine toplumun emek değerini takdir etmek için koydukları ölçüdür. Para bu ölçüleri ifade etmek için kullanılan şeydir. Bu şey bize değişik mal ve hizmetlerle, sarf edilen emek hakkında karşılaştırma yapma ve bunları tek bir esasa bağlama imkânı sağlar. Bu durumda ise muhtelif mal ve hizmetlerle muhtelif emekler arasında kar-

şılaştırma yapmak ve genel bir ölçü belirlemek kolay olur. Mal ve eşyaların fiyatları ile işçi ücretlerinin tespit ve ödemesi ancak bu birime göre olur.

Bir paranın değeri, sahip olduğu alım gücüne yani insanın bu para vasıtasıyla mal veya emeği elde etme gücüne göre tespit edilir. Bu nedenle toplumun mal ve hizmetlerin değerini belirtmek için koymuş olduğu ölçünün satın alma gücü olmalıdır ki ona para denilebilsin.

Gerçekte bu değişim aracının kesinlikle zati bir kuvvetinin bulunması veya zati bir kuvvete dayanması gerekir. Yani bu şeyin insanlar nezdinde bizzat muteber bir değerinin olması gerekir ki ona para olarak bakılabilsin. Ancak dünyada para çıkartma çok çeşitli şekillerde olmaktadır. Piyasaya sürülen bu paraların bir kısmının bizzat bir kuvveti bulunmakta veya bizzat kuvveti bulunan bir şeye dayanmaktadır. Diğer bir kısmı ise yalnızca üzerinde para yazdığı için para olarak itibar edilerek çıkartılmaktadır ki bu paraların da satın alma gücü vardır.

Para basım olayında devletler, genelde iki yol takip ederler. Birincisi, para çıkartma işini altın ve gümüş sistemine göre yürütürler. İkincisi, para çıkartma işini kanuni olarak kullanımı zorunlu olan kâğıt para sistemine göre yürütürler.

Altın ve gümüş sistemine göre hareket eden devletler para çıkartmada iki üslup takip ederler:

Birincisi, ister tek maden standardına göre isterse çift maden standardına göre olsun fark etmez madenî para usulüyle para basımı. İkincisi kâğıt para usulüyle basımıdır.

Madenî para usulüyle para basımı işleminde muhtelif değerlerde altın ve gümüş paralar basılır. Ancak basılan bu altın ve gümüş paralar, her türden muhtelif para ve malların değerlendirilmesinde tek bir para biriminin esas alınmasına

göre gerçekleşir. Çıkarılan bu paraların bizzat kendisi devlet tarafından tedavüle sunulur.

Altın ve gümüş sistemini benimseyen devletlerde kullanılan kâğıt para üslubuna göre devlet para olarak kâğıt kullanır. Yani altın ve gümüşe dönüştürülebilme kabiliyeti bulunan kâğıt paralar kullanılır. Bu üslubun uygulanmasında iki yol izlenir:

Birinci yol kâğıt paraların külçe veya muayyen bir yere konulmuş para şeklindeki altın ve gümüşün belli bir miktarını temsil etmesidir. Bu paraların üzerinde yazılı olan değer aynı zamanda madenî para değerini temsil etmekte olup istenildiğinde birbirleriyle değişim imkânı sağlamaktadır. İşte madenî para kıymetine sahip olan ve istenildiğinde de madenî paraya dönüştürülebilen kâğıt paralara “temsilî kâğıt para” denir.

İkinci yol ise bu parayı çıkartan tarafın, parayı taşıyan kimseye muayyen bir miktarda madenî para vereceğini taahhüt etmesidir. Bu tür kâğıt paralar üzerinde yazılı miktar kadar altın ve gümüşü temsil etmezler. Fakat bu kâğıt paraların üzerinde yazılı olan değere karşılık madenî bir kıymeti vardır. Bu tür paralar çıkartan banka veya devletler, kendi kasalarında bu paraların kıymetinden daha az bir miktar madeni ihtiyat olarak muhafaza ederler. Yani bu paralar piyasaya sürülen paraların %25, %33 veya %67’si nispetindedir. Örneğin bir banka veya devlet beş yüz milyon dinar kâğıt para çıkarmak isterse, buna karşılık kendi kasasında iki yüz milyon dinarlık altın ve gümüş muhafaza eder. İşte bu tür kâğıt paralara “*güvene dayalı kâğıt paralar*” denilir. İhtiyat için ayrılmış olan paraya ise “*altın rezervi*” veya “*altın karşılığı*” denilir.

Durum nasıl olursa olsun bu türden hâllerin tümünde bir

devletin çıkartmış olduğu para yukarıdaki seçeneklere göre olursa o devlet altın sistemine göre hareket etmiş sayılır.

Buradan da görülmektedir ki zati gücü olan şeyler, altın ve gümüşdür ki hem zati olarak bunlar para olmalıdır hem de diğer paraların dayandığı esas olmalıdır. Zira bu madenlerin bizzat kendisi zati itibarıyla paradır ve paraların dayanacakları bir esastır. Her ne olursa olsun her ülke kendi parası için belli bir şekil, belli bir ağırlık ve motifler kullanmak suretiyle kendi parasını diğer paralardan ayırt eder. Veya parasını, altın ve gümüşe dayanan temsili kâğıt para şeklinde bir para olarak belirler ve bunları içeride ve dışarıda tedavüle sunar.

İtibarî kâğıt para olarak isimlendirilen paranın üzerinde yazılı değerinin belli bir miktarı kadar altın karşılığı vardır. Yani paranın rakamsal değerinin daha az bir miktar karşılığı olarak altın rezervi bulundurulur. Bu hâliyle bu paralar, sahip olduğu muayyen niteliği ve şekliyle diğer devletlerin paralarından ayrılabilir.

Banknot sistemini benimsemiş olan devletler sınırlı bir fiyatla altın ve gümüş veya kıymetli bir madene tahvil kabiliyeti olmayan paralar çıkarırlar. Bu tür banknotları çıkartan devlet veya kurumlar, istenildiğinde bu tür paraları altına çevirme garantisi vermezler. Zira bu türden bir devlette altın herhangi bir meta konumundadır. Arz ve talep dengesine göre fiyatı değişir. Hiçbir zaman sabit bir özellik arz etmezler. Piyasadaki mevcut banknotların madenî bir karşılıkları olmadığı için madenî paralarla da değiştirilemezler. Bu banknotlar, kanuni değerlerinden başka bir değeri olmayan, kendinden bir kuvvete dayanmayan paralardır. Bunlar, mübadele aracı olarak kabul edilen birimlerdir. Mübadele aracı olmasını geçerli kılan kuvvet ise kanun kuvveti olup, bu parayı çıkartmış olan devletin gücüne dayalıdır. İşte kişi-

ler bu kanun gücüyle mal ve hizmet ediniminde bu paraları mübadele aracı olarak kullanırlar.

Mademki para çıkartma işlemi yukarıdaki şekle göre ce-reyan ediyor, o zaman her ülke toplumun mal ve hizmet karşılığı olan herhangi bir şey üzerinde para birimi olarak karar birliğine varabilir. Eğer bu şeyde insanların mal ve hizmet edinebilmeleri için bir satın alma gücü varsa, bu şey müşterek bir ölçü birimi olarak o ülke tarafından kabul edilmiş bir para olur. Buna binaen her devlet, mal ve hizmet satın alma gücü esasına göre değişmez bir esasla para çıkar-tabilir. Çıkarılan bu paralar ile toplumun mal ve hizmetlere vermiş olduğu değer ifade edilmiş olur ki o toplumda yaşa-yan herkes paranın taşımış olduğu değer karşılığında mal ve hizmet edinme gücüne sahip olur. Devletin, Uluslararası Para Fonu'na (IMF), Dünya Bankası'na herhangi bir merkez bankasına veya bunlar gibi herhangi bir kurum ve kuruluşa bağlanmasına ihtiyaç yoktur. Yeter ki paranın kendi satın alma gücü olsun. Bu güç ya altın ve gümüş gibi bizzat kendi-sinden veya temsili kâğıt paralar gibi varlıkları altın ve gü-müşe dayalı paralarla olur. Bilindiği gibi temsili kâğıt para-ların üzerinde rakamla altın ve gümüşten temsil ettiği mik-tar yazılıdır. Yine kambiyo türü kâğıt paralarda olduğu gibi ihtiyati karşılık olarak altın ve gümüş vardır. Banknotlar ise satın alma gücüne sahip olan ve insanların bu vasıtayla mal ve hizmet edinebilecekleri kâğıt paralardır.

Önceleri devletler altın ve gümüş ile mübadelede bulu-nuyorlardı. Her devlet altın ve gümüşe değişmez, belli bir vasıf veriyordu ki diğer devletlerin paralarından ayırt edile-bilsin. Daha sonraları aynı devlet, altın ve gümüşten ibaret olan paraların yanında değişmeyen ve muayyen niteliğe sahip kâğıtlar çıkarmaya başladı. Buna bağlı olarak da aynı devlet, altın ve gümüşün yanında çıkartmış olduğu bu kâğıt-

ları para olarak isimlendirdi. Bunun sonucunda dünyada altın ve gümüşten madenî paralar ile altın ve gümüşe çevrilebilen veya bu tür karşılıkları olan kâğıt paralar ve nihayet hiçbir şeye dayanmayan kâğıt paralar meydana çıktı. II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1971 yılına kadar paralar; madenî paralar ve üç çeşidi ile kâğıt paralar olmak üzere iki ana şekilde teşekkül etmişti. ABD başkanı Nixon'ın, Bretton Woods anlaşmasının sona erdiğini ve buna bağlı olarak da doların altınla irtibatını kestiğini ilan ettiği 1971 yılından itibaren ise tüm dünya yalnızca kâğıt para sistemine göre yürümeye başladı.

Değişim Değeri (Döviz Kuru)

Sarf paraların birbirleriyle olan değişimin yani bir paranın başka bir parayla değişiminin adıdır. Bu değişim altının altınla ve gümüşün gümüşle değişiminde olduğu gibi ya aynı cins paraların birbirleri ile değişimi şeklinde olur ya da altının gümüşle veya gümüşün altınla değişiminde olduğu gibi iki farklı paranın birbiriyle değişimi şeklinde olur. Aynı cinsten paraların birbirleriyle değişiminde aranan şart birbirine denk olmalarıdır. Altının altınla veya altına dönüşümü mümkün olan kâğıt paranın altınla değiştirilmesi işleminde olduğu gibi aralarında herhangi bir fazlalığın olması kesinlikle caiz değildir. Çünkü bu türden bir değişim faizdir, faiz ise haramdır. Bu nedenle bu değişimde herhangi döviz kuru söz konusu olmaz.

Altının gümüşle ve İngiliz sterlininin dolarla, rublenin frankla değiştirilmesi işleminde olduğu gibi iki farklı cinsten olan paraların birbirleriyle değişiminde fazlalığın olması caizdir. İşte bu türden iki farklı paranın diğerine olan farkına değişim değeri ya da döviz kuru denir. Birbirinden farklı iki para birimi arasındaki değişim değeri döviz kurudur.

İnsanları para değişimine iten faktör, bir tarafın diğer tarafın elinde olan paraya duyduğu ihtiyaçtır. Aynı devlet sınırları içerisinde yaşayan insanların altını gümüşle ve gümüşü altınla değiştirme arzuları açıkça anlaşılan bir olaydır. Burada altın ile gümüş arasında bir değişim yaşanmakta, devletin altın ve gümüş sistemine göre hareket etmesi nedeniyle iki para arasında bir değişim meydana gelmektedir. Fiyat ise piyasa kurallarına göre oluşur. Dolayısıyla devlet tarafından kullanılan iki cins para birimi arasında bir değişim nedeniyle herhangi bir zarar söz konusu olmaz. Zira bu, mal fiyatlarının değişmesi gibidir.

İki veya daha fazla devlete ait farklı paralar arasında yapılan değişimde ise şüphesiz birçok problem vardır. Bu nedenle bu konunun incelenmesi için bu değişim ve değişimdeki fiyatın realitesi hakkında şer'î hükmün bilinmesi gerekmektedir.

Bilindiği gibi devletler çeşitli para sistemleri dâhilinde hareket etmeleri nedeniyle, altın sistemini benimsemiş olan devletlerin durumu kâğıt para (banknot) sistemini uygulayan devletlerin durumundan farklıdır. Altın sistemine bağlı birkaç devlete ait para birimleri arasındaki döviz kuru veya değişim oranı takriben sabit bir oran üzerinde olur. Madenî para usulünü benimsemiş olması hâlinde durumu açıktır. Zira bu durumda değerleri arz ve talebe göre değişkenlik arz edebilecek olan iki çeşit para söz konusu değildir. Çünkü burada altın altınla değiştirilmektedir. Herhâlde altını piyasaya sürmüş olan devletlerin özel armaları, özel işaret veya motifleri bulunur ki bu da paranın hangi devlete ait olduğunun ayırımına yarar. Bu durumda iki devlet arasındaki değişim fiyatı, birinci devletin parasında yer alan saf altın ağırlığı ile ikinci devletin parasındaki saf altın ağırlığı arasında meydana gelir. Altın sistemini takip eden ülkeler arasındaki

değişim farklılığı ancak transfer maliyetlerindeki değişkenlerin durumuna bağlıdır. Aralarında değişimin söz konusu olduğu bu işlem altın sınırı (marjı) olarak isimlendirilir. Transfer maliyetleri genellikle küçük çaplı maliyetlerdir. Dolayısıyla altın sistemini takip eden ülkeler arasındaki kur fiyatı, yaklaşık olarak sabittir dersek mübalağa etmiş olmayız. Temsili kâğıt para sistemini benimsemiş olan devletleri de buna dâhil edebiliriz. Zira bu devletlerde de değişim fiyatı, aynen madenî para usulünü benimsemiş devletlerde olduğu gibidir. Çünkü bu durumda da vakiada var olan değişim, madenî para sistemine göre olmaktadır. Dolayısıyla her durumda altın ve gümüş madenlerinin tedavülüne karşılık birebir bunların yerini alan temsili kâğıt para tedavül etmektedir. Buna bağlı olarak her iki usul de birbirine benzetilmekte olup her ikisinde de para, altını ifade etmektedir.

Fakat devletler güvene dayalı para usulüne yani banknot yöntemine göre para basıyor olmaları hâlinde piyasaya sürülen para mevcut altından çok daha fazla olduğu için kâğıt paralar altının değerini taşımamaktadır. Bu paraların esas değerleri ihtiyati altın miktarına göre farklılık gösterir. Böylece her iki para cinsi arasında bir değer ve değişim farkı oluşur. Ancak döviz kuru sabit kalır ve onu bilmek kolay olur. Çünkü onun değişim değeri ihtiyati olarak bulunduru lan altın oranına göre belirlenir. Bu miktar ise açık ve net olarak bilinen bir şeydir.

Birçok devlet itibarî para (banknot) sistemini uyguladığı zaman aralarında değişim fiyatlarının sınırlandırılması konusu ortaya çıkar. Devlet, belirli bir fiyattan parasını altına dönüştürmekten kaçındığı zaman ise devletler bir sorunla karşı karşıya kalırlar. Bu sorun, itibarî kâğıt para sistemini uygulayan devletler arasında döviz kurunun nasıl belirleneceğidir.

Bu problemin çözümüne işaret ederken şunu ifade etmek gerekir. Çeşitli kâğıt paralar, küresel para piyasasında insanların piyasaya sürdüğü çeşitli mallar gibidir. İnsanlar bu tür paraları, para oldukları için değil, asli yurtlarında diğer malları satın alma gücüne sahip oldukları için satın alırlar. Bu sebeple iki kâğıt para arasındaki mübadele oranı veya aralarındaki döviz kuru her iki paranın ait olduğu ülkelerdeki satın alma gücüne göre belirlenir. Buna göre döviz kuru, iki para arasındaki değişim oranıdır. Örneğin kâğıt para sistemi çerçevesinde hareket eden Mısır ve İtalya paralarını ele alalım. Bir İtalyan liri, İtalya'da on birimlik bir mal alabiliyorsa ve bir Mısır cüneyhi Mısır'da yüz birimlik bir mal satın alıyorsa bu durumda her iki para arasında bir mübadele oranı vardır ki o da Mısır cüneyhinin on İtalyan liri oluşudur. Fakat bu oranın değişmesi mümkündür. Zira kâğıt paralar, dünya para piyasasında insanların mübadele ettikleri çeşitli mallardan ibarettir. İnsanlar bu paraları para oldukları için değil parayı çıkartmış olan ülkede mal ve hizmet edinme aracı olması özelliğinden dolayı alırlar. Asli yurtda mal ve hizmet fiyatları düşünce o paranın değeri artar. Mal ve hizmet fiyatları artarsa paranın değeri düşer. Bizim açımızdan yabancı paraların değeri onun satın alma gücüne bağlıdır. Yabancı paranın satın alma gücü arttığı zaman bizim açımızdan sağlayacağı fayda da artmış olur. Böylece yabancı para alabilmek için daha fazla kendi paramızdan vermemiz gerekecektir.

Ya da tam tersi olarak yabancı paranın satın alma gücü azalursa bize sağlayacağı menfaat de azalacağı için kendi paramızdan daha az bir miktar para vererek yabancı para satın alabiliriz. Çünkü bu yabancı paralar kendi ülkelerinde daha önce sahip oldukları satın alma güçlerini yitirmiş olmaktadır. Buna karşılık bizim paramız kendi satın alma

gücünü korumaktadır. Diyelim ki Mısır ve İngiltere'de belli bir yıldaki fiyat seviyesi yüzde yüz olsa ve her iki ülke arasındaki parasal oran, bir Mısır cüneyhi bir İngiliz sterlinine eşit olsa, o zaman para değeri denk olmuş olur. Tabii ki karşılıklı para değişiminden amaç İngiltere'deki mallardan ihtiyaç olanların karşılanmasıdır. Bu nedenle ülkemizde arz ve talep bakımından İngiliz sterlinine karşı herhangi bir değişiklik olmaz. Ancak bizdeki fiyat seviyesi iki yüz seviyesine yükselir ve İngiltere'de yüz seviyesinde kalırsa bu durumda İngiliz sterlininin değeri iki kat olmuş ve buna bağlı olarak da bir Mısır cüneyhi yarım sterlin etmektedir. İngiltere'de fiyatların düşmesi nedeniyle İngiliz sterlinine yöneliş olurken fiyatların yükselmesi nedeniyle de Mısır cüneyhine yöneliş azalacaktır. Yine buna bağlı olarak İngilizlerin hem Mısır cüneyhine yönelişleri hem de Mısır mallarına olan talepleri azalacak ve İngiliz mallarını tercih edeceklerdir. Zira Mısır malları iki kat artarken İngiliz mallarının fiyatları ise olduğu gibi kalmıştır. İşte böylece paranın çıkartıldığı ülkedeki malların fiyatlarında meydana gelen değişime bağlı olarak döviz kuru da değişmektedir. Örneğin paranın artması sebebiyle bir başka ülkede fiyatlar seviyesi yükselmiş olsa dahi aralarındaki değişim değeri kaçınılmaz olarak yine değişecek ve fiyat seviyelerinin yükseldiği devletin para biriminin dış alım gücü azalacaktır.

Herhangi bir ülkenin parası ile yabancı paralar arasındaki döviz kurları yabancı paraların aralarındaki değişim değeri ile birlikte yürür. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz:

1 Irak dinarının, 100 İran riyaline veya 200 İtalyan liretine veya 400 Fransız frankına eşit olduğunu varsayalım. Buna göre yabancı para birimleri arasındaki döviz kuru şöyle olur: 1 İran riyali 2 İtalyan liretine veya 4 Fransız frankına eşit olur. İtalya'da ise 1 İtalyan lireti 2 Fransız frankına veya

½ İran riyaline eşit olur. Fiyatlar seviyesine bağlı olarak değişmesi hususunda her bir devlet parasının dış değerini serbest bırakması, küresel ticarete, yerel paranın yabancı paraya veya yabancı paranın yerel paraya tahviline ağır sınırlamalar koymaması hâlinde ülkeler arasındaki fiilî uygulama bu şekilde olur. Fakat her devlet içindeki fiyat yükselmelerine rağmen dışarıya karşı para değerini korumaya uğraşması, ithalat izinlerini azaltması yoluyla yabancı malların ithalatına sınırlama getirecek olması hâlinde ise muhtelif ülkeler arasındaki döviz kurlarında dengesizlik meydana gelir. Bazı devletler yabancı ülke paraları üzerinde birtakım kayıtlar, sınırlamalar koymadıkça döviz kurları arasında dengesizlik meydana gelmez. Zira birtakım kayıtlar ve sınırlamalar olmadığı zaman tüccar parasını dilediği şekilde değiştirebilir ve kâr elde eder. Buna binaen halk, kârlı olacağı düşüncesiyle bu tür ticarete yönelir ve böylelikle muhtelif döviz kurları arasında denge yeniden sağlanır.

Para değerleri ile ilgili işlemlere koyulan kayıtlar savaş dönemlerinde daha açık ve yaygın olarak göze çarptığı gibi şiddetli ekonomik sarsıntı dönemlerinde de göze çarpmaktadır. Bu dönemlerde parasal işlemlere birçok kayıtlar koyan devletin parasının değeri, uygulamakta olduğu para sistemine bağlı olarak diğer para değerlerine göre farklılıklar arz eder. Bunun nedeni de ülkelerde yürürlükte olan para politikası ve sistemidir. Sabit kur sistemini uygulayan ülkelerin paraları ile diğer paralar arasında sabit bir oran vardır. Çünkü merkez bankası ve yabancı para komisyonculuğu yapma iznine sahip olan bankalar döviz sabit kurlar üzerinden alım satım yapmaktadırlar.

Sabit kur sisteminin geçerli olmadığı ve merkez bankalarının belli bir fiyatla döviz alım satım taahhüdünde bulunmadığı ülkelerde yabancı paraların fiyatları arz ve talebe

bağlı olarak zaman içerisinde farklı olur. Döviz kurlarının arz ve talebe göre belirlenmesini isteyen ülkeler “serbest kur sistemi” uygularlar. Böylece döviz kurlarının değişimi yalnızca iki ülke arasındaki fiyat seviyelerinin değişimi ile değil, ayrıca uluslararası ticaretteki kısıtlamalar veya rakip devletlerin bütçe açıklarından da kaynaklanabilmektedir. Bazı ülkelerde serbest kur sistemi kanun gereğidir. Örneğin Lübnan’da durum böyledir. Lübnan’da döviz fiyatları tamamen günlük olarak arz talep çerçevesinde belirlenmektedir. Bu da hükümetin izlediği serbest kur sisteminin bir sonucudur. Diğer yandan sabit kur sistemini uygulayan ülkelerde fiyatların arz talep ilişkisine göre oluşması yasak olmasına rağmen merkez bankalarının belirlediği kurların ötesinde serbest piyasada farklı kurların oluştuğu da gözden kaçmamaktadır.

İşte dünya devletleri arasında cereyan etmekte olan değişim ve döviz kuru böyledir. Diğer bir ifade ile değişim olayı ve devletlerarası değişim oranlarının realitesi budur. Diğer yandan değişim ve kur farkları ile ilgili şer’î hükümlerin açıklanması ise şöyledir: İslâm Devleti altın para sistemini uygular. Bu uygulama ister madenî para tarzında olsun, isterse madenî para yerine geçecek olan ve üzerinde yazılı değerın birebir altın veya gümüş karşılığı olan temsili kâğıt para tarzında olsun fark etmez. Karşılığı olan kâğıt para sistemi de altın para sistemi dâhilinde olan bir olaydır. Madenî parayı sabit bir sistemle uygulasin veya uygulamasın, İslâm Devleti altın para sistemini uygulamaya mecburdur. Çünkü bu mecburiyet birtakım şer’î hükümlere dayanmaktadır. Aynı cins paraların değişiminde denklik şart olup fazlalık caiz olmaz. Bu durum ister ülkeler içinde isterse dışındasın fark etmez. Zira şer’î hüküm tektir, değişmez. Peşin olması kaydıyla içeride altın ile gümüş arasında birbirinden

fazla miktarlarda değişim caiz olduğu gibi peşin olması koşuluyla ülke dışında da caizdir. İslām Devleti'nin parası ile altın ve gümüşe dayalı kğit para kullanan yani üzerinde yazılı olan değerin birebir altın veya gümüş karşılığı olan paranın geçerli olduğu ülkeler arasında yapılan değişimde de durum aynıdır. Değişik para cinslerinde değişimin peşin olarak yapılması Şartıyla fazlalığın olması caizdir. Ancak aynı cins paralar için bu durum söz konusu değildir. Miktarı denk olmayan bu tür değişimler Şeriata göre faiz hükmündedir.

Güvene dayalı kğit paraların üzerinde yazılı olan değerin bir kısmı için ihtiyat ayrılmış olduğu için karşılığı bulunan bu miktar kadarı para olarak değerlendirilir. Bunlar İslāmi paramızla bu esasa göre değişime tabi tutulur. Değişim esnasında bu miktar dikkate alınarak madenī sistemde altın ve gümüş arasındaki değişim hükmüne tabi olur.

Banknotlar ise altın ve gümüşe çevrilebilen para olmaları ve altın ve gümüşe dayanmadıkları için bu paralar birbirinden farklı paralar kategorisine girerler ki bu konuda denk olması veya fazlalık bulunması fark etmeksizin böyle değişimler peşin olması Şartıyla caizdir.

Buna göre İslām Devleti'nin parası ile diğer devletlerin paraları arasında değişim İslām Devleti'nin paraları arasındaki değişimde olduğu gibi caizdir. Aralarında miktar bakımından fazlalığın bulunması da caizdir. nkn bu paralar birbirinden farklı olan iki para birimidir. Ancak altın ve gümüş açısından bu değişimin peşin olması Şartı vardır.

Altın ve gümüş arasındaki değişim oranı veya aralarındaki döviz kuru tümüyle sabit değildir ve altınla gümüşün piyasa fiyatlarına göre değişebilir. Bu konuda ülke sınırları içerisinde olması ile ülke sınırları dışında olması arasında

bir fark yoktur. Bu durum İslâm Devleti parası ile yabancı paralar arasındaki değişim için de geçerlidir. Aralarındaki döviz kurunun değişmesi caizdir ancak İslâm Devleti'nin parası ile yabancı paralar arasındaki değişim iki nedenden dolayı İslâm Devleti'ni etkilemez:

Birincisi: İslâm topraklarında ümmete ve devlete gerekli olacak çok fazla miktarda ham madde vardır. Bu nedenle diğer devletlerin mallarına temel ihtiyaç olması itibarıyla veya zaruri ihtiyaç olması itibarıyla muhtaç olunmaz. Yani elinde bulunan imkânlarla kendi kendine yeterli olabilmesi mümkün olduğu için birtakım değişiklikler kendi ekonomisi için bir etken teşkil etmez.

İkincisi: İslâm toprakları petrol gibi bütün dünyanın gereksinim duyduğu ana kaynaklara sahiptir. Bu sebeple bu tür madde satışlarında ödeme olarak altın dışında para kabul etmeyebilir. Yerel olarak sahip olduğu mallar nedeniyle dışarıya muhtaç olmayan devlet, tüm insanların muhtaç olduğu mal ve hizmetlere sahip bir devlet olması nedeniyle döviz kurlarının değişmesinden asla etkilenmeyeceği gibi hem dünya para piyasasına hâkim olabilir hem de hiçbir devlet onun parasına hâkim olamaz.

DIŞ TİCARET

Alışveriş işlemi mal ile mübadele yerine para ile mübadele olmaya başladıktan sonra ticaretin kolaylaŐır hâle gelmesi, ticaret hacminin artmasına neden oldu. DiŐer yandan gerek ülke içindeki fertler arasında gerekse uluslararası ticarete iş bölümleri artarak kişinin yalnızca kendisi veya kendi halkı için yaşadığı devirler sona ermiş oldu. Bu nedenle toplumların birbirlerinden iliŐkisiz ve uzak bir hayat sürmeleri imknsızlaŐarak, dünya hayatının gereği olarak i ve dış ticaret denilen geliŐmeler meydana geldi.

İç ticaret, ülke dhilindeki hane halkları, firmalar ve kamu sektörünün bireylerle olan ticari iliŐkileridir. Bu tür ticarete fakihlerin belirtmiş oldukları hükümler tatbik edilir. İ ticarete devletin herhangi bir müdahalesine gerek olmadığı gibi direkt kontrol etmesi için de herhangi bir neden yoktur. İŐlm Devleti bu konuda ancak alışverişle ilgili İŐlmi hükümleri insanlar arasında tatbik ederek bu konudaki gerekli müeyyideleri tıpkı kira ve evlilik gibi diŐer İŐlmi hükümlerde olduğu gibi yerine getirir.

Dış ticaret ise halklar ve milletler arasındaki mal ve hizmetlerin ithal ve ihracı iŐlevlerinden oluşur. Aynı devletin bireyleri arasındaki ticaret dış ticarettten sayılmaz. Bu ticaret iki devlet arasında yapılabilđi gibi, ayrı devletlerin fertleri arasında da yapılabilir. Bu tür ticarete mal ve hizmetler bir ülkeden diŐer bir ülkeye intikal edeceği için burada devletlerin karşılıklı egemenlik hakları söz konusudur. Bu nedenle devlet, bazı malların ihracını direkt olarak engelleyebileceği gibi bazılarını da serbest bırakabilir. Devlet anlaşmalı veya harbî devletlerle yapılan ticareti, kendi reayasından olmayan tüccarları doğrudan ve mutlak olarak konu edinir. Yani devlet dış ticarete kesin olarak müdahale eder. Dış ticaretle ilgili konularda kendi tebaasından olan iş

adamlarını kontrol etmekle yetinir. Çünkü onların yaptıkları işler içerideki ilişkiler kapsamında yer alır.

Dış ticaret, ticaretle uğraşan insanlar vasıtasıyla devletler arasında mal ve hizmetlerin bir yerden bir yere intikal etmesi demektir. Yani bir kişi ticaret yapmak, kendi ülkesine mal ve hizmet getirmek kastıyla bir başka ülkeye gider veya kendi malını bir başka ülkeye satmak ve aldığı parayı da ülkesine getirmek ister ya da sattığı malın bedeliyle oradan mal ve hizmetler satın alarak ülkesine döner. Bütün bu durumlarda devlet gerekli düzenleme ve kontrol hakkını direkt olarak kullanır. Bu iş için sınırlarda merkez oluşturur. Bu merkezlere İslâm fakihleri mesâlih yani kontrol noktaları ismini vermektedirler. Zira halifenin kâfir ülkelere uzanan yollarda birçok kontrol noktası oluşturması bir sorumluluktur. Böylece bu noktalardan geçen iş adamları ve malları kontrol edilmiş olur. Diğer bir ifadeyle devlet, ister alım isterse satımla ilgili olsun sınırlarda bulunan bu kontrol noktaları vasıtasıyla dış ticaret işlemlerini düzenlemiş olur. Bu düzenlemeler sınırlarda bulunan bu merkezler aracılığıyla uygulanır. Diğer bir ifade ile dışarıdan gelen ya da içerdiden dışarıya giden malların ve şahısların intikal işlemleri doğrudan bir düzenlemeye tabi tutulur.

Şer'î hüküm *"İnsanların yaptıkları işlerle ilgili olarak Şâri'nin hitabıdır."* şeklinde tarif edilmektedir. Dış ticaretle ilgili şer'î hükümler bireyler hakkında inen hükümlerdir. Belli bir bireye ait mülkiyet olması yönüyle mal ile ilgili şer'î hüküm, ancak mala ait bir hükümdür. Bu nedenle tüccar açısından şeriatın dış ticaretle ilgili hükmü, malların çeşidini değil malı elinde bulunduran kişiyi ilgilendiren bir hükümdür. Bu nedenledir ki dış ticaretle ilgili şer'î hükümler aslında, bireyleri ilgilendiren hükümlerdir. Şeriatın onlara ve mallarına bakışını ilgilendiren hükümlerdir. Yani dış ticare-

te konu olan fertler ve onların sahip oldukları mallarla ilgili olarak Allahu Teâlâ'nın belirlemiş olduğu hükümlerdir.

Buna göre dış ticaretle ilgili hükümler ne ticaretle ilgili ne de ticareti ortaya çıkartan kaynakla ilgili olmayıp doğrudan doğruya ticaret yapan kişiyle ilgilidir. Zira mallarla ilgili hükümler mal sahiplerine göredir ve mal sahibinin aldığı hükmü alır. Dolayısıyla mal sahibine uygulanan hüküm mülk edinmiş oldukları mallara da uygulanır.

Bu hükümler kapitalizme aykırıdır. Zira kapitalizmde dış ticaret mal sahibiyle ilgili olmayıp mal ile ilgilidir. Yani onlar, malın sahibini değil malın menşeiini dikkate alırlar. İslâm'da ise tam tersi olarak mala değil mal sahibine bakılır. İslâm ile kapitalist bakış açısı arasındaki fark buradadır. Zira kapitalizm mala ve onu üreten kaynağa ilgi duyar. Bu nedenle bu kaynakla ilgili hükümleri uygular. İslâm ise üretim kaynağıyla ilgilenmeksizin malın sahibiyle ilgilenir. Üzerinde ticaret yapılacak malın çeşidinin mübahlığı veya haramlığı malın ticaretine tesir eden faktör olduğu doğrudur. Fakat bu, faydalı veya zararlı olup olmaması yönünden malın vasfıyla ilgili olup kaynağı ile ilgili değildir. Dolayısıyla dış ticaretle ilgili hüküm malın menşei açısından değil, malın sahibi açısından verilir.

İslâm Devleti sınırlarına giren veya çıkan iş adamları üç kategoride incelenir:

1- İslâm Devleti tebaasından olan müslim ve gayrimüslim iş adamları

2- İslâm Devleti ile anlaşmalı olan devletlerin tebaalarından olan iş adamları

3- İslâm Devleti ile savaş hâlinde olan devletlerdeki iş adamları

1- İslâm Devleti tebaasından olan iş adamları

Kendileriyle savaş durumunda bulunduğumuz ülkelere, savaşta bize karşı kullanabilecekleri, onlara katkı sağlayacak silah veya levazımatın sevk edilmesi caiz değildir. Yani savaşta fiilen kullanabilecekleri tüm stratejik malların İslâm ülkelerinden ihracı men edilir. Çünkü bu durum, düşmanlara el uzatmak ve bize karşı yürüttükleri savaşta onlara yardım etmek anlamına gelir. Bu durum “günahta yardımlaşma” durumudur ve Müslümanlara karşı düşmanlarla yardımlaşma olarak değerlendirilir. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: [وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ] **“Günah üzerine yardımlaşmayın.”**¹

Müslim ve gayrimüslim tebaadan hiç kimseye bu tür malları ihraç etmesine izni verilmez. Bu men etme, savaşta Müslümanlar aleyhine kullanılması mümkün olan mal ve hizmetlerle ilgili bir konudur. Fakat Müslümanların aleyhine kullanılma ihtimali olmayan mal ve hizmetlerin ihracında bir sakınca yoktur. Örneğin elbise, kumaş v.b. ticaret malları bu kategoridendir. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Mekkelilerle savaş hâlinde olmasına rağmen Sümame adlı bir kişiye Mekkelilerle ticaret yapması konusunda izin vermiştir. Sümame'nin ticareti Müslümanların aleyhine kullanılacak mallardan değildi. Aynı şekilde Sahabeler Dönemi'nde Müslüman tüccarlar daru'l harp topraklarına gidiyorlardı. Tüm Sahabelerin gözleri önünde cereyan eden bu duruma Sahabelerden itiraz olmamıştır. Eğer bu durum caiz olmasaydı Sahabeler sessiz kalmazlardı. Gözleriyle gördükleri ve bildikleri hâlde böyle bir husus karşısında onların sessizliği “sükûtu icma” olarak kabul edilir. Bu nedenlerle müslim ve gayrimüslim tacirlerin, gıda, tekstil gibi konularda ihracat yapmaları caiz olup, ancak bu tür maddelere İslâm Devleti

¹ Mâide Suresi 2

dâhilinde ihtiyaç olması durumunda men edilirler.

Bu açıklamalar hükmen savaş hâlinde olduğumuz ülkelerle ilgilidir.

“İsrail” gibi fiilen savaş hâlinde olduğumuz ülkelerle ise silah, yiyecek ve de bir başka çeşit mal ile ticaret yapılmaz. Çünkü her tür malın, onların Müslümanlara karşı dirençlerini artıracak olması ve “günah ve düşmanlıkta yardımlaşma” unsuru taşıyacak olması nedeniyle, onlarla yapılacak ticaret yasaklanır.

İslâm topraklarından dışarıya yapılacak olan ihracatla ilgili hüküm budur. İslâm ülkelerine yapılacak olan ithalata gelince Allahu Teâlâ'nın [وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ] **“Allah, alışverişi helal kıldı”**¹ sözü genel olup iç ve dış ticareti kapsar. Müslümanın veya zımminin İslâm beldesine mal ve hizmet ithalini yasaklayıcı hiçbir nass varid olmamıştır. Dolayısıyla yukarıdaki ayette yer alan helal hükmü genelliğini korur. Buna göre Müslümanın türü ne olursa olsun ticaret malını getirmesi caizdir. Bu nedenle Müslüman açısından mülkiyeti haram olmayan her malın ithali caiz olup herhangi bir nedenle men edilemez.

2- Anlaşmalı devletlerle olan ticaret

Burada dış ticaret üzerinde yapılmış anlaşma metnine riayet edilerek ticaret işleri yürütülür. İthalat ve ihracat rejimlerinde anlaşma metnine riayet edilir. Ne var ki onlar harb ehline yardımcı olma anlamını taşıyan silah ve stratejik malları ülkemizden satın alamazlar. Satın almış olsalar da çıkartmalarına izin verilmez. Aramızda anlaşma olsa da onların bizimle savaşması ihtimali her zaman vardır. Fakat onlara yardım anlamına gelmeyecek veya stratejik bir fayda da temin etmeyecek olup, Müslümanların faydasına olabile-

¹ Bakara Suresi 275

cek hafif silah malzemelerinin ihracı mümkün olabilir. Zira silah satımı konusundaki ayırt edici nokta düşmana yardım sağlaması unsurudur. Düşmana yardımcı olmak, güç kazandırmak onlarla yapılacak olan ticarete dikkate alınması gereken illettir. Bu illet kalktığında yasak da kalkmış olur.

3- Harbî sayılan kimseler

Kendileriyle anlaşmalı olmadığımız ve İslâm Devleti'nin tebaasından da olmayan kimseler bu gruptandır. Bu grup ister fiilî olarak savaş durumunda olduklarımız olsun isterse olmadıklarımız olsun fark etmez. Bunlar Müslümanlar açısından harbî olarak değerlendirilirler. Ancak onlarla aramızda fiilî savaş hâli olduğunda onlara karşı savaştaki durum uygulanır. Onlara eman vermediğimiz sürece onlardan ele geçirdiklerimizi esir almak, öldürmek ve mallarına el koymak helal olur. Fiilî savaş hâli olmadığında ise onların öldürülmeleri, esir alınmaları ve mallarının helal kabul edilmesi caiz olmaz. Fakat ister kendilerinin isterse mallarının ülkemize izinsiz girişleri durumunda onlara harbî gözle bakılır. Malları da harbî kimsenin malı olarak değerlendirilir. İster alıcı ister satıcı konumunda olsunlar harbî tüccarlara karşı bu esaslara göre muamele yapılır. Onların tümü tüccar kabul edilir ve onlar hakkındaki şer'î hüküm şu şekilde özetlenir:

Harbî kişilerin eman yani özel giriş izni almadan daru'l İslâm'a girme hakları yoktur. Onlara eman verilmesi ülkemize girmelerine izin verilmesi anlamına gelir. Ancak eman olmadan girmiş olmaları hâlinde durumlarına bakılır, satmak amacıyla beraberindeki malıyla birlikte İslâm yurduna girmiş ise ve eman almadan ticaret maksadıyla girmelerine izin verilmesi şeklinde bir teamül varsa kendilerine dokunulmaz, ancak malları hakkında işlem yapılır. Yani onlar kendi ülkelerine vizesiz giren mallarımıza ne uyguluyorsa

biz de onu uygularız. Yani misilleme yapılır. Topraklarımıza yakın olan sınır bölgelerinde yaşayan şahısların durumunda olduğu gibi alışveriş yapmak maksadıyla giren kimseler hakkında teamüllere uygun olarak izin verilir. Onlara karşı uygulanan teamül izin almadan yani eman almadan topraklarımıza girmeleri yönünde ise uygulama böyle olur. Fakat onların tüccar olarak topraklarımıza girmelerine izin verilmesi şeklinde bir teamül yoksa ya da böyle bir teamül olmakla birlikte şahıs ticaret kastıyla girmemişse o kişiye tacir olmayan harbî sıfatı ile ilgili hukuk uygulanır. Bu durumda İslâm Devleti sınırları dâhilinde bulunduğu sürece malı ve canı koruma altında değildir. Hatta eman almak için girdiğini iddia etse de onun bu isteği kabul edilmez. Çünkü harbî olan bir kimsenin topraklarımızda kanının ve malının korunmasında eman, aranan bir şarttır. Eman verilmemişse kanı ve malı korunmaz. Tüccar niteliğine sahip oldukları zaman eman verme makamı, yalnızca tüccarlara ait hususta teamülü dikkate alır. Bu nedenle harbî bir kimseye eman vermek aynı zamanda onun malı için de eman vermek anlamına gelir.

Diğer yandan harbî olan bir kimse İslâm ülkesinde ikamet etmeye niyetlenir ve ikamet ederse sonra da daru'l harbe dönmek ister ve bu nedenle de malını bir Müslümana veya zimmîye emanet ederse ya da ikisine ödünç olarak bırakacak olursa duruma bakılır:

Herhangi bir kasıtlı daru'l harbe geri dönmüşse veya tacir, elçi veya gezmek ya da bir ihtiyacını yerine getirmek için geri dönmüş ardından da daru'l İslâm'a gelmişse kendisi ve malı için verilen güven devam eder. Zira İslâm ülkesinde ikamet etmek niyetiyle beraber, daru'l harbe gidip gelmesi bir zımminin daru'l harbe çıkışına benzer ve daru'l harbe girdiği zaman zimmînin hükmünü alır. Bu durumda daru'l

İslâm'a dönme niyetine sahip oldukça daru'l harbe çıkmış olmasıyla emanı iptal olmaz. Fakat daru'l harbe yerleşme niyetiyle yapılan çıkışlarda kendisi hakkındaki bu eman mutlak olarak bozulur. Tekrar İslâm ülkesine dönmek istemesi yeni bir emanı gerektirir.

Malı ile ilgili emana gelince duruma bakılır. Mallarını İslâm ülkesinde bir Müslümana veya bir zımmiye emanet olarak bırakmışsa bu mal hakkındaki eman devam eder. Çünkü o kişi daru'l İslâm'a eman ile girmiştir ve böylelikle hem kendisi hem de beraberindeki malı hakkında eman sabit olmuştur. Yani bu kişi daru'l harbe çıkıp mallarını daru'l İslâm'da bırakmışsa yalnızca kendisinin daru'l harbe dönmüş olması nedeniyle verilmiş olan eman kendisi için kalkar. Ancak daru'l İslâm'da bulunan malı için eman devam eder. İptal edilen eman kendisine has olarak kalır. Kişinin ölümü durumunda bu mallar varislerine intikal eder. Çünkü verilmiş olan bu eman, malla ilgili bağlayıcı bir haktır. Bu mal varislerine intikal ettiği zaman eman hakkı da intikal etmiş olur. Malını beraberinde çıkardığı zaman hem kendisi hem de malı için eman geçersiz hâle gelir.

Özet olarak harbî durumundaki bir kimsenin sahibine verilen eman olmadıkça ticaretini topraklarımıza sokması doğru olmaz. Bu durumda kendileri için verilen eman, ticareti için de verilmiş olur. Kişi kendisi girmeden mallarını İslâm beldesine sokmak isterse bu durumda malı hakkında eman verilebilir de verilmeyebilir de. Çünkü mal için verilen eman kendisi için verilen emandan ayrıdır. Harbî bir şahıs topraklarımıza girmek istediği ve kendisine eman verildiği zaman bu eman, kendisi ile birlikte bulunan malı için de geçerli olur. Ancak beraberinde daru'l İslâm'a getirmediği malı için bu eman geçerli olmaz. Daru'l İslâm'dan çıkar ve malını daru'l İslâm'da bırakacak olursa daru'l İslâm'da bu-

lunan malı için eman devam eder. Fakat kendisi için verilen eman sona erer. İşte buna göre halifenin kendisi girmeksizin mallarını sevk etmek isteyen harbînin ticaretine yani malına eman vermesi caizdir. Harbî kimsenin ticaretine yani malına eman verildiği zaman, vekili veya ücretli bir kişi aracılığıyla veya bir başka yolla bu malı gönderebilir. Bütün bu açıklamalara göre, daru'l İslâm'a girebilmesi için harbînin kendisine nasıl eman veriliyorsa aynı emanın malları için de verilmesi gerektiği açıklığa kavuşmaktadır.

Buna göre İslâm topraklarına girecek olan dış ticaretin emana yani devletin iznine ihtiyacı vardır. Dışarıdan sağlanan malların girişine izin verilmesiyle devlet, kendi tebaasının mallarını koruduğu gibi onları da korumalıdır. Ancak bu mallar eman olmadan yani izin almadan girmişse devlet bu mallara el koyarak mülk edinir ki bu da devlet için helal bir iştir. Ancak bu hüküm, harbî tüccarlara ait olan mallar için geçerlidir. Fakat İslâm Devleti'nin tebaasından bir Müslüman veya zımmi tüccarın dışarıdan bir mal satın alması durumunda bu malı ithal etmeleri için herhangi bir izin almalarına gerek yoktur. Burada yalnızca malın tamamen ithal edene ait bir mülk olması şartı aranır. Mülkiyet ise tüm yönleriyle alışveriş pazarlığının tamamlanmasıyla gerçekleşir.

Ancak günümüz ticaretinde olduğu gibi işlemlerin tamamlanması devam etmekte ise ve buna bağlı olarak da alışveriş pazarlığının tamamlanmamış olması nedeniyle mülkiyet hakkı da henüz tamamlanmamış ise tacir için ithal izni sağlanmamıştır. Tacir, malın yüklenme yani sevkiyatı ile ilgili evrakı tamamlamadıkça ya da malı satın almış olmasına rağmen doğrudan teslim alma işlemi henüz tamamlanmamışsa tacir için bu ticaret bağlayıcı değildir ve harbî kişiler tarafından yapılan ticaret hükmüne tabidir. Böylece o malın ithali izne tabi olur. Malı teslim etme konusu (FOB-

CİF) fabrika çıkış teslimi veya müşteriye naklederek teslimi olarak belirlenmiş ise bu durum Müslüman veya zımmi tarafından yapılan ticaret sayılır. Eğer satın alınan malın İslâm ülkesine girmesiyle malın teslim alma işlemi geçerli olacağına, mal henüz teslim alınmamışsa harbî kişinin ticareti anlamına gelir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar harbî malın veya harbî tacirin ülkemize girmesine ait hususlarıdır.

Diğer yandan ülkemizden mal ihraç etmek isteyen harbî konumundaki iş adamları için ise ihraç etmek istedikleri şeyler Müslümanların aleyhine kullanılabilir, düşmana katkı sağlayacak olan silah veya stratejik mallar ise bu türden malları satın almaları ve ihraç etmeleri engellenir. Satın almış olmaları hâlinde ise malı taşımaları ve ihraç etmeleri engellenir. Fakat ülkemizden mal satın alınması, taşınması ve çıkartılması hususunda kendisine eman verilen harbî konumundaki iş adamlarına yukarıda bahsedilen türden olmayan yiyecek, giyecek gibi malları ihraç etmelerine izin verilir. Bu durumda dikkat edilmesi gereken husus sadece bu tür malların az olması nedeniyle Müslümanlar tarafından ihtiyaç duyuluyor olmasıdır. Bu durumda bu malların çıkışına engel olunabilir. Yine tebaanın ihtiyaç duymaları illeti nedeniyle Müslüman ve zimmilerin de bu tür malları ihraç etmeleri engellenir.

İslâm beldesinin dışına mal ve iş adamlarının çıkması ve dışarıdan İslâm ülkesine girişiyle ilgili hususlar bunlardır. İslâm Devleti'nin bu tür ticaretlere uygulayacağı vergiler ise şöyledir: Bu konudaki şer'î hüküm, ticaretin değişmesiyle değil tüccarların değişimiyle farklılık arz eder. Zira İslâm ticarete, sadece onun bir mal olması ve menşei açısından değil, o malların kişiye ait bir mal veya mülkiyete konu olması yönüyle bakar. Bunun içindir ki ticaret mallarının

menşeyini ve türünü dikkate almadan tüccarların (mal sahiplerinin) konumuna göre hüküm de farklı olur. Böylece Müslüman olsun, zımmi olsun İslâm Devleti tebaasından olan kişilerin dış ticaretlerine herhangi bir vergi veya gümrük konmaz. Zira bu konuda Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ubeyd, Ukbe b. Amr'ın Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den şunu işittiğini rivayet etmiştir: [لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ صَاحِبُ مَكْسٍ] **“Gümrük vergisi alan kimse cennete giremez.”** Ebû Muhammed bunun aşşâr anlamına geldiğini söyledi. Aşşâr ise dışarıdan gelen mallardan 1/10 vergi alan kimse demektir. Müslim b. el-Mısbah'tan rivayet edildiğine göre *“Kendisi İbni Ömer'e, babası Ömer'in Müslümanlardan zekâtın dışında öşür (onda birlik gümrük vergisi) alıp almadığını sormuş, İbni Ömer de: Hayır bilmiyorum, cevabını vermiştir.”*¹

İbrahim b. Muhacir'den rivayet edildiğine göre o *“Ben Ziyâd b. Hudayr'dan işitmişim, şöyle diyordu: İslâm'da ilk öşür alan benim. Ben de: Gümrüğü kimden alıyordunuz, diye sordum. O da: Biz Müslüman ve anlaşmalı olanlardan öşür almıyorduk. Biz Tağlib oğulları Hıristiyanlarından alıyorduk, dedi.”*²

Abdurrahman b. Ma'kıl'dan rivayet edildiğine göre: *“Ben Ziyâd b. Hudayr'dan kimlerden gümrük aldıklarını sordum. Ziyâd ise: Biz Müslümandan da anlaşmalılardan da gümrük vergisi almıyorduk. Dedim ki: Peki kimden gümrük vergisi alıyordunuz? Harbî olan tüccarlardan alıyorduk. Biz onlara gittiğimizde onlar bizden nasıl alıyorlardı ise biz de öylece*

¹ Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 634, 680. Ahkâmu Ehlü'z Zimme, İbnü'l Kayyim el-cevzî, C: 1, S: 334

² Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 635. Ahkâmu Ehlü'z Zimme, İbnü'l Kayyim el-cevzî, C: 1, S: 335

gümrük alıyorduk, dedi.”¹

Yakub b. Abdurrahman el-Kârrî'den onun da babasından naklettiğine göre halife Ömer b. Abdülaziz, Adiy b. Ertâh'a şöyle yazmıştır: “İnsanlardan fidyeyi, sofraya vergisini² ve gümrüğü kaldırdı. Gümrükten maksat, insanların mallarını zulmederek almaktır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle dedi: [وَلَا تَبْخَسُوا] “İnsanların mallarını zulmederek ellerinden almayın ve yeryüzüne fesadı yaymayın.”³ Sonra sana zekât getiren kişinin zekâtını kabul et, zekâtını getirmeyenlerin hesabını Allah görecektir.”⁴

Kureyz b. Süleyman'dan rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdülaziz, Abdurrahman b. Avf Kârrî'ye yazdığı bir mektupta şöyle dedi: “Refah'taki gümrük evi denilen yere git ve onu yık. Sonra kalıntıları denize savur.”⁵

Ebû Ubeyd şöyle dedi: “Gümrük ve gümrüğün çirkinliği hususunda zikretmiş olduğumuz bu hadislere bakıldığı zaman bu uygulamanın aslının cahiliyede var olduğu görülür. Bütün Arap ve acem kralları gümrük uygulamasında bulunuyorlardı. Ülkelerine gelen tüccarların mallarından 1/10 alıyorlardı. Bu konuda Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem Müslüman olan Sakîf, Bahrayn ve Devmetü'l Cendel halkına ve diğerlerine göndermiş olduğu mektuplarda şöyle diyordu: [أَنَّهُمْ لَا يُخْشَرُونَ] “Onlar ne savaşa çıkmaya zorlanırlar ne de onlardan gümrük alınır.” Bu hususa ait birçok hadisle bir-

¹ Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 635. Ahkâmu Ehlü'z Zimme, İbnü'l Kayyim el-cevzî, C: 1, S: 335

² Cahiliyede krallar tacirlerden ondalık alırlardı. Pazar yerlerine bu ondalığın üstünde toplandığı bir bez serilirdi. Muhtemelen buradaki kaldırılması istenen sofradan kasıt bu bez parçasıdır.

³ Şuara Suresi 183

⁴ Ahkâmu Ehlü'z Zimme, İbnü'l Kayyim el-Cevzî, C: 1, S: 331

⁵ Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 632. Ahkâmu Ehlü'z Zimme, İbnü'l Kayyim el-Cevzî, C: 1, S: 332

likte ele aldığımızda bunun cahiliye uygulaması olduğunu biliyoruz. Allah, Rasulünü İslâm ile göndererek bu âdeti iptal etti.”¹ Dışarıdan gelen ticaret mallarından onda bir almak yani gümrük almak cahiliye adetlerinden olup Allahu Teâlâ İslâm ile bu âdeti kaldırdı.

Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’den rivayet edilen bu hadislerle iki Ömer’den gelen rivayetler, ticaretleri nedeniyle Müslümanlardan ve zimmilerden gümrük vergisi alınmayacağına delalet eder. Bu ticaret ister ithalat isterse daru’l harbe yapılan ihracat olsun hiçbir durumda gümrük vergisi uygulanmaz. Nitekim Ömer b. Hattab zamanında yapılan iç ve dış ticaretten dolayı ne Müslümanlardan ne de zimmilerden herhangi bir gümrük vergisi alınmamıştır. Sahabelerin, bu olayı gördükleri hâlde hiçbir şey söylememiş olmaları bu konuda bir sükûtu icmadır ki bu da şer’î bir delildir.

Hadiste geçen [مَكْسٍ] **“meks”** kelimesi, ülke sınırlarından geçen ticaret mallarından alınan verginin adıdır. Sınıra gelen mal ya ülkeye girer ya da dışarıya çıkar. Sınırlarda gümrük vergisi almak için kurulan mekânlara da [مَكْسٍ] **“meks”**, gümrük evi denilmektedir. Zira meks, cahiliye pazarlarında mal satan kimselerden ve devletin adamları tarafından mal satıldığında ya da şehre girdiğinde belirli miktarlarda alınan dirhemlerdir. Bu kelimenin çoğulu [مَكُوسٌ] şeklindedir. Arap dilinde [مَكْسٌ جَبَى مَالِ الْمُكْسِ] **“Gümrük vergisini topladı.”** denilir. Öyleyse bu tüccarlardan alınana has bir şeydir. Dolayısıyla gümrük vergisi almanın yasaklanması Müslümanı da zımmiyi de kapsamına alır.

Ebû Ubeyd’nin *el-Emvâl* kitabında Harbu’s Sekaff’den, onun da dedesinden rivayet etmiş olduğu [لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ

¹ Ebû Ubeyd. *El-Emvâl* C: 1, S: 636

عُشُورٌ إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى] **“Müslümanlar için öşür (gümrük vergisi) yoktur. Öşür ancak Yahudi ve Hıristiyanlardan alınır”**¹ hadisine gelince: Bu hadis, üç yoldan rivayet edilmiştir. Bunlardan ikisinde meçhul raviler vardır. Ancak Harb b. Ubeydullah es-Sekaffi'nin annesinin babası olan dedesinden rivayeti hakkında hadisçiler herhangi bir şey söylemeyerek susmuşlardır. Ayrıca hiçbir müçtehit bu hadis ile amel etmediği gibi kimsenin de bu hadisi delil gösterdiği görülmemiştir. Ne ticaretten herhangi bir şey alınmayacağını söyleyenler ne de Müslümanlardan zekât olarak öşrün dörtte biri, zımmilerden siyaset olarak öşrün yarısı alınır, diyen fakihler bile bu hadisi delil olarak kullanmamışlardır. Eğer bu hadis onlara göre sahih olsaydı hadisi alırlar ve delil olarak kullanırlardı.

Ömer'in, *“Müslümanlardan 1/40, zımmilerden, 1/20, harbî olanlardan da 1/10 oranında bir gümrük vergisi aldığına”* dair yapılan rivayete gelince bu rivayete göre Müslüman, zımmi ve harbînin her birine ait alışveriş hükmü mutlak surette bir arada ele alınması gerektiği görülmektedir. Hadisler, gümrük vergisinin haram olduğunu belirtirken Müslüman ve zımmiden gümrük vergisi almayı da açıkça haram kılmaktadır. Zira meks, ticaret malından alınan vergidir ve bu konudaki hadis geneldir. Dolayısıyla Ömer'in Müslümanlardan almış olduğu şey olsa olsa zekâttır. Harbîlerden aldığı şey ise onların Müslüman tacirlerden aldıkları vergiye karşı misillemedir. Zımmilerden alınan şey ise onlarla yapılan anlaşma gereği alınan miktarı ifade eder ve Ömer sulh anlaşmasına göre hareket ediyordu ve onlardan meks denilen bir vergi almıyordu. Çünkü Allahu Teâlâ kâfirlerden yalnızca cizye almayı farz kılmıştır. Eğer anlaşma neticesinde cizye

¹ Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 636

ile birlikte 1/20 oranında bir miktar alınmış ise anlaşmaya dayalı sahih bir haktır. Eğer böyle bir anlaşma yok ise zimmet akdinin sıhhati için cizye haricinde bir şey almak helal olmaz. Ebû Ubeyd şöyle diyor: *“Ömer’in zimmilerden 1/20 oranında bir vergi alması, bende bir tereddüt oluşturdu ve şöyle demek zorunda kaldım: Zimmiler Müslüman değillerdir ki onlardan zekât alınsın, harbî de değillerdir ki bizim tüccarlardan aldıklarına bir misilleme olarak onlardan bir vergi alınsın. Durumun ne olduğunu bir hadisi iyice düşününceye kadar anlayamadım. Hadisi iyice düşündüğümde Ömer’in bu uygulamasının kelle başına alınan cizye ve arazi haracından ayrı olarak onlarla yapmış olduğu anlaşmaya dayandığını gördüm.”*¹

Bu açıklama Müslüman ve zimmi tacirlerle alakalıdır. İslâm Devleti ile anlaşmalı olan devletlerin tebaalarından olan tacirlerden ise onlarla bizim aramızda var olan anlaşma metnine göre gümrük vergisi uygulaması yapılır. Yani anlaşma gereği onlardan hiçbir şey almamak gerekiyorsa hiçbir şey alınmayacağı gibi yine anlaşma gereği belli bir miktar kararlaştırılmış ise o miktar alınır. Netice itibarıyla onlarla yapılan anlaşmaya göre hareket edilir.

Harbî tüccarlardan ise onların devletlerinin bizim dış ticaretle uğraşan tebaamızdan aldıkları miktar kadar vergi alınır. Harbî olan bir tüccar eman almak suretiyle ülkemize girmesi durumunda, ister Müslüman isterse zimmi olsun onların topraklarına giden bizim tüccarlarımızdan almış oldukları vergi kadar vergi alınır. Çünkü Ebû Meczlez Lahik b. Humeyd’den gelen rivayette şöyle denilmektedir: *“Bazı kişiler Ömer’e şöyle dediler: Ülkemize giren harbîlerden nasıl vergi alalım? Buna cevap olarak Ömer: Siz onların ülkesine*

¹ Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 636

gittiğiniz zaman onlar sizden nasıl vergi alıyorlar? Dediler ki: Onlar bizden onda bir oranında vergi alıyorlar. Bunun üzerine Ömer: Siz de onlardan o kadar alın, dedi.”¹

Ziyâd b. Hudayr'ın şöyle dediği rivayet olundu: “Biz Müslümandan da anlaşmalılardan da gümrük vergisi almıyorduk. Dedim ki: Peki kimden gümrük vergisi alıyordunuz? Harbî olan tüccarlardan alıyorduk. Biz onlara gittiğimizde onlar bizden nasıl alıyorlardı ise biz de öylece gümrük alıyorduk, dedi.”² Ömer de bütün Sahabelerin gözleri önünde bu şekilde uygulama yaptı. Hiçbir Sahabe de bu uygulamaya karşı çıkmamış, bilakis hepsi sükût etmişlerdir ve bu nedenle konu üzerinde icma vaki olmuştur.

Şu var ki harb ehlinden olan tüccarların mallarından bizden aldıkları gümrükler kadar bizim de onlardan gümrük almamız sadece caiz olup bir vacip değildir. Devlet isterse alır, istemezse almaz veya onların bizden aldıkları oran kadar veya daha düşük bir oranla alır. Fakat daha yüksek bir oran uygulayamaz. Çünkü gümrük vergilerinden amaç, devlete gelir sağlamak olmayıp, misilleme siyasetidir. Bu konuda halife Müslümanların menfaatlarını gözetir. Abdullah b. Ömer'in oğlu Salim babasından rivayet ediyor, dedi ki: “Ömer, Medine'ye daha fazla miktarlarda gelmesi için Nebetî tüccarlara ait zeytinyağı ve buğdaydan yarım öşür, pamuk kumaşlarından da öşür kadar bir vergi alırdı.”³ Öşür o zamanlarda onların bizim tüccarlarımızdan almış oldukları miktardı. Bu nedenle harbî tüccarlardan alınacak olan gümrükler, devletin göreceği faydaya göre belirlenir. Devlet isterse hiç almaz veya daha düşük bir oran ya da misli ora-

¹ İbni Kudâme, el-Muğnî, C: 9, S: 350

² Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 635. Ahkâmu Ehlü'z Zimme, İbnü'l Kayyim el-Cevzî, C: 1, S: 335

³ Ebû Ubeyd. El-Emvâl C: 1, S: 640

ında bir tarife kullanabilir. Fakat onların bize uygulamış oldukları tarifenin fazlasını uygulayamaz.

Dış Ticaret Realitesi

Büyük ve gerçek kazanç sağlaması bakımından dış ticaretin büyük faydası vardır. Uluslararası yeni pazarlar kazanmak, herhangi bir engelle karşılaşmadan ham maddelerin ithal edildiği, devlet içinde üretilen malların da ihraç edildiği eski pazarları korumak için büyük devletlerin dış ticarete çetin mücadeleler ve rekabet içerisinde bulunmaları dış ticaretin ne kadar önemli olduğunun en açık göstergesidir. Uluslararası ticaretin kendine has birtakım özellikleri ve ayrıcalıkları vardır. Dış ticaret yapmadaki başlıca neden farklı devletler arasındaki mal ve hizmetlerdeki oransal farklılıklardır. İşte devletler arasındaki mal ve hizmetlerde göreceli olarak farklılıklar söz konusu olduğu zaman dış ticaret faaliyetleri başlar.

Ticari Denge veya Dış Ticaret Hadleri

Ticari denge olayı, yapılan ihracat ile ithalat arasındaki karşılaştırmadır. Ülkeden ihraç ettiğimiz malların değerini bir yana sonra da temin ettiğimiz malların değerini de diğer yana koyduğumuz zaman ticari dengeyi elde etmiş oluruz. Eğer ihracat rakamları ithalat rakamlarından yüksek ise ticari denge bizim lehimize dir. Çünkü devletler ihracat ile ithalat arasındaki fark nedeniyle bize borçlu duruma düşerler. Böylece mal ve hizmetlerin değerini mübadele etmek için dış ülkelerin bizim paramıza olan talebi, aynı maksatla bizim yabancı paralara olan talebimizden daha fazla olacaktır.

Ancak ticari denge olayı, devletin ekonomisi hakkında doğru bir görüntü sergileyemeyebilir. Zira millî gelir, sadece dış ticaretten elde edilen kârlarla sınırlı değildir. Bunun

dışında millî gelir kapsamında değerlendirilen daha başka gelir kaynakları da mevcuttur. Fakat ticari denge, dış ticaretimiz hakkında doğru bir görüntü oluşturması açısından önem taşır.

Devletin bir başka amacı bulunmadıkça dış ticaret hadle-
rinin tamamen lehimize dönüşmesi için aşırı bir hırs ve fe-
dakârlığa gerek yoktur. Kendileriyle ticari faaliyet yürüttü-
ğümüz devletin durumu bakımından ideolojiyle, ideolojinin
yayılmasıyla, sınaî hazırlık yapılmasıyla, birtakım ihtiyaçla-
rın karşılanmasıyla ya da siyasi hususlarla alakalı bir durum
söz konusu ise ticari dengenin veya devletlerarası duruma
etkisi bakımından durumun aleyhine olmasını istiyor ol-
mamıza ve de bu hususta fedakârlıkta da bulunmamıza
rağmen ticari denge lehimize olmayabilir. Çünkü ticari bakış
açısı her ne kadar kazanca veya kâra yönelik bir bakış açısı
olsa da aynı zamanda bireysel bir bakış açısını değil devletin
bakış açısını yansıtır. Bu nedenle devletin gayesi ve varlığı
kazançtan daha öncelikli olarak göz önünde bulundurulur.

Uluslararası Para İlişkisi

Dış ticaret, devletler arasında parasal bir ilişkiyi doğurur.
Devletler satın almış oldukları malların karşılığı olarak
ödenmesi gereken parayı mal ve hizmet satın almış olduğu
ülke parası ile veya yine o devletin kabul etmiş olduğu bir
para birimiyle ödemelidir. İhraç ettikleri mal ve hizmet için
ya kendi parasıyla veya kabul etmiş oldukları bir para biri-
miyle yapılacak ödemeleri kabul ederler. İşte bu doğal ne-
denlerle devletler arası parasal bir ilişki meydana gelmiş
olur.

Malların mübadelesi veya görünür ithalat ve ihracat,
hizmetlerin mübadelesi veya görünmeyen ithalat ve ihracat
olarak isimlendirilen işlemlerin varlığı söz konusudur. Bu

türden işlemler; uluslararası yük ve yolcu taşımacılığı gibi taşımacılık hizmetlerini, uluslararası posta, telefon ve telgraf ücretlerini, döviz ödemelerini, ticari hizmetlerin gereği olan para ödemelerini veya komisyonculuk ve vekâlet işlemlerini, aynı şekilde turizm hareketi ile irtibatlı olan tüm hizmetleri kapsar. Yabancı ülkeye giden bir turist burada gelirinin bir kısmını harcar ve o ülke mallarından birtakım malları alır. Kendi ülkesinden çıkarken gitmiş olduğu ülkede kendisine harcama imkânı sağlayan parayı yanına alabilir. Bunu ise ya kendi devletine ait parayla bu ülkede yapacağı harcamayı karşılayacak muayyen bir meblağı harcama izniyle ya da bu ülkede kabul gören bir para ile yapar. Böylece kendi parasından belli bir miktar döviz karşılığı diğer bir ülkeye transfer etmiş olur. İthalat işlemlerimiz nedeniyle satın aldığımız mal ve hizmetlerin karşılığını ödeyebilmek amacıyla, döviz elde edebilmek için yeterli paramızı arz ettiğimiz gibi yine döviz elde edebilmek için mallarımızı da diğer ülkelere arz etmiş oluruz. Bu nedenledir ki çeşitli ülkelerle ekonomik veya ticari ilişkiler içerisinde olabilmek için İslâm Devleti'nin döviz rezervlerine sahip olması zaruri bir durumdur.

Ne var ki ekonomik ve ticari ilişkiler kurmak uğruna kendi paramızı riske atmamız ve onu güven sarsıcı işlemlere maruz bırakmamız caiz değildir. Ticari olsun veya olmasın harici ekonomik ilişkilerimizde daima hâkim durumda olmamız konusu tüm bu ilişkilerimize temel teşkil etmelidir. Ancak böyle bir fikrî hedef dâhilinde arzu ettiğimiz dövize sahip olmanın yanı sıra kendi paramızı da muhafaza etmiş oluruz. İşte bu konuyu gerçekleştirmeye yardımcı olacak faktörlerden biri de borç almamaktır. İster kısa ister uzun vadeli olsun hiçbir şekilde borç alan devlet durumuna düşmemeliyiz. Zira bu tür borçlanmalar kendi paramızın değe-

rinin düşmesine ve parasal risklere neden olur.

Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret, devletin başka devletlerle halk veya ümmetlerle sağlamış olduğu ticari bir ilişkidir. Yani ümmetin ticari işlerinin dış ticaret açısından düzenlenmiş olmasıdır. Tabii olarak bu siyasetin belli temel esaslara dayandırılması gerekir ki dış ticaret işlemleri bu esaslara göre yürütülmüş olsun. Her ümmetin veya toplumun hayata bakış açılarının farklılığı nedeniyle dış ticarete bakış açısı da farklı olur veya kendi dışındaki toplumlarla ilişkisi, hayata bakış açısı ile ilişkili olarak belirlenmiş olur. Aynı şekilde ticari kazanç elde etme çabaları da ekonomik fayda anlayışlarının farklılığı çerçevesinde çeşitlilik gösterir. Bu nedendir ki doksanlı yılların başlarında yıkımından önce Sovyetler Birliğindeki sosyalistlerin dış ticaret politikalarının, dünyanın evrimi hakkındaki sosyalist dünya görüşüne dayanmakta olduğunu yani ticari kazancının yanı sıra satacakları mal ve hizmetleri ülkelere göre sınırlandırdıklarını görürüz. Örneğin Suriye'ye zirai aletler, gübre, ilaç, tekstil ürünleri, traktör gibi tükettikleri nesnelere üretiminde kullanacakları teknik alet ve edevatı satmaya çalışırlar. Bunun nedeni bu tür şeylerin o toplumu sosyalizme yönlendirmeye yardımcı olacağı düşünceleridir. Satın alacakları maddeler ise kendi üretimleri için ham madde niteliği taşıyan şeylerdir. Sosyalistlerin bu politikaları, İngiltere gibi kapitalist ülkelerin politikalarından farklıdır. Kapitalist ülkeler ise dış ticarete, sadece maddî kâr elde etmeye dayalı olan ekonomik fayda ilişkisini benimserler. Ekonomik açıdan kâr sağladığı müddetçe tüm halklar ve milletler her şeyi satarlar. Fakat Amerika'nın, Rusya ve Çin'le kurmuş olduğu dış ticaret ilişkisinde dış ticareti belli birkaç sınıf mal ve hizmetlere tahsis etmiş olması, bunların dışında kalan türlerin ticaretini yasaklaması,

Amerika'nın hayata bakış açısı ile ilgili olmayıp, onun savaş stratejisi gereğidir. Zira her ne kadar fiilî savaş hâlinde olmasalar da bu iki devleti kendisiyle hükmen savaşan devletler olarak kabul eder. Bunun dışında Amerika'nın da dış ticaret politikası ekonomik fayda anlayışına dayanmaktadır.

Dış ticarete bakış açısı itibarıyla Batılı ekonomistler arasında birtakım farklı görüş ve ekoller doğmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

1- Serbest Ticaret

Bu görüş herhangi bir kısıtlama olmaksızın devletlerarası ticari mübadelenin serbestçe yapılabilmesini öneren bir düşüncedir. Bu ekol, devletin ekonomik ve ticari kontrolünü gerek iç ve gerekse dış ticaret üzerinde herhangi bir kısıtlayıcı faktörün varlığını kaldırmayı, gümrük engellerinin ortadan kalkması gerektiğini savunarak, ithalat ve ihracat arasındaki dengenin devlet müdahaleleri yerine ekonominin doğal kuralları ile sağlanması gerektiğini düşünür.

Bu teori İslâm'la çelişir. Çünkü esas itibarıyla dış ticaret, bir devletin diğer devlet ve toplumlarla olan ilişkileri demektir. İster bireyler arasındaki ilişkiler şeklinde olsun isterse ekonomik ya da ticari ilişkiler şeklinde olsun bu ilişkilerin tümünün devletin egemenliği, doğrudan doğruya devletin tanzim ve kontrolü altında olması gerekir. Bu nedenle serbest dış ticaret düşüncesini benimsemek asla caiz olmaz. Çünkü İslâm Devleti birtakım ticari malların ihracatına engeller koyabileceği gibi diğer bir kısmı için de hiçbir engel koymayabilir. Diğer yandan, kendi tebaasından olan kişilerin iç ticaretlerini olduğu gibi dış ticaretlerini de sadece kontrol etmekle yetinmesine rağmen anlaşmalı olan devletlerle harbî olan devletlerin iş adamlarıyla olan ilişkilerimize de direkt olarak müdahale eder.

2- Koruyucu Dış Ticaret Politikası

Koruyucu dış ticaret teorisi, dış mübadelenin dengede olabilmesi amacıyla devlet mübadelesini öngören bir düşünce çeşididir ki bundan maksat ticari dengeyi etkileyerek yetersizliğe çözüm getirmektir. İhracat ve ithalat arasında kendiliğinden herhangi bir dengenin sağlanması mümkün olmadığı gibi herhangi bir açık da kendiliğinden kapanmaz. Dolayısıyla korumacı politikaların varlığı mutlaka gereklidir. İşte bu nedenle ithalat ve ihracata birtakım kayıtlar konmuş ve gümrük vergileri getirilmiştir.

Bu teori, ihtiyaca cevap vermekten uzak kısır bir teoridir. Çünkü bu teori dış ticarete gerekli olan dengenin sağlanabilmesi ve açığın kapatılabilmesi için devletin müdahalesini gerekli görmektedir. Dış ticaret dengesinin sağlanması için bununla yetinmek doğru değildir. İslâm Devleti'nin dış ticarete müdahalesi ancak ve ancak; diğer devletlerin uygulamalarına bir misillemede bulunmak, ülke ihtiyaçlarını temin etmek, mâli kazançlar sağlamak, dövize sahip olmak ve İslâmî davet için olur.

Yani devlet müdahalesini, sadece ticari denge ve açığı kapatmaya hasretmek doğru değildir. Bilakis devlet müdahalesi siyasi, ekonomik ve ticari amaçların yanı sıra İslâm davetini yüklenmek için olur.

3- Ulusal Ekonomi

Ulusal ekonomi teorisi, ağır sanayi teorisinden türemiş "düzenlenmiş korumacılık" (sınırlı korumacılık) teorisiyle irtibatlı bir düşüncedir. Bu düşünceyi savunanlar, ekonomik gelişme ve büyümenin olabilmesi için toplumun, ekonominin yanı sıra siyasi otoritenin de sahibi olması gerektiğine inanırlar. Onlara göre herhangi bir memleketin ekonomik kalkınması için şu üç aşamanın varlığı şarttır:

1- Tarım**2- Endüstriyel tarım****3- Endüstriyel ticari tarım**

Birtakım filolara, sömürgelere ve muhtelif yetenek ve kabiliyetlere sahip sakinleri olmadıkça bir devlet gerçek otoriteye sahip olamaz. Siyasi otoriteye esas şart olarak üretici güçler ile ekonomik gelişme arasında bir uyumun bulunması kaçınılmazdır. Devletlerarası ekonomik ilişkiler her ne kadar ekonomik rekabet hürriyetinden istifade ediyorsa da bu konuda aranacak şart, birbirleriyle yarışan her memleketin gelişen ve büyüyen kuvvetlerinin tekâmülüdür. Bu gelişmeyi artırmak için sanayi korunmalıdır. Fakat ziraatın herhangi bir himayeye ihtiyacı yoktur. Ziraat ürünleri fiyatları serbestçe piyasa şartlarında oluşmalıdır. Millî ekonomi teorisine göre ulusal ekonominin cevheri sanayidir. Bu düşünceye göre kuvvetli olmak isteyen toplumlar tarım aşamasından, sanayi toplumuna geçiş yapmalıdır. Çünkü ziraatla uğraşan toplumlarda üretici güçler yani fiilî çalışan kesim toplumun önemli bir kesimini oluşturur. Yine doğal kaynaklardan önemli bir kısmının da kullanım dışı olarak üretim dışı kaldığı görülür. Öyleyse bu güçlerin ve bu kaynakların yani fiilî çalışan kesimin ve birincil kaynakların yatırıma dönüştürülmesi için tarımın yanında sanayi sektörünün de üretim faaliyetine dâhil edilmesi gerekir. Sadece ziraatla uğraşan toplumlar ekonomik imkânlar elde edemeyecekleri gibi hem ziraat hem de sanayiye aynı anda sahip olan toplumların refah seviyesine de ulaşamazlar. Ulusal ekonomi düşüncesi ülkelerin ayakta durabilmesi için sanayinin ziraatla birlikte olması zaruretini ortaya koyarak sanayi sektörü için ticari himayeciliği gerekli görür. Bu amaçla yalnızca sanayi alanında ithalat ve ihracata kısıtlamalar getirilmesi gerekir. Tarımda ise herhangi bir şekilde sınırlama

ve kısıtlamaya gitmeksizin serbest ticaret ortamı oluşturulmalıdır.

Bu teori de İslâm'a ters bir düşüncedir. Zirai ürünler ihracında hiç sınır tanımamak veya zirai ürünler ihracında devlet kontrolünü düşünmemek caiz değildir. Devlet, ister tarım isterse sanayi alanında olsun her türlü malın ithal ve ihracını tanzim eder. Bazı malların ihracını yasaklarken bazılarının ihracına ise izin verir. Harbî ve anlaşmalı devletlere ait iş adamlarının bizimle yapacağı dış ticareti direkt olarak kontrol eder. Devlet, sanayi üretimini artırmak üzere, ülke menfaatlerini göz önüne alarak sanayi ile ilgili sahaya müdahale edebilir. Bu yönüyle bu müdahale, ümmetin işlerinin görülüp gözetilmesi kapsamında yer alan hususlardandır ki bu aynı zamanda İslâm'ın emridir. Ancak bu müdahale sınai gelişmeyi dikkate almakla birlikte yalnızca sınai gelişmeyi göz önünde tutan müdahaleler olmayıp davetin maslahatıyla kayıtlı faaliyetlerdir.

Bu açıklamalardan sonra her ne kadar ulusal ekonomi düşüncesi İslâm'a göre devletin dikkate alması gereken sanayiden bir parça ise de davetin maslahatıyla bağlantısının bulunmaması nedeniyle İslâm'a muhaliftir. Ayrıca tarımda mutlak bir hürriyet anlayışı ortaya koyması bakımından da bir bütün olarak teori İslâm'a ters düşmektedir. Bu nedenle Müslümanların bu teoriyi kabullenmeleri caiz değildir.

4- Yeterlilik Siyaseti

Yeterlilik siyaseti bir ülkenin kendi kendine yetinme arzusuna dayanarak ithalat ve ihracat yapmaksızın dışarıya muhtaç olmadan kapalı bir ekonomik model oluşturma anlamına gelmektedir. Gayeleri itibarıyla korumacı politikaların ötesinde bir teoridir. Serbest ticaret ve ulusal ekonomi teorilerinden de farklıdır.

Son iki dünya savaşı arasında uygulanan kendi kendine yeterlilik politikası şu iki şekilde belirginleşti:

- 1- Kapalı içe dönük sanayileşme
- 2- Genişleyici içe dönük sanayileşme

Nazi Almanyası içe dönük sanayileşme siyasetini uygulayan ülkelere bir örnek teşkil etmektedir. Uluslararası ticari kurallara ayak uydurmayan Almanya'nın iç ve dış siyaseti, kendisini bu tür bir modeli uygulamaya yöneltmiştir.

İçe yönelik sanayileşmeler her ne kadar siyasi gayeler hedefleyen birtakım tedbirlerden oluşuyor olsa da bu modelin onların bakışlarına göre ekonomik sistemle ilişkisi vardır. Bu ilişki; ham ve kimyevi maddelere, birtakım makinalara ve üretimde iş gücüne sahip olan bir ülkenin herşeyden önce ayakları üstünde durabilme gücünün bulunmasını beraberinde getirir. Bu da planlama ve düzenleme ile sağlanmış olur. Bu bakımdan sermaye ikincil bir faktör arz etmektedir.

Kendi kendine yeterli olma siyasetini uygulayan hükümetler, kendilerine siyasi bir hedef tayin ederek, mâli ve ekonomik programları bu hedef çerçevesinde tanzim ederler. İşte kastedilen bu siyaset hedefine ulaşıncaya kadar yani ekonomik olarak kendi kendine yeterli oluncaya kadar uygulamaya devam edilir. Bu nedenledir ki birtakım ihtiyaçların esiri olmamak için kendini hazırlaması kaçınılmazdır. Çünkü kendi kendine yeterli olma siyasetinde ülke tüm ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olur. Dolayısıyla bu siyasette önemli olan ülke ekonomisinin bireyin, toplumun ve devletin zaruri temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde yükselen bir ivme kaydetmesidir. Bu siyaseti uygulayan ülke dış ticarete kendisine muhtaç olan ve aynı zamanda da hammadde, pazar alanları, teknoloji ve iş gücü gibi muhtaç oldu-

ğu birtakım hususlarla ilgili olarak birtakım ülkeleri kendine ilhak etmeye çalışmalıdır.

Bu ilhak askerî bir ilhak olabileceği gibi ticari anlaşmalar yoluyla da olabilir. Tabii olarak ekonomik sınırların ortadan kaldırılması siyasi sınırların ortadan kaldırılmasını gerektirir. Siyasi sınırlar ortadan kaldırılmadan ise ekonomik sınırların ortadan kalkması düşünülmez. Gerek duyduğu hammadde ve malzemeyi elinde bulunduran ülkeleri sınırları içerisine ilhak edemeyen devlet, ihtiyaç duyduğu bazı maddelerin karşılanmamasına sabretmek zorunda kalacak ve temel ihtiyaçlarının temini noktasında da büyük zorluklar yaşayacaktır. Ancak temel ihtiyaçlar dışında kalan maddelerin yokluğuna sabretmek mümkün olurken temel ihtiyaç maddelerinin yokluğuna sabretmek ise mümkün olmayacaktır.

Bu izahatlar kapalı içe dönük sanayileşme ile genişleyici içe dönük sanayileşme siyasetinin bir özetidir. Birinci türde temel ihtiyaçlar bol miktarda bulunur. Fakat genişleyici siyasetin uygulanmasında ise ister temel ihtiyaçlar bakımından olsun isterse lüks ihtiyaçlar bakımından olsun bu ihtiyaçları karşılayabilmek için belli bir süre içinde bazı ülkelere ilhak edilmesini veya anlaşmalar yapılmasını gerektirir.

İçeri dönük sanayileşme modelinin incelenmesi ile bu modelin ne ticari ve ne de ekonomik bir çözüm yolu olmadığı görülür. Bu modelin, devletin karşı karşıya kalabileceği ticari ve ekonomik muhasaraya karşı geçici olarak başvuru olan koruyucu tedbirlerden başka bir şey içermeyeceği açıktır. Dış ilişkiler yönünden de herhangi bir çözüm sağlamaktan uzaktır. Ancak ambargo dönemlerinde, söz konusu ekonomik ve ticari ambargoya karşı koyabilme yetisini geliştirmekten ibaret görülebilir. Bu nedenle içe dönük sanayileşme siyaseti ekonomik hükümler bahsinde değil ekonomik

üsluplar bahsinde incelenmelidir. Dolayısıyla bu konudaki şer'î hükmün ne olduğunu sormak anlamsız olur. Bu siyasetin İslâm ile çeliştiği veya ona ters düştüğü gibi bir şey de söylenemez. Zira bu tür siyasetler, pratik olarak uygulanma imkânı olduğu zaman kullanılabilir. Örneğin bir ülke ekonomik ambargo ile karşı karşıya kaldığında, temel ihtiyaçların temini noktasında da ülke ekonomisi yeterli olacaksa bu siyaset benimsenebilir. Ancak devletin, milletin ve fertlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün olmadığı durumlarda ise bu siyasetin uygulanmasına uygun bir vakıa yok demektir. Bu tür siyasetler, halifenin üstlenebileceği ekonomik fayda konusuna girer ki şeriat halifeye Müslümanların faydasına gördüğü işleri benimseme ve uygulama hakkı vermektedir.